Secolul 20

PREZENTAREA ARTISTICĂ:
GETA BRĂTESCU

Coperta:

ION NICODIM

PEISAJ

Foto copertă și planșe color:

SORIN RADU

Secolul 20
Revistă de literatură universală

editată de Uniunea Scriitorilor
din Republica Socialistă România

Comitetul de redacție:

ACAD. AL. PHILIPPIDE, ION BRAD, OV. S. CROHMĂLNICEANU, ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA, MIHNEA GHEORGHIU, DAN HĂULICĂ REDACTOR-ȘEF, GEORGETA HORODINCĂ REDACTOR-ȘEF ADJUNCT, TATIANA NICOLESCU, FLORIAN POTRA SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE

9

1968

SUMAR

EUGENIO MONTALE

Către Xenia, poeme inedite, în românește, cu un interviu de Dragoș Vrânceanu • 3

LAWRENCE DURRELL

SIMONA DRĂGHICI: *Geneza unei tetralogii* • 7

CORNEL MIHAI IONESCU: *Alexandria: Eros, Agape, Agon* • 12

BALTHAZAR

roman, în românește de Henriette Yvonne Stahl • 19

RAINER MARIA RILKE

Din «*Sonetele către Orfeu*», în românește de Dan Constantinescu, cu o prezentare de Edgar Papu • 90

C É L I N E

NICOLAE BALOTĂ: *Cazul Céline* • 97

CĂLĂTORIE LA CAPĂTUL NOPȚII

roman, fragmente, în românește de Eugen Barbu • 109

•

ION BIBERI: *Eugen Lovinescu* • 149

GEORGETA HORODINCĂ: *Ora exactă* • 151

VIRGIL NEMOIANU: *Simptomatologie literară* • 156

A R T E

HENRY MOORE: *Autobiografice* • 160

EDUARD CONSTANTINESCU: *Orson Welles sau renașterea cinematografului* • 173

CĂRȚI — IDEI — OPINII

Brâncuși la Praga, de Barbu Brezianu; *Poetul Ivan Krasko și Poezia românească*, de Corneliu Barborică; *De la Strafford-upon-Avon pe malurile Rinului*, de Ileana Berlogea; *Fascinația eseului*, de Aurel Dragoș Munteanu; *Trei teatre moscovite*, de Elena Azernikova; *Traduceri sovietice din literatura română*, de L. Dolgușeva • 176

EUGENIO MONTALE

Poeme inedite

Către Xenia

1

Moartea nu te privea.
Chiar cîinii tăi muriseră, şi medicul
de nebuni poreclit unchiul dement,
şi mama ta, şi « specialitatea » ei
de broaşte cu orez, triumf al locului,
şi tatăl tău care dintr-o mini-efigie
mă veghia zi şi noapte din perete.

Totuşi moartea nu te privea.
La funeralii trebuia să merg,
ascuns într-o maşină, să rămîn departe
de lacrimi şi importunare. Nu-ţi mai păsa
de viaţă, de iarmarocul ei de vanităţi
şi lăcomii, mai puţin încă
de-mpresurarea unanimă a cangrenei
ce schimbă oamenii în lupi.

Tabula rasa; dacă n-ar fi existat
în urmă acel punct, mie de neînţeles,
şi-acel punct te privea.

23 oct. 1967

5

Am coborît un milion de scări alături
şi-acum că nu mai eşti văd fiecare treaptă
ca un abis. Dar şi-aşa
ce scurt a fost voiajul nostru lung.
Al meu mai ţine încă, nu-mi trebuie schimbare
de trenuri ori reţinere de loc,
capcane şi ofensă pentru cel ce socoteşte
că e realitate tot ce vede.

La braţ am coborît un milion de scări,
nu fiindcă vezi cu patru ochi mai bine.
Am coborît alături ştiind că dintre noi
adevăratele pupile, deşi aşa de-nceţoşate,
erau ale tale.

20 nov. 1967

10

După lungi căutări
te-am regăsit la barul Avenida
de Libertade; o iotă nu ştiai
din portugheză sau mai curînd o vorbă
singură: Madeira. Micul pahar veni
cu un adaos de languste.

Seara m-au comparat cu lusitanii
cei mai mari avînd nume cu neputinţă
de pronunţat şi pe de-asupra cu Carducci.
Deloc mişcată te vedeam plîngînd
de rîs ascunsă într-o lume
poate că plictisită dar cu înţepare.

25 oct. 1967

12

Şoimii
întotdeauna depărtaţi de ochii tăi,
mai rar i-ai putut vedea de aproape.
Unul la Etréat care supraveghia
stîngaciul joc al puilor.
Alţi doi în Grecia, pe drumul către Delfi,
o-ncăerare de moi pene şi două ciocuri
tinere cu îndrăzneală dar inofensive.
Îţi plăcea viaţa din fărîmituri,
cea care iese din urzeala ei
insuportabilă.

20 nov. 1967

13

Am agăţat în cameră poza cu aparatul
tatălui tău de cînd era copil:
au mai mult de un secol.
Încerc să-ţi reconstitui pedigriul
în lipsa celui propriu prea confuz, zadarnic.
Cai n-am fost, nici veşti despre strămoşi
nu ne găsim în almanahuri. Cei care
au presupus a şti ceva nu existau ei înşişi,
nici noi în lumea lor. Atunci?
Totuşi rămîne că un lucru s-a-ntîmplat,
poate-un nimic, care e totul.

20 oct. 1967

În româneşte de DRAGOŞ VRÂNCEANU

Versuri noi de EUGENIO MONTALE

Regăsesc pe Eugenio Montale în fața mesei lui mici, pe colțul căreia se înalță un turn aplecat de cărți, ca un teanc de scrisori pe care le va desface treptat, fără să le privească încă. Știe de unde vin și ce pot să-i spună. Ochiul lui interior le-a devoalat, dar — firește — așteaptă să verifice dacă va fi derutat de vreuna. « Slabă speranță », îmi spune, trecînd la obișnuitele întrebări ale ospitalității. Singur, dar înconjurat de roiul din ce în ce mai dens al adulațiilor, poetul rîde, ca un copil izbit de ce este straniu în convenționalitate. El cunoaște raporturile firești și directe, pe care le crează dintr-o dată. Cei care îi spun « senatore », referindu-se la numirea lui recentă pe viață în Senatul italian, « pentru merite poetice », se înșală crezînd că exprimă o obligație de protocol. Montale acceptă să fie numit oricum, din florilegiul de complimente în uz, dar toate aceste cuvinte-involucru se rostogolesc ca picăturile de apă pe aripile păsării, și el rămîne imun, gata la un răspuns incitant și natural, pe care-l oferă ca pe un fruct curățit de coajă, bun de mîncat imediat.

Darul acesta al naturaleții arată temelia profundă a celui care nu crede că « poezia sa ar fi altfel, dacă marile evenimente pe care le-a trăit ar fi fost altele », chiar dacă aceste evenimente (de exemplu războiul) l-au făcut « mai nefericit ». Poezia este absolută de la însuși punctul ei de pornire. Expresia nu face decît să redea această condiție inițială. Evenimentele sînt ca soarele și luna, creează numai tonuri de umbră și lumină.

Montale îmi întinde un extras din revista « Strumenti critici », care conține cele mai noi versuri ale sale, închinate soției pe care a pierdut-o. Sînt datate zi cu zi. Nu e nici o contrazicere în această circumstanțiere de jurnal: poetul însemnează niște date de naștere ale versului, așa cum și-ar nota ziua propriei sale iviri pe lume. Ele exprimă ceva distinct numai pentru el. Restul a trecut în misterul cuvintelor puse la un loc și-acolo au devenit un destin (« dacă au devenit », ar adăuga poetul, urmărind firul acestor reflecții). Un agnosticism deplin este profesat de Montale — și nu din modestie — în ce privește valoarea poeziei sale. Undeva, într-o scrisoare publicată, el mulțumește criticilor cunoscuți și necunoscuți, descoperitori de lucruri noi venite în versul său, și implicate în el, fără știrea sa, fără voința sa, răspunzînd însă la apelul creației.

Astfel, fără să se uite prea mult în jurul său, Montale a împins înainte planta poeziei sale, pînă cînd — ca în basm — ea a ieșit prin tavan și s-a înălțat, cu vîrful în necunoscut, rămînînd cu rădăcina în necunoscut. Poeziile pe care le am pe genunchi sînt cele mai recente frunze ale acestei plante. Au lobii mai străvezii, prin care se recunosc nervurile subțiri ale vieții cotidiene cu soția sa. Sînt numerotate de la I la 14. Lipsesc două, care au fost publicate anterior în aceeași revistă. Conțin nume de localități, reminiscențe de călătorie, văzute de la mare înălțime.

Ne ridicăm din fotolii la un sunet de telefon. Mașina cu care mergem la Televiziune sosise: Montale e de acord să primească încă o dată, în fața obiectivului de televizat, volumul de versuri pe care l-am tradus din opera sa în românește. Pe scările lucioase ce coboară spre ieșire, îl iau de braț. Poetul pune piciorul cu grijă, șovăie. Îmi vin în minte versurile triste dintr-o poezie prezentă: « *Ho sceso, dandoti il braccio, almeno un milione di scale/ e ora che non ci sei è il vuoto ad ogni gradino* ».

DRAGOȘ VRÂNCEANU

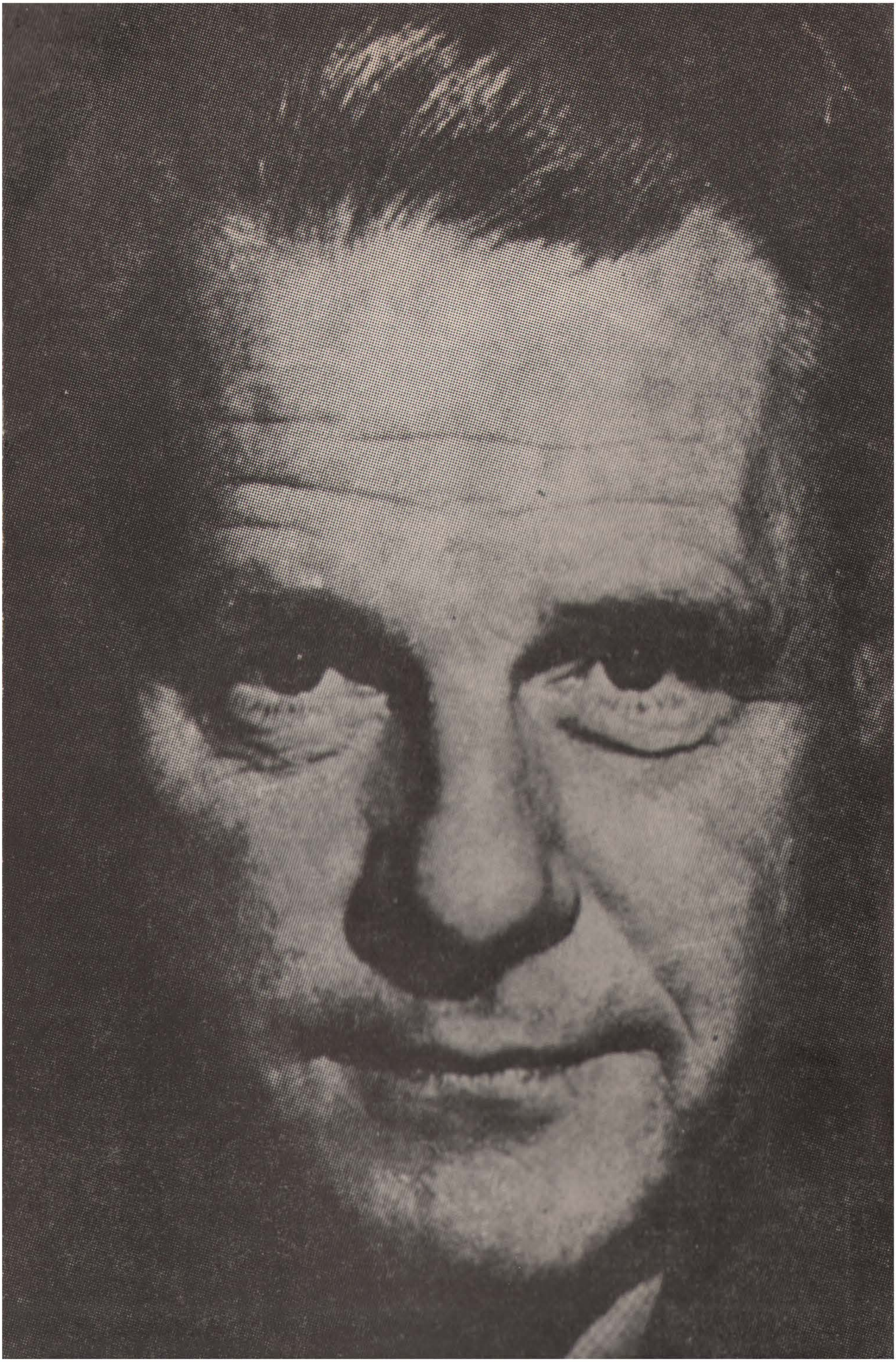

LAWRENCE DURRELL

SIMONA DRĂGHICI

geneza unei tetralogii

Impresia pe care a făcut-o asupra lui Lawrence Durrell Alexandria, unde fusese numit atașat de presă britanic în ultimii ani ai războiului, depășește cadrul însemnărilor de călătorie. Pentru el Alexandria deveni un personaj mitic, față de care ajunse să nutrească și ură și dragoste, un colos din Valea Regilor, alături de care oamenii au dimensiunile unor furnici. Dar această zeitate tot atît de imaterială ca o acuarelă de Turner, nu putea fi cuprinsă de imaginație în entitatea ei decît intuitiv, deoarece oricare altă apropiere ar fi destrămat vraja, ar fi provocat fărâmițarea, creînd riscul descoperirii unor imagini descompuse a ceea ce însuși Durrell numea « frenezia alexandrină a apatiei ».

Într-o scrisoare adresată lui Henry Miller în primăvara anului 1944, Durrell schița ambianța alexandrină așa cum se desfășura ea sub arșița orbitorului soare african : « Aici ne înăbușim într-o atmosferă care cere un toast — pasiuni mari și viață scurtă ! Totul a devenit atît de subțire ca și cum ar fi o coajă de ou; e al cincilea an și epuizarea nervoasă se dă din ce în ce mai mult în vileag. Femei bătrîne, intelectuale subțiri, surori de caritate încep să se poarte ca niște bacante; frecventează maternitățile cu o impetuozitate neostenită. Între timp, sîntem amputați de o anemie și o apatie și o cenzură care oprește chiar și ecoul cel mai slab al vocii omenești — de orice calibru ar fi ea. . . Poezia pe care o transpir în zilele acestea este aproape neagră și împănată, precum costița stricată. Dar atmosfera erotică și de moarte începe să se poticnească în intensitatea ei Și în răstimpul aceasta nababii se perindă fără să vadă nimic, fără să simtă nimic, visînd numai bani. Se mai găsește unt și whisky și *café viennois*. Un fel de grăsime nocivă se întinde pe fețele și fesele localnicilor care au cules smîntîna efortului de război prin contracte și speculă. Nu, nu cred că ți-ar place. În primul rînd întinderea aceasta netedă, umedă și aburindă — nici un deal sau movilă nicăieri — umplută pînă să crape cu oase, cu rămășițele sfărîmate ale culturilor duse. Apoi orașul acesta napolitan, înălțîndu-se și ruinîndu-se, sără-

căcios, cu movilele lui levantine de case ce se scorojesc în bătaia soarelui. O mare netedă, murdar-cafenie şi fără valuri, ce se freacă de port. Arab, copt, grecesc, franţuzesc-levantin; fără muzică, fără artă, fără nici o veselie autentică. Un plictis central-european saturat, împodobit cu băuturi şi Packarduri şi cabine pe plajă. NICI UN SUBIECT DE CONVERSAŢIE ÎN AFARĂ DE BANI. Chiar şi iubirea este concepută în termeni financiari. « Te înţelegi cu ea? Are zece mii pe an, numai venitul ei ». Şase sute de milionari unsuroşi asudînd în fesurile lor şi aşteptînd următoarea doză de haşiş. Şi nefericirea şi singurătatea strigătoare a fiecăruia citindu-se pe feţe. Nu, dacă cineva ar putea să scrie un singur rînd aici, care să conţină măcar ceva aducînd a miros de om, ar fi un geniu. Mai adaugă la toate acestea un soi de dans larvar pentru vînarea posturilor mărunte de funcţionari, o atmosferă florentină de beregate crestate şi neîncredere şi ai să-ţi faci atunci o oarecare idee despre ceea ce stîrneşte revolta oricui mai are glas şi limbă. Sper că războiul are să se termine curînd, să pot pleca; mă bucură această moarte scurtă pentru tot materialul pe care mi l-a furnizat, pentru oameni şi fapte în general». Şi Durrell continua :«. .. Am o muncă obositoare. Totuşi, biroul este plin de fete frumoase, şi Alexandria, după Hollywood, este mai plină de femei frumoase decît oricare alt loc din lume. Incomparabil mai frumoase decît la Atena sau la Paris; amestecul de sînge copt, ebraic, sirian, egiptean, marocan şi spaniol dă la iveală ochi întunecaţi şi oblici, o piele măslinie şi pistruiată, buze şi nasuri de şoim şi temperamentul unei bombe. Furaj sexual de calitate, dar atmosfera este umedă, isterică, nisipoasă, şi vîntul din deşert preschimbă totul în manie. Dragoste, haşiş şi băieţi este soluţia evidentă pentru oricine se află imobilizat aici timp de mai mulţi ani. Împart un apartament mare cu nişte oameni simpatici şi pe deasupra mai am şi un foişor, numai al meu, de unde romanticii pot zări coloana lui Pompei, închisoarea Hadra şi întinderile ude şi acoperite de trestii ale lacului Mareotis, prelingîndu-se în depărtări şi întunecînd orizontul. Este lumea patriarhilor deşertului şi a jidovilor rătăcitori. Ţara este mîncată precum maxilarul plin de carii al unei mumii. Alexandria este singurul loc din Egipt în care poţi să trăieşti pentru că are un port ce se deschide unei mări netede, de terebentină — un mijloc de scăpare ». Încercînd să-i caracterizeze pe alexandrini, Durrell conchidea într-o altă scrisoare : « Cînd fac dragoste e ca şi cum două fiinţe, într-o încăpere întunecată, s-ar cresta una pe alta cu briciul — ca să facă să simtă. . . ».

Războiul apropiindu-se de sfîrşit, Durrell ardea de nerăbdare să se apuce din nou de scris şi mai cu seamă de o carte despre Alexandria. « Am învăţat atît de multe aici încît mor să mă apuc din nou de scris. Am o idee minunată despre un roman privind Alexandria... Dar nu pot face încă acest mare efort, pînă n-am să fiu liber. . .». Nouă ani aveau să mai treacă pînă cînd va găsi într-adevăr libertatea de care avea nevoie pentru a începe să scrie cartea, asemenea eroului său, Darley, pe o insulă a arhipelagului grecesc. Din Rodos, Durrell îi scria lui Miller în 1946: « Între timp, încet, ca o rîmă, mîzgălesc frînturi din următoarea mea carte MARE. Mă aflu în beznă completă. Posed o masă de culori confuze şi cîţiva indivizi minunaţi cu care să mă joc». Din timpul şederii sale în Egipt şi mai cu seamă în Alexandria, Durrell reţinuse atmosfera statică, apăsătoare, promiscuă şi morbidă a vieţii citadine, peisaje fixate în memorie în urma contemplărilor din foişor, în timpul excursiilor şi incursiunilor în deşert, a rătăcirilor pe malul mării, în căutarea unui petec albastru, în descinderile făcute în bazaruri şi în cartierele sărace. Reţinuse figuri răsleţe de personaje, întîlnite poate numai o dată sau altele, alături de care îşi petrecuse cea mai mare parte din exilul egiptean : medici, diplomaţi, reporteri, oameni de afaceri, hedonişti, greci sau armeni, mici burghezi autohtoni, speculanţi sau reprezentanţi ai autorităţilor locale. Lor li se mai adăugau episoade trăite sau auzite de către cea

de a doua soţie a romancierului, Eve, supranumită Gipsy (Ţiganca), pe care o cunoscuse la Alexandria: « Patru ani este prea mult să ţi-i petreci fără ca măcar o dată să întîlneşti o fiinţă pe care s-o intereseze altceva decît femeile şi banii; aproape am uitat să mă exprim. Dar sînt nedrept faţă de o femeie zdrobitoare, cu ochi negri, pe care am descoperit-o aici anul trecut; găseşte răspuns la toate şi are gesturile şi felul de a fi al unei fiinţe adevărate, dar în acelaşi timp se simte complet în largul ei aici, în această mocirlă a venalităţii şi banilor. Singura fiinţă cu care am putut sta într-adevăr de vorbă; împărtăşim împreună o viaţă de exilaţi. Stă ceasuri întregi pe pat şi-mi povesteşte totul despre viaţa sexuală a arabilor, perversităţi, circumcizie, haşiş, dulceţuri, îndepărtarea clitorisului, cruzimi, crimă. Copil desculţ al unor părinţi evrei tunisieni (mama e grecoaică din Smirna, tatăl evreu din Cartagina), a văzut măruntaiele Egiptului pînă la ultima putreziciune şi murdărie a obscenităţii. . . »

A concepe un roman în sensul tradiţional din acest noian de date şi impresii ar fi fost imposibil cu atît mai mult cu cît născocirea unei acţiuni ca atare ar fi contrazis tocmai atmosfera sufocantă şi letargia morbidă a citadelei lascive, ceea ce, de fapt, l-a impresionat cel mai mult pe Durrell. În vecinătatea deşertului şi a vestigiilor istoriei, timpul înceta să mai fie o obsesie, devenind o dimensiune a spaţiului, o permanentă suprapunere de timpuri prezente. « Cum trebuie atunci să mînuiesc această masă de date cristalizate pentru a-i da la iveală sensul, şi astfel să redau o imagine coerentă a acestui oraş imposibil al dragostei şi obscenităţii? » Este întrebarea pe care şi-a pus-o autorul însuşi apucîndu-se de lucru.

Citind *Cuartetul*, impresia pe care ţi-o faci privind structura tetralogiei este aceea a unuia şi aceluiaşi clişeu fotografic pe care au fost fixate mai multe imagini. Comparaţia pare tehnicistă, mai cu seamă atunci cînd ne referim la Durrell. El, rafinatul heraldist, şi-a asemuit opera cu un palimsest medieval, în care « diferitele feluri de adevăruri sînt aruncate unul peste celălalt, unul obliterîndu-l sau întregindu-l pe celălalt ». Şi totuşi, dacă sub diferitele caligrafii izbuteşti să descoperi pe un palimsest textul iniţial, revelator, Durrell, în virtutea teoriei relativităţii care-l încîntă şi pe care o adoptă, ne va lăsa la sfîrşitul tetralogiei tot atît de nedumeriţi în privinţa destinelor eroilor săi ca şi la primele pagini. Dar nu dintr-o slăbiciune ci, din sinceritatea de a admite că în artă ca şi în viaţă, fiecare dintre noi este o entitatea inepuizabilă, infinită în complexitatea ei.

În vederea realizării marii sale cărţi despre Alexandria, Durrell şi-a creat — lucru puţin obişnuit la un scriitor trecut de prima tinereţe — un nou stil, nu suprarealist ci, gnomic. « Este limpede şi totuşi enigmatic — cred că mai apropiat mie ca fiinţă decît cel pe care-l am. . . Jurnalismul m-a extenuat atît de îngrozitor încît am ajuns să detest orice este neesenţial şi să caut o luciditate de diamant care să fie CITABILĂ şi MEMORABILĂ, nu din cauza metaforelor minunate şi a luminilor strălucitoare, ci pentru că prin ea se străvede rostul EXPERIENŢEI, ca atunci cînd întorci cu spatele o tapiserie. »

În 1953, singur în Cipru, părăsit de soţia care, în urma unui atac de nervi plecase să se îngrijească în Anglia, luptîndu-se cu slujba grea de profesor de liceu, Durrell se apucă în sfîrşit să scrie: « Încerc să scriu noaptea o carte despre Alexandria, dar după ce am grijă de copil, sînt mort de oboseală. E un înger. Nu, n-am uitat să rîd. Dar de cîteva luni încoace nu s-a mai ivit nici un subiect de rîs. Eve este îngrozitor de bolnavă şi acum m-am vîrît într-o horă disperată, cheltuindu-mi banii, în speranţa de a găsi o soluţie privind copilul, care să-mi înlesnească posibilitatea de a lucra. » Soluţia a fost găsită şi aşa, opt luni mai tîrziu, Durrell putu să-l anunţe pe Henry Miller despre progresele pe care le făcuse: « Împing înainte cartea despre Alexandria, literalmente frază cu frază. Ajung acasă seara, obosit ca un cîine, dar

îmi ocupă fiecare clipă trează, așa că la sfîrșitul săptămînii, cînd îmi transcriu notele la mașină, realizez cam 1500 de cuvinte. Mă simt ca una din mașinile acelea pentru apă distilată — vine picătură cu picătură, împotrivindu-se oboselii fizice, etc. E într-adevăr ca și cum, scriind, ți-ai croi drum împotriva curentului cu toată ciuda ! » Și ritmul de rîmă avea să continuie și în anii următori, căci în toamna lui 1955 îl vestea pe Henry Miller despre evoluția cărții la care lucra: « Îți amintești că atunci cînd am scris *The Black Book*, am plănuit să realizez 3 romane *adevărate*: tinerețea, maturitatea și bătrînețea. Ei bine, în mijlocul vuietului și măcelului acestuia, am ajuns la jumătatea unei cărți intitulate *Justine*, despre Alexandria de dinainte de război a Evei ». Abia peste un an avea să-l anunțe că ajunsese în situația de a-l putea, în sfîrșit, trimite un rînd de șpalturi din *Justine*: « Este un fel de poem în proză, închinat uneia din marile capitale ale inimii, Capitala Amintirii, și conține o serie de caricaturi necruțătoare ale femeilor din Alexandria, desigur femeile cele mai grozave și mai epuizante de pe lume. După plecarea Evei în Anglia, în mijlocul lui August, împreună cu fetița, de care mi-e dor, căzusem într-o stare rea de disperare și apatie, dar norocul a făcut ca o alexandrină tînără și frumoasă să-mi cadă în brațe, și să-mi dea destulă energie ca să mă apuc să-mi demolez cartea. E franțuzoaică, Claude, scriitoare, avînd ceva ciudat ce-i aparține numai ei. Seară de seară lucrăm la cărțile noastre, fiecare așezat la un capăt și la celălalt al mesei din sufragerie la cîte o mașină de scris, aplecîndu-ne deasupra unui plan mare al Alexandriei, în fața focului de bușteni, urmărind cu degetul străzile, recuperînd multe din amănuntele pierdute, bordelurile și parcurile, zorile de deasupra lacului Mareotis, etc. . . »

Volumul al doilea al tetralogiei, care la început era menită să poarte titlul general *Justine* (Durrell avea să-l preschimbe mult mai tîrziu în *Cuartetul Alexandria*) fu început cu întîrziere, deoarece luptele declanșate în Cipru în timpul șederii scriitorului acolo nu puteau să-l lase indiferent: rodul evenimentelor deveni un volum de reporter intitulat *Bitter Lemons* (« Lămîi amare »). *Balthazar*, volumul al doilea, a fost scris împreună cu *Mountolive* în aproape un an, în Franța, în 1958, în Provența, unde se stabilise definitiv : « Lucrez ca un diavol la cartea a III-a — *Mountolive* — iarăși un unghi ușor deosebit, un roman naturalist. Apoi în cel de al patrulea am să recad în stilul meu de roman fluviu ». Al patrulea, *Clea* avea să necesite aproape doi ani.

Aparent, arhitectura de ansamblu a tetralogiei este simplă: patru dintre personajele principale ale frescii alexandrine ocupă fiecare, pe rînd, centrul atenției din fiecare roman, prin intermediul narațiunii profesorului și scriitorului Darley (ca în *Justine* și cea mai mare parte din *Balthazar*), sau prin propria lor personalitate, ca în cazul ultimelor două volume. Avem de a face cu același fragment de viață din orașul de la gurile Nilului raportat la prezența Justinei, frumoasa și misterioasa soție a unui bancher copt, al cărei prototip este însăși Eve, soția a doua a romancierului; fragment privit apoi, rînd pe rînd, de ochii obiectivi ai lui Balthazar, medicul, pastor laic al trupurilor și sufletelor, indispensabil dar imun; al diplomaticului britanic Mountolive și ai Cleei, care-și află prototipul în ultima soție a autorului, artista celibatară, independentă, inteligentă și analistă. Durrell însuși, în nota introductivă la romanul *Balthazar*, explica tactica adoptată în realizarea acestui roman fluviu : « Literatura modernă nu ne oferă nici un fel de Unități, așa că m-am întors spre știință și încerc să realizez un roman cu patru punți, a cărui formă se

bazează pe teoria relativității. Trei părți de spațiu și una de timp constituie rețeta unui continuum. Cele patru romane se conformează acestui model. Primele trei totuși se desfășoară spațial... Și nu sînt legate în serie. Se suprapun parțial, se întrepătrund într-o relație pur spațială. Timpul stagnează. Doar al patrulea va reprezenta timpul și va constitui o urmare în adevăratul sens al cuvîntului. Raportul subiect-obiect este atît de important pentru relativitate, încît am încercat să trec romanul atît prin modul subiectiv cît și prin cel obiectiv. Partea a treia, *Mountolive*, este un roman realist în care naratorul celor anterioare, *Justine* și *Balthazar*, devine obiect, adică personaj ». Experimentul de caleidoscop al lui Durrell face inevitabilă apariția unor repetiții, ivirea unor personaje episodice care nu sînt legate de cele principale decît prin mediul ambiant, prezența unor intervenții, a unor contradicții, unor sublinieri sau obliterări, și, totuși, în ciuda încrucișării de reflectoare, eroii rămîn niște efigii bătute de cetatea alexandrină, simboluri ale maniheismului antic, uneori înnobilate cu trăsăturile personajelor biblice.

Durrell împrumută de la marchizul de Sade numele și titlul de « Justine », ca de altfel și gestul moralizator al acestuia în cartea cu același nume: «... Plini de temeri absurde, nu discută decît copilării, pe care le știu toți nătîngii, dar nu se încumetă, întinzînd o mînă îndrăzneață inimii omenești, să ofere privirilor noastre uriașele ei idiosincrasii ». Pentru Durrell tetralogia reprezintă o « incursiune în dragostea modernă », care, în obiectivitatea sa este lipsită de orice afecțiune pentru personaje. Poate că și-a dorit această distanțare, dar, implicit, a perpetuat-o și în raportul personaje-cititor. În ultimă instanță, Alexandria — multicolora poartă a Orientului — îi înghite pe toți dovedindu-se adevărata protagonistă a *Cuartetului*. Citindu-l, Henry Miller scria: «... Alexandria — prin locuitorii, clima, mirosurile, temperamentul, diversitatea, capriciile, crimele, visurile monstruoase și halucinațiile ei — dă impresia că trăiește din plin, că se purifică prin realizare totală. Alexandria se *interpretează pe sine* pentru noi — asta e. Actul și actorul, visul sau viziunea și drama — toate la un loc ». Și toate acestea într-o frenezie de lumini și culori redate într-un stil și o limbă desăvîrșită.

Și totuși, în ciuda succesului său imediat, Anglia l-a întîmpinat cu răceală și cu neîncredere. Mai de mult, un critic britanic încerca să explice entuziasmul stîrnit pe continent de *Cuartetul Alexandria* prin asemănările pe care le stabilea între volumele tetralogiei pe de o parte, și Proust, Musil, Mann, Aldous Huxley și Charles Morgan pe de alta. Un șir impresionant de autori. Explicația pare mai degrabă alta: pentru Anglia neo-clasicizantă de astăzi, în care estetismul este o erezie, Durrell nu se poate bucura de prețuirea manifestată încă pentru Bernard Shaw. În afară de aceasta, după război, englezii au ajuns să aibă oroare față de experimentalism și să privească cu neîncredere tot ce se abate de la regulile tradiției, în timp ce pe Durrell nu l-a interesat decît să găsească, să născocească acele modalități prin care să poată comunica cel mai bine bizara sa experiență trăită în Orientul mijlociu. Este foarte puțin probabil ca Durrell să fi citit pe Musil sau pe Mann, în schimb i-a citit pe elizabethani și pe Shakespeare, de la care vrem să credem că a împrumutat atitudinea ambiguă față de personaje și obiectivitatea relatării, realizată prin suprapuneri și confruntări de planuri, pe D.H.Lawrence, a citit din misticii și marile cărți ale Orientului, pe Henry Miller care, într-o măsură, îi este tată spiritual, pe Céline și

pe Cendrars, pe scriitorii neo-greci, în original, avînd pentru alexandrinul Cavafis un cult deosebit, la care trebuie să mai adăugăm şi un interes foarte pronunţat pentru heraldică. Cît despre Proust, ceea ce este într-adevăr proustian în tetralogie, aparţine atmosferei descompuse a ambianţei alexandrine. Scriindu-i lui Henry Miller din Alexandria, la începutul lui februarie 1944, Durrell vorbea de « felul alexandrin de a muri » care « este foarte proustian şi lent, o descompunere în cenuşiuri şi diferite nuanţe de verde ».

De fapt, lui Lawrence Durrell, irlandezul, născut în India, i-a revenit menirea de a continua peste jumătate de veac ceea ce Oscar Wilde făgăduise să dăruiască literaturii engleze, dar nu izbutise niciodată să realizeze.

CORNEL MIHAI IONESCU

Alexandria: Eros, Agape, Agon

Tentaţia Orientului, vădită în întreaga operă a lui Lawrence Durrell, de la Cefalu *la* Cuartetul Alexandria, *constituie, de bună seamă, un nou şi semnificativ simptom al « elenismului briţilor »,* [1], *al acelei secrete şi veşnice confluenţe între Occidentul septentrional, gotic şi înfrigurat, şi un Levant calcinat de o amiază perpetuă. Aspiraţie « de a regresa spre Grecia »* [2], *dar nu spre aceea apolonică şi diurnă a neo-umanismului, în care Euphorion sfîrşeşte, efemer, lovindu-se de carul Galateei, şi nici spre Elada nietzscheană care disciplinează tumultul dionisiac în calmele viziuni onirice, suspendînd pesimismul şi nevroza pricinuită de excesul ontologic al Grecului. Durrell năzuieşte spre acel tărîm în care piramidele rămîn expresia minerală a « obsedantei ideologii a nemuririi »* [3] *şi care a ocrotit în paterna fecunditate a Nilului civilizaţia Egiptului antic, a elenismului ptolemeic şi a Islamului, momente în aparenţă izolate ale istoriei, dar confluente într-un plan paradoxal de veşnicie letală.*

« Fascinaţia Egiptului » este, ca orice miraj, perfidă şi irezistibilă. Pentru Durrell acţionează prin ea « duhul magic » al culturii arabe care în mitologia lui Spengler mijloceşte şi modelează cultura « apolinică » a Grecului şi cea « faustiană » a omului occidental. Egiptul elenistic şi în special Alexandria au constituit peisajul în care s-a dezvoltat prima formă de manierism în arta europeană şi au fixat, într-un fel, « modelul » cristalizării acestui tip stilistic: deschiderea morfologiei clasice construită pe principiul

[1] — [2] G. Călinescu — *Elenismul briţilor*, în Scriitori străini, ELU 1967, p. 708
[3] F.T. Marinetti — *Il fascino dell'Egitto*, Mondadori, Verona, 1933, p. 147.

de «economie» a sugestiilor organizării formei în serii care proliferează. Gustul alexandrin consfinţeşte triumful asiaticului şi al corinticului asupra aticismului. Paralel cu această elaborare stilistică, electismul filozofic alexandrin cristalizează categoria de «eon», entitate metafizică permanentă cu periodice articulări în timp. Faptul este semnificativ atît pentru orientarea sincretistă a gîndirii eleniste cît şi pentru aceea că circumscrie teoretic o categorie stilistică sortită unor numeroase întrupări în istoria artei europene. Este mai puţin important dacă acest « eon » metaistoric se numeşte manierism, *însemnînd pentru Curtius o categorie tentaculară şi omniprezentă (« numitorul comun al tuturor tendinţelor literare opuse clasicismului », « o constantă a literaturii europene », « fenomenul complementar al tuturor epocilor »)*[1] *sau, mai îndreptăţit,* baroc *(« o constantă istorică ce se regăseşte în epoci la fel de îndepărtate între ele ca Alexandrinismul şi Contrareforma »)*[2]. *Pentru Eugenio D'Ors,* Barocchus alexandrinus *reprezintă « unul din ceasurile istoriei omenirii, cele mai asemănătoare ca idei, aspect şi stil cu secolele XVII şi XVIII. »*[3] *În spiritul acestei dialectici a tipologicului şi istoricului, o subtilitate alexandrină atît de agreată de morfologia culturii, Plotin va vorbi în* Eneade *de « forma internă », o viziune subiectivă care constituie impulsul actului artistic; ea opune* mimesisului *care reglementează elaborarea artei realiste şi clasice, «* phantasia *», categoria « irealităţii » în toate tiparele de creaţie manieristă sau barocă. În felul acesta, alexandrinismul cristalizează modelul structural al barocului, categoria filozofică ce-i justifică recurenţa istorică (eonul) precum şi categoria estetică centrală (anamnesis). De aceea el dobîndeşte valoarea unui « topos » cultural exemplar. Este interesant că civilizaţia islamică consfinţeşte şi accentuează rigorile acestui spirit al Orientului elenistic. Alături de Egiptul antic şi de alexandrinism, cultura arabă constituie al treilea strat într-un mediu optic care refractă imaginea lumii obiective conform unor legi unice. Această imagine, somptuoasă şi îndurerată, se regăseşte cu întreaga strălucire în* Cuartetul Alexandria *al lui Lawrence Durrell.*

Pentru logica obosită de rigori a Occidentalului, acest « Orient al spiritului» constituie un revers de reverie, de abandon în feeria pură a ipoteticului, a probabilului şi chiar a arbitrarului şi absurdului. Printr-un efect de bizarerie « barocă» ce aboleşte logica şi cronologia, spune Valéry, el «oferă gîndirii îmbătate cea mai delicioasă dezordine şi cel mai variat amestec de nume, de lucruri de neînchipuit, de evenimente şi timpuri fabuloase sau aproape sigure, de doctrine, de opere şi acţiuni, de personaje şi popoare . . .»[4] În acest revers al spiritului occidental, care vădeşte gustul paradoxal pentru proiecţia megaloscopică şi pentru caligrafia detaliului infim, este cu neputinţă să izolezi « o imagine limpede şi un gînd încheiat.»[5] Simbolul spaţial al acestei forme de spirit dovedeşte că sursa ei nu este abolirea *logosului*, ci depăşirea lui printr-o frenezie a mimării funcţiilor lui, într-un efect metalogic. Expresia cea mai pură a « Orientului spiritului» este arta greacă şi cea arabă, care «duc la excesul delirului limpede»; construcţia figurilor prin generaţii acumulate ale

---

[1] O. Spengler — *Le declin de l'Occident*, N.R.F., Gallimard, Paris, 1943
[2] E.R. Curtius — *La littérature européènne et le Moyen Age latin* P.U.F., Paris, 1956, p. 331
[3] Eugenio D'Ors — *Du baroque*, Paris, 1935, p. 102. În acelaşi sens, G. Călinescu afirma în eseul *Clacicism, romantism, baroc* că arta alexandrină mergea către baroc (*Impresii asupra literaturii spaniole* ELU, 1965, p. 26).
[4] P. Valéry — *Orientem Versus*, în *Regards sur le monde actuel*, NRF, Gallimard, Paris, 1966, p. 202
[5] Ibid, p. 201

căror principii le primiseră de la școala elenică de geometrie. Imaginația deductivă cea mai dezlănțuită ce pune de acord în chip minunat rigoarea matematică și cea a preceptelor Islamului care prescriu din motive religioase căutarea verosimilului în creația plastică, inventează *Arabescul*.

El elimină din artă idolatria, iluzia, anecdota, credulitatea, simularea naturii și a vieții — tot ceea ce nu este *pur* și nu constituie actul creator care își dezvoltă resursele interioare, își descoperă propriile limite, tinde să construiască un sistem de forme deduse în exclusivitate din necesitatea și din libertatea adevărată a funcțiilor pe care le pune în acțiune»[1].

Am făcut acest lung comentariu teoretic pentru a spune că pentru Durrell ispita Orientului este o vrajă a categoriilor spiritului. El adoptă aceste forme mentale dintr-un motiv polemic, încercînd să exorcizeze filistinismul anglo-saxon (care s-a dovedit neiertător prin rezerva glacială pe care o păstrează față de opera romancierului, consacrat de publicitatea franceză și americană), dar și dintr-o necesitate interioară de « regresie» spre acest univers cu care dovedește a avea pronunțate afinități structurale.

Cu toate că, nu o dată, poetica declarată a unui scriitor s-a dovedit fără nici o legătură cu opera sa sau cel puțin cu una paradoxală (în măsura în care opera era un « decalc» negativ al esteticii profesate), nu putem trece cu vederea înclinarea spre eclectism și sincretism a concepției filozofice și estetice a lui Durrell. Critica a demonstrat în pagini abundente caracterul aproximativ și precar al doctrinei lui Durrell dar, în acest moment, interesează nu precizia și nici măcar valoarea ei științifică ci structura ei care o apropie în mod incontestabil de spiritul sincretic al gîndirii alexandrine. Paginile *Cuartetului* și profesiunile lui de poetică abundă în referințe directe sau reminiscențe ușor de izolat din neoplatonism, eleatism, sofism, scepticism, din gnostica alexandrină și bizantină, din cabală și numeroase specii de ocultism, din « neorealismul» englez și american. Fondul latent pe care se articulează aceste orientări conciliator integrate de armătura eseistică a prozei lui Durrell este un pyrrhonism care adoptă expresia modernă a relativismului lui Einstein sau, mai bine zis, acest relativism invocat ca atare dar degenerat în forma scepticismului agnostic alexandrin.

Dar forma cea mai pură în care Durrell afirmă această adîncă consubstanțiabilitate este apologia Alexandriei și a « bătrînului poet» care întrupează duhul și strălucirea ei crepusculară. Ajuns în acest Egipt islamizat, colonial, privit dintr-o ambianță snobă, de cosmopolitism diplomatic, Durrell încearcă să reintegreze conștiinței istorice vîrstele lui anterioare, izolate în aparență de fisuri ontologice dar comunicînd secret prin acel sentiment al « cryptei» (în sens etimologic), al misterului unei fecundități paradoxale care își derivă energiile din însuși miezul pietrificat al țărmurilor morții. Ax al acestei treimi cronologice, elenismul flancat de simbolica funerară a vechiului Egipt și de magia Islamului constituie limanul «regresiei» lui Durrell spre « Orientul spiritual». Constantin Cavafis este emblema acestui liman de cumplită frumusețe, în care « aerul e plin de voluptate și de moarte» (N. Kazantzakis).

---

[1] Ibid, p. 205–206

Alexandria, ca articulare în spaţiul fizic a « topos»-ului exemplar al gîndirii eleniste, împărtăşeşte toate atributele lui: proiecţie gigantică ca ansamblul urbanistic monstruos, în spiritul capitalelor marilor imperii orientale, « deschidere», dizolvare a corpului etnic omogen al polis-ului clasic într-o masă amorfă, cosmopolitism. « Oraşul mondial», « absolut»[1] devine o reducţie a cosmosului sau, cum va spune Durrell, «Cetatea» prin antonomasie. Istoria ei va fi însăşi « istoria universală»[2], istoria «oecumenică» a alexandrinismului. «Să nu te miri că sînt sirian, spune Meleagros din Gadara într-o epigramă. Străine, noi locuim o singură patrie: lumea !» Dar cosmopolitismul nu anulează axiologia consfinţită. În epitafele lui Cavafis, « Darul desăvîrşit» rămîne faptul de « a fi elen» (*Epitaful lui Antiohus, regele Comagenei*), deşi grecitudinea elenistă este, cel mai adesea, forma estetică a unui fond alogen (« Asiatic de-a pururi în suflet dar elen la vorbă şi port» —*Orophern*). În « oraşul mondial» curiozitatea şi apetitul cunoaşterii este saturat şi atrofiat, ceea ce explică un anumit scepticism demotic. Alexandria este « oraşul în care nu te uimeşte nimic» (*Mormîntul lui Ignaţiu*) şi care, asemeni pyrhonienilor subtili din eseul lui Cioran (*Scepticul şi barbarul*), se află « în aşteptarea barbarilor» care vor aduce « soluţia».

Consistenţa ei ontologică este precară şi în momentul cînd ochiul încearcă să o claustreze într-o percepţie fermă ea se cufundă într-o durată din abisurile căreia urcă apoi ca imagine spectrală. Ea instituie o ontologie paradoxală a mirajului prin care sub magia privirii, Alexandria este « oraşul pe care îl pierzi. (Zeul îl părăseşte pe Antoniu). (De pe vaporul/lăcuit în alb/ am văzut cetatea mea/ cum piere/ lăsînd/ /să atîrne puţin/ o-mbrăţişare de lumini în aerul tulbure. — Ungaretti — *Il silenzio., Il porte seppolto*) şi care se converteşte în amintire:

« Te-am văzut, Alexandrie,/ Friabilă pe temeliile-ţi spectrale/Schimbîndu-mi-te-n amintire/ Într-o îmbrăţişare suspendată de lumini (Ungaretti, *Leggenda, Il sentimento del tempo/*).

Această ambiguitate antică este sursa secretă a « dulcei nelinişti de Orient» de care amintea Montale (*Dora Markus*) şi pendularea între maxima rarefacţie şi fascinaţia intensă a himerei pustiului compun acea stranie veşnicie a Cetăţii, « slava stătătoare» în care sălăşluieşte într-o autofogă contemplare de sine. « Vis al Dreptei Simple» (Ion Barbu — *Isarlîk*). Cetatea cu « cinci rase, cinci limbi şi o duzină de credinţi» spune Durrell în *Justine*, este « un oraş androgin, aplecat asupra lui însuşi. . .» Narcisismul lui este în fapt o dimensiune a memoriei care o proiectează himeric în peisajul african. Personajele lui Durrell sînt conştiente de această irealitate: «Oraşul pe jumătate visat (şi totuşi cît de real), începe şi se sfîrşeşte în noi, îşi cufundă rădăcinile în ungherele memoriei noastre» (*Balthazar*). Iar în lirica lui Cavafis oraşul este o creaţie statornică în durata subiectivă. « Eu te-am făurit din bucurie şi dureri/ din atîtea întîmplări, din atîtea lucruri. /Iar tu te-ai transformat pentru mine în sentiment.» (*În acelaşi spaţiu.*)

În această indestructibilă simbioză, personajele lui Durrell sînt totuşi acţionate de propriile lor proiecţii: « Noi nu sîntem îndeajuns de puternici sau îndeajuns de răi ca să putem alege, spune Justine. Toate acestea fac parte dintr-un plan întocmit de

---

[1] — [2] O. Spengler, op. cit. V. II, p. 89—93

altcineva, poate de oraş, sau poate de o altă parte a ființei noastre . . .» *(Clea)*. De aceea, în chip paradoxal, dobîndeşte maximă consistenţă tocmai ceea ce este resimţit ca reprezentare subiectivă a personajului; pe bună dreptate, Alexandria lui Durrell a fost numită «un peisaj populat cu figuri livreşti» Motivul « autofagiei». oraşului ce devoră memoria umană care îl instituie ca unică realitate, are o recurentă, semnificativă de-a lungul întregului *Cuartet*. Cînd Justine îşi mărturiseşte soţului ei intenţia de a pleca din Alexandria, Nessim încearcă să o convingă de inutilitatea gestului, recitindu-i versurile «bătrînului poet»: «Ai spus: Mă voi duce spre alte tărîmuri, mă voi duce spre alte mări . . . /În cele din urmă voi afla un oraş mai plăcut decît acesta/ în care toate strădaniile mele sînt dinainte sortite eşecului, /iar inima mea este îngropată ca un mort/ . . . / N-o să găseşti alte ţări, n-o să găseşti alte mări./ Oraşul te va urma. O să rătăceşti pe aceleaşi străzi, / o să îmbătrîneşti în aceleaşi cartiere / iar părul îţi va albi în aceleaşi case./ Întotdeauna vei ajunge în acest oraş . . . *(Oraşul)*.

În « aceste spaţii pustii care se refuză timpului» *(Justine)* durata se converteşte în ciclul « eternei reîntoarceri» presocratice, consfinţind acest narcisism al memoriei care încearcă asemeni şarpelului gnostic să se nască din sine însuşi într-o autotelie absurdă. « Alexandria, care este locul nostru de naştere, scrie Michel Foucault, prescrisese acest cerc întregului limbaj occidental: să scrii însemna să te întorci, să revii la origini, să retrăieşti momentul iniţial; însemna să fii din nou dimineaţă. De aici provine funcţia mitică, transmisă pînă la noi, a literaturii: de aici raportul ei cu vechimea, de aici privilegiile pe care le-a acordat analogiei şi tuturor miracolelor identităţii. De aici, mai ales, o structură de repetiţie, care îi desemna făptura»[1].

La Durrell această concepţie de sursă neoplatonică a *anamnesisului* echilibrează în mod straniu antica teorie a metempsihozei şi reîncarnărilor succesive cu reprezentarea modernă a pluralităţii psihicului care, la limita patologicului, poate trăi « simultaneitatea mai multor existenţe». În urma acestei duble reflexii prin care peisajul este o obiectivare a psihicului personajelor iar acestea o secundă emanare a lui, conştiinţa personajului se reduce la simple « puncte de reper ale spaţiului şi timpului» în care o *pneuma* universală şi abstractă se încarnează, adoptînd periodic toate rigorile contingenţei. În poezia lui Cavafis un sistem mnemonic, asemănător celui proustian, recuperează un întreg univers organizat în jurul unei senzaţii esenţiale. *Mnemosyne* devine un mit personal şi o divinitate clementă invocată pe un altar interior: « Amintirea trupului meu tînăr/, De nouă ore, cînd aprindem lampa,/ A venit pe neaşteptate şi a răspîndit în jurul meu / mireasma camerelor închise şi a plăcerilor trecute/, a atît de cutezătoarelor plăceri ! *(De nouă ore . . .)* Semn abstract, terifiant şi voluptuos, al acestei existenţe purificate de accident, « glasurile» sînt filtrate de labila consistenţă a oniricului şi reînvie metempsihic vîrstele anterioare: « Glasuri închipuite, glasuri iubite/ Ale celor care au murit sau care pentru mine/ sînt pierduţi de parcă ar fi morţi./ Uneori ele îmi vorbesc în vise./ Duhul meu le aude uneori în cugetările lui/ . . ./ Şi cu ecoul lor reînvie o clipă/ Muzica celei dintîi poezii din viaţa mea/ Ca o muzică în noapte, care se stinge în depărtare» *(Glasuri)*.

Această iluzorie dinamică a memoriei constituie o formă de a exorciza eleatismul care paralizează latent reprezentările lui Durrell şi Cavafis despre o cultură fără

[1] *Le langage de l'espace, Critique*, aprilie 1964

« memorie»: « trăim în prezentul pur» și într-un « univers care nu devine, ci este».[1]

Într-o pagină a *Cuartetului*, amantul Melissei invocă autoritatea lui Melissos, ultimul eleat; în gîndirea lui, gustul alexandrin pentru megaloscopia hieratică putea regăsi imaginea unui cosmos etern, imobil și infinit (« Ceea ce nu a devenit ci este, a fost dintotdeauna, nu are nici început nici sfîrșit, ci este infinit» . . .) surprins la începutul desacralizării sceptice. Zeul nu își « părăsise» încă muritorii dar se claustrase în incognoscibilitate, devenise un « deus absconditus»[2]. Spiritul alexandrin era conștient de această degradare a panteonului tradițional. În *Peri cronografion*, Eratosthene din Cyrena consfințise apusul « epocii mitice» și începutul celei «istorice». Chiar și concepția *anaklyklosis*-ului, formulată în *Istoriile* lui Polybios, nu era decît o reafirmare a «eternei reîntoarceri» pe fondul unei pietrificări eleate a timpului.

Poezia asimilează aceste subtile paradoxii (în doxografia lui Melissos citim că Aristotel l-a acuzat pe Eleat de « paralogism») de spirit alexandrin; și asemeni săgeții din *Esquisse d'un serpant* de Valéry, « qui vole et qui ne vole pas . . .», Ulyse pleacă din Ithaca purtînd-o cu sine în suflet și se întoarce pe un drum care nu va ajunge niciodată în insulă. (*Ithaca*).

Paradoxul eleat și scepticismul sînt energiile ce stimulează latent relativismul modern pe care Durrell îl convertește într-o adevărată estetică a personajului. El imaginează o structură epică în formă de « careu» care conține în fiecare extremitate o narațiune, traversată pe același « ax comun»: un « continuum» care înlocuiește « timpul serial» și « încarnează nu un timp *regăsit* ci un timp *eliberat* « de rigorile cronologiei». « Curbura spațiului, spune el, îți va da o povestire în formă stereoscopică, în timp ce personalitatea umană văzută printr-un continuum va deveni, poate, prismatică» (*Clea*): Primele trei romane ale *Cuartetului, Justine, Balthazar* și *Mountolive* comentează aceleeași evenimente de fiecare dată din optica altei persoane (Darley, Balthazar, autorul) care le anulează ca « relative» pe celelalte și o întemeiază pe cea proprie pe prestigiul autobiografiei și al experienței nemijlocite. Al patrulea roman al ciclului (*Clea*) reface într-o ordine cronologică seria de evenimente pe care simultaneitatea spațială a perspectivelor le pulverizase.

« Viziunea prismatică», de care vorbește Durrell încă de la începutul primului roman, exprimă, de fapt, ambiguitatea paradoxală a personajului său, care nu se poate individua ontologic decît la intersecția a două optici obiective proiectate asupra lui, dar care, în același timp, este anulat tocmai de relativitatea acestor perspective simultane care îl institute și la a căror confluență se naște și dispare necontenit.

Această subtilă și ambiguă tensiune între Hypnos și Thanatos este un vechi însemn al spiritului alexandrin. Valoarea lui estetică constă în efectul de *anamorfoză*, pe care îl cultivă toate artele manieriste și baroce.[3]: printr-o ușoară modificare a unghiului optic, imaginea anterioară se convertește în « dublul» ei negativ, care îi frustrează magic densitatea ontologică.

---

[1] O. Spengler — op. cit. p. 28—29

[2] «Melissos spunea că nu trebuie să dăm explicații definitive zeilor. Căci nu-i putem cunoaște». (Diogenes Saestios — *Despre viețile și doctrinele filozofilor*, IX)

[3] Într-o poezie a lui Quevedo o frumusețe iberică se privește în oglindă și își vede scheletul.

Anamorfoza este o ambiguitate sacrilegă, căci prin ea, spune Cavafis, « noi ținem în suspensie opera zeilor» (*Întrerupere*); ea ține de o mentalitate ironistică (în sens hegelian) care creează cosmosul printr-o « inflație» a Eu-lui și îl anulează dintr-un sentiment ludic exacerbat, și chiar de una magică ce dublează prin propria spontaneitate Geneză.

Poezia lui Cavafis reface înțelesul sculpturii eleniste *Adolescentul dormind* care, prin magia artei, « suspenda» frumusețea efebului la limita inefabilă a oniricului și morții : « Asemeni acestor frumoase cadavre care nu au îmbătrînit/ Într-un sepulcru înmormîntate în lacrimile/ Trandafirilor pe frunte și ale iasomiei la picioare, /Asemeni acestor trupuri sînt dorințele neîmplinite/ Care s-au stins fără ca nici una să trăiască vreodată/ Plăcerea unei nopți după care urmează o dimineață luminoasă» (*Dorințe*).

Această voință de artă echivalează pentru Durrell cu destinul cosmosului estetizat pe care îl închează *Cuartetul* său : « Nu e greu de înțeles că în centrul ciclului meu se găsește destinul pentru că problema relativității este cu adevărat una de cauzalitate : dacă o ridicăm la nivelul ființelor omenești ea devine destinul».

În poezia lui Cavafis, care « suspendă» iubirea și frumusețea « mai înainte ca Timpul să nu le schimbe», « Destinul acționează ca artist», este Artistul. Pentru el « Frumosul este un absolut situat în opoziție cu relativitatea Adevărului și Binelui». Resuscitînd spiritul alexandrin al lui Callimahos, « arta este remediul tuturor suferințelor», un exorcism al duratei letale și al cufundării în fluviul heraclitean :

« La tine alerg, / Artă a poeziei, / Care știi singura tămăduire :

/ Încercare de a ad‹ rmi suferința noastră/ Prin cuvînt și închipuire . . .» (*Melancolia lui Iason, fiul l.i Cleandru* (*Poet din Comagena, la* 595 *după Isus Christos*).

În eleatismul estetic al « bătrînului poet» al Cetății, Durrell regăsea soluția relativismului paradoxal din apele căruia personajele sale încercau zadarnic a se naște.

Proteismul ludic al Alexandriei își precipită ipostazele; metamorfoza instantanee devine anamorfoză iar letargia pare o temelnică înstăpînire asupra zărilor lumii. Neputința « de a fi iubit» a personajelor lui Durrell (situația erotică este « deschisă» adică nicicînd satisfăcută) este semnul că Eros părăsește Alexandria» (A amurgit pînă și « minunata violentă a iubirii»). Panteonul ei desacralizat rămîne lăcașul unui zeu profan iar ultima Dionisie a Cetății se preschimbă într-o priapee cosmică.

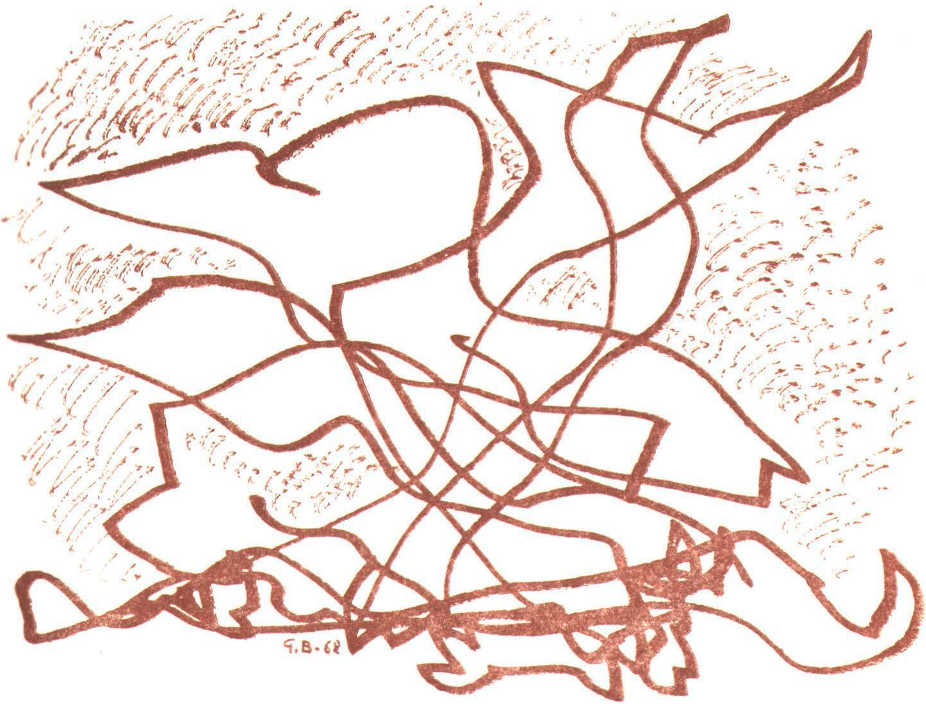

LAWRENCE DURRELL

BALTHAZAR

roman

PARTEA I-a

CAPITOLUL I

Tonalitățile peisajului, de la brun la bronz, cer abrupt, nori coborîți, pămînt cenușiu cu umbre sidefate și reflexe violacee. Praful deșertului de culoarea regală a leului: morminte de profeți oscilînd între zinc și aramă ca soarele în asfințit asupra anticului lac.

Imensele depresiuni în nisip, ca niște mlaștini coborîte din cer; verde și galben citric bătînd spre o metalică oxidare sau exaltîndu-se într-un văl de culoare liliachie a prunei brumării: nimfă cu aripi mucegăite. Taposiris aici a murit printre coloanele și mînuitorii de harpoane. Mareotis sub un cer fierbinte, liliachiu.

Vară: nisip galben ca pielea căprioarei, cer de marmură fierbinte.

Toamnă: vînătăi tumefiate.

Iarnă: zăpadă înghețată, nisip rece.

Panouri de cer clar, strălucind ca mica — verdele spălăcit al deltei — magnific cîmp de stele.

Dar primăvara? Ah! nu există primăvară în Deltă, nici un fel de sentiment de reînnoire de reîmprospătare. Izbucnești din iarnă dintr-o dată în efigia de ceară a unei veri sufocante. Dar aici, în Alexandria cel puțin, briza mării ne salvează de stagnarea cotropitoare a neantului verii, care se tîrîște peste promontoriu printre vapoarele de război ca să fluture umbrarele dungate ale cafenelelor de pe strada Grande Corniche. Niciodată nu aș fi . . .

Orașul, cu rădăcinile înfipte în memoria noastră, pe jumătate închipuit (și totuși cît de real!) începe și se sfîrșește în noi. De ce trebuie să mă întorc la el, noapte după noapte, scriind aci lîngă focul de lemn de roșcov, în timp ce vîntul Egeei se agață de casa mea din insulă, cînd oprindu-se, cînd suflînd din nou și arcuind chiparoșii. Nu am povestit destul despre Alexandria? Visul orașului și amintirea locuitorilor lui mă vor obseda oare din nou? Le crezusem zăvorîte temeinic pe hîrtie, încredințate fortărețelor memoriei. Veți crede că mă complac în a visa? Cîtuși de puțin! O simplă întîmplare a schimbat totul, m-a readus pe urmele mele. O amintire întrezărită într-o oglindă!

•

Justine, Melissa, Cleo . . . Într-adevăr . . . eram atît de puțini! S-ar fi putut crede că vom încăpea cu toții într-o singură carte. Nu? Așa aș fi crezut și eu, așa am și crezut. Împrăștiați acum de timp și împrejurări, circuitul rupt pentru totdeauna . . .

Mi-am asumat sarcina să le redau ființă din cuvinte, să-i readun în aduceri aminte, să dau fiecăruia sau fiecăreia importanța pe care o avea pe vremea mea. În mod egoist. Și, pe măsură ce scriam, simțeam că am răsucit cheia acțiunilor noastre de marionete. Într-adevăr, mi-am văzut iubitele și prietenii nu ca oameni vii ci ca transpuneri colorate ale minții.

Era greu să le conferi o realitate mai pregnantă decît cea a cuvintelor pe care le spusesem despre ei. Ce m-a rechemat în mine însumi?

Dar ca să merg mai departe trebuie să mă întorc înapoi, nu pentru că ceea ce am scris nu ar fi fost adevărat, departe de asta. Totuși, cînd am scris nu am avut la îndemînă toate faptele. Portretul pe care l-am schițat era provizoriu — ca tabloul unei civilizații dispărute, refăcută din cîteva vase ciobite, o inscripție pe piatră, o amuletă, cîteva oase omenești, o mască mortuară rînjind dinți de aur.

« Trăim, scrie undeva Pursewarden, vieţi bazate pe ficţiuni selectate. Părerea noastră despre realitate este condiţionată de poziţia noastră în spaţiu sau în timp — nu de personalitatea noastră aşa cum ne place să credem. Astfel, fiecare interpretare a realităţii este bazată pe o poziţie unică. Doi paşi la stînga sau la dreapta şi întreaga imagine este schimbată ». Ceva cam în felul ăsta...

Cît despre personajele umane, reale sau imaginare, asemenea specimene nu există ! Fiecare psihic este de fapt un furnicar de predispoziţii contradictorii. Personalitatea ca ceva cu atribute fixe este o iluzie — dar o iluzie necesară *dacă vrem să iubim !*

Cît despre ceva care ar rămîne neschimbat... să luăm de pildă sărutul timid al Melissei (stîngaci ca un primitiv tipar litografic), sau cutele de pe fruntea Justinei, care aruncă o umbră asupra ochilor ei arzători — orbitele Sfinxului la amiază. « La sfîrşit, zice Pursewarden, se va putea spune că totul este adevărat despre toată lumea. Sfîntul şi Sceleratul sînt una ». Şi are dreptate.

Îmi dau toată silinţa să fiu cît de clar.

•

În ultima scrisoare pe care am primit-o de la el, Balthazar scria: « Mă gîndesc deseori la tine şi nu fără un oarecare umor macabru. Te-ai retras în insula ta, cu toate datele — aşa crezi tu — despre noi şi vieţile noastre. Fără îndoială că ne diseci pe hîrtie cum fac toţi scriitorii. Tare aş vrea să văd rezultatul. Nu va putea fi decît departe de *adevăr:* asemenea adevăruri le-aş putea şi eu afirma despre voi toţi şi chiar despre tine însuţi. Sau adevărurile pe care ţi le poate spune Clea (ea este acum la Paris şi în ultimul timp nu mi-a mai scris). Mi te închipui, înţelept, citind cu atenţie *Moeurs*, jurnalul intim al lui Nessim, al Justinei etc., închipuindu-ţi că adevărul poate fi găsit în ele. Greşeală ! Greşeală! Un jurnal este ultimul loc din care poţi afla adevărul despre cineva. Nimeni nu îndrăzneşte să-şi facă mărturisiri totale pe hîrtie: sau, cel puţin, nu despre dragoste. Ştii pe cine iubea Justine cu adevărat? Ai crezut că pe tine, nu-i aşa? Mărturiseşte.

Singurul meu răspuns a fost acela de a-i trimite teancul imens de hîrtie care crescuse atît de încet şi greu şi căruia îi dădusem la întîmplare titlul de *Justine*, deşi *Cahiers* s-ar fi potrivit tot atît de bine. Au trecut după aceea luni de o tăcere cu adevărat binecuvîntată — căci dovedea că cel ce mă criticase fusese redus la tăcere.

Nu pot spune că am uitat oraşul, dar am lăsat amintirea lui să doarmă. Bineînţeles că este mereu prezent şi va rămîne mereu aşa plutind în memorie ca mirajul pe care coralienii îl văd atît de des. Pursewarden a descris astfel fenomenul: « Mai aveam încă de mers cîteva ore cu vaporul pînă să dăm de pămînt, cînd deodată însoţitorul meu strigă arătînd spre orizont. Am văzut pe cer imaginea răsturnată a oraşului, mărime naturală, luminos şi tremurînd, ca pictat pe o mătase prăfuită. Se vedeau şi cele mai mici detalii. Pot reface din memorie toate trăsăturile, palatul Ras El Tur, moscheea Nebi Daniel şi aşa mai departe. Întregul spectacol era uluitor ca o capodoperă săvîrşită în rouă. A stat acolo pe cer îndelung. Poate douăzeci de minute, apoi s-a topit încet în ceaţa orizontului. Un ceas mai tîrziu a apărut şi *adevăratul* oraş, la început o simplă pată care crescu pînă la dimensiunile mirajului.

•

Cele două-trei ierni petrecute pe insulă au fost ale singurătăţii, ierni grele şi vîntoase şi veri fierbinţi. Din fericire, fetiţa este prea mică pentru a simţi ca mine lipsa cărţilor şi a conversaţiei. E fericită şi vioaie.

Acum, primăvara iau ființă marile liniști, zile prevestitoare, nemișcate și fără parfum. Marea se îmblînzește și devine atentă. În curînd greierii își vor începe cîntul țîrîit, fundal la flautul păstorului, suind printre stînci. Singure, broasca țestoasă și șopîrla ce se tîrîie pe pămînt ne sînt tovarăși.

Trebuie să vă spun că singurul nostru vizitator destoinic din lumea de afară este pachebotul Smyrna care, o dată pe săptămînă, ocolește spre sud limba de pămînt ce înaintează în mare, întotdeauna la aceeași oră, cu aceeași viteză, de cum se înserează. Iarna, din pricina valurilor mari și a vîntului, nu-l vedem, dar acum — stau și-l aștept. La început se aude numai duduitul surd al mașinilor. Apoi, ca o ființă vie, vaporul ocolește capul ridicînd o linie de spumă de mătase, luminată strălucitor în întunericul catifelat ca aripile unui fluture al nopții egeene. Masă compactă, fără trăsături distincte, apare ca un nor de licurici. Înaintează repede și dispare mult prea devreme după primul promontoriu, lăsînd poate în urma sa doar un cîntec popular îngînat pe jumătate, sau coaja unei mandarine, pe care o găsesc a doua zi, purtată de apă, de-a lungul plajei cu nisip fin unde mă scald cu fetița.

Un mic chioșc de leandri sub platani, iată odaia mea de lucru. După ce copilul adoarme, stau aici la masa jilavă de umezeala mării și, fără să aprind lampa cu parafină, aștept pînă ce trece vizitatorul săptămînal. E singura zi din săptămînă căreia îi știu numele — joi. Pare ceva prostesc dar aici pe insulă unde este atît de puțină variație, abia aștept în fiecare săptămînă vizita vaporului, cum așteaptă un elev intern vizita duminicală. Știu că vaporul îmi aduce scrisori pentru care va trebui să mai aștept 24 de ore — dar niciodată nu văd vaporul pierzîndu-se în depărtare, fără regret. Și cînd a trecut, aprind lampa și mă întorc cu un suspin la scrierile mele.

Scriu atît de încet și cu atîta durere ! Pursewarden îmi spunea odată, vorbind despre scris, că durerea care însoțește creația se datorește la artiști în întregime spaimei de a nu înnebuni : « Forțează un pic și spune-ți că nu-ți pasă nici cît negrul sub unghie dacă înnebunești cu adevărat și o să vezi că o să-ți vină mai ușor ». (Nu știu în ce măsură spusele lui sînt exacte, dar banii pe care mi i-a lăsat prin testament mi-au folosit realmente și mi-a mai rămas încă ceva din ei, bani care mă vor ține departe de neplăcerea de a împrumuta sau de a face o altă muncă).

Descriu această diversiune săptămînală în amănunțime, pentru că în astfel de împrejurări și-a făcut Balthazar apariția într-o seară de iunie, atît de brusc încît m-a surprins — era să scriu « amuțit » — dar aici nu e nimeni cu care să pot vorbi — așa că « m-a surprins ». În acea seară s-a produs aproape un miracol. Vaporașul în loc să dispară ca de obicei, a făcut dintr-o dată un arc de o sută cincizeci de grade, și a intrat în lagună, pentru ca acolo să stea învăluit în coconul catifelat al propriei lui lumini și să arunce încet în mijlocul petei aurii de apă ce o crease, lanțul lung al ancorei, acel simbol al căutării adevărului. Emoționant spectacol pentru unul care, ca mine, un însingurat în spirit, așa cum este orice scriitor, asemenea unei corăbii într-o sticlă și navigînd spre nicăieri — priveam așa cum probabil priviseră și indienii primele dovezi ale civilizației omului alb ancorînd la malurile Lumii Noi.

Obscuritatea, tăcerea erau rupte acum de clipocitul inegal al vîslelor și apoi, după un veac de așteptare, de bocănitul pe debarcader al picioarelor încălțate cu pantofi de oraș. O voce răgușită dădu o comandă. Apoi tăcere. În timp ce aprindeam lampa și curățam fitilul, ca în felul acesta să.mă eliberez de sub vraja ieșirii din normal, fața gravă și sumbră a prietenului meu, ca apariția unui satir din Infern se materializă printre ramurile groase de mirt. Ne-am tras răsu-

flarea şi am rămas privindu-ne şi surîzîndu-ne în lumina galbenă: cîrlionţii negri asirieni şi barba lui Pan.

— Nu — sînt real, rîse Balthazar şi ne îmbrăţişarăm cu patimă. Balthazar! Mediterana este o mare absurd de mică. Importanţa şi grandoarea istoriei ei ne face să visăm că este mai mare decît în realitate. Într-adevăr, Alexandria — cea adevărată la fel cu cea închipuită — se află la numai cîteva sute de mile pe mare la Sud.

— Sînt în drum spre Smyrna — spuse Balthazar, de unde aveam de gînd să-ţi trimit prin poştă asta.

Puse pe masa scîrjonită manuscrisul imens pe care i-l trimisesem. Paginile erau subliniate cu o mulţime de astericuri şi distanţele dintre rînduri, pline cu propoziţii, paragrafe şi semne de întrebare. Aşezîndu-se în faţa mea, cu aerul lui mefistofelic, spuse cu o voce mai joasă şi mai nesigură:

— Am meditat îndelung dacă să-ţi spun sau nu unele dintre lucrurile pe care le-am aşternut acolo. Cîteodată părea o prostie şi o impertinenţă. La urma urmelor ce te interesa pe tine, *noi* ca oameni reali sau ca *personaje?* Nu ştiam. Încă nu ştiu. Aceste pagini pot să mă facă să-ţi pierd prietenia fără să adauge nimic la suma cunoştinţelor tale. Ai zugrăvit oraşul trăsătură cu trăsătură pe o suprafaţă curbă — asta era poezie sau adevăr? Dacă cel din urmă, atunci sînt unele lucruri pe care ai dreptul să le ştii.

Încă nu-şi explicase uimitoarea sa apariţie, într-atît era de preocupat de problema centrală a vizitei lui. O făcu acum, observînd cît de dezorientat eram la vederea roiului de licurici în golful de obicei pustiu. Zîmbi.

— Vasul a întîrziat cîteva ore din cauza unei defecţiuni la motor. Căpitanul este Kasim Kohly, un vechi prieten: poate că ţi-l aminteşti. Nu? Ei bine, bănuiam din descrierea ta cam pe unde trebuie să locuieşti, dar mărturisesc că nu mă aşteptam să acostez chiar aşa, la uşa ta.

Era minunat să-i pot auzi rîsul din nou. Dar abia îl ascultam pentru că spusele lui mă zvîrliseră într-o fierbere, o dorinţă de a studia ce era scris printre rînduri, să schimb — nu cartea (pentru mine ea nu avusese niciodată nici cea mai mică importanţă, căci nu va fi niciodată publicată), ci părerea mea despre oraş şi locuitorii lui. Pentru că propria mea Alexandrie devenise, în toată acea singurătate, la fel de dragă, ca o filozofie introspectivă, aproape o idee fixă. Eram atît de emoţionat că nu ştiam ce să-i spun.

— Stai cu noi, Balthazar — i-am spus — stai cu noi o vreme . . .

— Peste două ore pleacă vaporul — spuse el şi, mîngîind hîrtiile din faţa lui, adăugă şovăind: Astea o să-ţi stîrnească vedenii şi febră.

— Foarte bine, îi spusei, nici nu vreau altceva.

— Cei care sîntem încă în viaţă, sîntem totuşi oameni adevăraţi, orice ai spune tu. Melissa, Pursewarden — ei nu se pot apăra pentru că sînt morţi. Cel puţin aşa se crede . . .

— Aşa se crede. Cele mai bune replici vin din adîncul mormîntului.

Ne-am aşezat şi am început să vorbim despre trecut, simţindu-ne stingheriţi. Luase deja masa pe vas şi nu puteam să-i ofer nimic altceva în afară de un vin bun, făcut pe insulă, pe care l-a sorbit pe îndelete. Mai apoi a vrut să vadă fetiţa Melissei şi l-am condus printre boschetele de oleandri spre un loc de unde puteam privi amîndoi în odaia mare, luminată de foc, unde dormea, ea, frumoasă şi gravă, cu degetul cel mare în gură. Ochii sumbri şi cruzi ai lui Balthazar se îmblînziră în timp ce o privea cum respiră uşor.

— Într-o bună zi — spuse el în şoaptă — Nessim va dori s-o vadă şi, bagă bine de seamă, foarte curînd. A şi început să vorbească despre ea, să. fie curios. Îmbă-

trînind, va avea nevoie de sprijinul ei, ascultă ce-ţi spun. Şi cită în greceşte: « Întîi tinerii, ca viţa de vie, se reazămă şi urcă pe bătrînii araci ce simt încleştarea degetelor moi şi delicate, apoi bătrînii se reazămă pe corpurile ferme şi tinere, pentru a coborî în propria lor moarte ».

N-am spus nimic. Nu corpurile noastre respirau, ci odaia.

— Ai fost singur aici, zise Balthazar.

— Da, dar a fost o singurătate minunată, pe care mi-am dorit-o.

— Da. Te invidiez. Sincer.

Şi privirea îi căzu pe portretul neterminat al Justinei, pe care Clea mi-l dăduse în alte timpuri.

— Portretul care a fost întrerupt de un sărut — spuse el. Ce plăcere să-l revăd . . . ce plăcere ! Zîmbi. Parcă ai auzi o melodie cunoscută şi îndrăgită care îţi dă mereu aceeaşi senzaţie.

N-am spus nimic. N-am îndrăznit. S-a întors înspre mine:

— Şi Clea? spuse el în sfîrşit cu vocea unuia care vorbeşte cu un ecou.

Am vorbit:

— Nu ştiu de ea nimic de ani de zile. Timpul nu are nici o valoare, aici. Poate că s-a căsătorit, a plecat în altă ţară. Sau este o pictoriţă cu reputaţie . . . i se poate întîmpla tot ce şi-ar dori.

Mă privi în chip ciudat şi clătină din cap:

— Nu, spuse. Dar nu mai adăugă nimic.

Trecuse mult de miezul nopţii cînd marinarii l-au chemat dintre desişurile întunecate de măslini. Am mers pînă la plajă cu el, trist, văzîndu-l că pleacă atît de repede. O barcă cu vîsle aştepta la marginea apei. Un marinar apucase vîslele. El spuse ceva în arabă.

Acum, primăvara, după o zi cu soare, marea e atît de ademenitor de caldă încît în timp ce Balthazar se suia în barcă, m-a cuprins pofta de a înota cu el pînă la vasul care se afla la trei sute de metri depărtare de ţărm. Aşa am şi făcut şi am plutit pînă cînd l-am văzut trecînd balustrada şi am privit cum era trasă barca pe punte.

— Vezi să nu te prindă elicea — strigă el — întoarce-te înainte de a porni motorul. Am să . . . Dar stai !

Înainte de a pleca, coborî în salon şi reapăru cu ceva pe care-l aruncă în apă lîngă mine. Căzu cu un clipocit uşor.

— Un trandafir din Alexandria — spuse el — din oraşul care poate oferi orice îndrăgostiţilor, numai fericire nu. Chicoti. Dă-i-l fetiţei . . .

— La revedere, Balthazar.

— Scrie-mi, dacă te încumeţi.

Prins ca un păianjen în reţeaua de lumini şi întorcîndu-mă spre întinderea de apă galbenă care încă mă mai despărţea de ţărmul întunecat, i-am făcut semn cu mîna şi el mi-a răspuns la fel. Am prins preţiosul trandafir între dinţi şi am înotat înspre hainele de pe plaja cu nisip fin, vorbind cu mine însumi.

Şi acolo aşezat pe masă în lumina galbenă a lămpii, aştepta manuscrisul voluminos cu adăugirile la *Justine* — cum îl intitulasem eu. Era haşurat, plin de trimiteri şi astericuri, de întrebări şi răspunsuri scrise cu cerneală de culori diferite, sau bătute la maşină. Mi s-a părut atunci că era chiar simbolul realităţii în care ne scăldasem — un palimsest pe care fiecare dintre noi şi-a lăsat propriile urme, strat cu strat. Acum trebuie să văd totul cu alţi ochi, să mă obişnuiesc cu adevărurile pe care le-a adăugat Balthazar? Este imposibil de descris cu ce emoţie i-am citit rîndurile — cîteodată atît de amănunţite, altă dată scurte şi categorice — ca de exemplu în lista pe care a intitulat-o « Cîteva erori şi false interpretări »,

unde constata rece: « Numărul 4. Că Justine *te iubea* pe tine. Dacă *a iubit* vreodată pe cineva, acela a fost Pursewarden. Ce vrea să spun cu asta? Era nevoită să te folosească pe tine ca pe o pavăză ca să-l apere pe el de gelozia lui Nessim, cu care se măritase. Lui Pursewarden nici nu-i păsa de ea — supremă logică a dragostei.»

În ochii minţii mele, oraşul se mai ridică o dată în faţa oglinzii plate a lacului verde care marca sfîrşitul deşertului. Şireteniile dragostei, intrigile dorinţei, bunul şi răul, virtutea şi capriciul, dragostea şi crima se mişcau confuz în colţurile întunecate ale străzilor şi parcurilor, bordelelor şi saloanelor Alexandriei — se mişcau ca un banc de ţipari în mocirla intrigii şi contra-intrigii.

Se făcuse aproape ziuă cînd am reuşit să integrez fascinantul munte de hîrtie cu comentariile lui în viaţa mea adevărată şi m-am împleticit spre pat ca un beţiv. Capul mă durea, îmi vîjîia la amintirea oraşului, singurul oraş în care oamenii de orice rasă şi cu orice obiceiuri se pot căsători, unde destinele interioare se întîlnesc. Auzeam vocea uscată a prietenului meu repetînd pe cînd eram gata să adorm:

« Cît de mult vrei să ştii? . . . cît de mult vrei să ştii? . . . »

— Trebuie să ştiu totul ca să pot fi în sfîrşit eliberat de oraş — am răspuns.

●

« Cînd rupi o floare, o alta poate creşte în locul ei. Cu sufletul omenesc nu se întîmplă la fel » — aşa i-a spus Clea o dată lui Balthazar.

●

Şi aşa, încet încet, fără tragere de inimă, am luat-o de la început, ca un om căruia, la sfîrşitul unei călătorii îngrozitoare, i se spune că a visat.

« Adevărul, îmi spunea Balthazar odată, suflîndu-şi nasul într-un ciorap vechi de tenis, adevărul este ceea ce, cu vremea, se dovedeşte a fi neadevărat ».

Şi Pursewarden, cu altă ocazie dar la fel de memorabil:

« Dacă lucrurile ar fi întotdeauna ceea ce par a fi, cît de sărăcită ar rămîne imaginaţia omului ! »

Cum am să scap vreodată de tîrfa asta de oraş — marea, deşert, minarete, nisip, marea? Nu. Trebuie să aştern totul pe hîrtie, negru pe alb, pînă cînd amintirea şi îndemnul ei se vor pierde. Ştiu, cheia pe care o caut, se află la mine.

. . . .

CAPITOLUL III

Deci, într-un fel problema este doar de a introduce acest material nou şi tulburător în pielea celui vechi fără să schimb sau să distrug iremediabil contururile subiectelor mele sau soluţia spre care se îndreaptă. Peştii de aur care se rotesc atît de apatici în marea lor sferă de lumină, habar n-au că lumea lor, domeniul în care se mişcă, este o linie curbă.

Asfinţitul lăsase drumurile portului goale. Rămăseseră numai siluetele negre ale vaselor de război străine, învăluite într-un cenuşiu care pîlpîia — un joc de lumini fără culoare sau rezonanţă pe suprafaţa mării încă pătată de pînzele corăbiilor. Bărci cu pînze grăbindu-se spre casă alunecau pe podeaua portului interior, strecurîndu-se cînd înăuntru, cînd în afară printre vase, ca nişte şoareci printre

cizmele enorme ale unor ţărani patriarhali. Bateria tunurilor de pe *Jean Bart* se deplasa încet, înclinîndu-se, încremenind apoi într-o imobilitate meditativă, îndreptate spre inima trandafirie a oraşului, ale cărui minarete încă străluceau ca aurul în ultimele raze ale soarelui în asfinţit. Cîrdurile de porumbei de primăvară, cînd îşi mişcau aripile în lumină, luceau ca nişte confettii.

Dar marile ferestre încadrate cu alamă ale Yacht-Clubului străluceau cu flăcări, ca nişte diamante, aruncînd o lumină scînteietoare pe mesele albe ca zăpada, încărcate cu mîncare, turnînd foc în pahare, pe bijuterii, în ochi, într-un ultim şi stînjenitor incendiu, înainte ca draperiile grele să fie trase şi chipurile adunate să-l întîmpine pe Mountolive, să capete paloarea caldă a lumînărilor.

Triumful politeţei, resursele tactului, căldura răbdării . . . Desfrîu şi sentimentalism . . . să omori dragostea prin indolenţă . . . ca să-ţi uiţi tristeţile dormind. Asta era Alexandria, oraşul mamă, inconştient poetic, exemplificat cu numele şi chipurile celor ce i-au făurit istoria. Ascultaţi:

Tony Umbada, Baldassaro, Trivizani, Placido Amaril, Paul Capodistria, Dimitri Randidi, Onouphrios Papaa, Contele Bahubala, Jacques de Guéry, Athena Tracha, Djamboulat Bey, Delphine de Francuèal, Generalul Cervoni, Ahmed Hassan Pacha, Pozzo di Borgo, Pierre Balbz, Gaston Phipps, Haddad Fahmy, Amin, Mehmet Adm, Wilmot Pierrefieu, Toto de Brunel, Colonel Meguits, Daule Borromeo, Benedict Dangeau, Pia dei Tolomei, Gilda Auburn.

Poezia şi istoria comerţului, metrica Levantului care a înghiţit Veneţia şi Genova (nume pe care trecătorii le pot citi pe mormintele din cimitir).

Conversaţia s-a ridicat ca un abur şi l-a învăluit pe Mountolive, căruia i se celebra triumful personal. Stătea de vorbă cu Nessim, gazda sa, avînd întipărită pe faţă acea expresie de manierism care, ca o lentilă, trăda toată timiditatea stilizată a educaţiei sale perfecte. Într-adevăr, cei doi semănau foarte mult. Numai că tenul închis al lui Nessim era catifelat, neted iar mîinile şi ochii i se mişcau în permanenţă. În ciuda diferenţei de vîrstă se potriveau foarte bine — aveau chiar aceleaşi gusturi pe care anii nu reuşiseră să le schimbe, deşi corespondaseră foarte puţin în tot timpul lipsei lui Mountolive din Egipt. El i-a scris întotdeauna Leilei nu fiilor ei. Cu toate acestea, acum cînd se întorsese erau mult împreună şi îşi dădeau seama că aveau tot atîtea de discutat ca şi înainte. În fiecare după-amiază de primăvară, la o oră la care toată lumea doarme, jucau tenis în curtea legaţiei şi rachetele lor scoteau sunete seci. Călăreau împreună în deşert sau stăteau ore întregi unul lîngă altul, privind la stele prin telescopul pe care îl instalase Justine în Palatul de Vară. Pictau şi vînau împreună. Într-adevăr, de la întoarcerea lui Mountolive deveniseră aproape inseparabili. În seara aceasta, lumina moale îi atingea pe amîndoi cu o distincţie egală. Totuşi lumina era destul de slabă pentru a ascunde tîmplele argintii ale lui Mountolive şi ridurile din jurul ochilor lui gînditori, ochi de arbitru. La lumina lumînărilor, cei doi păreau de aceeaşi vîrstă dacă nu şi din aceeaşi familie.

O mie de chipuri a căror expresie reflectată nu o înţeleg (« Toţi trăim sub handicapuri sigilate » — spune un personaj din cartea lui Pursewarden) şi din toate ard de nerăbdare să văd unul singur, chipul întunecat al Justinei. Trebuie să învăţ să mă văd chiar şi pe mine însumi într-un nou context, după ce am citit acele cuvinte crude şi reci ale lui Balthazar.

Cum arată un om cînd e « îndrăgostit? » (în englezeşte, cuvintele trebuie rostite cu un ton slab şi behăit) *Peccavi?* Imbecilule! Iată-mă în singurul meu costum decent cu genunchi la pantaloni şi lucios de atîta purtat, privind cu ochii mei miopi şi plini de dragoste în jur pentru a prinde privirea femeii care . . . Ce importanţă are? N-am nevoie să mă fotografieze Keats. Îmi închipui că nu sînt

mai urît sau mai puţin plăcut decît oricare altul; şi desigur vanitatea mea, care cred că-i de ordin general, a făcut să nu stau niciodată să mă gîndesc de ce Justine mi-ar acorda tocmai mie favorurile ei.

Ce-aş fi putut eu să-i ofer din cele pe care să nu le fi putut avea de la altcineva? Îi plăcea oare la mine felul pedant de a întreţine o conversaţie, sau felul nepăsător de a face dragoste — ea care putea alege orice bărbat din Alexandria? «Un paravan». Mi se pare foarte jignitor să înţelegi aşa ceva, să accepţi aşa ceva, totuşi acesta este adevărul adevărat. Mai mult încă, el explică alte cîteva lucruri care pînă acum rămăseseră obscure pentru mine — ca, de pildă, moştenirea pe care mi-a lăsat-o Pursewarden. El era responsabil de răul pe care ştia că Justine îl face Melissei «iubindu-mă». În timp ce ea pur şi simplu îl apăra împotriva vreunui rău posibil pe care putea să i-l facă Nessim (cît de blînd şi de calm arată acum Nessim în lumina lumînărilor). Tot el a spus o dată suspinînd: «Nimic nu-i mai uşor de aranjat în oraşul nostru decît moartea sau dispariţia cuiva».

O mie de voci unite într-o conversaţie, împletindu-se ca rădăcinile copacilor în căutarea apei — înţelesul neştiut al acestor vieţi ascunse sub zîmbete strălucitoare, sub mîini apăsate pe pleoape, cu duşmănie, cu febră şi satisfacţie (Justine lua acum micul dejun în tăcere, înconjurată de valeţi negri uriaşi, şi cina la lumina candelabrelor, într-o companie scînteietoare). A început de la nimic — din stradă — şi acum era căsătorită cu cel mai elegant bancher al oraşului. Cum se întîmplaseră toate astea? N-ai fi putut afla privind acea siluetă întunecată şi graţioasă, acele ochiri neîmblînzite, şi zîmbetul magnific al dinţilor ei albi. Totuşi, o conversaţie banală poate conţine germenul unei vieţi întregi. Balthazar, de pildă întîlnind-o pe Clea după o draperie de brocart roşu, ţinînd în mînă un pahar de Pernod putea zice:

— Clea, vreau să-ţi spun ceva; şi vorbindu-i capta căldura aurie a părului ei şi efluviile pielei ei bronzate, pînă la culoarea zahărului ars, de soarele cald de primăvară.

Ochii ei nevinovaţi erau albaştri ca cicoarea şi aşezaţi ca nişte pietre preţioase — munca de o viaţă a unui bijutier.

— Vorbeşte, dragul meu.

Cu părul lui negru (îl vopsea), şi cu vocea coborîtă şi cu obişnuitul său croncănit sardonic, Balthazar spuse:

— Tatăl tău a trecut pe la mine. Este îngrijorat de relaţia ilicită pe care— se zice — că o întreţii cu o altă femeie. Aşteaptă — nu spune nimic şi nu lua aerul ăsta nenorocit.

Căci Clea arăta acum de parcă i-ai fi apăsat pe o rană, gura ei tristă şi gravă luase o expresie copilărească, implorîndu-l parcă să nu meargă mai departe.

— El spune că eşti neştiutoare, o gîsculiţă şi că Alexandria nu permite oamenilor neştiutori să. . .

— Te rog, Balthazar. . .

— Nu ţi-aş fi spus dacă m-ar fi impresionat. Era într-adevăr frămîntat — nu din cauza scandalului: cui îi pasă de bîrfă? Dar era îngrijorat să nu suferi tu.

Cu o voce mică şi gîtuită ca un gînd comprimat la a suta parte de cine ştie ce mecanism, Clea spuse:

— N-am mai rămas singură cu Justine de luni de zile. Înţelegi? Cînd am terminat cu pictatul s-a terminat şi cu asta. Dacă vrei să rămînem prieteni, te rog să nu-mi aduci niciodată aminte.

Clea zîmbi tremurat, căci în aceeaşi clipă Justine apăruse plutind spre ei, zîmbind cald şi radios (se prea poate să-i iubim pe aceia pe care îi chinuim cel mai mult).

Ea trecu, unduind în lumina lumînărilor, ca o imensă pasăre de mare, şi în sfîrşit ajunse la locul unde mă aflam eu.

— Nu pot veni diseară, şopti ea. Nessim vrea să stau acasă.

Încă mai simt dezamăgirea nespusă pe care mi-o provoacă auzul acestor cuvinte.

— Trebuie să vii. . . am murmurat.

Dacă aş fi ştiut că nu trecuseră nici zece minute de cînd îi spusese lui Nessim, ştiind că acesta nu poate suporta bridge-ul: « Dragă, pot să mă duc să joc bridge cu Cervonii. . . ai nevoie de maşină? »

Trebuie să fi fost una din rarele seri cînd Purssewarden consimţea să se întîlnească cu ea în deşert — întîlniri la care se ducea cu sfinţenie, ca o somnambulă. De ce? De ce?

Balthazar continua în clipa aceasta:

— Tatăl tău spunea: « Nu pot să suport să văd una ca asta, şi nu ştiu ce să fac. E ca şi cum te-ai uita cum un copil mic sare şi se joacă lîngă o ladă de dinamită ».

Lacrimi urcară în ochii Cleei, şi se evaporară încet, în timp ce ducea paharul la buze.

— S-a terminat — spuse, întorcînd spatele subiectului şi lui Balthazar cu una şi aceeaşi mişcare. Îşi întoarse faţa cu gura ei tristă şi începu o discuţie despre lucruri fără nici o însemnătate cu Contele Bambula care se înclina şi se legăna galant, ca papagalul verde al lui Scobie pe stînghia lui. Îi făcea plăcere să vadă că frumuseţea ei avea un efect direct şi uşor de observat asupra Contelui, ca o ploaie de săgeţi de aur. O clipă mai tîrziu Justine trecu din nou şi în trecere o apucă pe Clea de încheietura mîinii.

— Cum mai e? spuse Clea cu un ton de parcă s-ar fi interesat de un copil bolnav.

Justine se strîmbă puţin şi apoi şopti dramatic:

— Oh, Clea — e foarte rău. Ce greşeală teribilă ! Nessim este minunat — n-ar fi trebuit să o fac niciodată. *Sînt urmărită pretutindeni.*

Schimbară o privire lungă, plină de simpatie. Era prima lor întîlnire după mult timp. (În după-amiaza aceea, Pursewarden scrisese: « Cîteva cuvinte grăbite şi cu totul lipsite de dragoste scrise de pe patul de suferinţă despre această seară ». Nu era bolnav ci stătea într-o cafenea cu vedere la mare, zîmbind, în vreme ce scria.) Mesaje spuse şi nespuse, întretăindu-se şi încrucişîndu-se, pustiind curentele vieţilor noastre, temerile, prefăcătoriile, tristeţile. Justine vorbea acum despre căsătoria ei, care însă expunea lumii din afară o curăţenie a formei şi a conţinutului, ca mulajul de ipsos al unei perfecţiuni pe care eu însumi o invidiasem cînd i-am întîlnit prima dată. « Căsătoria a două minţi autentice » — mi-am zis; dar unde poate fi găsit « magnificul animal cu două capete »? Cînd şi-a dat seama pentru prima dată de teribila gelozie a lui Nessim, gelozia unui om spiritualmente neputincios, fusese îngrozită şi înspăimîntată. Căzuse fără vrere într-o capcană. (Clea urmărea toate acestea ca fişa temperaturii unui bolnav, din pură prietenie, fără nici o dorinţă de a reînnoi dragostea pe care o simţea pentru această evreică împrăştiată, care nu se putea înţelege pe sine însăşi).

Justine privea problema într-alt fel, într-un fel cu mult mai primitiv, gîndind: pînă acum judecase întotdeauna bărbaţii după mirosul lor. Pentru prima oară neglijase acum acest simţ. Iar Nessim avea acea puritate inodoră a aerului deşertului, a deşertului vara, ascuns şi uscat. Pur. Cît de tare ura ea puritatea ! După aceea? Da, fusese revoltată de mica cruce de aur care se adăpostea în părul de pe pieptul său. Era copt — creştin. Aşa operează femeile în străfundul minţii lor. Totuşi fiindu-i ruşine de aceste gînduri, devenea de două ori mai pasionată şi mai atentă faţă de soţul ei, deşi chiar între săruturi, în adîncul minţii ei, tînjea numai după calmul şi pacea văduviei ! Îmi imaginez doar? Nu cred.

Cum de s-au întîmplat toate acestea? Pentru ca să înţeleg, trebuie să iau lucrurile mai de dinainte, să citesc marginaliile pe care le-a făcut Balthazar pe manuscrisul meu, pînă la momentul în care portretul pe care îl picta Clea a fost întrerupt de un sărut. E straniu să te uiţi la el acum atîrnînd aşa neterminat pe căminul demodat din casa de pe insulă. « O idee i se înfiripase în gînd, care nu-i ajunsese încă pe buze ». Şi apoi, încet, buzele ei se aşezară acolo unde ar fi trebuit să se aşeze pensula umedă a artistei. Sărutări şi atingeri de penel — parcă aş scrie despre biata Melissa.

Cît de dezgustător este acest subiect — pe care Pursewarden îl numeşte « sărutul insipid al intimilor », şi cît de inocent! Mănuşile negre pe care le poartă în portret lasă deschis, cînd sînt încheiate, un mic spaţiu în formă de inimă. Şi acel sărut ridicol şi inocent arată numai admiraţie şi milă pentru ceea ce îi spusese Justine despre pierderea copilului — fetiţa care-i fusese furată cînd se juca pe malurile rîului. « Încheieturile mîinilor ei... încheieturile mîinilor ei mici... Să fi văzut ce frumoasă şi cuminte era, o veveriţă ». În asprimea tonului, în ochii trişti şi gura cu colţurile lăsate, cu o gropiţă în fiecare obraz. Şi ca să arate cît de mici erau încheieturile fetiţei închipui un cerc din degetul mare şi arătător. Clea îi luă mîna şi-i sărută forma de inimă care se vedea din crăpătura mănuşii negre. Îşi închipuia cu adevărat că sărută copilul, nu mama. Din această simpatie teribilă a izvorît forma epuizantă a unei dragoste sterile. Dar merg prea repede. De altfel, cum am să reuşesc să creez imagini inteligibile cînd eu însumi îmi închipui cu atîta greutate totul — cele două femei — cea blondă şi cea tenebroasă — din atelierul întunecat din Saint Saba, printre pînze şi vase cu vopsea, galeria caldă cu portretele aliniate pe pereţi, Balthazar, Da-Capo, chiar Nessim, prietenul cel mai bun al Cleei? E greu să-i zugrăvesc într-o culoare stabilă în aşa fel încît contururile să nu fie estompate.

Justine la vremea aceea, venită nimeni nu ştia de unde, făcuse ceea ce provincialii din Alexandria considerau o mare şmecherie. S-a măritat cu Arnauti, un străin, numai pentru a cîştiga consideraţia societăţii, pentru ca după scurt timp să-l facă să divorţeze şi s-o abandoneze. Puţini oameni ştiau sau se interesau de soarta copilului. Nu era din « înalta societate », cum se spune... O vreme sărăcia a forţat-o să pozeze pentru cîţiva piaştri pe oră pentru studenţii de la Bele Arte de la Atelier. Clea care o ştia numai din auzite, trecu într-o zi prin galeria cea lungă cînd ea poza şi, izbită de întunecata frumuseţe alexandriană a chipului ei, o angajă ca model pentru un portret. Aşa prinseră viaţă acele lungi conversaţii în tăcerile pictoriţei, căci Cleei îi plăcea ca modelele ei să vorbească liber, deşi trebuiau să stea nemişcate. Asta împrumuta trăsăturilor lor o viaţă submarină şi privirile lor se îmbogăţeau de frămîntări interioare inconştiente — adevărata frumuseţe a unei cărni care altfel ar fi fost moartă.

Inocenţa generoasă a Cleei avea nevoie de aşa ceva ca să vadă vidul în care trăia Justine cu necazurile ei stranii — pur şi simplu ilustraţii poetice ale închipuirii ei în contradicţie cu ea însăşi: căci ne creăm propriile noastre nenorociri şi ele poartă amprentele propriilor noastre degete. Pînă şi gestul însuşi este pur şi simplu o încercare stîngace de a-şi apropia misterul unei experienţe adevărate, ale unei suferinţe adevărate, ca păcătosul care crede că atingînd un sfînt va fi izbăvit.

În prima clipă, sărutul nu părea să aştepte răspuns un alt sărut, să se copieze ca reflexia unei efemeride într-o oglindă. Ar fi fost un gest prea costisitor dacă ar fi fost premeditat. Aşa s-a şi dovedit a fi. Corpul Cleei pur şi simplu se lupta să scape din vălul de inocenţă care îl învăluia, cum se luptă un copil

sau o statuie sub mîinile sau forcepsul celui care îi dă viață. Eșecul său se datora tinereții sale extreme, acel al Justinei, al unei femei fără vîrstă, inocența ei era la fel de lipsită de apărare ca însăși memoria. Căutînd și admirînd numai calmul tristeții Justinei, s-a găsit numai cu leșia amară a dragostei nedorite.

Avea, după cum spune o vorbă arăbească plină de expresivitate, « inima albă » și pictînd capul și umerii întunecați ai Justinei, simți dintr-o dată cum — cu fiecare linie — penelul însuși începuse să imite mîngîierile pe care nici nu le prevăzuse, nici măcar nu îndrăznise să le dorească. Ascultînd vocea adîncă și puternică care povestea acele nenorociri pe care le dorea atît de mult pentru că aparțineau lumii vii și adevărate a experienței, își ținea respirația, încercînd să se gîndească numai la semnele de bună creștere ale modelului său, de care acesta nu-și dădea seama: mîinile încă în poală, vocea joasă, și cumpătarea care arată adevărata putere. Totuși, chiar ea, cu toată inexperiența ei, nu putea decît să-i fie milă de Justine cînd aceasta spunea lucruri de felul următor: « Știi, nu-i cine știe ce de capul meu. Arnauti spunea că nu pot pricinui decît tristețe. El mi-a deșteptat simțurile și m-a învățat că nimic nu are valoare în afara plăcerii — care este opusul fericirii — partea ei tragică, presupun. » Clea era mișcată pentru că i se părea limpede că Justine n-a știut niciodată cu adevărat ce înseamnă plăcerea — pentru asta trebuie să fii generos. Egocentrismul este o fortăreață în care *conscience de soi-même*, ca un corosiv, roade totul. Adevărata plăcere constă desigur în a da.

— Cît despre Arnauti, aproape mă scotea din minți cercetîndu-mă. Ce pierdeam ca soție, cîștigam ca pacient: interesul pe care-l purta « cazului meu » — după cum spunea — depășea cu mult dragostea care ar fi putut-o avea pentru mine. Iar pierderea copilului m-a făcut să-l urăsc, pe el pe care, pînă atunci, îl considerasem un om bun și sensibil. Probabil că i-ai citit cartea « Moeurs ». Cea mai mare parte din ea este inventată — în special pentru a-și satisface vanitatea și a se răzbuna pe mine pentru că îi rănisem mîndria, refuzînd să fiu « tratată ». Nu pot pune sufletul în ghips. Dacă îi spui unui francez « nu pot face dragoste cu tine decît dacă îmi imaginez un palmier », se va duce și va tăia primul palmier care-i iese în cale.

Clea era prea nobilă pentru a iubi altfel decît pătimaș, și totuși, în același timp, putea iubi un om cu care vorbea o dată pe an. Rîul cu ape adînci al sufletului ei își păstra cu grijă imaginile, reflectîndu-le întotdeauna în curentul lui repede, lăsîndu-le apoi să se scufunde în memorie cu mult mai adînc decît obișnuit. Adevărata inocență nu poate face nimic banal iar cînd este îmbinată cu generozitate, inima cu aceste calități este cea mai vulnerabilă din lume.

Această experiență bruscă și autodevoratoare putea fi comparată ca tensiune și valoare cu acele pasiuni ridicole pe care elevele le fac pentru profesoarele lor — atinse de trăsăturile pătimașe ale funcțiilor lor naturale ajunse la maturitate. Dragostea demonică și expertă cu care Justine putea întotdeauna răspunde celor care o cunoșteau — ea a simțit cu adevărat durerile din ce în ce mai mari ale bătrîneții: carnea și spiritul ei dădeau înapoi în fața unor exigențe pe care se simțea incapabilă să le înfrunte, care se vor sfîșia ca niște zdrențe. Simțea înăuntrul ei primele tresăriri ale unei senzații noi pentru ea: senzația unui gălbenuș care se separă de ou. Acestea sînt căile stranii prin care umanitatea evoluează.

Sărmana de ea avea să fie supusă la aceleași contorsiuni ridicole ca noi toți — simțindu-și corpul ca un strat de var nestins zvîrlit în grabă peste cadavrul unui criminal ca să-l ardă pentru totdeauna. Lumea întîlnirilor secrete, a impulsurilor care parcă stigmatizau cu fierul roșu, al îndoielilor — se pogorî deodată

asupra ei. Era atît de nelămurită încît stătea și se uita fix la Justine, acum schimbată și încerca să-și amintească cum arăta de partea cealaltă a membranei care deformează, cataracta cu care Afrodita acoperă ochii bolnavi ai îndrăgostiților, forma opacă a unei orbiri sfinte.

Trăia în febra așteptării toată ziua pînă în clipa cînd modelul ei trebuia să vină. La ora patru, stătea în fața ușii închise, parcă văzînd prin ea locul unde se afla Justine picior peste picior, răsfoind o revistă « Vogue » și fumînd. Îi trecu brusc prin minte: « Fă, Doamne, să nu vină, să fie bolnavă, să fie plecată ! Cum aș dori să-mi fie totul indiferent » ! Era surprinsă pentru că dezgustul venea cu preciziune din aceleași regiuni ale sufletului, ca și dorința de a auzi din nou vocea aceea aspră dar nobilă. Venea din așteptarea de a-și vedea iubita încă o dată. Aceste sentimente contrarii care puseseră stăpînire pe ea atît de brusc o dezorientau și o înspăimîntau.

Apoi, cîteodată dorea să evadeze numai ca să aparțină cît mai mult prietenei ei. Sărmana, nu a fost cruțată de nici una din nenumăratele autodecepții care alcătuiesc o dragoste. A încercat să găsească alte plăceri, ca să descopere că nu există nici una. Știa că monotonia obosește inima, că obișnuința și disperarea sînt prietenii nedeslipiți ai dragostei și aștepta cu răbdare, cum numai o femeie foarte bătrînă poate, victoria cărnii asupra îndemnurilor ei, aștepta să se elibereze de o afecțiune pe care abia acum își dădea seama că nu o căutase. Așteptare zadarnică. În fiecare zi se afunda tot mai tare. Totuși, toate acestea i-au făcut un mare serviciu, i-au dovedit că relațiile de felul acesta nu răspund necesităților naturii ei. După cum un bărbat știe din prima clipă că nevasta cu care s-a însurat e nepotrivită, dar nu mai are ce face. Înțelese că este femeie la urma urmelor, și că aparține bărbaților — și asta îi ușură puțin nenorocirea.

Dar contorsiunile realității erau foarte interesante pentru ea care își dădea seama că o sensibilitate tulburată era prețioasă pentru un artist. Mergînd spre atelier, se simțea dintr-odată, ca și cum n-ar mai fi avut nevoie să respire, ca și cum ar fi fost o siluetă pictată pe pînză. Respira dureros, ca apoi, după o clipă, să fie copleșită de un sentiment de fericire și de plăcere — stare atît de intensă încît i se părea că plutește. Se părea că numai greutatea pantofilor o mai ține pe pămînt. În orice clipă ar fi putut să-și ia zborul, să treacă peste obstacolul gravitației, fără să poată să se oprească. Această senzație era atît de ascuțită încît trebuia să se oprească și să se țină de cel mai apropiat zid și apoi să meargă pe lîngă el, îndoită de la mijloc ca un pasager pe bordul unui vas în furtună. Urmau și alte senzații neplăcute — își simțea capul strîns într-o cingătoare de fier înfierbîntat, în urechi pîlpîirea unor bătăi de aripi; auzea sunete metalice străpungîndu-i creierul, înșurubîndu-i-se în minte. Pe jumătate adormită în pat, într-o iluminare roșie arămie vedea ochii congestionați ai animalului *mitric*. Era o noapte răcoroasă, cu pungile ei chimice de dulce lumină a cartierului arab. Țiganii, cu părul lor uns și cu hainele încărcate de paiete și mărgele, plecaseră dincolo de mare, fețele îngerilor negri, femei-bărbați ai periferiilor (reproduc aceste cuvinte după fișa clinică a unei bolnave mintale — venită să fie îngrijită de Balthazar, — o depresiune nervoasă, consecința unui « amor » împărtășit sau cine o poate spune? Are vreo importanță? Etiologia dragostei și a nebuniei sînt identice, o simplă deosebire de grad și acest pasaj se poate aplica Cleei cît și tuturor celorlalți).

Dar Justine nu vorbea numai despre trecut ci și despre un prezent care apăsa asupra ei, plin de hotărîrile ce trebuiau luate. Într-un fel, tot ceea ce Clea simțea nu avea nici un sens pentru ea. Așa cum o prostituată poate să nu-și dea seama că unul din clienții ei este poet și că o va imortaliza într-un sonet

pe care nu-l va citi niciodată, tot aşa Justine nu-şi dădea seama că acele plăceri profunde îşi vor lăsa amprenta asupra Cleei, că-i vor slăbi puterea de a dărui o dragoste adevărată, deşi temperamentul ei era anume făcut pentru aşa ceva. Din cauza tinereţii. Şi totuşi fiinţa asta pervertită nu voia să facă nici un rău. Era pur şi simplu o victimă a dorinţei orientale de a place, de a împărtăşi blondei sale prietene tezaurul experienţei adunate de ea şi care de fapt nu-i servea la nimic. Dădea totul, necunoscînd valoarea a nimic, ca o adevărată parvenită a sufletului. Dragostei (din orice regiuni ar fi venit) putea să-i dea replica, dar numai cu frumoasele formule tocite ale prieteniei.

Trupul nu avea absolut nici o importanţă pentru ea. Îl socotea o păcăleală. Era de o modestie supremă. Felul acesta de a da este într-adevăr şocant pentru că este simplu ca un arab, fără precocitate, fără rafinament, ca beţia la ţărani. Se născuse cu mult înainte ca noţiunea de dragoste să se fi format în psihicul fragment al europeanului — a cărui constanţă (sau invenţie) trebuia să facă din el cea mai vulnerabilă fiinţă din regnul vieţuitoarelor, sclavi tuturor poftelor care nu pot fi omorîte decît prin saţietate, dar niciodată potolite, care nutresc o literatură de afectaţie al cărui subiect ar fi aparţinînd altfel religiei — adevărata ei sferă de operaţie. Cum pot fi exprimate lucrurile acestea?

Şi la altă scară de referinţe, n-are nici cea mai mică importanţă că o femeie dezaxată de capriciile sentimentelor ei, chinuită, copleşită de aspectele înspăimîntătoare ale propriei sale personalităţi, pe care nu o cunoştea, se azvîrle ca un soldat înspăimîntat de moarte în mijlocul învălmăşelii şi-i răneşte pe aceia pe care-i iubeşte şi admiră cel mai mult — pe Clea, pe mine însumi şi la urmă pe Nessim. Unii oameni sînt născuţi să aducă mai mult rău şi bine decît ceilalţi semeni ai lor — cărăuşi inconştienţi ai unor boli pe care nu le pot vindeca. Cred că ar trebui studiaţi, căci s-ar putea ca ei să fie promotorii creaţiei chiar în gradul de corupţie aparentă şi confuzie pe care o răspîndesc şi o caută. Nu îndrăznesc nici măcar acum să spun că era stupidă sau nesimţitoare, numai că era incapabilă să-şi dea seama ce se întîmpla în interiorul ei (« camera obscură a inimii ei »), incapabilă să-şi delimiteze precis imaginea înspăimîntătoare a propriei sale neînsemnătăţi în lumea activităţii normale. În jurul său se afla un fel de abis, alcătuit dintr-o singură calitate — un eşec al valorii, un eşec de a ataşa înţelesul care ucide bucuria — calitate care este numai moralitatea internă a unui suflet care a descoperit o cale împărătească spre fericire şi căruia nu-i e ruşine de propria-i goliciune. Îmi este foarte uşor să critic, acum cînd văd un pic mai departe în încurcăturile ei şi ale mele. Ştiu că trebuie să fi fost grozav de ruşinată de păcăleala care mi-o trăgea şi de pericolul care plana deasupra capului meu datorită ei. O dată, la cafeneaua El Bab, unde stăteam în faţa unui *arak* şi vorbeam, a izbucnit în lacrimi şi mi-a sărutat mîna, spunîndu-mi: « Eşti un om bun, zău că eşti un om bun. Şi-mi pare aşa rău ! » De ce? Pentru ce plînsese? Vorbisem despre Goethe pînă atunci. Idiotul de mine ! Imbecilul ! Crezusem că poate o mişcasem prin sensibilitatea cu care mă exprimasem. I-am făcut daruri. Aşa făcuse şi Clea şi aşa făcea şi acum. Era curios, că pentru prima oară pe această pictoriţă atît de sensibilă şi talentată o părăsise gustul în alegerea obiectelor de *vertu*. Cercei şi broşe de o vulgaritate cu adevărat alexandrină. Nu pot să înţeleg acest fenomen, numai dacă a iubi înseamnă a te abrutiza. . . Da.

Dar la urma urmelor nu ştiu. Îmi amintesc de comentariul marginal al lui Balthazar, atît de sec asupra acestui subiect: « Oricine poate vorbi plin de moralitate despre lucrurile astea — dar de fapt nimeni nu s-ar dojeni că se caţără să culeagă un măr de pe un zid încălzit de soare. Majoritatea femeilor cu tem-

peramentul şi antecedentele Justinei n-ar fi avut curajul să o imite, chiar de-ar fi fost libere s-o facă. Este mai scump sau mai ieftin pentru spirit să îndure vise şi *petit mal*, în aşa fel încît doctorul să constate că ai febră şi un aer vinovat? Nu ştiu. Este greu să izolezi în actul liber o calitate morală. Şi apoi dragostea cu cineva mai puţin instruit decît tine adaugă un sentiment delicios care vine din conştiinţa pervertită, a coborîrii în mocirla de unde se ridică pasiunile — la un loc cu poezia şi teoriile despre Dumnezeu. Poate e mai înţelept să nu te gîndeşti la ele ».

Dar în afară de asta, în sfera vieţii de zi cu zi, Justine însăşi avea probleme care o neliniştеau.

— Sînt uimită şi puţin îngrozită pentru că Nessim, pe care îl cunosc atît de puţin, mi-a propus să ne căsătorim. Nici nu ştiu ce trebuie să fac, dragă Clea, să rîd sau să-mi fie ruşine, sau şi una şi alta.

Clea, în inocenţa ei, era încîntată de această veste, căci Nessim era prietenul ei cel mai bun şi gîndul că demnitatea şi blîndeţea lui vor fi suport adevătarei nefericiri a vieţii Justinei i se păru o ieşire minunată din impas. Cînd cineva are nevoie de ajutor pentru a ieşi din încurcătura în care s-a băgat, nimeni nu poate s-o facă mai bine decît un cavaler călare. Justine îşi acoperi ochii cu mîinile şi spuse cu greutate:

— În prima clipă, inima mi-a tresărit şi eram fgata să strig: « Da ! » Ah, Clea dragă, cred că bănuieşti de ce. Am nevoie de banii lui ca să caut copilul. Trebuie să fie undeva în vreun colţ al Egiptului, şi poate singur, chinuit, supus unor suferinţe cumplite. . .

Începu să plîngă şi apoi se opri brusc, enervată:

— Ca să previn dezastrul care ne aştepta pe amîndoi — i-am spus lui Nessim:
— « N-aş putea niciodată să iubesc un om ca tine: n-aş putea să-ţi dăruiesc nici o clipă de fericire. Mulţumesc şi la revedere ».

— Dar eşti sigură?

— Dumnezeule, să te căsătoreşti pentru bani ! Nu, n-am să pot face aşa ceva !

— Justine, tu ce vrei, de fapt?

— Întîi copilul ! Apoi să fug de lume, să mă ascund într-un loc liniştit unde să fiu a mea. Sînt multe lucruri din caracterul meu pe care nu le înţeleg. Am nevoie de timp. Nessim mi-a scris azi din nou. Nu ştiu ce vrea. . . Ştie tot despre mine.

Prin mintea Cleei trecu un gînd: « Cel mai periculos lucru în lume este o dragoste bazată pe milă. » Înlătură însă acest gînd şi începu din nou să-şi imagineze pe acel bărbat blînd, înţelept şi neprefăcut, care va ţine piept torentului de nenorociri ale Justinei şi le va zăgăzui. « Oare greşesc atribuindu-i o dorinţă care ar fi fost satisfăcută prin această soluţie?» (şi anume să scape de Justine, să se elibereze de solicitările pe care aceasta le exercita asupra inimii şi minţii ei). De o vreme nu mai pictase nimic. Bunătatea lui Nessim — silueta înaltă şi întunecată care aluneca iresponsabil prin coridoarele societăţii — trebuia folosită într-un fel; cum ar putea un cavaler al ordinului să-şi găsească împlinirea dacă nu existau castele şi fecioare disperate ivindu-se din turnurile lor? Preocupările li se potriveau întru totul în afară de cele ale dragostei.

— Banul nu înseamnă nimic — spunea ea, şi aici într-adevăr vorbea de ceea ce ştia că este perfect adevărat despre Nessim. Într-adevăr, lui nu-i păsa de imensa avere pe care o avea. Dar aici trebuie să adaug că el şi făcuse un gest care o mişcase şi o copleşise pe Justine, Se întîlniseră de mai multe ori, formal, ca nişte oameni de afaceri în holul de la Cecil Hotel, ca să discute problema căsătoriei lor cu detaşarea unor negustori din Alexandria care discută fuzionarea

a două fabrici de bumbac. Astfel se petrec lucrurile la oraş. Sîntem oameni calculaţi, cu picioarele pe pămînt, şi facem întotdeauna distincţie netă între viaţa pasională şi viaţa de familie. Aceste distincţii fac parte din întregul complex al vieţii mediteraneene, antice şi înduioşător de prozaice.

— Şi ca să nu-ţi vină greu să te hotărăşti din cauza inegalităţii averilor noastre — spunea Nessim, înroşindu-se şi lăsîndu-şi capul în jos, îţi propun să-ţi fac un cadou de ziua ta de naştere, care să-ţi dea posibilitatea să te consideri o persoană cu totul independentă, pur şi simplu o femeie, Justine. Problema asta oribilă care bîntuie mintea tuturor orăşenilor, otrăvind totul. Să scăpăm de ea înainte de a lua vreo hotărîre. Împinse pe masă un cec subţire, verde, pe care scria « Trei mii de lire ». Ea se uită fix la cec multă vreme, dar nu-l atinse.

— Sper că nu te-a jignit — spuse el repede, bîlbîindu-se nervos.

— Nu — spuse ea. Nu m-a jignit. . . ăsta este felul tău de a te comporta. Dar ce pot face dacă nu te iubesc?

— Desigur, nu trebuie niciodată să încerci să mă iubeşti.

— Ce fel de viaţă vom duce atunci?

Nessim se uită la ea cu ochi fierbinţi şi timizi şi apoi privi în jos, spre masă, ca la auzul unei mustrări crude.

— Spune-mi. Te rog, spune-mi. Nu pot să-ţi folosesc situaţia şi averea fără să-ţi dau nimic în schimb, Nessim. . .

— Nu e nevoie să încercăm să ne înşelăm unul pe altul — spuse el blînd. Viaţa nu-i prea lungă. Este de datoria noastră să încercăm să găsim un mijloc de a ajunge la fericire.

— Vrei să te culci cu mine? întrebă Justine brusc, dezgustată şi totuşi mişcată peste măsură de tonul lui. Poţi dacă vrei. Da. Ah, aş face orice pentru tine, Nessim, orice !

El tresări şi spuse:

— Vorbesc despre o înţelegere în care prietenia şi cunoaşterea pot lua locul dragostei. Sper că o dată şi o dată va veni şi aceasta. Desigur că am să mă culc cu tine — eu am să mă comport ca un îndrăgostit şi tu ca o prietenă. Cine ştie? Poate că peste un an. . . Toate căsătoriile din Alexandria sînt doar nişte afaceri pline de riscuri la urma urmei. Doamne, Justine, cît de proastă eşti. Nu vezi că s-ar putea să avem nevoie unul de altul fără să ne dăm seama? Merită să încercăm. Deşi totul este împotriva noastră, nu pot înlătura gîndul că femeia de care *am nevoie* cel mai mult în tot oraşul eşti tu. Un om poate dori multe femei, dar a dori nu este acelaşi lucru cu a avea nevoie. Poate că le doresc pe altele — de tine însă am nevoie ! Nu îndrăznesc să spun acelaşi lucru despre tine. Cît de crudă şi cît de absurdă este viaţa !

Nimeni nu-i mai vorbise aşa pînă atunci — nu-i oferise o tovărăşie proectată cu atîta sînge rece şi, în acelaşi timp, cu intenţii atît de pure. Din acest punct de vedere trebuia să-l admire.

— Tu nu eşti omul care să joci totul pe o singură carte la *rouge* et *noir* — spuse ea încet. Bancherii voştri, care sînt aşa de scînteietori în privinţa banilor, sînt recunoscuţi ca fiind nepricepuţi cînd vine vorba de femei.

Îşi puse mîna pe încheietura mîinii lui.

— Trebuie să te examineze un doctor, dragul meu. Ce fel de îndrăzneală e asta, să te căsătoreşti cu o femeie care ţi-a spus că n-o să te iubească niciodată? Ah, nu?

El n-a răspuns nimic, dîndu-şi seama că nu i se adresa lui: Cuvintele ei făceau parte dintr-o lungă controversă interioară pe care o avea cu ea însăşi. Ce frumos era chipul ei neafectat — anesteziată de propria-i simplitate: pur şi simplu

nu-i venea să creadă că cineva ar putea s-o prețuiască pentru propria ei personalitate — dacă avea vreuna. El se gîndi că era într-adevăr ca un jucător care risca totul pe o carte. Ea stătea acum în cumpănă să ia o hotărîre, ca un somnambul pe marginea unei prăpăstii: se va trezi înainte de a sări sau visul va continua? Fiind femeie, încă simțea nevoia să pună condiții, să se retragă mai adînc în taina ei în care acest om încerca să pătrundă cu permanenta și iscoditoarea sa blîndețe.

— Nessim — spuse, trezește-te.

Și-l scutură ușor.

— Sînt treaz — răspunse el încet.

Afară, în parcul cu palmieri bătuți de briza mării, începuse să cadă o ploaie măruntă. Era a zecea zi din Zu-el-Higga, prima zi din Courban Bairam și grupuri ale marii procesiunii, îmbrăcate în robe colorate, ținînd cădelnițele, steagurile mari de mătase și insignele religiei pe care o onorau, se adunau cîntînd fragmente din litanie: litania nației uitate a nubienilor care, în fiecare an, își serbează marea renaștere la moscheea Mabi Daniel. Gloata era veselă, alcătuită din pete de culori primare. Aerul era plin de vibrația tamburinelor, în timp ce ici și colo, în răstimpurile de tăcere ce cădeau peste strigăte și cîntece, se înălța brusc bîlbîitul unor tobe lungi, în timp ce pielea li se întindea încet din pricina căldurii. Caii gemeau și drapelele se umflau ca niște vele în după-amiaza punctată de ploaie. O căruță plină cu prostituate din cartierul arab, în rochiile lor viu colorate, trecu, scoțînd strigăte și țipete ascuțite și totul, de la cîntecul tinerilor fardați pînă la scîrțîitul țambalelor și scîrțîitul mandolinelor era splendid ca un animal tropical.

— Nessim — spuse ea prostește. Cu o singură condiție. Să ne culcăm împreună chiar la noapte. . .

Chipul lui Nessim se crispă. Spuse printre dinții strînși:

— Ar trebui să ai puțină inteligență care să suplinească proasta creștere. N-o văd de loc.

— Îmi pare rău — spuse ea, văzînd cît de brusc și cît de adînc îl supărase. Simt nevoia să mă liniștesc.

Se făcuse foarte palid.

— Eu îți propusesem cu totul altceva, spuse el, punînd cecul la loc în portofel. Sînt foarte zdruncinat de lipsa ta de înțelegere. Sigur că putem să ne culcăm dacă vrei să faci din asta o condiție. Putem lua o cameră la hotel chiar acum, în clipa asta.

Arăta într-adevăr splendid cînd era rănit, și ea își dădu brusc seama că liniștea lui nu înseamnă slăbiciune și că sub aceste gînduri confuze și cuvinte prudente zăcea o sensibilitate neobișnuită, care s-ar putea să nici nu fie a bunătății.

— Ce-am putea să ne dovedim unul altuia prin asta sau prin contrariul? continuă el mai blînd. Că nu putem niciodată să facem dragoste?

Văzu deznădăjduită că ceea ce spusese era lipsit de orice legătură cu discuția lor.

— Mi-e grozav de rușine de vulgaritatea mea.

Nu era convinsă de ceea ce spunea dar o spusese ca o concesie față de el și lumea lui — o lume prea rafinată pentru ea care era încă necioplită ca să o guste, o femeie care își putea permite să cultive prin gustul ei emoții *posées*, o lume pe care puteai s-o înfrunți oricum dacă erai în perfecta ei intimitate. Nu, nu credea în cele ce-i spusese căci, deși ideea suna vulgar, ea știa că intuiția ei o condusese exact, deoarce ceea ce-i propusese este într-adevăr piatra de încercare a ființei bărbatului pentru femei. Nu cunoașterea calităților lui, care pot fi ana-

lizate sau deduse, ci chiar aroma personalităţii sale. Nimic altceva, doar actul dragostei fizice ne spune adevărul despre celălalt. Ea regreta amarnic că el a fost atît de puţin înţelept încît să-i răpească posibilitatea concretă de a-şi da singură seama de ceea ce se ascunde sub frumuseţea şi convingerea lui. Totuşi, cum putea să insiste?

— Bine, spuse el, întrucît căsătoria noastră va fi o afacere delicată şi într-o mare măsură o chestiune de maniere, pînă cînd...

— Îmi pare rău — spuse ea. Zău nu ştiu cum să tratez onorabil cu tine şi să evit să te dezamăgesc...

O sărută uşor pe gură şi se ridică.

— Trebuie întîi să mă duc şi să cer permisiunea mamei mele şi să-i spun fratelui meu. Sînt grozav de fericit, deşi acum sînt înfuriat pe tine.

Au mers pînă la maşină împreună şi Justine s-a simţit dintr-odată foarte slabă, ca şi cum ar fi fost scoasă din străfundurile apelor şi părăsită în mijlocul oceanului.

— Nu ştiu ce să mai spun.

— Nimic. Trebuie să începi să trăieşti — spuse el, în timp ce conducea maşina înapoi, şi ea simţi...ca şi cum ar fi primit o palmă în plin obraz.

Intră în prima cafenea şi ceru o ceaşcă de ciocolată fierbinte, pe care o bău cu mîinile tremurînde. Apoi îşi pieptănă părul şi se fardă. Ştia că frumuseţea ei este doar o reclamă şi-i păstra prospeţimea cu dispreţ. Nu, într-un fel era într-adevăr femeie.

Nessim se duse cu maşina pînă la slujbă şi aşezîndu-se la masă, scrise următoarele pe o vedere: « Scumpa mea Clea, Justine a consimţit să se mărite cu mine. N-aş putea face niciodată lucrul ăsta dacă ar atenua sau împiedica în vreun fel dragostea ei pentru tine sau a mea... ».

Apoi, îngrozit la gîndul că, orice i-ar scrie Cleei, ar suna insipid, rupse hîrtia şi-şi încrucişă braţele. După o vreme de gîndire, ridică telefonul lucios şi formă numărul lui Capodistria:

— Da Capo, spuse el încet. Îţi aminteşti de planul meu de a mă căsători cu Justine? Totul s-a aranjat.

Puse receptorul la loc cu greu, ca şi cum ar fi cîntărit o tavă, şi rămase să-şi privească propria imagine reflectată de masa de scris.

CAPITOLUL IV

Acum, după ce dusese la bun capăt importanţa sarcină a convingerii Justinei, siguranţa de sine îl părăsi şi rămase faţă în faţă cu o senzaţie cu totul nouă pentru el, şi anume o timiditate acută, o dorinţă vie de a nu-şi înfrunta mama direct, de a nu-i împărtăşi intenţiile lui. Era uimit el însuşi de acest sentiment, deoarece întotdeauna fuseseră foarte apropiaţi, nutrind o încredere reciprocă prea adîncă pentru a avea nevoie să fie rostită prin cuvinte. Fusese timid sau stîngaci numai cu fratele lui, stîngaci şi el, dar cu ea, cu mama, niciodată. Şi acum? Nu că s-ar fi temut de dezaprobare ei — ştia că dorinţele lui vor fi şi ale ei de îndată ce le va rosti. Ce-l împiedica atunci? Nu putea spune. Totuşi, roşea cînd se gîndea la ea acum. Îşi petrecu toată dimineaţa mişcîndu-se automat, fără odihnă, ridica o carte şi apoi o punea jos imediat, prepara o băutură şi apoi uita de ea, începea să deseneze dar lăsa repede cărbunele din mînă, ca să iasă în grădină. Telefonase la birou şi spusese că se simte rău şi apoi, ca întotdeauna cînd spunea o minciună, începu să sufere cu adevărat de un atac de indigestie.

Apoi vru să ceară legătura cu vechea casă de ţară unde locuiau Leila şi Narouz, dar se răzgîndi şi ceru operatorului să-i dea garajul. Maşina îi va fi trimisă la prînz, i se răspunse, curată şi unsă. Se întinse şi-şi acoperi faţa cu mîinile. Apoi îi telefonă lui Selim, secretarul, şi-i spuse să-l sune pe fratele său şi să-l anunţe că o să vină să-şi petreacă weekend-ul la Karm Abu Girg. Doamne, ce poate fi mai normal? Te comporţi ca o servitoare care s-a logodit, îşi spuse el mînios. Apoi, pentru o clipă se gîndi să ia cu el pe cineva care să îndulcească încordarea întîlnirii. Justine? Imposibil. Luă un roman de Pursewarden şi întîlni următoarea frază: « Dragostea este ca o tranşee de război — nu vezi inamicul dar ştii că este mai înţelept să ţii capul jos ».

Clopoţelul de la intrare sună. Selim îi aduse nişte scrisori să le semneze şi Nessim urcă apoi scările în tăcere ca să-şi împacheteze bagajul şi servieta. Trebuia să ia nişte hîrtii ca să le vadă Narouz — hîrtiile unei maşini de irigat, cu ajutorul căreia să îmblînzească deşertul ce înconjura plantaţiile. Discuţiile de afaceri erau binevenite.

Averile familiei Hosnani erau îndreptate în două direcţii, despărţite în două sfere de responsabilităţi, şi fiecare frate avea una din ele. Nessim controla Banca şi filialele ei din toată Mediterana, în timp ce Narouz ducea viaţa unui feudal copt, fără să se mişte de la Karm Abu Girg, unde pămînturile Hosnanilor se luptau cu deşertul, pătrunzînd în el an după an, întinzîndu-şi plantaţiile de roşcov, pepene galben şi porumb şi scoţînd sarea care le otrăvea.

— Maşina vă aşteaptă — spuse secretarul cu faţă de uliu, întorcîndu-se. Conduc eu, domnule?

Nessim dădu din cap în sens negativ şi-i făcu încet semn să plece, apoi traversă din nou grădina, ţinîndu-şi bărbia în mînă. Se opri lîngă micul lac artificial să se uite la peşti — nişte jucării costisitoare ale vechilor împăraţi japonezi, supravieţuitori ai unui veac de lux. Îl costase foarte mult să-i aducă şi acum se sfîrşeau unul cîte unul, istoviţi de o boală necunoscută — poate dorul de casă. Pursewarden îşi petrecea ore întregi uitîndu-se la ei. Spunea că-l ajutau să se gîndească la artă.

Maşina lui imensă, de argint, stătea la uşă, cu cheia de contact în tabloul de comandă. Se urcă în ea, gînditor, şi porni încet prin oraş, privind cu seninătate parcurile şi pieţele şi clădirile, pierzîndu-şi timpul intenţionat, lipsit de hotărîre, gonind orice dorinţă de a acţiona de îndată ce-i trecea prin minte vreo idee.

Cînd, în sfîrşit, ajunse la mare, o luă pe cornişa care strălucea în lumina soarelui şi privi o vreme mare netedă şi cerul fără nor. Maşina abia înainta. Apoi acceleră brusc şi începu să alunece de-a lungul ţărmului mării cu mai multă hotărîre. Se îndrepta spre casă.

În curînd pătrunse pe drumul de ţară, lăsînd în urmă oraşul cu palmierii care foşneau legănaţi în bătaia vîntului de primăvară. O luă înspre reţeaua de albii de lacuri secate, unde drumul pietruit se întrerupea. Iar în locul lui apărură urmele cafenii lăsate de maşini pe pămînt, de-a lungul terasamentului şi a mlaştinilor negre tivite de trestii cu frunza tăioasă şi cîteva lanuri de grîu. Praful îi pătrundea printre roţi şi în maşină, acoperind totul cu un polen fin. Parbrizul se umplu încet de praf şi trebui să dea drumul la ştergătoarele de parbriz să-l cureţe. Luînd-o pe potecile şerpuitoare pe care le ştia pe dinafară, ajunsese, după mai mult de o oră de mers, la marginea unei limbi de pămînt încadrat de o apă uimitor de albastră. Îşi lăsă maşina în umbra unei case dărăpănate, poate vestigiile unui loc de rugăciune din vremea comerţului fluvial

prosper între Damietta și Golf. Acum casa era crăpată de tot, stînd zile întregi sub cerul de bronz egiptean, uitată de cei care o ridicaseră.

Încuie cu grijă mașina și o luă pe o potecă strîmtă, traversînd o întindere cu răsaduri de fasole săracă și pepeni prăfuiți, mărginită de porumb indian, care foșnea, și ajunse la un debarcader, unde îl aștepta un vîslaș bătrîn într-o barcă dărăpănată. Dintr-o ochire văzu de partea cealaltă a rîului caii așteptînd și alături de ei profilată silueta fratelui său. Tulburat cînd îl văzu, făcu un gest stîngaci de plăcere. Păși în barcă cu inima bătîndu-i.

— Narouz?

Cei doi frați atît de diferiți ca fizic și chip se îmbrățișară. Nessim avu sentimentul agonic al unei timidități încă neîncercată de el.

Fratele cel mic, mai scund și mai solid decît Nessim, purta o bluză albastră țărănească, deschisă la gît și cu mînecile suflecate care-i dezveleau brațele puternice acoperite de păr negru și creț. De șold îi atîrna cartușiera veche italienească. Pantalonii turcești, cu o curea demodată, erau vîrîți în cizme înalte, vechi și încrețite, făcute din piele moale. Se ghemui emoționat și stîngaci în brațele fratelui său, apoi se eliberă, ca un boxer dintr-o luptă corp la corp. Dar cînd ridică ochii, se putea înțelege limpede nenorocirea care-și pusese amprenta pe întreaga sa viață: buza de sus îi era despicată cu totul de la baza nasului, ca și cum ar fi primit o lovitură grozavă: o buză de iepure care nu fusese prinsă și cusută la timp. Prin despicătură se vedea pînă în gingie un dinte alb. Buza se termina în două bucățele de carne roză, întotdeauna ude. Părul său, lung și cîrlionțat ca al unei femei, îi cădea pe frunte. Avea ochi minunați: de o inocență albastră, asemănători cu ochii Cleei: într-adevăr, splendoarea ochilor îi transfigura întreaga urîțenie. Lăsase să-i crească o mustață zdrențuită și neegală deasupra buzei de sus, cum se plantează iederă pe un zid urît, dar, acolo unde părul era rar, cicatricea tot apărea iar barba scurtă, insuficientă, era o mască proastă: arăta pur și simplu ca și cum nu s-ar fi ras de o săptămînă. Nu avea nici o formă și contururile gîtului de faun și pomeții ieșiți apăreau confuze. Avea un rîs timid și șuierat și, ori de cîte ori rîdea, privea în jos ca să-și ascundă buza. În ansamblu luate mișcările dizgrațioase — brațele și picioarele erau puțin strîmbe și păroase, ca ale unui păianjen — dînd însă senzația unei forțe copleșitoare ținută sub un control sever. Glasul adînc și pătrunzător avea ceva din magia unei voci de contralto.

Ori de cîte ori se întîlneau, căutau — dacă se putea — să aibă în jurul lor servitori sau prieteni ca să le micșoreze timiditatea; astăzi Narouz îl adusese pe Ali, agentul său comercial, ca să mîne caii în întîmpinarea bărcii. Bătrînul servitor cu urechile ciuntite luă o mînă de praf de la picioarele lui Nessim și o apăsă pe frunte înainte de a-i strînge mîna. Se despărți cu greutate din îmbrățișarea lui Nessim, ca din îmbrățișarea cuiva pe care-l iubești din copilărie. Narouz era încîntat de gestul firesc și camaraderesc dar plin de simțire al fratelui său și rîse de plăcere privind în jos.

— Și Leila? întrebă Nessim cu voce scăzută, ridicîndu-și mîna la față, în vreme ce vorbea.

— E bine, spuse Narouz cu o voce care izvora parcă de sub un arcuș abia dat cu sacîz. De două luni. Mulțumesc lui Dumnezeu.

Mama lor trecea prin perioade de instabilitate mintală, care ținea cîteodată săptămîni întregi înainte de a-și reveni la normal. Era o renunțare tăcută la lumea reală, care nu mai privea pe nimeni, căci acum știa cînd avea să-i vină atacul și se pregătea singură să-l întîmpine. În aceste momente își petrecea toată ziua în coliba mică de la capătul grădinii de trandafiri, citind și scriind, în cea mai mare parte scrisori lungi, pe care Mountolive le citea cu caldă afecțiune în Japonia,

Finlanda sau Peru. Întovărăşită numai de o cobră, Lelia aştepta pînă cînd îi trecea influenţa malefică a spiritului *afritei*. Aceste crize se repetau de mai mulţi ani, de la moartea tatălui lor, şi nici unul dintre fiii ei nu se mai tulbura din pricina acestor devieri de la normalul vieţii duse în această casă mare.

— Leila s-a însănătoşit din nou — spuse Narouz cu vocea sa pătrunzătoare. Şi e atît de fericită ! Mountolive a anunţat că se întoarce. Arată de parcă a întinerit cu cîţiva ani.

— Înţeleg.

Cei doi fraţi încălecară şi porniră încet de-a lungul reţelei de diguri şi terasamente care ducea la lacul cu parcelele de culturi. Lui Nessim îi plăcea întotdeauna să călărească, pentru că îi aducea aminte de adevărata sa copilărie — atît de plină de variaţie faţă de acei cîţiva ani petrecuţi în casa lui Abukir, unde Leila se mutase pentru o vreme după moartea tatălui lor.

— Toate pompele pe care le-ai comandat trebuie să sosească luna viitoare — strigă el şi Narouz chicoti de plăcere ; dar în acelaşi timp se gîndea la terasamentul moale şi negru al rîului, cu potecile lui precare ce separau pătratele de pămînt cultivat şi care îi aduceau aminte permanent de comorile copilăriei. Căci acesta era adevăratul Egipt — Egiptul unui copt, în timp ce oraşul alb, ca privit printr-un spectru prăfuit, era încărcat de imaginile ostile şi supărătoare venite din alte ţări — imitaţii ale Greciei, Siriei şi Tunisului.

Era o zi frumoasă şi bărci uşoare alunecau pe apă printre cîmpurile de fasole, înspre afluenţii rîului, cu spinările catargelor arcuite, cu velatură latină atingînd apa pîraielor. Din loc în loc cîte un cîrmaci cînta, ţinînd ritmul pe o tamburină. Iar vocea lui se împletea cu oftatul păsărilor *sakkias* şi cu zgomotele satului din depărtare, ale rotarilor sau dulgherilor care făceau roţi pentru căruţe, sau cu zgomotele plugurilor uşoare ce arau pămînturile aluviale din jurul rîului.

Pescăruşi strălucitori treceau prin apă, ca nişte săgeţi, cu aripile tremurînd, în timp ce ici şi colo bufniţe mici şi cafenii, uitîndu-şi obiceiurile nocturne, zburau printre bancurile de nisip sau se adăposteau tăcute, două cîte două, printre ramurile copacilor.

Cîmpurile verzi începuseră să se lărgească pe măsură ce înaintau călare printre recoltele bogate şi mirositoare de *bercim* şi de fasole, deşi drumul urma răbdător cursul rîului iar imaginile lor răsturnate în apă înaintau şi ele.

Ici şi colo se zăreau cătune, case de chirpici cu acoperişuri plate, care acum străluceau, acoperite cu frunzele aurii ale porumbului indian. Trecură pe lîngă un şir de cămile care coborau spre un bac şi apoi pe lîngă o turmă de *gamoose* mari şi negri — bizoni egipteni — care îşi adînceau nasurile în noroiul şi mocirla de apă neagră, gonind muştele de pe pielea ca pergamentul, cu cozile lor grele ca plumbul. Cu coarnele mari şi arcuite păreau să fi coborît din fresce uitate.

E straniu cît de încet s-a urnit viaţa aici, se gîndea Nessim cu plăcere, în timp ce înainta înspre pămînturile familiei Hosnani. Femeile băteau untul în piei de capră atîrnate de trepiede de bambus sau coborau într-un singur rînd înspre rîu, ducîndu-şi vasele. Bărbaţii, în robe albastre de bumbac, cîntau la fîntîni, matroane înfăşurate din creştet pînă-n tălpi în văluri uşoare negre, uşor prăfuite, purtau mărgele albastre împotriva deochiului, după cum cerea obiceiul. Şi apoi toate amabilităţile primitive ale drumului care se schimbau între trecători cărora Narouz le răspundea cu vocea sa răsunătoare, atît de potrivită limbii şi locului.

« *Naharak Said !* » striga el plin de veselie, sau « *Said Embarak* » în timp ce călătorii îi zîmbeau şi-l salutau : « Să-ţi fie ziua binecuvîntată » — îşi aminti Nessim traducerea, în timp ce zîmbea şi înclina capul, copleşit de splendoarea acestor

străvechi saluturi, pe care nu le putea auzi decît în cartierul arab al oraşului; « să-ţi fie ziua de azi la fel de binecuvîntată ca cea de ieri ».

Se întoarse şi spuse « Narouz » şi fratele său îl ajunse încet din urmă, spunînd:

— Mi-ai văzut biciul?

Plecînd capul, rîse din nou cu dinţii dezveliţi ce se vedeau prin crăpătura buzei. Ducea un bici splendid din piele de hipopotan, care se încolăcea liber, prins de şa.

— Am descoperit cel mai perfect bici după trei ani de căutări. Sheik Bedawi l-a trimis încoace de la Assuan. Ştii? Ridică pentru o clipă ochii săi strălucitor de albaştri şi privi în ochii fratelui său cu o bucurie intensă.

— E mai bun ca un pistol. În orice caz mai bun ca un 99 — spuse el încîntat ca un copil. Am exersat foarte mult cu el. Vrei să vezi?

Fără să aştepte răspuns, puse bărbia în piept şi merse la trap cîţiva paşi pînă în locul unde cîteva găini scormoneau pămîntul sterp de lîngă coliba unui păstor. Un cocoş înspăimîntat, care alerga mai repede decît ceilalţi, trecu printre copitele calului. Nessim îşi opri calul ca să privească. Braţul lui Narouz ţîşni, biciul cel lung se desfăcu încet în aer, apoi se înţepeni cu un sunet surd şi brusc, troznind trist. Nazour descălecă şi ridică creatura mutilată încă tremurîndă şi caldă cu aripile jumătate despărţite de corp, cu capul sfărîmat. I-o aduse lui Nessim în triumf, ştergîndu-şi la întîmplare mîna de pantalonii lui lăbărţaţi.

— Ce zici?

Nessim admiră enorm biciul, în timp ce fratele său aruncă pasărea moartă servitorului său şi încălecă fără grabă. Călăreau unul lîngă altul acum, ca şi cum vraja care împiedica comunicarea se risipise. Nessim vorbea despre noua maşină care fusese comandată şi asculta despre lupta lui Narouz cu seceta şi rafalele de nisip. Cînd vorbeau despre asemenea subiecte neutre îşi pierdeau identitatea şi puteau fi naturali. Strîns uniţi de asemenea discuţii erau ca doi îndrăgostiţi orbi care îşi pot exprima sentimentele doar prin atingeri: supuşii mîinilor lor.

Ţinuturile erau tot mai bogate acum, plantate cu tamarisc şi roşcov, deşi ici şi colo treceau pe lîngă rămăşiţele caselor abandonate de proprietari prea săraci sau prea leneşi ca să poată lupta cu deşertul care înconjura din trei părţi fîşia fertilă de pămînt. Case vechi, dărăpănate, părăsite şi năpădite, priveau peste apă cu ochii ferestrelor fără geamuri şi cu uşile sfărîmate. Porţile covîrşite de buruieni şi de rugină dădeau în grădini de o frumuseţe sălbatică, în care fîntînile de marmură şi statuile sfărîmate mărturiseau gloria trecută. Pe amîndouă părţile, pămînturi bine împăturite formau perimetrul exterior al domeniilor familiei — palmieri, salcîmi, sicomori — sprijin precar vieţii care, fără umbră şi apă, se pierdea, transformîndu-se iar în deşert. Într-adevăr, îţi dădeai seama de existenţa deşertului chiar fără să-l vezi, fără nici un gust, ca o bucăţică de anafură.

Ici o insulă veche cu un palat ruinat; colo poteci întortocheate, canale de apă curgătoare unde bărci subţiri în formă de aripi de pasăre îşi cărau încărcătura de grîu.

Se apropiau de sat .Un pod înalt se ridica deasupra malului de noroi, încoronat de un mănunchi magnific de palmieri, cu un rînd de bărci colorate care aşteptau clipa prielnică ca s-o pornească. Aici, de la înălţime, se zărea la orizont ceaţa albastră magnetică a deşertului, întinsă în spatele pămînturilor bogate, a plantaţiilor verzi şi a apei. După colţ, întîlniră un grup de ţărani care-i aşteptau şi care izbucniră în strigăte: « Ce cinste pentru sat! » « Ne aduceţi binecuvîntarea » — mergînd pe lîngă ei, în timp ce călăreau şi zîmbeau în stînga şi în dreapta. Cîţiva dintre cei mai înstăriţi înaintară şi le luară mîna să le-o sărute şi alţi cîţiva sărutară chiar scara de fier a şeii lui Nessim. Astfel trecură prin sat înspre peticul de apă

de smarald dominat de grațiosul minaret în formă de smochină și de mănunchiul de cupole așezate ca un stup, strălucitoare, care deosebeau bisericile copte de cele ale strămoșilor lor. De aici, drumul o coti din nou înapoi peste cîmpie înspre casa mare cu pereți, pe care timpul își lăsase semnele, ruinată și prăbușită, în multe locuri cu igrasie, iar în alte părți acoperite de *graffiti*, așa cum cereau superstițioșii, ca să ferească *afreet*-ul, amprente negre ale mîinii cu efect de talisman, sau formula magică: *Bism'illah'ma'sha'llah* (Domnul să ne ferească de cel rău). Pentru acești săteni credincioși ridicaseră pe colțurile zidurilor minuscule mori de vînt de lemn în forma unor oameni cu mîinile ridicate spre cer, ca să înspăimînte și să îndepărteze *afreet*-ul. Acesta era conacul Karm Abu Ging care aparținea familiei Hosnani.

Emin, administratorul-șef, aștepta la poarta din afară ca să-i întîmpine cu obișnuitele saluturi răgușite, pe care le cerea obiceiul, înconjurat de un grup de copii timizi, care trebuiau să țină caii și să-i ajute pe călăreți să descalece.

Ușile mari și pliante ale curții, cu zăvoarele lor în formă de pistoale și cu tăbliile pline de inscripții, au fost trase în lături ca să poată intra direct în curte. În capătul celălalt era clădită casa cu două aripi — primul etaj era aplecat în jos, privind de-a lungul arcurilor boltite de dedesubt — o curte cu grînare și camere de primire, magazii și grajduri. Nessim nu trecu pragul înainte de a admira încă o dată desenele șterse dar încă vizibile care împodobeau peretele pe partea dreaptă — și care zugrăveau cu o serie de semne aproape hieroglifice călătoria sfîntă pe care o făcuse el ca să se scalde în Iordan: un cal, o mașină, un vas, un avion, toate reprezentate neșlefuit. Murmură o rugăciune, și micul grup de servitori zîmbiră cu satisfacție, înțelegînd prin aceasta că lunga ședere la oraș nu-l făcuse să uite felul de a te purta la țară. Nu uita niciodată să spună această rugăciune. Era ca și cum și-ar fi arătat pașaportul. Și Narouz era recunoscător pentru tactul pe care îl arăta acest gest — care nu numai că-i făcea pe servitori să-l îndrăgească pe Nessim, ci de asemenea îi întărea propria sa poziție printre ei. Pe cealaltă parte a porții, o serie de desene asemănătoare arătau că și el, fratele mai mic, făcuse pelerinajul religios care este obligatoriu pentru orice copt cu principii religioase.

Poarta principală era flancată pe ambele părți de cîte o hulubărie, clădită din coloane greoaie din oale de pămînt lipite la întîmplare cu lut, atît de caracteristice caselor de țară din Egipt, porumbelul reprezentînd mîncarea cea mai aleasă ce se poate găsi pe masa nobilului de țară. Toată ziua, un nor de porumbei adăpostiți aici, se roteau și fluturau deasupra casei boltite. Aici domnea o activitate permanentă: paznicul de noapte negru, ghafirii, misiții, servitorii înaintau unul cîte unul ca să-l salute pe fratele cel mare, moștenitorul. I se dădu o cană cu vin și un buchet de flori, în timp ce Narouz, zîmbind, stătea mîndru alături de el.

Apoi înaintară încet, cum o cerea ceremonia, prin galeria cu ferestre divers colorate, care îi transformă pentru cîteva clipe în arlechini, ca să iasă în grădina de trandafiri cu chioșcul zdrențuit și neîngrijit și potecile șerpuitoare înspre casa de vară, unde Leila citea cu fața nevoalată. Narouz o strigă o dată, ca s-o prevină pe cînd se apropiau de casă, adăugînd: « Ghici cine a venit?». Femeia își trase repede vălul pe față și-și întoarse ochii ei înțelepți spre ușa luminată de soare, spunînd:

— Băiatul azi n-a adus laptele. Aș vrea să-l certi, Narouz. E foarte zăpăcit. Șarpele trebuie hrănit la ore regulate sau de nu, se înfurie.

Apoi vocea i se mlădie ca o pasăre în aer, devenind aproape un suspin bogat și melodios, rostind « Nessim ». Îi repetă numele de două ori, în timp ce se îmbrățișau tremurînd și cu atîta afecțiune încît Narouz rîse, înghițind și gustînd atît bucuria de a vedea dragostea fratelui său pentru Leila, cît și amărăciunea

sa dîndu-şi seama că Nessim, fiul cel frumos, era favoritul ei. Nu era gelos pe Nessim, numai că melodia vocii mamei şi tonul pe care niciodată nu-l folosise cînd vorbea cu el îl dureau. Întotdeauna fusese aşa.

— Am să vorbesc cu băiatul, spuse el, şi se uită în jur după şarpe. Egiptenii consideră şarpele ca un vizitator norocos şi nu-l omoară niciodată, pentru că în felul acesta ar aduce nenoroc asupra căminului şi lunga meditaţie a Leilei în micuţa casă de vară n-ar fi fost completă fără această cobră indolentă care învăţase să bea lapte dintr-o farfurioară, ca o pisică.

Se aşezară, ţinîndu-se de mînă, şi Nessim începu să vorbească despre chestiuni politice, privindu-i cu ochii aceia întunecaţi, inteligenţi şi tineri. Din cînd în cînd Leila aproba din cap cu un aer hotărît, în timp ce fiul mai mic îi privea pe amîndoi plin de adîncă admiraţie pentru felul scurt şi concis în care Nessim îşi exprima ideile, rezultatul unei îndelungate vieţi publice. Narouz simţea cum aceste cuvinte abstracte îi ajungeau la urechi, pline de înţelesuri pe care el le bănuia doar pe jumătate şi — deşi ştia că-l privesc şi pe el ca pe oricare altul — ele păreau că aparţin unei alte lumi, mai rare, populată de sofişti şi matematicieni, fiinţe care născocesc şi rostesc dorinţele vagi şi dorinţele incoerente pe care le simţea formîndu-se în sinea sa ori de cîte ori era vorba de Egipt sau de domeniile familiei. Îşi sugea încheietura arătătorului şi stătea lîngă ei, ascultînd, privindu-şi cînd mama, cînd pe Nessim.

— Şi acum, Mountolive se întoarce, sfîrşi Nessim, şi pentru prima oară vom fi înţeleşi în ceea ce încercăm să facem. E sigur că ne va ajuta dacă va putea. El înţelege.

Rostirea numelui Mountolive avu două urmări. Femeia îşi coborî ochii spre mîinile ei albe, care stăteau aşezate pe o scrisoare neterminată — ochi atît de strălucitori, făcuţi cu kohl şi antimoniu, încît ar fi fost greu să vezi cînd erau plini de lacrimi. Totuşi nu era nici o lacrimă. Străluciră doar plini de afecţiune. Se gîndea oare la acele scrisori lungi pe care le scrisese, plină de credinţă, în tot timpul perioadei în care fuseseră despărţiţi? Dar Narouz simţi cum gelozia se răsuceşte în mintea sa la auzul acestui nume, sub care, îngropate ca sub o piatră de mormînt, ascunsese amintiri din diferite epoci — amintirea tînărului secretar al Înaltei Comisii pe care mama sa îl . . . (niciodată nu rostise în minte cuvîntul « iubise », ci lăsase un spaţiu liber acolo unde cuvîntul ar fi trebuit să stea în gîndurile lui). Îşi amintea de bărbatul bolnav din scaunul pe rotile, care observase totul fără să se plîngă. Sufletul lui Narouz vibra de pasiune pentru tatăl său cînd numele lui Mountolive răsună ca o notă muzicală. Înghiţi în sec şi se mişcă neliniştit, privindu-şi mama cum, cu mîna tremurătoare, împăturea o scrisoare şi o strecura într-un plic.

— Putem avea încredere în el? îl întrebă Leila pe Nessim. L-ar fi lovit peste gură dacă ar fi răspuns « nu ». Pur şi simplu dorea să-l audă rostindu-i numele din nou, nimic altceva. El îi sărută mîna şi Narouz admiră cu lăcomie zîmbetul său curtenitor cînd îi răspunse:

— Dacă nu putem avea încredere în el, atunci în cine am putea avea?

În tinereţe. Leila fusese şi frumoasă şi bogată. Era fiica unui medic, crescută la mănăstire şi, frecventînd mereu înalta societate, a fost printre primele femei copte care au abandonat vălul şi începu să se ocupe de studiul medicinei, împotriva voinţei părinţilor ei. Dar căsătoria la o vîrstă fragedă cu un om mult mai bătrîn decît ea pusese capăt incursiunii în domeniul acestei ştiinţe unde posibilităţile ei ar fi putut s-o ducă departe. Climatul vieţii egiptene era de asemenea ostil libertăţii femeii şi ea renunţă la carieră în favoarea unui sat pe care l-a admirat, poate, mult şi pentru circuitul lipsit total de evenimente al vieţii de ţară. Totuşi, sub toate acestea, focul a continuat să ardă. Îşi păstrase prietenii şi pasiunile, vizi-

tase Europa la fiecare cîţiva ani, colaborase la periodice în patru limbi. Mintea ei fusese formată de singurătate, îmbogăţită de cărţi discutate numai în scrisori către prieteni din locuri îndepărtate, citite doar în singurătatea *haremului*. Apoi surveni apariţia lui Mountolive şi moartea soţului ei. Era liberă acum, respirînd pe marginea unei lumi noi în care ea nu avea nici o grijă decît să-şi crească copiii. Timp de un an a ezitat între Paris şi Londra, neştiind pe care să-l aleagă drept principală reşedinţă şi, în vreme ce ezita, totul se nărui. Frumuseţea ei care nu o interesase în special, cum întotdeauna se întîmplă cu cei frumoşi, a fost dintr-o dată devastată de o variolă confluentă, care i-a distrus trăsăturile minunate şi i-a lăsat numai acei ochi de sibilă egipteană. Vălul negru şi hidos pe care, atîta vreme, îl considerase ca simbol al servituţii, deveni un refugiu unde îşi putea ascunde ruinele frumuseţii ce fusese considerată atît de remarcabilă în tinereţe. Nu avea curajul să-şi expună obrazul mutilat prin capitalele Europei, să braveze în faţă condoleanţele mute ale prietenilor care-şi aminteau cum arătase odată. Întoarsă atît de repede la locul plecării, se hotărî să rămînă şi să-şi sfîrşească viaţa pe domeniul familiei, într-o izolare cît se poate de severă. Singura evadare erau scrisorile şi cititul — singura grijă erau fiii. Toată neliniştea sentimentelor ei era îndreptată acum spre acest îngust domeniu de activitate. O întreagă lume de relaţii trebuia condusă iar ea se întoarse cu hotărîrea unui bărbat spre această lume. Bolii, singurătăţii, plictiselii — le făcea faţă una cîte una şi le învingea — trăind retrasă ca o împărăteasă detronată, hrănindu-şi şarpele şi scriindu-şi scrisorile interminabile, pline de voiciunea şi scînteia vieţii, acum acoperite de văl şi care puteau răzbate numai prin ochii încă negri şi tineri.

Nu era văzută niciodată în societate şi devenise un fel de legendă printre aceia care-şi aminteau de ea din trecut şi care o porecliseră pe bună dreptate « rîndunica neagră ». Acum stătea ziua la masa aceea aspră de lemn rustic, aşternînd pe hîrtie la nesfîrşit scrisul acela înalt şi gînditor, muindu-şi tocul de pană de gîscă într-o călimară de aur. Scrisorile acestea deveniseră însăşi viaţa ei, şi scriindu-le începu să sufere de acel simţămînt deformator al realităţii, propriu scriitorilor cînd au de-a face cu oameni adevăraţi : în anii în care îi scrisese lui Mountolive, de pildă, îl reinventase, ca să spunem aşa, cu atîta succes, încît el nu mai exista ca o fiinţă omenească adevărată, ci ca un personaj al propriei sale imaginaţii. Aproape uitase cum arăta, la ce se putea aştepta de la prezenţa lui fizică, iar cînd sosi telegrama vestind că este aşteptat din nou în Egipt, nu simţi nimic altceva decît teama că ar putea să destrame, prin prezenţa lui fizică, imaginea creată de mintea ei.

— Nu vreau să-l văd, murmurase ea la început, supărată, şi numai apoi începuse să tremure şi să-şi acopere faţa devastată cu mîinile.

— Mountolive o să vrea să te vadă, spuse Nessim în cele din urmă, cînd veni din nou vorba despre el. Cînd pot să-l aduc? Legaţia se mută curînd la reşedinţa de vară, aşa că va fi în Alexandria tot timpul.

— Trebuie să aştepte pînă sînt gata, spuse ea, simţind încă o dată cum se ridica mînia în sufletul ei din cauza amestecului nedorit care-i tulbura propria-i născocire, atît de dragă. După atîţia ani . . .

Şi apoi întrebă cu o pornire patetică, lascivă :

— E bătrîn? E cărunt? Piciorul i s-a vindecat? Poate să umble? Căderea de la ski din Austria . . .

Narouz asculta toate acestea pus pe ceartă şi cu inima tristă şi grea : urmărea sentimentele exprimate de vocea ei, cum urmăreşti linia melodică a unui cîntec.

— E mai tînăr ca niciodată, spuse Nessim. N-a îmbătrînit nici cu o zi. Şi, spre uimirea lui, ea îi luă mîna şi lipind-o de obraz, spuse dintr-o dată :

— Oh . . . sînteţi îngrozitori amîndoi. Plecaţi ! Lăsaţi-mă singură acum. Trebuie să scriu nişte scrisori.

Nu ţinea nici o oglindă în harem de cînd i se răpise încrederea în sine, dar, cînd era singură, îşi făcea ochii şi sprîncenele cu creionul, în taină, într-o oglindă aurită, de buzunar — ochii, singura comoară care-i mai rămăsese — încerca diferite feluri de a-i machia, exersa diferite feluri de a privi, stîrnite de observaţiile pe care le făcea interlocutorul ei — se străduia să dea rămăşiţelor frumuseţii o expresie pe măsura minţii ei pline de viaţă. Era ca un om care, pierzîndu-şi brusc vederea, învaţă să citească cu singurele organe rămase — mîinile.

Acum, cei doi intrară din nou în casa cea veche, cu odăile răcoroase dar prăfuite, pe pereţii căreia atîrnau covoare vechi şi rogojini brodate, pline de mobilă gigantică de mult demodată — un fel de Ottoman Buhl, cum se pot vedea numai în vechile case din Egipt. Coardele inimii lui Nessim vibrau cînd îşi aducea aminte de urîţenia lor, de mobilele învechite din al Doilea Imperiu, şi gelozia era mai mare ca rutina. Servitorul, după obicei, oprise toate ceasurile. Aceasta însemna în limbajul lui Nessim: « stai cu noi atît de puţin, să nu ne amintim de scurgerea orelor. Dumnezeu a făcut eternitatea. Totuşi să scăpăm de sub despotismul timpului. » Această politeţe veche ereditară îl umplea de emoţie pe Nessim. Deşi adora baia fierbinte, chiar şi aranjamentul sanitar primitiv — nu existau băi — părea să se potrivească cu cele din jur. Nazour însuşi dormea gol iarna şi vara. Se spăla în curte — un servitor îi turna apă dintr-un ulcior de pămînt. În casă, purta de obicei un halat albastru şi papuci turceşti şi fuma dintr-o narghilea lungă cît o puşcă.

În timp ce fratele mai mare îşi despacheta hainele, Narouz stătu pe marginea patului studiind hîrtiile care umpleau valiza, visînd cu o hotărîre tăcută, căci ele vorbeau despre maşina cu ajutorul căreia îşi propusese să menţină şi să-şi extindă atacul asupra nisipului fără viaţă. Îşi închipuia o armată de copaci şi de arbuşti mărşăluind drept înainte spre deşert — roşcovi şi măslini, viţă de vie . . . arbori de fistic, piersici şi caişi, răspîndind în jurul lor culoarea verde a vieţii, în locurile acelea nelocuite, pline de praf şi de sarea mării. Privea aproape cu patimă la desenele utilajului din broşurile strălucitoare pe care i le adusese Nessim, atingîndu-le drăgăstos cu degetele, închipuindu-şi că aude sunetul făcut de apa dulce sorbită de pompe care topea încet sarea inertă a pămîntului şi apoi se grăbea să hrănească rădăcinile înfometate ale copacilor. Gebel Maryut, Abusir — gîndul său zbura ca o rîndunică de-a lungul şi de-a latul dunelor din deşertul mitrian, cucerindu-l cu mintea.

— Deşertul, spunea Narouz. Fiindcă veni vorba, mergem călare mîine pînă la corturile din Abu Kar. Mi s-a promis un cal arăbesc şi vreau să-l dresez singur. O să fie o excursie plăcută.

Pe Nessim propunerea îl încîntă imediat.

— Da, spuse.

— Dar devreme, spuse Nazour, şi putem trece pe lîngă plantaţiile de măslin ca să vezi cum înaintăm. Vrei? Te rog ! Îl strînse de braţ. De cînd am început cu *chmlali* tunisian, n-am avut nici un accident. Ah, Nessim ! Cît aş vrea să rămîi aici. Locul tău e aici.

Ca întotdeauna, Nessim începea să dorească acelaşi lucru. Seara luară masa în felul acela învechit — atît de diferit de luxul impertinent alexandrin — fiecare îşi luă şervetul de la masă şi merse să îndeplinească în curte ceremonia spălatului pe mîini care preceda prînzurile la ţară. Doi servitori le turnau apa în timp ce stăteau umil unul lîngă altul spălîndu-şi degetele cu săpun galben şi curăţindu-le cu apă portocalie. Apoi, la masă, unde singurul or tacîm era o lingură de lemn

pentru supă — altfel rupeau turtele subțiri de țară și e: nmuiau în sosul mîncării cu carne. Leila lua masa întotdeauna singură în pavilionul femeilor și se ducea la culcare devreme, așa că cei doi frați rămaseră să mănînce singuri. O făceau pe îndelete cu pauze lungi între feluri și Narouz juca rolul de gazdă așezînd bucate alese în farfuria lui Nessim și rupînd găina și curcanul cu degetele sale puternice ca să-și servească mai bine oaspetele. La sfîrșit, după ce fură servite dulciurile și fructele, se reîntoarseră la servitorii care-i așteptau să le spele din nou mîinile.

În acest timp, masa fusese curățată de farfurii și dată în lături pentru ca divanele demodate să fie scoase afară pe balcon. Au fost aduse instrumentele de fumat — narghilele lungi și umflate, tutunul preferat al lui Narouz și o farfurie de argint cu dulciuri. S-au așezat amîndoi în tăcere ca să-și bea cafelele. Nessim își scosese papucii și-și încrucișase picioarele sub el: stătea cu bărbia în palmă întrebîndu-se cum ar fi putut să le împărtășească vestea căsătoriei lui, care îl frmînta, și dacă să expună cinstit motivele care-l făceau să-și aleagă o soție cu o religie diferită de a sa. Noaptea era liniștită și fierbinte și mirosul florilor de magnolie ajungea în balcon în adieri care făceau flacăra lumînărilor să danseze și să fluture; era frămîntat de nehotărîre.

Cînd ești într-o asemenea stare de spirit, orice propunere de divertisment, de amînare, era reconfortantă, așa că-i făcu plăcere cînd Narouz îi propuse să cheme pe cîntărețul satului să le cînte, obicei care îi distrase de multe ori pe cînd erau tineri. Nimic nu este mai aproape de tăcerea grea a nopții egiptene ca sfîșierea copilărească a notei *kemengeh*-ului. Narouz bătu din palme și dădu un ordin și imediat bătrînul sosi din pavilionul servitorilor unde mînca în fiecare seară din bunătatea stăpînilor, apropiindu-se cu un pas încet și supus care dovedea cît de bătrîn și de orb era. Lemnul viorii sale mici era făcut din jumătate de nucă de cocos. Nazour sări în picioare și-l așeză pe o pernă la marginea balconului. În curte se auziră pași și o voce cunoscută, cea a profesorului Mohamed Shebab, care urca scările, zîmbind cu fața încrețită și-l apucă de mînă pe Narouz. Fața sa strălucitoare era plină de păr ca fața unei maimuțe și purta, ca de obicei, costumul lui negru, imaculat, cu un trandafir la butonieră. Era un fel de filfizon căruia îi plăcea să-și trăiască viața și aceste vizite la casa cea mare erau singurele distracții ale vieții sale, pe care o trăia cea mai mare parte a anului îngropat în deltă; își adusese vechea și prețioasa narghilea, pe care o avea de un sfert de veac. Era încîntat că mai poate auzi muzică și ascultă emoționat sălbatica *guasidas* pe care le-o cînta bătrînul — cîntece religioase arabe pline de nostalgia deșertului. Vocea bătrînă ruptă ici și colo ca o frunză veștedă, se ridica și cobora în noapte; desena linia melodică tremurătoare a cîntecelor, ca și cum ar fi urmat drumurile antice ale gîndurilor și sentimentelor pe jumătate obliterate. Mica vioară întovărășea plînsul cuvintelor, purtîndu-i înapoi în vremea copilăriei. Și apoi, dintr-o dată, cîntărețul izbucni într-un cîntec pătimaș de pelerin, care exprima minunat dorul musulmanilor pentru Mecca și adorația lor pentru Profet. Melodia flutura în inima fraților, ca o pasăre care își tresaltă aripile, închisă într-o colivie. Narouz, deși era copt, repeta extaziat ca o rugăciune « All-*ah*, All-*ah* ».

— Destul, destul I strigă Nessim la sfîrșit. Dacă vrem să ne sculăm devreme, trebuie să ne culcăm devreme, nu credeți?

Narouz se ridică și el și, jucînd în continuare rolul gazdei, porunci să se facă lumină și să se aducă apă și-l conduse pînă la odaia de oaspeți. Aici așteptă pînă cînd Nessim se spălă, se dezbrăcă și se sui în patul demodat care scîrțîia, apoi îi spuse « noapte bună ». În timp ce stătea în prag, Nessim zise impulsiv:

— Narouz — vreau să-ţi spun ceva. Şi apoi, colpeşit din nou de timiditate, adăugă: Dar să lăsăm pe mîine. Vom fi singuri, nu-i aşa?

Narouz încuviinţă şi zîmbi:

Deşertul este o asemenea tortură pentru servitori, că întotdeauna îi trimit înapoi, la margine.

Da.

Nessim ştia bine că egiptenii cred că deşertul este un gol populat în întregime de spiritele diavolilor şi alţi vizitatori groteşti din Ellis, iadul musulmanilor.

Nessim adormi şi, cînd se trezi, îl văzu pe fratele său complet îmbrăcat stînd lîngă patul său cu cafea şi ţigări.

E timpul — spuse el. Îmi închipui că în Alexandria dormi pînă tîrziu.

Nu, spuse Nessim, pare destul de ciudat dar de obicei sînt la birou cam la opt.

La opt? Ah, săracul de tine! spuse Narouz în glumă şi-l ajută să se îmbrace.

Caii aşteptau şi merseră împreună călare prin zori. O ceaţă albăstrie se ridica deasupra lacului. Aerul răcoros era aproape îngheţat — dar soarele începuse să se ridice şi să usuce roua de pe minaretul moscheii.

Narouz era acum în frunte, conducîndu-l pe drumurile şerpuitoare, pe cărările întortochiate pentru mersul călare şi de-a curmezişul terasamentelor, aproape fără şovăială, căci întregul ţinut era în mintea sa ca cea mai amănunţită hartă, întocmită de un maestru topograf. O purta întotdeauna în minte, ca pe un plan de bătălie, ştiind vîrsta fiecărui copac, debitul fiecărui izvor de apă, mişcarea fiecărui fir de nisip. Era stăpînit de deşert.

Încet, făcură ocolul întregii plantaţii, evaluînd sobru progresele şi discutînd planurile pentru următoarea ofensivă, după ce va avea să fie instalată noua maşină. Şi apoi, de îndată ce ajunseră lîngă rîu la loc singuratec, împrejmuit din toate părţile de trestie, Narouz spuse:

— Aşteaptă o clipă . . . şi descălecă, scoţînd în acelaşi timp de pe umeri sacul de sport vechi de piele. — Am ceva de ascuns — spuse el zîmbind cu timiditate.

Nessim îl privi cu nepăsare cum întorcea sacul ca să răstoarne conţinutul în apele rîului. Dar nu se aştepta să vadă un cap omenesc, chircit, cu buzele trase care dezveleau nişte dinţi galbeni, cum se rostogoleşte din sac şi se scufundă în apa verde, pierind din vedere.

— Ce dracu e aia? întrebă el şi Narouz scoase rîsetul său şuierat, îndreptat spre pămînt şi răspunse:

— Abd El Kader — capul lui . . .

Îngenunchie şi începu să spele sacul în apă, scuturîndu-l cu putere încoace şi încolo şi apoi, cu o singură mişcare, îl întoarse pe dos, aşa cum se întoarce o mînecă, şi reveni la cal. Nessim era adîncit în gînduri.

— Aşadar tot a trebuit să te hotărăşti s-o faci pînă la urmă, spuse el. Mă temeam că vei fi nevoit.

Nazour, pentru o clipă, îşi întoarse ochii strălucitori spre fratele său şi apoi spuse cu gravitate:

— Alte neplăceri cu beduinii ne-ar fi costat anul viitor o mie de copeici. Era un risc prea mare ca să mi-l pot asuma. Şi în afară de asta, omul voia să mă otrăvească.

Tăcură şi continuară să călărească în linişte pînă cînd ajunseră la marginea îngustată a culturilor — linia frontului, ca să-i spunem aşa, unde se dădea de fapt bătălia cu deşertul, în prezent o fîşie zdrenţuită, ca marginile unei răni. Pe toată lungimea lui, infiltraţia de pămînt arabil pe de o parte şi canalizarea

deşertului pe de alta, ambele încărcate de săruri putrezite, otrăviseră pămîntul şi-l transformaseră într-o imagine a dezolării.

Aici creşteau numai sălciile gigantice sau, din loc în loc, cîte un cactus. În apă — saramură — nu putea trăi nici un peşte. Păsările o evitau. Zăcea în ucigătoarea nemişcare a propriului său aer infectat, stranie, obsedantă şi complet tăcută, acest loc unde deşertul şi pămîntul cultivat se întîlneau încleştaţi în îmbrăţişarea morţii. Înaintau acum printre trestii înalte ale căror tulpini încrustate de sare scînteiau în lumina soarelui. Caii răsuflau greu şi înaintau prin apa moartă ce se prelingea pe ei, cristalizîndu-se în pete de sare oriunde îi atingea; bălţile de noroi erau acoperite de o crustă de sare. Înaintînd, caii o sfărîmau sub copite, stîrnind din mocirla neagră de dedesubt miazme îngrozitoare şi roiuri furioase de muşte şi ţînţari care-i înţepau. Dar Narouz privea în jur cu interes, cu ochii luminaţi, căci în mintea sa plantase această pustietate cu roşcovi şi arbuşti verzi: o cucerise. Amîndoi fraţii îşi ţineau răsuflarea şi nu vorbeau în timp ce străbăteau această zonă rău mirositoare şi peticele de pămînt mumificat care o însoţeau. În sfîrşit, ajunseră la marginea deşertului şi se opriră la umbră, în timp ce Narouz căuta prin buzunare bucata de cretă pe care o folosea la biliard. Îşi frecară cu ea mai întîi degetele, apoi cu degetele pleoapele, ca să-şi apere ochii de lumina orbitoare, aşa cum o făcuseră întotdeauna, chiar copii fiind; şi fiecare îşi legă o fîşie de pînză, ca beduinii, în jurul capului.

Şi apoi: primele adieri limpezi ale aerului deşertului, şi goliciunea spaţiului, pur ca o teoremă, întinzîndu-se pînă departe în soare, scăldat în propria-i tăcere şi măreţie, locuit numai de siluete pe care doar imaginaţia omenească le inventează, ca să populeze pustiul locurilor potrivnice pasiunilor sale şi a căror puritate face mintea să sîngereze. Narouz scoase un strigăt şi caii, treziţi brusc şi pătrunşi de un sentiment de înnoire a libertăţii şi a spaţiului din jurul lor, îşi începură galopul specific, sfîşietor, ca şi cum ar fi plonjat peste dune, cu scările zgîlţîindu-se, cu şeile scîrţîind. Alergară aşa mai multe minute, iar Nessim chicotea exaltat şi plin de bucurie. De multă vreme nu mai călărise într-un galop atît de sălbatic.

Şi continuară să alerge, descriind un arc larg înspre răsărit de-a latul ţinutului scorojit, cu arbuşti pitici, flori sălbatice pline de fluturi zburînd deasupra lor în acest pustiu al dunelor acoperite de specii de plante murdare şi tenace. Copitele cailor tropăiau prin văile pietroase, reclădind un orizont cunoscut. Nessim lăsă să se urce în el amintirea nopţilor tinereţii ,cînd dormea afară sub cerul alb de stele într-un cort bătut de vînt (ale cărui piroane prinse cu frînghii străluceau ca diamantele) instalat sub Vega cu întregul deşert întins în jurul lor, sonor şi misterios ca o încăpere goală. Cum ai putea uita cea mai minunată experienţă a vieţii? Totul era acolo ca un pian la care ştiai să cînţi dar din cine ştie ce motive nu te mai gîndiseşi să-l atingi de ani de zile. Era copleşit de viziunile amintirilor sale şi îl urma pe Nazour orbeşte.

În această imensitate, îşi revăzu amintirile ca două pete, doi porumbei zburînd pe un cer senin.

Se opriră, gîfîind şi fericiţi, să se odihnească puţin la umbra unei stînci mari — o oază de întuneric purpuriu.

— Dacă dăm de vreun lup al deşertului — spuse Nazour — îl dobor cu *kurbash*-ul meu, şi Narouz îşi mîngîie cu dragoste biciul lung, lăsîndu-l să-i alunece printre degete.

Cînd o porniră din nou, Narouz intră pe o potecă ce ocolea molcom, căutînd străvechiul drum al caravanelor *masrab*, care avea să-i ducă la Quasur el Atach (Castelul Setei), unde trebuiau să-i întîlnească pe oamenii şeik-ului înainte de amiază. Pe vremuri, Nessim cunoştea şi el pe de rost potecile — acele drumuri de contra-

bandist folosite timp de sute de ani de caravanele care făceau legătura între Algeria şi Mecca — « caravanele generoase » care purtau averile oamenilor prin sălbăticia deşertului, ducînd dintr-o parte într-alta a Africii mirodenii sau stofe, sau dînd credincioşilor singura posibilitate de a ajunge la Oraşul Sfînt. Deveni brusc gelos pe familiaritatea fratelui său cu deşertul, pe care pe vremuri îl cunoştea şi el la fel de bine. Îl urmă cu plăcere. În acea clipă. Narouz scoase un strigăt răguşit şi arătă cu degetul, căci dădură peste *masrab* — un şir de urme de cămilă imprimate în unele locuri adînc în stînca tare, dar înaintînd în valuri paralele din orizont în orizont. Şi aici, încă o dată merse la pas. Bluza sa albastră era acum pătată cu violet la subţiori.

— Cam pe aici, strigă el, şi din marginile tremurătoare sidefii ale cerului pluti uşor un mănunchi de roci roşcate de bazalt, scobite, avînd o vagă asemănare, chip răsărit din foc, cu un sfinx chinuit de sete; acolo, la umbra întunecată a stîncii, bolborosind repede, îi aştepta micul grup care trebuia să-i conducă la corturile şeicului — patru oameni înalţi şi slabi, făcuţi parcă din hîrtie cafenie, ale căror voci aspre de sete, la marginile verosimilului, şi al căror rîs suna ca o furie dezlănţuită. Se îndreptară spre ei — spre îmbrăţişarea unor braţe ca nişte beţe uscate şi sunetul ascuţit al unei arabe neobişnuite, pe care Narouz o vorbea cu ei.

Nessim aştepta, simţindu-se brusc european, crescut la oraş, un vizitator: căci micul grup purta cu el tot sentimentul lumii arabe interioare şi impermeabile — cu politeţea şi duşmăniile ei — cu asprimea ei. Se surprinse căutînd să-şi aducă aminte de o pictură de Bonnard sau de o poezie de Blake — cum caută un om însetat un izvor. Astfel poate apărea un călător unui clan sălbatic montan, admirîndu-le tălpile bătătorite şi picioarele aspre şi păroase dar fiind pe de altă parte recunoscător că suma culturii europene nu era exprimată prin dispreţul de viaţă, prin puterea de a iubi lucruri neplăcute. Aici avu impresia de a-l pierde brusc pe fratele său, de a se despărţi de el, căci Narouz se dăruise vieţii acestor păstori arabi cu aceeaşi intensitate cu care se dăruise pămîntului său, copacilor săi. Muşchii lui mari, ca nişte funii ale trupului păros, erau încordaţi de mîndrie, că el, un alexandrin crescut la oraş — aproape un *Mastany* dispreţuit — ştia să tragă cu arma, să vorbească mai bine şi să călărească mai bine decît oricare dintre ei. Curajul i-l ştiau, îl priveau cu ochi plini de îndoiala băştinaşului; pe blîndul Nessim îl văzuseră în multe veşminte pînă atunci, mîinile sale nemuncite trădau pe bogătaşul de la oraş. Dar erau politicoşi.

Era necesară doar o cunoştinţă a formelor, nu a interiorului, căci aceşti oameni minunaţi ai deşertului se comportau ca nişte automate, gîndindu-se la Mountolive, Nessim zîmbi brusc şi se întrebă unde găsiseră englezii materialul miturilor despre oamenii deşertului arab. Apriga banalitate a vieţii lor era atît de îngustă, atît de mereu aceeaşi. Dacă mai impresiona pe cineva era ca muzica de cimpoi, fără să exprime ceva mai presus de un nivel primitiv. Îl privi pe fratele său cum îi mînuia, pur şi simplu ştiindu-le felul de comportare, cum mînuieşte un scamator nişte purici dresaţi. Bieţii oameni ! Nessim simţi urcînd în el puterea şi resursele inteligenţei sale orăşeneşti.

Călăreau cu toţi într-un grup compact spre corturile şeicului, coborînd pante lungi de nisip pietrificat, închipuindu-şi că văd păşuni care erau de fapt nori de ploaie, pînă cînd au ajuns acolo, la micul cer de corturi, un cer omenesc sub care te poţi ascunde, cer inventat de oameni a căror memorie copilărească era atît de temătoare încît fuseseră siliţi să inventeze un cer mai îngust în care să conţină germenul rasei; în această ascunzătoare conică a fost născut primul copil, a fost inventată prima taină a sărutului uman. Nessim îşi dorea amarnic să fi putut picta asemenea Cleei. Gînduri absurde, nelalocul lor.

Dar corturile Şeicului erau întinse, acoperind aproape două sute de metri pătraţi cu o pînză ţesută din păr de capră în petece mari negre, verzi, cafenii şi albe. Ciucuri şi franjuri lungi atîrnau din cusături jucînd în vînt.

Şeicul şi fiii săi, ca un rînd de cărţi de joc, îi întîmpinară cu obişnuitele saluturi la care cel puţin Narouz ştia toate răspunsurile. Şeicul însuşi îi conduse pînă la un cort, spunînd:

— Casa mea este casa voastră. Faceţi ce vreţi. Noi sîntem slugile voastre.

Apoi se dete în lături ca să le facă loc să-şi spele mîinile, picioarele şi faţa, uscate şi băşicate de călătorie. Se odihniră în acea întunecime cafenie timp de cel puţin o oră, căldura zilei ajungînd de nesuferit. Narouz zăcea sforăind pe perne, cu braţele şi picioarele desfăcute, în timp ce Nessim moţăia cu întreruperi, trezindu-se din cînd în cînd ca să-l privească — progresul fără efort al somnului pe care îl aduce întotdeauna oboseala acţiunii fizice. Contemplă urîţenia fratelui său — şirul magnific de dinţi albi ivindu-se prin crăpătura roză a buzei de sus. Din cînd în cînd, în timp ce se odihneau, conducătorii tribului, scoţîndu-şi pantofii la uşa cortului ca să intre şi să-i sărute mîna lui Nessim. Fiecare spunea în şoaptă, un singur cuvînt de bun venit «*Mahubbah*».

Narouz se trezi tîrziu, după amiază, ceru apă de spălat şi haine de schimb, care îi fură aduse pe loc de fiul cel mai mare al Şeiului. Merse cu paşi largi prin fierbinţeala ce urca din nisip şi spuse:

— Acum să vedem mînzul... Poate să-mi ia cîteva ore... N-ai să te superi? O să ne întoarcem un pic mai tîrziu, ei?

La umbră li se puseseră perne şi Nessim se întinse cu plăcere ca să-l privească pe fratele său înaintînd repede pe nisipul orbitor înspre un grup de mînji care-i fuseseră aduşi să-i examineze.

Se jucau graţioşi şi neştiutori, iar felul cum îşi zvîrleau capetele şi coamele îi părea «ca valurile unei mări în iunie», cum spune proverbul. Narouz se opri cînd fu aproape de ei, privindu-i cu atenţie .Apoi strigă ceva şi un om alergă înspre el cu un frîu şi o zăbală.

— Cel alb, strigă el cu o voce aspră şi fiii Şeiuclui răspunseseră ceva ce Nessim nu înţelese.

Narouz se suci, se aplecă, şi, încet, cu o îndemînare stranie, alunecă printre tinerele creaturi şi, înainte să-ţi fi putut da seama, era călare pe un mînz alb, după ce-i pusese dintr-o singură şi aproape invizibilă mişcare, frîul.

Creatura mititică stătu perfect imobilă, cu ochii deschişi şi strălucitori, ca şi cum ar fi vrut să înţeleagă pe deplin această nouă şi înspăimîntătoare întîmplare de a fi încălecat, apoi capul i se cutremură de un lung fior — valurile panicii care întotdeauna însoţesc ciocnirea dintre universul uman şi lumea animală. Cal şi călăreţ, cufundaţi în aşteptare, stăteau ca şi cum ar fi pozat pentru o statuie ecvestră.

Apoi, animalul scoase brusc un şuierat de spaimă, ca un fluierat, se scutură şi descrise o duzină de sărituri curioase şi arcuite, înţepenit ca o jucărie mecanică, lăsîndu-se cu sălbăticie pe picioarele din faţă, svîcnind de fiecare dată. Dar nu-l răsturnă pe Nazour, care doar se aplecă în faţă şi-i urlă ceva în ureche, ceea ce scoase mînzul din minţi, căci porni într-un galop neregulat, cu salturi şi zgîlţîituri, întorcîndu-se, cabrîndu-se şi zvîrlind din copite. Descriseră încet un cerc neregulat în jurul cortului, pînă cînd ajunseră înapoi unde stătea, privind tăcută, mulţimea de arabi în uşa cortului principal. Şi acum biata creatură, ca şi cum şi-ar fi dat seama că o mare parte a vieţii ei adevărate — poate copilăria — se pierduse pentru totdeauna, mai scoase un nechezat gemut şi slab, apoi o porni violent într-un galop neobosit, ca şi cum ar fi zburat, galopul caracteristic rasei, năzuind, ca o stea căzătoare, să străbată tot cerul, şi se învîrteji peste dune ducînd călăreţul, legat de el,

în foarfecele puternic al picioarelor — ferm, ca ţintuit pe şa, micşorîndu-se din ce în ce, pînă se pierdură amîndoi în zare. Un mare strigăt de aprobare se ridică din corturi şi Nessim acceptă, pe lîngă brînza închegată şi cafeaua, complimentele care erau adresate fratelui său.

După două ore, Narouz aduse mînzul cucerit înapoi, strălucind de sudoare, deprimat, clătinîndu-se, nsuşavînd putere în el doar cît să sufle abătut şi să scormone pămîntul. Dar Narouz î i era epuizat pînă la delir, uluit ca şi cum ar fi călărit printr-un cuptor încins. chii injectaţi şi faţa trasă şi schimonosită de oboseală stăteau mărturie severită luptei. Mîngîierile pe care le adresa calului ieşeau din nişte buze scorojite şi crăpate. Dar cu toate acestea era fericit — radia cu adevărat — cînd scoase un mîrîit ca să ceară apă şi permisiunea unei jumătăţi de oră de odihnă înainte de a porni din nou spre casă. Nimic n-ar fi putut obosi pînă la urmă acest trup puternic — nici măcar orgasmul pe care îl resimţise în lunga şi înverşunata bătălie. Dar închizînd ochii în timp ce simţea cum apa i se prelinge pe cap, văzu soarele întunecat şi însîngerat care licărea în dosul pleoapelor, imaginea oboselii, şi simţi strălucirea orbitoare a deşertului scorojindu-i şi crăpîndu-i pielea, chiar sub apă. Mintea sa era un vîrtej de culori deschise şi ţipătoare şi aprehensiuni — ca şi cum întreg aparatul său senzorial se topise la căldură, ca o cutie de culori, amestecînd gînduri, pofte şi dorinţe. Avea mintea uşoară de bucurie şi se simţea imaterial ca un curcubeu. Totuşi, în mai puţin de jumătate de oră, fu gata de drum.

O porniră înapoi cu o altă escortă, de data aceasta prin razele oblice ale soarelui, care-şi aruncau umbrele stacojii-sîngerii şi purpurii peste dunele de nisip. Merseră vreme îndelungată pînă la Quasur-el-Alash. Narouz aranjase ca mînzul cel alb să-i fie trimis în timpul săptămînii de fiii şeicului, şi călărea fericit acum, cîntînd din cînd în cînd cîte o strofă dintr-un cîntec. Cînd ajunseră pe la Castelul Setei, întunericul pogorî asupra lor şi, luîndu-şi încă o dată rămas bun de la gazde, o porniră din nou prin deşert.

Călăreau încet şi se simţeau în largul lor în tăcerea deşertului, ruptă doar de tropăitul sacadat al potcoavelor cailor pe nisipul pietros sau de lătratul prelungit al şacalilor. Şi acum, dintr-o dată, Nessim simţi că bariera dintre ei se ridicase şi putu spune:

— Narouz, vreau să mă căsătoresc. Spune-i Leilei din partea mea. Nu ştiu de ce, dar mi-e ruşine. . .

Timp de aproape un minut, Narouz se simţi ca de gheaţă, o siluetă înveşmîntată într-o armură părea să se legene în şa, cu o bucurie atît de nefirească şi goală, încît vocea îi izbucni şi rosti, iritat:

— Cu Clea, Nessim? Cu Clea? simţind cum sîngele începe să-i alerge din nou prin vine cînd fratele său scutură din cap şi se uită curios la el.

— Nu. De ce? Cu fosta soţie a lui Arnauti — replică Nessim, vorbind controlat şi cu o precizie clasică.

Călăreau şi şeile scîrţîiau iar Narouz, care-i zîmbea uşurat, strigă:

— Sînt aşa de fericit, Nessim ! În sfîrşit ! Ai să fii fericit şi ai să faci copii.

Dar aici timiditatea mortală a lui Nessim îl copleşi din nou şi-i spuse lui Narouz tot ce aflase despre Justine şi despre răpirea copilului ei, adăugînd:

— Nu mă iubeşte şi nici nu pretinde că m-ar iubi: dar cine ştie? Poate că dacă îi găsesc copilul şi-i ofer linişte şi securitate, totul e posibil. Adăugă după o clipă: — Nu crezi? Nu pentru că ar fi aşteptat părerea lui asupra acestei chestiuni, ci pur şi simplu ca să arunce un pod peste tăcerea care se întindea între ei, ca un nisip mişcător. — Cît despre copil, este foarte greu. Justiţia a cercetat cît a putut de bine — şi singurele dovezi pe care le are ne îndreaptă spre *Magzub* (Cel Inspirat); în după-amiaza aceea, era un festival în oraş şi el era acolo. Mai fusese

acuzat de cîteva ori de răpire de copii, dar dosarele au fost întotdeauna închise din lipsă de dovezi.

Narouz ciuli urechile şi se zbîrli ca un lup.

— Vorbeşti de hipnotizator?

Nessim spuse gînditor:

— I-am oferit o sumă mare de bani — cu adevărat mare — ca să-mi spună ce mă interesează să aflu. Înţelegi?

Narouz dădu din cap cu îndoială şi trase de barba-i scurtă.

— El e nebunul care venea la St. Damiana în fiecare an. Dar nebunia lui Zein-el-Abdin e o nebunie ciudată. E şi sfînt.

— El e omul! spuse Nessim.

Şi, ca şi cum şi-ar fi adus aminte, Narouz opri caii şi-l îmbrăţişă, rostind felicitările convenţionale în limba familiei. Nessim zîmbi şi spuse:

— O să-i spui Leilei? Te rog, frate!

— Desigur.

— După ce plec eu?

— Desigur.

Tensiunea fiind uşurată şi asigurîndu-se de complicitatea lui Narouz, Nessim simţi dintr-o dată cum i se ia o piatră de pe inimă. Şi, ca urmare ,se simţi brusc foarte obosit şi gata să adoarmă. Înaintau cu vioiciune dar fără grabă şi abia pe la miezul nopţii zăriră din nou marginea deşertului. Aici caii stîrniră un iepure speriat şi Narouz, de pe cal, încercă să-l lovească cu biciul dar nu-l nimeri.

— Asta e o veste foarte bună, strigă, el, întorcîndu-se lîngă Nessim, ca şi cum galopul mărunt peste dunele scăldate în lumina lunii îi dăduse timpul şi detaşarea necesară de care avea nevoie ca să-şi formeze o părere finală.

— O aduci la noi săptămîna viitoare — la Leila? Cred că am mai întîlnit-o dar nu mi-o amintesc. Foarte brună? « O lumină de licurici în întuneric pentru asemenea ochi » — cum spune cîntecul. Rîse plecîndu-şi capul.

Nessim căscă somnoros:

— Ah, mă dor oasele! Iată ce înseamnă să trăieşti în Alexandria! Narouz, ieri seara, înainte de a adormi, voiam să te mai întreb un singur lucru. Nu l-am văzut pe Pursewarden. Întîlnirile?

Narouz trase printre dinţi şuierător aer în piept şi-şi întoarse spre frate ochii strălucitori, spunînd:

— Da. Merge bine. Următoarea se va ţine la *mulid* la St. Damiana, în deşert. Îşi juca muşchii mari ai spatelui: — Vin toate cele zece familii. Îţi vine să crezi?

— Bagă de seamă şi ai grijă ca totul să se facă în secret şi să nu se afle ceva — spuse ratele său.

— Desigur — strigă el.

— Vreau să spun — zise Nessim — că în etapele de început nu trebuie să aibă caracter politic. Trebuie să înainteze încet o dată cu înţelegerea problemei. Ei? Nu cred că e necesar, de exemplu, ca să le vorbeşti ci mai degrabă să discuţi cu ei. Nu putem risca. Vezi, nu sînt numai englezii.

Narouz îşi mişcă nervos piciorul şi se scobi între dinţi. Se gîndi la Mountolive şi oftă.

— Mai sînt şi francezii — şi ei sînt împotriva scopurilor noastre. Dacă trebuie, o să-i folosim pe amîndoi. . .

— Ştiu, ştiu, spuse Narouz nervos.

Nessim se uită la el cu atenţie.

— Ascultă — spuse el pe un ton tăios, la stadiul la care ne aflăm, mai totul depinde de înţelegerea ta, cît de departe putem merge.

Dojana îl strivi pe Narouz. Se înroşi şi-şi împreună mîinile, uitîndu-se la fratele său.

— Ascult — spuse el cu voce scăzută şi răguşită.

Nessim se simţi imediat ruşinat şi-l apucă de braţ. Continuă pe un ton scăzut, confidenţial:

— Vezi, din cînd în cînd, sînt scăpări misterioase. De pildă, bătrînul Cohen, furierul care a murit luna trecută. Lucra pentru francezi în Siria. La întoarcere, egiptenii ştiau totul despre misiunea lui. Cum? Nimeni nu ştie. Printre prieteni, avem cu siguranţă şi duşmani — chiar în Alexandria. Înţelegi?

— Înţeleg.

Nessim trebuia să se întoarcă dimineaţa următoare şi cei doi fraţi călăriră peste cîmpuri la pas, pînă la punctul de întîlnire de la bac.

— De ce nu vii niciodată în oraş? întrebă Nessim. Vino astăzi cu mine. E un bal la Randidis. O să-ţi placă, e o schimbare. . .

Ori de cîte ori cineva îi sugera o excursie în oraş., Narouz arbora o expresie de om paşnic şi viclean.

— O să viu la Carnaval — spuse el încet, privind în pămînt şi fratele său rîse şi-i atinse braţul.

— Ştiam că ai să spui aşa. Întotdeauna, o dată pe an, la Carnaval. Mă întreb de ce !

Dar ştia. Timiditatea mortală pricinuită de defectul buzei sale de iepure îl împinsese la o izolare aproape tot atît de absolută ca a mamei. Numai îmbrăcămintea de bal de la carnavale îi permitea să-şi ascundă faţa, pe care ajunsese să o urască atît de mult că nu mai suporta să o vadă nici în oglinda de ras. La carnaval se simţea liber. Şi totuşi mai era un alt motiv cu totul neaşteptat — o pasiune pentru Clea care dura de ani de zile. Pentru Clea, cu care nu vorbise niciodată şi pe care o văzuse numai de două ori pe cînd venise cu Nessim să călărească la moşie. Acesta era un secret pe care n-ai fi putut să-l scoţi de la el nici prin tortură, dar venea la fiecare bal mascat şi se amesteca în mulţime, sperînd zadarnic că ar putea întîlni din întîmplare această tînără femeie al cărei nume nu-l rostise cu voce tare în prezenţa nimănui pînă în ziua aceea.

(Nu ştia, dar Clea ura sezonul carnavalului şi-şi petrecea timpul liniştită desenînd şi citind în atelierul ei).

Se despărţiră acum cu o îmbrăţişare caldă şi maşina lui Nessim ridică fîşii de praf prin aerul încropit al cîmpului, dornică să ajungă din nou la drumul de coastă. În bazin un vas de război trase o salvă de douăzeci şi una de detunături, poate în onoarea vreunui demnitar egiptean şi exploziile făcură să tremure şi să-şi schimbe culoarea norii sidefii care întotdeauna atîrnau deasupra portului. Marea era agitată astăzi, şi patru bărci de pescuit încercau cu furie să vireze ca să intre şi să acosteze în portul oraşului. Nessim nu se pori decît o singură dată, să-şi cumpere, de la florăria din colţ, de la Saad Zagloul, o garoafă roşie pentru butonieră. Apoi merse spre birou, oprindu-se pe drum să-şi lustruiască pantofii. Niciodată oraşul nu i se păruse mai frumos. Stînd la masa de lucru se gîndi la Leila şi apoi la Justine. Ce va spune mama sa despre hotărîrea pe care o luase?

Narouz, în dimineaţa aceea, merse pînă la casa de vară ca să-şi îndeplinească misiunea, dar mai întîi culese un buchet de trandafiri înfloriţi albi şi roşii ca să umple cele două vaze mari care încadrau portretul tatălui. Maică-sa adormise la masa de scris, dar zgomotul pe care-l făcu Narouz ridicînd cîrligul o trezi imediat. Şarpele şuieră somnoros şi apoi îşi coborî din nou capul la pămînt.

— Fii binecuvîntat, Narouz — spuse ea văzînd florile şi se ridică imediat să golească vazele. În timp ce începură să aşeze şi să potrivească florile, Narouz îi dădu vestea căsătoriei fratelui său. Mama rămase nemişcată multă vreme, netulburată

dar serioasă, parcă analizîndu-şi propriile ei gînduri şi emoţii interioare. La sfîrşit spuse mai mult pentru ea decît pentru altcineva « de ce nu? », repetînd propoziţia o dată sau de două ori, ca şi cum ar fi căutat un ton potrivit.

Apoi îşi muşcă degetul cel mare şi întorcîndu-se spre fiul ei, spuse:

— Dar, dacă este o aventurieră şi vrea să pună mîna pe banii lui, nu sînt de acord. Am să iau măsuri să scape de ea. Are, oricum, nevoie de consimţămîntul meu.

Narouz găsi că era copleşitor de caraghios şi rîse apreciativ. Ea îl apucă de braţul păros:

— Am s-o fac ! spuse ea.

— Te rog. . .

— Jur !

Rîse pînă cînd îşi arătă cerul roz al gurii. Dar ea rămase absentă, ascultîndu-şi monologul interior. Îi mîngîia braţul în timp ce el rîdea şi şoptea « ssst ». Şi apoi, după o pauză lungă, spuse, parcă ea însăşi surprinsă de gîndurile ei:

— Cel mai straniu este că sînt serioasă.

— Şi nu poţi conta pe mine, ei? întrebă încă rîzînd, dar cu un germene de seriozitate în cele rostite. Nu poţi avea încredere în mine să veghez asupra onoarei fratelui meu?

Era încă umflat de rîs ca o broască, deşi expresia îi devenise serioasă.

« Dumnezeule, gîndi ea, ce urît e ! » Şi-şi duse degetele la voalul negru, apăsîndu-şi prin el cicatricele aspre ale tenului ei, apăsîndu-le aprig, ca şi cum ar fi vrut să le netezească.

— Bunul meu Narouz — spuse ea aproape plîngînd, şi-şi trecu degetele prin părul lui. Minunata poezie a limbii arabe o înmuie, o îndulci. — Iubitul meu, porumbelul meu, bunul meu Narouz. Spune-i « da » şi că-l îmbrăţişez. Spune-i da !. . .

Stătea nemişcat, tremurînd ca un mînz, sub mîngîiere, adăpîndu-se din muzica vocii ei şi a rarei tandreţe a acelei mîini calde şi inteligente.

— Dar spune-i că trebuie s-o aducă aici la noi.

— O să-i spun.

— Spune-i astăzi.

Şi Narouz se îndreptă cu paşi mari şi tîrşiţi, un mers straniu, către telefonul din casa veche. Maică-sa rămase la masa prăfuită şi repetă de două ori cu o voce scăzută şi încurcată: « De ce şi-o fi ales Nessim o evreică? »

CAPITOLUL V

Atît am putut reconstrui din labirintul notelor pe care mi le-a lăsat Balthazar. « A-ţi imagina nu înseamnă neapărat a inventa » — spune el în altă parte şi « nimeni nu poate îndrăzni să pretindă că este atotştiutor în interpretarea acţiunilor umane.» Presupui că ele au crescut din sentimentele lor ca frunzele dintr-o ramură. Dar poate cineva să facă drumul înapoi, să deducă o formă din alta? Poate că un scriitor ar putea, dacă ar fi suficient de curajos, să cimenteze lipsurile aparente din acţiunile noastre cu intrepretările sale şi să le lege? Ce se petrecea în mintea lui Nessim? Aceasta este o întrebare pe care trebuie să v-o puneţi dumneavoastră.

Sau ce se petrece în mintea Justinei? Nu se poate şti. Tot ce pot spune este că preţuirea lor reciprocă creşte indirect proporţional cu reputaţia — căci după cum v-am arătat, niciodată, nu a fost între ei vreo dragoste pe care s-o împărtăşească. Poate că e aşa. Dar în toate discuţiile pe care le-am avut cu ei în parte, n-am putut găsi cheia spre o legătură care eşua treptat — puteai s-o vezi scufundîndu-se zilnic cum se scufundă pămîntul, cum scade nivelul unui lac, şi nu ştiai de ce. Coloritul de la suprafaţă era strălucitor şi atît de perfect executat încît putea păcăli pe cei

mai mulţi dintre privitori, ca pe dumneavoastră, de pildă. Nu împărtăşesc părerea Leilei — căreia nu i-a plăcut niciodată Justine. Stăteam în spatele ei cînd s-a făcut prezentarea organizată de Narouz de ziua marelui *mulid* de la Abu Girg care cade înspre Paşte în fiecare an. Atunci, Justine renunţase la iudaism ca să devină creştină, respectînd dorinţa lui Nessim şi, deoarece se putea căsători cu ea numai în particular pentru că mai fusese o dată măritată, Narouz a trebuit să se mulţumească cu o reuniune care s-o introducă în casa mare şi să o prezinte servitorilor a căror vieţi dorea atît de mult să le cimenteze în tiparele familiei.

În patru zile, în jurul casei a fost ridicat un campament uriaş de corturi şi de umbrare — covoare şi candelabre şi podoabe strălucitoare. Alexandria a fost golită de flori de seră şi în aceeaşi măsură de cei mai bine situaţi oameni din societate, care au făcut această călătorie la Albu Girg, puţin în bătaie de joc (nimic nu stîrneşte zîmbetul batjocoritor ca o căsătorie modernă) ca să-şi prezinte omagiile şi să o felicite pe Leila. Mudisii şi seikii din partea locului, nenumăraţi ţărani, demnitari din împrejurimi şi din locuri depărtate se adunaseră să se distreze — în timp ce beduinii, ale căror pămînturi ale tribului se aflau la marginea moşiei, dădeau reprezentaţii magnifice de călărie, galopînd în jurul casei, trăgînd din pistoale — ca şi cum pentru toată lumea Justine era o tînără logodnică — o fecioară. Imaginaţi-vă zîmbetele Athenei Tahsha, ale lui Cervonis I Pînă şi bătrînul Abuar însuşi urcă scările casei pe calul alb arăbesc şi intră aşa, călare, chiar în camera de recepţie, cu un potir cu flori.

Cît despre Leila, nu şi-a luat o clipă ochii ei inteligenţi de pe Justine. O urmărea cu grijă, ca şi cum ar fi studiat o figură istorică.

— Nu-i aşa că-i frumoasă? am întrebat-o, urmărindu-i privirea şi ea se întoarse şi-mi aruncă o privire de pasăre, înainte de a trece din nou la subiectul care o absorbea.

— Sîntem prieteni vechi, Balthazar, şi ţie pot să-ţi spun. Gîndeam că arată cum arătam eu odată, şi că este o aventurieră; ca un şarpe mic şi negru, încolăcit în mijlocul vieţii lui Nessim.

Am protestat formal, Leila privi fix în ochii mei timp de o clipă şi apoi scoase un mic chicot. M-a surprins ceea ce a spus apoi:

— Da, e ca mine — fără milă în goană după plăceri şi totuşi stearpă. Tot laptele ei s-a transformat în iubirea de putere. Totuşi mai seamănă cu mine şi prin stilul ei de a fi afectuoasă. Este cu adevărat o femeie în faţa unui bărbat. O urăsc pentru că seamănă cu mine, înţelegi? Şi mă tem de ea pentru că îmi citeşte gîndurile. Începu să rîdă,

— Draga mea — strigă ea Justinei. Vino încoace şi stai lîngă mine.

Şi-i oferi nişte bomboane pe care nu le putea suferi — violete cristalizate — pe care Justine le acceptă cu rezervă, pentru că nici ea nu le putea suferi. Şi stăteau amîndouă acolo, sfinxul cu voal şi cel fără voal, mîncînd violete de zahăr, pe care nici una din ele nu le putea suferi. Eram încîntat să pot vedea femei în stadiul acesta de primitivism. Nici nu vă pot spune prea mult despre valabilitatea unui astfel de raţionament. Fiecare gîndeşte despre celălalt la fel.

Mai curios e că, în ciuda anticipatiei dintre cele două femei — antipatia afinităţii am putea-o numi — crescu între ele, luă fiinţă cu o simpatie stranie, un sentiment de identificare. De exemplu, cînd în sfîrşit Leila se încumetă să-l întîlnească pe Mountolive, totul fu pregătit în taină de către Justine. Ea i-a adus în acelaşi loc, amîndoi mascaţi, în timpul carnavalului. Cel puţin aşa am auzit.

Cît despre Nessim, aş spune, cu riscul suprasimplificării, ceva cam în felul acesta: era atît de inocent încît nu-şi dădea seama că nu poţi trăi cu o femeie fără a te îndrăgosti de ea şi că, de la posesiune la gelozie, e numai un pas. Era consternat şi îngrozit

de mărimea geloziei sale pentru Justine şi încercă în mod cinstit să adopte o practică nouă pentru el — indiferenţa. Adevărată sau falsă? Nu ştiu.

Şi apoi, reversul medaliei, aş mai spune că ce o deranja pe Justine era de a descoperi neaşteptat că contractul de căsătorie încheiat atît de raţional, şi la nivelul unei afaceri comerciale, o legase într-un fel mai mult decît un inel de căsătorie. De obicei o femeie (dacă pasiunea pare să o autorizeze), nu se gîndeşte de două ori ca să-şi înşele bărbatul, dar ca să-l înşeli pe Nessim ar fi fost ca şi cum ai fi furat bani din casa de bani. Ce-ai spune?

Eu am sentimentul (*pace* Balthazar) că Justine îşi dăduse încet seama de ceva ascuns în caracterul acestui om solitar, iubitor, care suferea de multă vreme, şi anume o gelozie cu atît mai teribilă cu cît nu-şi îngăduia nici o abatere de la ea. Cîteodată... dar aici sînt în pericol de a dezvălui unele confidenţe pe care mi le-a făcut Justine în perioada aşa-numitei legături de dragoste între noi, care m-a rănit atît de profund, în care, după cum aflu acum, mă folosea drept paravan pentru alte activităţi amoroase. Am descris întreaga desfăşurare în altă parte, dar dacă aş dezvălui tot ce mi-a spus despre Nessim cu propriile ei cuvinte, aş fi în pericol — primo, de a aşterne un material neplăcut pentru cititori şi într-adevăr necinstit pentru Nessim însuşi. Secundo: Nu mai sînt sigur de adevărul relativ al spuselor ei deoarece ar fi putut face parte din măreţul ei plan de înşelăciune! În mintea mea, chiar acele sentimente (lecţii importante învăţate etc) sînt colorate de dubiul central pe care l-au stîrnit cele scrise de Balthazar. « Adevărul este ceea ce se dovedeşte cel mai contradictoriu cu timpul. . . » Ce farsă este totul!

Dar ce spunea el despre gelozia lui Nessim trebuie să fie adevărat, însă, căci am trăit o vreme în umbra ei şi nu mă îndoiesc de efectul pe care l-a avut asupra Justinei gelozia lui. Aproape de la bun început a observat că este urmărită, ţinută sub supraveghere şi, natural, aceasta îi dădu un sentiment de nesiguranţă: nesiguranţă devenită teribilă prin faptul că Nessim nu-i vorbea niciodată deschis despre gelozia lui. Gelozia persista, o greutate invizibilă a suspiciunii, stîrnind şi pătînd cele mai fireşti observaţii ale ei, cea mai nevinovată plimbare de după masă. Nessim stătea zîmbindu-i blînd, între lumînările înalte, în timp ce, în mintea lui, se desfăşura o întreagă anchetă tăcută. Cel puţin aşa spunea ea.

Cele mai simple şi sincere acţiuni — o vizită la o bibliotecă publică, o listă de cumpărături, un mesaj pe o carte de vizită — apăreau înşelătoare în ochii unei gelozii fundamentată pe o impotenţă emoţională. Nessim era sfîşiat de exigenţele ei, ea era sfîşiată de îndoiala pe care o vedea reflectîndu-i-se în ochi. Afecţiunea cu care el îi punea un voal peste umeri, Justine o resimţea ca şi cum i-ar fi strecurat un laţ în jurul gîtului. Într-un fel straniu, legăturile acestea se făceau ecoul relaţiilor psicho-analitice descrise în *Moesur* de primul ei soţ — unde Justine devenise pentru ei toţi mai degrabă un caz decît o persoană, aproape scoasă din minţi de experienţele obositoare ale acelora care nu ştiau niciodată să lase un bolnav în pace. Da, fără îndoială, căzuse într-o capcană. Gîndul îi vuia prin creier ca un rîs nebun. Îl mai aud răsunînd.

Aşa că mergeau mai departe unul lîngă celălalt, ca nişte alergători care se potriveau de minune, oferind Alexandriei ceea ce părea un model perfect de căsătorie, pe care toţi îl invidiau dar nici unul nu-l putea copia. Nessim cel indulgent, cel îndrăgostit peste măsură, Justine, soţia frumoasă şi mulţumită.

« În felul său propriu — notează Balthazar — cred că el căuta doar adevărul. Nu devine ridicolă această remarcă? Trebuie de comun acord să lăsăm totul baltă! La urma urmei e o afacere atît de veche. Să-ţi dau alt exemplu din alt domeniu? Explicaţia ta despre moartea lui Capodistria pe lac este versiunea pe care am acceptat-o cu toţii la vremea ei ca părînd să fie adevărată: în minţile noastre, desigur.

« Dar în mărturiile de la poliţie, toată lumea care a fost de faţă a menţionat un lucru — şi anume că, atunci cînd i-au cules leşul din lacul în care plutea, o pată neagră în apă, dinţii falşi i-au căzut în barcă, scoţînd un clinchet care i-a speriat pe toţi. Acum, ascultă ce am să-ţi spun: după trei luni, luam masa cu Pierre Balbz care era dentistul lui. M-a asigurat că Da Capo nu avea dinţi falşi; avea o dantură sănătoasă şi că, deci, sigur nu-i putea cădea, nici un fel de dantură. Cine era, atunci? Nu ştiu. Dar dacă Da Capo pur şi simplu a dispărut şi a aranjat ca vreo momeală să-i ia locul? Avea toate motivele s-o facă: a lăsat în urma lui datorii de peste două milioane. Înţelegi ce vreau să spun?

« Faptele sînt instabile prin chiar natura lor. Narouz mi-a spus o dată că iubeşte deşertul pentru că vîntul şterge urmele paşilor, ca flacăra unei lumînări. Aşa mi se pare că face şi realitatea. Atunci cum putem alerga după realitate? »

•

Pombal ezita între tactul diplomatic şi viclenia josnică a unui procuror de provincie, emoţii contradictorii jucau pe faţa lui grasă, în timp ce stătea cu degetele împreunate, în fotoliul de bolnav, Avea aerul unui om care ajunsese la o înţelegere perfectă cu el însuşi.

— Se spune — zicea el privindu-mă cu atenţie — că faci parte din *Deuxième* englez. Ei? Nu-mi spune, ştiu că nu poţi vorbi. Nici tu nu mă poţi întreba nimic despre mine. Tu *crezi* că ştii că sînt în *Dèuxieme* francez — dar eu neg totul cu energie. Vreau să te întreb doar dacă poţi locui aici, în apartament. Pare puţin. . . ce spui. Uite popa, nu e popa. Nu? Vreau să spun, de ce nu ne vindem ideile unul altuia? Ştiu că n-ai să vrei. Nici eu nu vreau. Sentimentele noastre de onoare.. . Vreau să spun numai *dacă* sîntem în. . . hm. . . Dar desigur, tu negi şi eu neg. Aşa că nu sîntem. Dar nu eşti atît de mîndru încît să nu vrei să împărţim femeile mele, « *eh, ca, ç'est autre chose* » ! Bei ceva? Sticla de gin este acolo. Am ascuns-o din pricina lui Hamid. Desigur. Ştiu că se petrece ceva. Nu sînt disperat că nu aflu. Voi afla ceva. . . Tare aş vrea să ştiu. . . Nessim, Capodistria. . . În fine !. . .

— Ce s-a întîmplat cu faţa ta? îl întreb eu ca să schimb discuţia. Îşi lăsase de curînd mustaţă. Răspunse apărîndu-se, ca şi cum întrebarea mea constituia o ameninţare să şi-o radă cu forţa.

— Mustaţa mea, ah, asta era! Păi, în ultima vreme mi s-au făcut atîtea reproşuri la serviciu, că lipsesc, că m-am analizat adînc, *à fond*. Ştii cîte ore de muncă pierd din cauza femeilor? Nici nu bănuieşti. Am crezut că o mustaţă (nu-i hidos?) o să le îndepărteze, dar nu ! E la fel ca înainte. E un tribut, dragă băiete, plătit nu farmecului meu, ci standardului scăzut de aici. Se pare că mă iubesc pe mine pentru că nu găsesc altceva mai bun. Ele iubesc un diplomat bine situat — cum se spune — *faisandé*. De ce rîzi? Şi tu pierzi o groază de timp cu femeile. Dar tu ai Guvernul englez în spate — lirele ei ! Fata aia a fost din nou pe-aici. *Mon Dieu*, atît de firavă şi nimeni care să aibă grijă de ea ! I-am oferit o masă, dar n-a vrut să stea. Şi dezordinea din camera ta? Fumează haşiş, nu-i aşa? Ei bine, cînd o să plec în Siria în concediu, puteţi să staţi în toată casa. Dacă-mi promiţi că o să-mi respecţi apărătoarea de la sobă — nu-i o operă de artă?

Avea o apărătoare de sobă imensă şi ţipătoare, făcută pentru apartament, pe care era pirogravată deviza « *Légereté, fatalité, maternité* ».

— Ei bine, continuă el, atît despre asta din Alexandria. Cît despre Justine, e o barbară mai pe gustul dumitale nu? Fac pariu că e. . .? Nu-mi spune. De ce nu te bucuri mai mult? Voi, englezii, totdeauna sînteţi lugubri şi copleşiţi de politică ! *Pas de rémords, mon chér*. Două femei în tandem — cine poate dori mai mult? Şi

una stîngace — cum le spune Da Capo lesbienelor. Ştiai că Justine este recunoscută ca lesbiană? Ei, bine din partea mea, renunţ la tot. . .

În felul acesta, Pombal revine bine dispus şi se bălăceşte în albia rîului experienţelor sale şi, stînd pe balcon, privesc cum se întunecă deasupra portului şi aud şuieratul trist al sirenelor vapoarelor accentuînd singurătatea noastră de aici, izolarea noastră de caldul curent al golfului, al ideilor şi sentimentelor europene. Toate curentele alunecă spre Mecca sau spre deşertul imcomprehensibil şi singurul loc de sprijin în această parte a Mediteranei este oraşul unde am venit să locuim şi să-l urîm, să ne contaminăm de propria noastră sfidare.

Şi apoi o văd pe Melissa venind pe stradă şi inima mea se strînge de milă şi de bucurie şi mă duc să-i deschid uşa apartamentului.

•

Zilele liniştite şi năuce petrecute pe insulă se potrivesc cu gîndurile şi sentimentele cuiva care se plimbă singur pe faleze pustii, sau îndeplineşte simplele îndatoriri dintr-o casă în care lipseşte mama. Dar port cu mine adăugirile lui Balthazar oriunde mă duc, chiar atunci cînd gătesc sau învăţ fetiţa să înoate, sau tai lemne pentru foc. Dar toate aceste ficţiuni continuă să trăiască ca o proiecţie a însuşi oraşului alb, al cărui cer sidefiu este sfîşiat primăvara numai de lujerele albe ale minaretelor şi de stolurile de porumbei zburînd în norii de argint şi ametist, a căror ape de marmură viridă şi neagră a portului reflectă botul vapoarelor de război străine descriind încet arcuri, indicînd direcţia vînturilor, absorbind propria lor reflexie, atingîndu-se, încălecîndu-se, ca nişte limbi, secte, şi rase chiar, asupra cărora patrulează paza neliniştită: ele incarnează conştiinţa Occidentului unde oţelul este simbolul puterii — aceste tunuri ale sinistrei predicaţii întoarse contra metalului galben al lacului, contra oraşului care se deschide ca un trandafir în crepuscul.

PARTEA II-a

CAPITOLUL VI

Vai, într-adevăr aici apar eu din nou căci aproximativ atunci a venit Justine la conferinţa mea despre Cavafy iar de acolo m-a dus să mă prezinte blîndului Nessim. Totul simplu « ca o lovitură de secure » care mi-a despicat viaţa în două ! Nespus de amar îmi este astăzi să-mi dau seama că îşi îndeplinea prin mine un scop premeditat al ei, monstrul, fluturîndu-mă în faţa lui Nessim cum îşi flutură toreadorul în faţa taurului pelerina, pur şi simplu ca să tragă un paravan în dosul căruia aveau loc întîlnirile ei cu un om cu care nici măcar nu dorea să se culce ! Dar am descris deja totul cu atîta durere, şi atîtea detalii — încercînd să nu omit nici o aromă, nici o fărîmă care ar conferi tabloului coerenţa pe care eu simţeam că trebuie s-o aibă, Şi totuşi, chiar acum cu greu pot regreta strania şi înnobilatoarea legătură în care m-a împins — probabil fără să-şi dea seama de loc de puterea ei — şi din care aveam de învăţat chiar şi eu atît de mult. Da, m-a îmbogăţit cu adevărat, dar numai pentru a distruge pe Melissa. Trebuie să avem curajul să privim aceste lucruri în faţă. Mă întreb de ce mi s-a spus adevărul de-abia *acum*. Prietenii mei trebuie să fi ştiut totul de la bun început. Dar nimeni nu a suflat nici o vorbă. Desigur, e natural că nimeni nu suflă o vorbă, nimeni nu intervine, nimeni nu scoate nici o şoaptă atîta timp cît acrobatul umblă pe sîrmă, toţi stau şi privesc spectacolul, arătîndu-se viteji după ce războiul a trecut. Dar la urma urmelor, din alt punct de vedere, cum

aş fi putut eu, îndrăgostit orbeşte, cu pasiune, de Justine, să primesc atunci asemenea adevăruri neplăcute? M-ar fi abătut de la pornirile mele? Mă îndoiesc.

Presupun că în toată această afacere, Justine îmi cedase doar una dintre multiplele ei personalităţi din care era compusă, mie, îndrăgostitul timid şi savant, cu praf de cretă pe manşete.

Unde trebuie să cauţi justificarea? Mă gîndesc numai la faptele în sine, căci ele îmi pot da posibilitatea să văd acum ceva mai departe în adevărul central al acestei enigme numită « dragoste ». Văd imaginea ei depărtîndu-se şi unduindu-se tot mai departe de mine, într-o serie infinită ca valurile mării, sau mai glacială ca o lună moartă, ridicîndu-se deasupra visurilor şi iluziilor pe care le născocisem din ea — dar, ca şi luna reală, ţinea în permanenţă o parte a adevărului ascunsă, partea infernală a frumoasei stele moarte. « Dragostea » mea pentru Melissa, « dragostea » Melissei pentru mine, « dragostea » lui Nessim pentru ea, « dragostea » ei pentru Pursewarden — trebuie să existe un întreg registru de adjective cu care să se poată califica acest substantiv — căci nu există două iubiri cu aceleaşi proprietăţi; totuşi toate conţineau acea calitate nedefinită, una comună şi neştiută: trădarea. Fiecare din noi, ca luna, are o parte întunecată — poate întoarce spre persoana care ne iubeşte cel mai mult şi are nevoie cel mai mult de noi, partea ascunsă a « lipsei de dragoste ». Şi după cum Justine folosea dragostea mea tot aşa o folosea Nessim pe a Melissei. . . toate se amestecau, învălmăşindu-se ca « nişte crabi într-un coş. »

Este straniu că nu există o biologie a acestui monstru care se complace printre numerele impare, deşi prin atmosfera romantică pe care am ţesut-o în jurul lui ar trebui să le populeze pe cele pare, doi, numărul perfect pe care ermeticii îl folosesc ca simbol al căsătoriei.

« Ce protejează animalele, ce le dă posibilitatea să continue să trăiască? Un oarecare atribut al materiei organice. Îndată ce descoperi viaţa, îl descoperi şi pe el, este inerent vieţii. Ca mai toate fenomenele naturale este polarizat — există întotdeauna un pol negativ şi unul pozitiv. Polul negativ este durerea, polul pozitiv, sexul. Maimuţa şi omul sînt primele animale (excluzînd animalele domestice) la care sexul poate fi excitat fără stimuli exteriori. . . Rezultatul este că cea mai importantă dintre toate legile naturale, periodicitatea, se pierde la rasa umană. Condiţia organică periodică a excitării sexuale a devenit o manifestare lipsită cu totul de sens, degenerată, patologică »[1] (Pursewarden privind gînditor la cuşca maimuţelor de la Grădina Zoologică? Capodistria în biblioteca sa înspăimîntătoare de cărţi pornografice, superb legate, Balthazar cu ocultismul său, Nessim socotind pagini întregi de cifre şi procente).

Şi Melissa? Desigur, era bolnavă, grav bolnavă, aşa că, într-un fel, îmi pare melodramatic să spun că eu am omorît-o sau că Justine a omorît-o. Totuşi, nimeni nu poate măsura greutatea durerii şi a părăsirii pe care i-am produs-o eu direct. Acum îmi amintesc că într-o zi Amaril venise să mă vadă, sentimental ca un dulău. Balthazar o trimesese pe Melissa la el pentru raze X şi tratament adecuat.

Amaril era, în felul său, un om original şi în acelaşi timp oarecum şi filfizon. Pistoalele de argint pentru duel, cărţile de vizită gravate păstrate într-o casetă superbă, hainele croite cu eleganţă, după ultima modă. Casa lui era plină de lumînări şi scria de preferinţă pe hîrtie neagră cu cerneală albă. Pentru el, cel mai minunat lucru din lume era să ai o femeie mondenă, un ogar de rasă, o pereche de cocoşi de luptă invincibili. Dar era un om plăcut şi un doctor nu lipsit de inteligenţă, în ciuda acestor manii romantice.

---

[1] Eugène Marais: The Soul of the White Art

Devotamentul lui pentru femei era lucrul cel mai evident, se da peste cap, pentru ele. Totuși, în raporturile lui cu femeile era de o mare delicatețe, aproape pudicitate, mai ales raportat la orașul în care femeia era considerată un fel de hrană, ca o farfurie cu mîncare de carne de berbec, orașul în care femeile te roagă să abuzezi de ele.

El însă le idealiza, își imagina povestiri romantice despre ele, visa întotdeauna la o dragoste absolută, o înțelegere perfectă cu un semen al său. Totuși, toate acestea erau zadarnice. Jalnic ne explica, mie sau lui Pombal: « Nu pot înțelege. Înainte ca dragostea mea să se poată cristaliza, se transformă într-o *prietenie* adîncă, devoratoare. Aceste devotamente nu sînt pentru niște afemeiați ca voi, voi nu le puteți înțelege. Dar, de îndată ce asta se întîmplă, dragostea zboară pe fereastră. Prietenia ne consumă, ne paralizează. Începe un alt fel de dragoste. Ce fel de dragoste? Nu știu ! O tandrețe — une *tendresse* — ceva care topește totul. *Fondante*. « Ochii i se umezeau de lacrimi. « Eu sînt cu adevărat omul femeilor și femeile mă iubesc. Dar . . . scuturînd frumosul lui cap și suflînd fumul țigării în sus înspre tavan, adăugă, zîmbind, dar fără autocompătimire . . . eu sînt singurul bărbat care poate spune că — deși toate femeile mă iubesc — totuși nici una nu m-a iubit pînă acum. Iubit cu adevărat. Sînt tot atît de neștiutor în privința dragostei (bineînțeles nu e vorba de cea sexuală) ca un virgin ! » Sărmanul Amaril !

Și era întocmai așa ! Devotamentul său pentru femei îl făcuse să aleagă drept specialitate în medicină — ginecologia. Și femeile se simțeau atrase de el ca florile de soare. El le învăța cum să se îmbrace și cum să pășească, ce parfum să aleagă, le dicta culoarea rujului de buze. De altminteri, nu există nici o femeie în Alexandria care să nu se fi mîndrit că a fost văzută plimbîndu-se la braț cu el, nici una care — dacă el ar fi rugat-o (dar el nu le ruga niciodată) să nu fie gata să-și trădeze soțul sau iubitul pentru el. Și totuși . . . și totuși . . . Un fir de legătură fusese rupt undeva, un contact întrerupt. Dorințele pe care le avea, dorințele sufocante ale corpului în zilele de vară în orașul senzualității, era potolite cu vînzătoare din magazine, femei inferioare lui. Clea spunea: « Se poate presimți că pe Amaril îl așteaptă o soartă neobișnuită. Dragul de Amaril ! »

Da, da. Dar ce? Ce soartă îl așteaptă pe un astfel de romantic — pe un cercetător atît de devotat, drăgăstos, răbdător al femeilor? Acestea sînt întrebări care mi le pun cînd îl văd, îmbrăcat elegant, cu mănuși și pălărie, mergînd cu Balthazar la spital pentru vreo operație.

Mi-a descris starea Melissei, adăugînd doar:

— Ar ajuta-o foarte mult dacă ar fi iubită puțin . . .

Observația m-a rușinat .Era chiar în noaptea în care împrumutasem bani de la Justine ca s-o trimit la o clinică în Palestina, împotriva voinței ei.

Mergeam împreună spre casă, după ce petrecusem cîteva minute în grădina publică, discutînd cazul ei. Palmierii parcă străluceau în lumina lunii și marea licărea, tresărind sub vîntul de primăvară. Părea atît de nepotrivit — o boală gravă — în această ambianță. Amaril mă apucă de mîini în timp ce urcam scările și mi le strînse ușor.

— Viața e grea . . . spuse.

Și, cînd am intrat în dormitor din nou și am găsit-o zăcînd în transă, cu fața ei mică și palidă întoarsă spre tavan și cu pipa de hashish lîngă ea pe masă, adăugă, scoțîndu-și pălăria.

— Întotdeauna . . . să nu crezi că te învinovățesc . . . nu, dimpotrivă, te invidiez din cauza Justinei . . . totuși, noi doctorii, facem întotdeauna *in extremis* ultimele prescrieri disperate pentru o pacientă — cînd toate resursele științei

au eşuat. Atunci spunem « dacă ar putea fi iubită ! » Oftă şi-şi scutură capul frumos.

Întotdeauna găsim sute de feluri de a ne justifica, dar sofismele logicii, pe care le-aş putea aşterne pe hîrtie nu pot schimba faptul că — după ce am aflat acestea din adăugirile lui Balthazar — aducerea aminte a acelor zile mă bîntuie din nou ; greşelile mele, de care ar fi trebuit să-mi dau seama mai înainte, mă chinuiesc ! Mă plimb acum cu copilul pe care Melissa l-a făcut cu Nessim în timpul scurtei lor aventuri (din nou mă întreb : fusese vorba de « dragoste » sau el încerca să afle de la ea tot ce putea despre Justine, soţia lui ? Poate că într-o zi am să mă lămuresc) : Plimb copilul, spun, pe aceste plăji pustii, ca un criminal, examinînd o dată, şi încă o dată, aceste fragmente ale vieţii oraşului alb, care mă umplu de regrete prea adînci ca să nu-mi schimbe tonul vocii în timp ce-i vorbesc. Unde se poate găsi cheia unei asemenea probleme ?

Dar este limpede că nu numai eu mă simţeam vinovat. Pursewarden însuşi simţea acelaşi lucru — cum pot explica altfel faptul că mi-a lăsat prin testament banii aceia, cu dorinţa expresă de a-i cheltui cu Melissa ? Cel puţin problema asta am rezolvat-o.

Ştiu, şi Clea se simţea vinovată pentru că toţi o răniseră pe Melissa — deşi vina o resimţea — ca să spunem aşa — prin procură, în numele Justinei. O luase asupra sa, îngrozită de nenorocirea pe care iubita ei ne-o aducea nouă amîndurora pentru un scop atît de neînsemnat. Clea deveni, ea, prietena Melissei, apărătoarea şi sfătuitoarea ei şi i-a rămas cel mai apropiat confident pînă în clipa morţii Melissei. Clea cea altruistă şi inocentă, altă nebună exaltată ! Nu face să fii cinstită în dragoste ! Spunea de Melissa : « E teribil să depinzi cu totul de puteri care nu-ţi vor binele. Să vezi pe cineva mereu în gîndurile tale, ca o pată pe realitate . . . » Cred că se gîndea şi la Justine, poate, care sta acolo sus în casa cea mare printre lumînările înalte şi picturile în ulei ale unor maeştri de mult uitaţi.

Melissa îi vorbise Cleei şi despre mine : « O dată cu înstrăinarea lui, viaţa întreagă a dispărut ». Asta i-a spus cînd era în agonie. Dar nimeni nu are dreptul să ocupe un astfel de loc în viaţa altuia, nimeni ! . . . Vezi acum cu ce material brut lucrez eu în aceste lungi şi pasionante dezbateri interioare. făcute în faţa mării şi a cerului de iarnă. « Te iubea — spunea Clea iarăşi, din cauza slăbiciunii tale — credea că ea îţi inspira dragostea. Dacă ai fi fost puternic, ai fi speriat şi îndepărtat o dragoste atît de timidă ». Şi apoi, în sfîrşit, înainte de a închide acest manuscris cu mînie şi indignare, o ultimă remarcă a Cleei, care mă arde ca un fier roşu : « Melissa spunea : Ai fost prietena mea, Clea, şi vreau să-l iubeşti după ce n-am să mai fiu. Fă dragoste cu el, te rog, şi gîndeşte-te la mine. Să nu-ţi pese de toate aceste murdării amoroase animalice. De ce n-ar putea o prietenă să facă dragoste în contul alteia ? Te rog pe tine să te culci cu el ca şi cum aş ruga-o pe sfînta Panaghia să coboare şi să-l binecuvînteze, în timp ce doarme — ca în vechile icoane ». Cuvintele astea o cuprind pe Melissa întreagă. Cît de pură era Melissa şi cît de grecoaică !

Duminicile mergeam împreună să-l vedem pe Scobie, îmi amintesc ; Melissa în rochia ei strălucitoare de bumbac şi cu pălăria de paie, zîmbind bucuroasă la gîndul că are o zi întreagă vacanţă de la cabaretul prăfuit. O luam de-a lungul Grande Corniche-ei şi priveam valurile mării care ne făceau semn de dincolo de bară, priveam şi trăsurile vechi, « taxiurile dragostei », ruinate şi scîrţîinde, cu birjari negri cu fes roşu pe cap care, în timp ce treceam, ne strigau : « Taxiul dragostei, domnule, doamnă. Numai zece piaştri pe oră. Ştiu un loc ascuns . . . Şi Melissa rîdea şi, în timp ce mergeam, se întorcea să privească minaretele înăl-

țîndu-se, strălucitoare ca perlele în lumina dimineții și zmeiele țipător colorate ale copiilor înălțate de vîntul portului.

Scobie își petrecea de obicei duminicile în pat, iar iarna întotdeauna născocea că e răcit. Zăcea între cearceafuri de pînză de proastă calitate, după ce îl pusese pe Abdul să-i facă ceea ce el numea o fricțiune de « scorțișoară ». (Niciodată n-am putut descoperi ce era). De asemenea, și nu fără o oarecare ceremonie, își înfierbînta o cărămidă și o punea la picioare ca să și le păstreze calde. Pe cap purta o bonetă tricotată. Deoarece citea foarte puțin, își purta, ca un trib antic, toată literatura în cap și, cînd era singur, își recita ore întregi. Avea un repertoriu de balade destul de larg, pe care le rostea tunător, cu mare energie, bătînd tactul cu mîna. *Despărțirea arabului de bidiviul său* îl făcea să-i dea lacrimile în ochiul cel sănătos ca și *Harpa de odinioară prin Castelul Tara cînta*. Printre bucățile mai puțin cunoscute era o poezie uimitoare, al cărei metru galopant îl făcea efectiv să sară din pat în mijlocul odăii, dacă o recita cu o putere frenetică. O dată l-am convins să mi-o scrie ca să-i studiez amănunțit construcția.

În tabăra saxonilor asediată de O'Neil
Speranțele se spulberaseră; întunecate gîndurile
Atunci Bagnal își trase spada de Toledo și se jură
Pe tăișul ei să apere Portmore.

Tovarășii lui, încercați în războaie pe meleaguri străine,
Cu fața arsă de soare. O ! ce mîndru li-e portul.
Venindu-i într-ajutor; tremură cei care văd
Norul vijelios năpustindu-se spre Beal-au-atha-Buidh !

Pămînt al lui Owen Aboo ! Și irlandezii pornesc la atac
Vrăjmașul sloboadă săgețile ploaie . . . și iată-i, arcașii-n derută

În fața piepturilor goale, armurile fug
Și țărîna-i semănată de morți și răniți.
Irlandezii se-nfruptă din bogății înmiite
Galbeni, pînzeturi, piei, bucate și mied,
Pește sărat și brînzeturi.
Iuhuhuu ! Ce ispravă făcură ai noștri atunci !

Spre marea mea dezamăgire, nu putea să-mi spună nimic despre această poezie ; îi rămăsese în memorie, timp de jumătate de veac, ca un prețios bibelou de argint care este scos la iveală și arătat numai la ocazii ceremonioase. Printre puținele astfel de comori pe care le-am recunoscut era pasajul (pe care întotdeauna îl declama cu ardoare) și care se sfîrșea astfel :

Dacă cele patru colțuri ale lumii se ridică împotriva noastră
O să le tăiem în bucățele,
Pe Dumnezeu, Scobie, o să le retezăm !

Melissa îl adora și-l găsea grozav de amuzant cu proverbele și manierismele lui bizare. Și el ținea la ea, cred, mai ales din cauză că ea întotdeauna îi rostea numele și titlul complet — Bimbashi Scobie — ceea ce îi producea multă plăcere și-l făcea să se simtă important în fața ei, — asemenea unui « înalt funcționar ».

. . . .

Scobie și Melissa ! În lumina aurie a acelor duminici, ei continuă să trăiască, strălucind în culorile pe care memoria le dăruie acelora ce ne îmbogățesc viețile cu zîm-

bete sau cu lacrimi — fără să fi fost conştienţi că ne-au dat ceva. Lucrul într-adevăr oribil este că pasiunea forţată pe care Justine o aprindea în mine era aproape tot atît de preţioasă ca şi cum ar fi fost « reală ». Darul Melissei era la fel o enigmă — ce ar fi putut să-mi ofere, de fapt, această palidă vagabondă a litoralului alexandrin? Clea se îmbogăţea sau sărăcea cu ceva prin relaţiile pe care le avea cu Justine? Se îmbogăţea, se îmbogăţea nespus de mult, aş zice. Atunci, noi ne hrănim doar din ficţiuni, din minciuni? Îmi amintesc cuvintele pe care Balthazar le scrisese undeva cu scrisul său înalt de grămătic: « Trăim prin ficţiuni selectate » sau: « Totul este adevărat despre toţi . . . » Aceste cuvinte ale lui Pursewarden erau extrase din propria sa experienţă sau pur şi simplu dintr-o observaţie atentă a noastră, a comportărilor noastre şi rezultatul lor? Nu ştiu! Îmi vine în minte un pasaj dintr-un roman în care Pursewarden vorbeşte despre rolul artistului în viaţă. Spune cam aşa ceva: « Conştient de toate dezacordurile, de toate calamităţile naturii umane, nu poate face nimic ca să-şi prevină prietenii, să le arate, să-i avertizeze la timp şi să-i salveze. Singurul imperativ pe care un artist îl poate rosti este: Reflectaţi şi plîngeţi ».

Oare conştiinţa tragediei iremediabile care se află — nu în lumea externă pe care toţi o învinovăţim — ci în noi înşine, în condiţia umană, oare această conştiinţă i-a dictat neaşteptata sinucidere săvîrşită în odaia aceea mucegăită de hotel? Îmi place să cred că da, dar poate că sînt în pericol de a accentua prea tare valoarea artistului, pe seama omului. Balthazar scrie: « Dintre toate, sinuciderea lui a rămas pentru mine o ciudăţenie, un lucru extraordinar şi inexplicabil. Orice împrejurare şi încordare ar fi generat-o, totuşi nu pot crede că s-a întîmplat. Dar la urma urmelor, presupun că fiecare trăim în albia personalităţii celuilalt şi nu putem vedea bine în adîncimile de dedesubt. Cu toate acestea cred că sinuciderea nu se potriveşte cîtuşi de puţin cu caracterul său. Ştii, se liniştise în privinţa muncii sale, care-l chinuieşte pe artist atît de mult, presupun, şi o considera într-adevăr ca pe ceva « divin de neimportant » — o expresie caracteristică. Ştiu aceasta cu certitudine pentru că mi-a scris o dată pe spatele unui plic un răspuns la întrebarea *Care este scopul scrisului?* Răspunsul său era: « Scopul scrisului este formarea unei personalităţi care, la sfîrşit, dă posibilitate omului să transcindă arta ».

Avea idei ciudate despre constituţia psihicului. De exemplu spunea: « Îl consider complet nesubstanţial ca un curcubeu — şi devine substanţial, cu stări şi atribute identificabile, numai cînd atenţia este concentrată asupra lui. Cea mai adevărată formă de atenţie este desigur dragostea. Astfel *oamenii* reprezintă o iluzie pentru mistici ca şi *materia* pentru fizicieni cînd o privesc ca pe o formă de energie ».

Nu pierdea niciodată ocazia să vorbească plin de dispreţ despre interesul meu pentru ocultism, şi de fapt de opera Cabalei, la şedinţele la care ai fost şi tu. Despre asta spunea: « Adevărul este o chestiune de înţelegere directă — nu poţi urca trepte de concepte mintale pînă la el ».

Nu pot înlătura sentimentul că era într-adevăr serios atunci cînd era neruşinat. L-am auzit susţinînd faţă de Keats că cele mai bune versuri din poezia engleză care au fost scrise vreodată sînt următoarele versuri scrise de Coventry Patmore:

« Adevărul este mare şi va domni
Atunci cînd nimănui nu-i va păsa dacă domneşte sau nu ».

Şi apoi, adăugă: « Iar adevărata lor frumuseţe rezidă în faptul că Patmore, cînd le-a scris, nu ştia ce înseamnă *sich lassen!* Îţi poţi închipui cît îl sîcîia asta pe Keate. « Mai cita aprobator o propoziţie misterioasă din Stendhal şi anume: Zîmbetul apare pe partea din afară a pielii ».

Sub toată această zeflemea trebuie să presupunem existenţa unei fiinţe serioase? Te las pe tine să răspunzi la această întrebare — te priveşte în mod direct.

Pe vremea cînd l-am cunoscut, citea aproape numai cărţi de ştiinţă. Aceasta, din unele motive, o uimea pe Justine, care l-a tras la răspundere că-şi pierde vremea cu acele studii. El s-a apărat spunînd că teoria relativităţii era direct răspunzătoare de pictura abstractă, de muzica atonă şi de lipasa de formă (cel puţin a formelor ciclice) din literatură. Cînd înţelegi teoria relativităţii, înţelegi şi restul. Adăugă: « În căsătoria Spaţiului cu Timpul, cel mai mare Băiat întîlneşte pe cea mai renumită Fată a Secolului. Pentru stră-strănepoţii noştri, aceasta va fi o unire la fel de poetică cum nouă ni se pare a fi unirea lui Cupidon cu Psyche. Ştii, Cupidon şi Psyche reprezentau fapte la greci, nu concepte, gîndirea analogică împotriva gîndirii analitice. Dar adevărata poezie a veacului şi cea mai fructuoasă poezie este misterul care începe şi se termină cu un x ».

— Vorbeşti serios?

— Cîtuşi de puţin.

Justine protesta:

— Fiara este gata să joace tot felul de renghiuri, chiar şi în cărţile lui.

Se referea la faimoasa pagină din primul volum, care trimetea cu un asteric la o pagină care este, în mod misterios, albă. Mulţi cititori credeau că e o greşeală de tipar. Dar Pursewarden însuşi ne-a încredinţat că o făcuse în mod premeditat. « Îl trimit pe cititor la o pagină albă ca să recurgă la propriile sale resurse — de care depindem în ultimă instanţă cu toţii ».

Vorbeşti despre plauzibilitatea acţiunilor noastre şi prin asta ne faci o mare nedreptate, căci noi sîntem toţi oameni vii şi avem ca atare dreptul să căutăm refugiu în Judecata viitoare a Domnului, dacă nu a lectorului. Aşa că, în timp ce mă gîndesc la asta, să-ţi spun povestea rîsului Justinei. Vei recunoaşte că n-ai auzit-o, nici măcar o dată, rîzînd, vreau să spun rîzînd într-un fel care să nu fie nici caustic, nici rănit. Dar Pursewarden a auzit-o o dată — la morminte în Sagarra ! La lumina lunii, două zile după Sham el Nessim. Erau într-un mare grup de turişti, la adăpostul căruia reuşiseră să discute puţin, ca nişte conspiratori ce erau: pe vremea aceea Pursewarden pusese deja capăt vizitelor ei private în camera lui de hotel. Aşa că le producea o plăcere interzisă, acest schimb grăbit de cuvinte secrete ; şi aşa, pe scurt, în seara aceea se întîmplase să rămînă singuri, stînd împreună într-unul din acele zdrobitoare şi copleşitoare decoruri cu un sens deosebit al morţii: mormintele.

Justine îşi desfăcuse ciorapii ; pantofii i se umpluseră cu nisip. Îi tot golea, în timp ce el aprindea chibrituri, privind şi adulmecînd în jurul său. Ea îi şopti că fusese grozav de îngrijorată în ultima vreme de o nouă bănuială că Nessim descoperise ceva despre copilul ei pe care îl pierduse, ceva grav ce nu voia să-i spună. Pursewarden asculta absent cînd, dintr-o dată, îşi scutură degetele fiindcă se arsese cu un chibrit şi zise:

— Ascultă, Justine, vreau să-ţi spun ceva. Am recitit *Moeurs* săptămîna trecută ca să mă distrez şi mi-a venit o idee: adică, dacă tot tămbălăul cu Freud şi aşa-numita răpire a copilului şi aşa mai departe, sînt adevărate? Sînt oare? Nu ştiu zău ! Ai fi putut foarte bine să inventezi totul. Dar de vreme ce ştiai cine era omul cu bandajul negru şi refuzai să-i dezvălui numele armatei nenorocite de psihologi amatori, în frunte cu Arnauti, înseamnă că ai un motiv serios. Care era motivul? Tare mă întreb . . . N-am să spun nimănui, promit. Sau totul e o minciună?

Ea dădu din cap negativ:

— Nu-i minciună.

Ieşiră în lumina clară de un alb lăptos al lunii. Justine se gîndea în tăcere. Apoi spuse încet:

— Nu era numai timiditate sau încăpăţînare de a nu fi vindecată, cum au spus ei — cum au numit-o în carte. Problema era că omul ăsta era prietenul nostru, al vostru, prieten cu noi toţi.

Pursewarden privi la ea curios:

— Omul cu bandajul negru? întrebă el.

Ea încuviinţă din cap. Îşi aprinseră ţigările şi se aşezară pe nisip ca să-i aştepte pe ceilalţi. Simţind că tot ce-i încredinţa lui era absolut sigur, spuse liniştit:

— Da Capo.

Urmă o tăcere lungă.

— Ei, asta-i bună! Chiar bătrînul Porn în persoană (formase această poreclă din cuvîntul «pornograf»). Şi apoi încet şi sondînd terenul, Pursewarden continuă:

— Mi-a venit brusc ideea cînd reciteam toată povestea aia, că dacă aş fi fost în pielea ta şi n-ar fi fost totul o scorneală, ca să apari mai importantă, mai interesantă în ochii psihanaliştilor, ei bine, ca să dezleg vrăjitoria, grozav aş mai fi încercat să mă culc cu el din nou şi în felul acesta să răpun obsesia imaginei. Ideea mi-a venit dintr-o dată.

Aceasta dovedeşte, desigur, ignoranţa lui totală în ale psihologiei. Într-adevăr, ar fi fost fatal să-i sugereze un asemenea pas. Dar acum, spre marea lui surpriză, ea începu să rîdă — prima oară cînd o auzea rîzînd muzical, fără efort.

— Aşa am şi făcut spuse ea rîzînd atît de tare că abia mai putea vorbi. Am şi făcut-o. Nici nu-ţi poţi închipui ce efort mi-a cerut să mă învîrtesc pe drumul întunecat din jurul casei lui, încercînd să prind curaj, să sun. Da, mi-a venit şi mie ideea asta. Eram disperată. Ce va spune? Fusesem prieteni ani de zile — fără să facem nici o aluzie la acest eveniment. Niciodată nu a vorbit despre *Moeurs* şi, ştii, cred că nici nu l-a citit vreodată. Poate prefera — m-am gîndit eu întotdeauna — să nu ia în consideraţie tot ce se întîmplase — s-o îngroape plin de tact.

O cuprinse rîsul din nou, şi se cutremura atît de tare că Pursewarden o apucă de braţ, îngrijorat, să nu întrerupă cumva povestirea. Ea luă batista lui să-şi şteargă ochii şi continuă:

— În sfîrşit am intrat. Stătea acolo, în biblioteca lui faimoasă. Tremuram ca o frunză în bătaia vîntului. Nu ştiam ce ton să adopt. Dramatic? Patetic? Ca atunci cînd mergi la dentist. Zău, Pursewarden, era caraghios. În sfîrşit am spus: «Dragă Da Capo, vechiul meu prieten, ai fost demonul care mă bîntuie de atîta vreme încît am venit să te rog să mă descînţi o dată pentru totdeauna. Să mă eliberezi de amintirea acelei întîmplări din copilărie. Trebuie să te culci cu mine». Merita să vezi ce mutră a făcut! Era grozav de lipsit de apărare şi bîlbîi: «*Mais, voyons, Justine, je suis un ami de Nessim !*» Şi aşa mai departe. Mi-a dat un pahar de whisky şi mi-a oferit o aspirină, fiind sigur că-mi ieşisem din minţi. «Stai jos», mi-a spus, împingîndu-mi cu mîna tremurîndă un scaun, şi aşezîndu-se în faţa mea cu un aer comic alarmat — ca un băieţel care fusese acuzat că furase mere.

Pămîntul tare o făcuse să amorţească, dar rîdea cu atîta veselie încît îl contamină şi pe Pursewarden, şi fără să vrea începu să rîdă şi el.

— Săracul Da Capo — spuse ea — era teribil de speriat şi de alarmat să i se spună că mă violase, cînd eram copil, un arab de pe străzi. N-am văzut niciodată un om mai surprins. Uitase absolut totul, e clar, şi a negat cu hotărîre, de la început pînă la sfîrşit. De fapt, era ofensat şi a început să protesteze. Tare aş fi vrut să-i vezi mutra. Ştii ce a lăsat să-i scape în timp ce se autojustifica? O frază magnifică: «*Il y a quinze ans que je n'ai pas fait ça!*» Justine se lăsă cu faţa în poala lui Pursewarden şi rămase aşa o clipă, încă cutremurîndu-se de rîs, iar apoi îşi ridică iarăşi capul ca să-şi şteargă ochii. Spuse:

— Mi-am terminat whisky-ul și am plecat, spre ușurarea lui; cînd am ajuns la ușă, strigă după mine: « Nu uita că sînteți invitați amîndoi să luați cina cu mine miercuri, ora opt, opt și un sfert, ținută de rigoare, cravată albă » — obicei stabilit de cinci ani încoace. M-am întors acasă amețită și am băut jumătate de sticlă de gin. Și știi, în noaptea aceea, stînd în pat, mi-a trecut prin cap un gînd straniu — poate că o să ți se pară izbitor de nelalocul lui: gîndul că Da Capo uitase cu totul o faptă care mă costase pe mine atîția ani de neliniște și chiar suferință mintală și care m-a făcut să rănesc pe atîția alții. Mi-am spus « Poate tot așa uită și Dumnezeu însuși răul pe care ni-l face lăsîndu-ne la mila lumii ».

Zîmbind își lăsă capul pe spate și se ridică.

Văzu acum că Pursewarden se uita la ea cu lacrimi de admirație în ochi. O îmbrățișă dintr-o dată cu căldură, sărutînd-o cu mai multă pasiune decît o făcuse vreodată pînă atunci. Îmi povestea toate acestea cu o mîndrie, neobișnuită la ea, și adăugă:

— Să știi, Balthazar, a fost mai grozav decît orice sărut al vreunui îndrăgostit. Era o răsplată, o împlinire. Atunci am văzut că, dacă lucrurile ar fi fost altfel, aș fi avut puterea de a-l face să mă iubească — poate chiar pentru defectele caracterului meu care sînt atît de evidente pentru oricine.

Apoi restul grupului merse mai departe tăifăsuind printre morminte și . . . Nu știu ce s-a mai întîmplat. Presupun să s-au întors cu mașina la Nil și s-au oprit la un club de noapte. De ce dracu ți-oi fi scriind eu toate astea? Demență? O să-mi aducă numai ură din partea ta faptul că-ți spun niște lucruri pe care ai prefera să nu le știi ca bărbat și care-ți sînt indiferente ca artist . . . Aceste lucruri mici, încăpățînate și neimportante, copilul vitreg (copilul lăsat de zîne în locul celui răpit) al existenței noastre umane, care îl putem introduce ca o cheie într-o broască — sau un cuțit într-o stridie: va fi oare în interiorul ei vreo perlă? Cine poate ști? Dar, undeva, ele trebuie să existe libere, aceste grăunțe de adevăr care « *sînt spuse pur și simplu din întîmplare* ». Adevărul nu este rostit cînd ești deplin conștient. Ci întotdeauna ceea ce este « spus din întîmplare » — greșeala de tipar care dă pe față tot spectacolul ». Mă înțelegi, înțeleptule? Dar n-am făcut-o. N-am să am niciodată curajul să-ți dau aceste hîrtii, după cum văd. Am să termin povestea numai pentru mine.

Așa că poți să-ți închipui disperarea Justinei cînd nenorocitul ăla de Pursewarden s-a dus și s-a sinucis. Deși sînt supărat pe el, mă trezesc zîmbind, atît de puțin îmi vine să cred chiar și acum în moartea lui. Ea socotea actul acesta la fel de misterios, la fel de neprevăzut ca și mine; dar Justine, sărmana ființă, își organizase cu grijă întreaga decepție în jurul ideii că el o să trăiască! Nu mai avea acum pe nimeni altcineva în afară de mine căruia să-i mărturisească ceva; și pe tine pe care, dacă nu te iubea, Dumnezeu mi-e martor că nu te ura și care erai în mare primejdie. Era prea tîrziu ca să mai facă altceva decît planuri de a pleca. Rămăsese numai cu « momeala »! Se poate învăța ceva din aceste adevăruri amare? Aruncă toate aceste hîrtii în mare, dragul meu și nu mai citi nimic din Adăugirile astea. Dar am uitat. N-am să-ți dau posibilitatea să le vezi, nu-i așa? Am să-ți dau mulțumirea născocirilor unei arte care « prelucrează realitatea, redîndu-i partea semnificativă ». Ce parte semnificativă putea să-i dezvăluie, de pildă, lui Nessim care, pe vremea aceea, devenise o pradă pentru acele preocupări care-l făceau să pară tuturor — inclusiv lui — instabil mintal? Despre preocupările sale mai serioase în această vreme aș putea scrie amănunțit, căci în acest interval am învățat foarte multe despre afacerile și interesele sale politice. Acestea vor explica brusca lui schimbare. Deveni un om care primea invitați — casa plină de oameni pe care tu o descrii atît de bine, banchetele și balurile. Dar aici intervine problema cenzurii care mă îngrijorează, căci dacă ți-aș trimite adăugirile și dacă tu ai arunca, foarte posibil, în mare, acest talmeș-

balmeş compromiţător de hîrtii apa ar putea să-l poarte înapoi la Alexandria, poate direct în braţele poliţiei. Mai bine nu. Îţi voi povesti numai ceea ce pare inofensiv. Poate că mai tîrziu am să-ţi spun şi restul.

Chipul lui Pursewarden, zăcînd mort, îmi amintea foarte mult de cel al Melissei; amîndoi aveau aerul că auziseră o glumă bună spusă numai pentru ei şi au adormit înainte ca zîmbetul să se fi şters din colţurile gurii. Cu puţin înainte îi spusese Justinei: « Mi-e ruşine de un singur lucru: am nesocotit primul imperativ al unui artist, şi anume, să creezi şi să mori de foame. N-am fost niciodată lihnit de foame, ştii . . . M-am ţinut la suprafaţă în tot felul de slujbe neînsemnate: am făcut tot atîta rău ca şi tine, ba chiar mai mult ».

În noaptea aceea, Nessim era deja acolo cînd am ajuns eu, stînd alături de cadavru în camera hotelului, şi arătînd extraordinar de calm şi liniştit dar parcă asurzise dintr-o explozie. Să-l fi ameţit şocul realităţii? Trecea în vremea aceea printr-o perioadă de visuri oribile pe care le transcrisese şi dintre care unele le reproduci în M.S.-ul tău. Par a fi ecouri stranii ale viselor Leilei de acum cincisprezece ani — cînd a trecut şi ea printr-o perioadă grea după moartea soţului ei şi ca medic, am consultat-o la cererea lui Nessim. Aici, din nou, judecîndu-l, te încrezi prea mult în ceea ce pacienţii tăi spun despre ei înşişi — explicaţiile pe care le dau despre acţiunile şi semnificaţiile acţiunilor lor. N-ai să fii niciodată un doctor bun. Pacienţii trebuie descoperiţi — căci mint *întotdeauna*. Nici n-ar putea altfel, acesta fiind o parte a mecanismului de apărare al bolii — aşa cum M.S.-ul tău trădează mecanismul de apărare al visului care nu vrea să fie invadat de realitate! Greşesc poate? Nu vreau să judec nedrept pe nimeni sau să pătrund nepoftit pe teritoriul tău de activitate. Notele acestea ale mele mă vor costa oare prietenia ta? Sper că nu, dar mă tem.

Despre ce vorbeam? Da, despre faţa lui Pursewarden mort! Avea acelaşi aer vechi de ingeniozitate impudică. Îţi făcea impresia că se preface — într-adevăr, atît de viu îmi apare, încît şi astăzi am impresia asta.

Întîi şi întîi m-a alarmat. Nessim a trimis-o pe Justine la mine cu un bilet pe care nu i l-am dat să-l citească. Era limpede că Nessim aflase intenţia sau faptul înaintea noastră a tuturor — bănuiesc că Pursewarden însuşi i-a dat un telefon. În orice caz, priceperea mea în cazuri de sinucidere — îngrijisem toate cazurile pentru patrula de noapte a lui Nimrod — mă făcea prudent. Bănuind că folosise poate un barbituric sau alte amestecuri cu efect lent, am luat precauţia de a duce cu mine mica mea pompă stomacală printre celelalte antidoturi. Mărturisesc că mă gîndeam cu plăcere la expresia feţei prietenului meu cînd se va trezi din morţi la spital. Dar se pare că judecasem greşit atît mîndria cît şi conştiinciozitatea sa, căci, sosind, l-am găsit mort cu desăvîrşire.

Justine urcă în fugă înaintea mea scările hotelului uriaş pe care el le iubise atît de mult (într-adevăr, îl botezase Hotelul Muntelui cu Vulturi — îmi închipui din cauza roiului de prostituate care fluturau în jurul lui, afară pe stradă, ca vulturii).

Nessim se încuiase în cameră — a trebuit să ciocănim şi el ne-a dat drumul cu o oarecare supărare, sau cel puţin aşa mi s-a părut mie. Camera era în cea mai mare dezordine pe care ţi-o poţi închipui. Sertarele erau trase, haine, manuscrise şi tablouri peste tot; Pursewarden zăcea pe pat într-un colţ, cu nasul îndreptat, departe spre tavan. M-am oprit ca să-mi desfac trusa pentru spălături stomacale — totul este să fii metodic în momente de tensiune — în timp ce Justine se duse drept la sticla de gin din colţul de lîngă pat şi luă o înghiţitură lungă. Ştiam că s-ar putea să conţină otravă dar n-am spus nimic — în momente de felul acesta nu prea sînt multe lucruri de spus. În clipa în care devii isteric, riscurile sînt inerente. Pur şi simplu mi-am deschis şi mi-am desfăşurat vechea mea pompă stomacală care salvase mai multe vieţi nefolositoare (vieţi imposibil de trăit, lepădate ca nişte haine care nu

se potriveau) decît orice alt instrument din Alexandria. Încet, cum i se potrivește unui doctor de mîna a treia, am așezat pompa metodic, căci asta este tot ce-i rămîne unui doctor de mîna a treia ca să înfrunte opinia publică.

Între timp, Justine se întorsese spre pat și aplecîndu-se spre mort, spuse destul de tare ca să auzim: « Pursewarden, trezește-te ». Apoi își puse palmele pe creștetul capului său și scoase un geamăt limpede, ca o femeie arabă — un sunet abrupt stins, pierdut în noapte în acea cămăruță fierbinte neaerisită. Apoi începu să urineze cu țîșnituri mici pe tot covorul. Am luat-o și am împins-o în baie. Asta mi-a dat răgazul să ascult inima lui Pursewarden. Era tăcută ca Marea Piramidă. M-am enervat pentru că era clar că folosise un preparat de cianură, favorizat, fiindcă veni vorba, de faimosul tău Serviciu Secret. Eram așa de exasperat, că i-am tras o palmă — lucru pe care îl merita cu vîrf și îndesat !

În tot acest timp, îmi dădeam seama că Nessim devenise dintr-o dată activ, dar de cum mi-am revenit, ca să spun așa, mi-am putut îndrepta atenția asupra lui. Întorcea pe dos sertarele și mesele și dulapurile, ca un maniac, examinînd manuscrise și hîrtii, aruncînd unele lucruri și ridicînd altele, cu o lipsă completă de sînge rece, cu totul neobișnuit din partea lui.

— Ce dracu' faci? l-am întrebat, la care el mi-a răspuns:

— Nu trebuie să rămînă nimic pentru poliția egipteană.

Și apoi se opri, ca și cum ar fi spus prea mult. Pe fiecare oglindă era scrisă cu săpun o inscripție. Nessim ștersese parțial una. Nu am mai putut citi decît OHEN . . . PALESTINE . . .

A trecut multă vreme pînă cînd am auzit ciocănitul bine cunoscut la ușă și chipurile și tumultul inseparabil al acestor scene de pretutindeni în lume. Oameni cu caiete, și ziariști, și preoți — Părintele Paul cunoscut de toți, apărură. Aproape mă așteptam să văd cadavrul ridicîndu-se și zvîrlind cu ceva în ei . . . Dar nu ; Pursewarden rămase cu nasul îndreptat spre tavan în taina sa amuzantă.

Ne împleticirăm toți trei, Nessim, Justine și eu, spre ieșire și merserăm cu mașina înapoi la atelir, unde marile pînze neterminate ne alinară, și whisky-ul ne dădu curaj să putem trăi mai departe. Justine n-a scos o vorbă. Nici măcar o vorbă . . .

CAPITOLUL VII

Trec acum la altă parte a adăugirilor, pasajul pe care Balthazar l-a început cu: « Așadar Narouz se hotărî să *acționeze* », subliniind ultimul cuvînt de două ori. Să reconstruiesc scena trezită în mintea mea de cuvintele lui, scrise cu cerneală verde și pe care o zăresc limpede. Da, îmi va da posibilitatea să visez o clipă la un cartier retras, din Alexandria, pe care-l iubesc.

Orașul, plin de amintirile mele, se mișcă nu numai înapoi în povestirea noastră, jalonată de numele mari care marchează fiecare oprire a timpului înregistrat, ci și înainte, în prezentul existent, ia să spunem așa — printre credințele și rasele contemporane lui : sutele de sfere mici pe care le creează religia sau vreo doctrină, celule aderînd încet una la cealaltă și formînd marea meduză tolănită care este Alexandria astăzi. Unite în acest fel inopinat prin actul de voință al orașului însuși, izolate pe un promotoriu de ardezie mărginit de mare, avînd ca fundal numai oglinda de opal a lui Mareotis, lacul sărat și deșertul nesfîrșit și zdrențuit din depărtare (deasupra căruia vînturile de primăvară ridicaseră acum un praf subțire, prefăcîndu-l în dune de atlas, neregulate și frumoase ca peisajele de nori), comuniunile religioase încă trăiesc și comunică — turci cu evrei, arabi copți, sirieni, armeni și italieni și greci. Fiorii tranzacțiilor monetare îi unduia, cum îndoaie vîntul un lan de grîu ; ceremonii, căsătorii și pacte îi uneau și dezbinau. Chiar și numele locurilor de pe vechea rută

a tramvaielor cu şanţurile vechi nisipoase lîngă şine mai păstrau rezonanţa numelor uitate a întemeietorilor — numele căpitanilor morţi care au debarcat primii aici, de la Alexandru pînă la Amr; fondatorii acestei anarhii a cărnii şi a febrei, a dragostei de bani şi a misticismului. În care alt loc de pe glob se mai poate afla un astfel de amestec.?

Şi cînd noaptea cade şi oraşul alb îşi aprinde miile de lumini ale parcurilor şi clădirilor, şi răsună de muzica moale, nepămînteană din Maroc şi Caucaz, pare un mare transatlantic de cristal adormit acolo, ancorat în recipientul Africii. Reflexele diamantine sau ca de foc de opal se răsuceau în jos, ca nişte bare de metal strălucitoare, pătrunzînd în portul uleios, printre vasele de război.

În amurg, devine uneori ca o junglă mov, anormal pătat de culori, privite printr-o prismă care le descompune; şi ridicîndu-se către cerul sidefiu, şovăie pe clopotniţe şi minarete, ca pe tulpina unei ferigi gigantice într-o mlaştină înălţată deasupra liniilor lungi şi palide ale ţărmului şi a cafenelelor barbare, unde negrii dansează în ritmul unei tamburine sau în sunetul afectat al clarinetelor.

«Sînt doar atîtea realităţi cînd doreşti să ţi le imaginezi» scrie Pursewarden.

Narouz evita Alexandria dar o iubea cu patimă, cu dragostea unui exilat; buza sa de iepure îl intimida să viziteze centrul, pentru a-i întîlni pe cei care ar fi trebuit să-i cunoască. Hoinărea pe la periferie, fără să îndrăznească să pătrundă direct în marea inimă luminată a oraşului unde fratele său ducea o viaţă întreprinzătoare, devotată societăţii la *mondanité*. Întotdeauna, ca să îndeplineasscă tranzacţiile care priveau proprietatea, intra umil în oraş, călare, îmbrăcat în straie ţărăneşti pe care le purta de obicei. Trebuia un efort mare să-l convingi să-şi pună un costum şi să ia maşina, deşi, cînd era absolut necesar, o făcea şi pe asta, dar fără tragere de inimă. În cea mai mare parte, prefera să-şi rezolve treburile prin Nessim; şi desigur telefonul îl apăra de multe din drumurile acestea neplăcute. Totuşi, cînd fratele său.îl chemă într-o zi la telefon şi-i spuse că agenţii lui nu putuseră să-l facă pe Magzub să le spună ce ştia despre copilul Justinei, Narouz se simţi dintr-o dată stimulat — ca şi cum i-ar fi trecut prin minte, ca un fir roşu, ideea că i se încredinţa o sarcină importantă.

— Nessim, spuse el, în ce lună sîntem? Da, Misra. Se apropie sărbătoarea lui Sitna Mariam, eh? Am să văd dacă este pe acolo şi am să încerc să-l fac să spună ceva.

Nessim se gîndi atît de lung la această propunere încît Narouz avu impresia că li se întrerupsese legătura telefonică şi strigă ascuţit:

— Allo! allo!

Nessim răspunse imediat:

— Da, da, te aud. Mă gîndeam doar: ai să faci totul cu grijă, nu-i aşa?

Narouz chicoti răguşit şi făgădui. Era însă mereu agitat la gîndul că ar putea să-şi ajute fratele. În mod curios, nu se gîndea cîtuşi de puţin la Justine, la ce ar însemna o asemenea informaţie pentru ea; o considera pur şi simplu o achiziţie a lui Nessim. O plăcea, o admira, o iubea profund, dar în mod automat şi numai din cauza lui Nessim. Era de datoria lui să facă tot ce putea ca să-l ajute pe Nessim ca el s-o ajute la rîndul său. Nici mai mult, nici mai puţin.

Aşa s-a întîmplat că, în cea de-a doua zi de Sitna Mariam, merse cu paşi mari şi moi, o călcătură stîngace şi veselă (ridicîndu-se şi lăsîndu-se pe călcîie, bălăbănindu-şi mîinile), traversă *meilan*-ul umbrit de cafeniul crepuscului. Îşi lăsase calul în grajdul unui prieten, un dulgher, nu departe de locul unde se ţineau festivităţile sfîntului. Era o noapte fierbinte şi apăsătoare.

Odată cu asfinţitul, întinderea de pămînt vast şi sterp devenea întotdeauna aurie, apoi cafenie — şi, la sfîrşit, violet. Luminile începeau să străpungă întune-

ricul care se pogora, fundalul orașului european începea să-și aprindă fereastră după fereastră, stradă după stradă, pînă cînd totul părea ca o pînză de păianjen în care gerul fixase un milion de briliante strălucitoare.

Undeva sforăiau și mugeau niște cămile, iar muzica și mirosul de ființă umană răzbăteau prin noapte spre el, pline de amintirea bîlciurilor pe care le vizitase cu părinții pe cînd era copil. Cu fesul roșu și hainele pătate de muncă știa că nu va fi alungat de mulțime ca unul care nu era de-al lor. O altă caracteristică era că, deși fiind ziua lui Sitna Mariam, sărbătoarea unui sfînt creștin copt, toți participau și se înveseleau, chiar și musulmanii orașului, căci, la urma urmelor, Alexandria înseamnă încă Egipt: toate culorile se îmbină.

O întreagă tabără de colibe, teatre, bordeluri și magazine — un oraș întreg — răsărise în întuneric, luminat corespunzător cu ulei și lămpi de parafină, cu lămpi cu presiune și căldări cu jăratec, cu lumînări și fire de lumină electrică orbitoare. Păși ușor în aglomerația de ființe umane, cu nările sorbind parfumul mîncărilor aromate și al prăjiturilor, mirosul de urină și sudoare, și cu urechile încordate să audă zumzetul vocilor care formau un fundal pentru acele sunete care întotdeauna urmează marile procesiuni ce trec prin orașe, zăbovind pe drum la fiecare biserică pentru o recitare de texte sacre, ajungînd încet, încet la locul festivalului.

Toată această noutate împrăștiată — hazul stîrnit de urșii care dansau și de acrobați, înghițitorii de foc care — cu gurile căscate — suflau șuvoaie de flăcări înalte de șase picioare ; dansatorii în zdrențe și scufițe tărcate: tot ceea ce unui străin i-ar fi părut încîntător prin noutate, pe el îl încînta numai pentru că era obișnuit, comun, aparținînd atît de mult vieții sale de zi cu zi. Ca și în copilărie, merse prin strălucirea luminii, oprindu-se ici și colo, privind cu ochi zîmbitori la obiceiurile familiare bîlciului. Un scamator, îmbrăcat în haine țipătoare, scotea din mînecă un șir nesfîrșit de batiste colorate, iar din gură douăzeci de puișori vii, strigînd tot timpul ca un pescăruș: «Galli — Galli — Galli — Galli Houp!» Manouli, maimuța cu o pălărie de hîrtie pe cap, călărea cu vioiciune în jurul arenei, pe spatele unei capre. De cele două părți ale străzii se ridicau, ca niște turnuri, marile dughene cu figuri de zahăr acoperite de paiete strălucitoare, zugrăvind iubirile și aventurile creaturilor cari populează folclorul deltei — eroi ca Abu Zeid și Antar, îndrăgostiți ca Yuna și Azir. Merse încet, cu o grijă nepremeditată, oprindu-se în răstimpuri să-i asculte pe povestitori, sau să cumpere un talisman aducător de noroc de la Hussein, faimosul predicator orb care stătea ca un stejar, magnific în lumina fermecată, recitînd cele 99 de nume sfinte.

Din întunericul alăturat venea ciocănitul vesel al jucătorilor de popice, răsunînd neclar prin bubuitul aspru al procesiunii ce se apropia cu răbufnirile bruște ale muzicii sălbatice — un ropot metalic asemenea unor salve de armă — și duruitul lung ce-ți dădea fiori, a tobelor de cămilă care acopereau și ațîțau melodia tremurătoare și guturală a flautului. «Vin ! Vin !» un strigăt confuz se ridică și copii se repeziră încoace și încolo, ca șoarecii printre arene. Din gîtlejul unei alei înguste se revarsă ca un cerc de foc ce creștea mereu în întuneric, un șir lung și grăbit de ființe omenești, în frunte cu acrobații și piticii din Alexandria, urmat în pas de dans de cavalcadă lungă și grotescă a steagurilor, care se ridicau și coborau într-o maree de lumină mistică, ținînd măsura peristaltică a muzicii sălbatice — stîrnită peste tot de flecăreala flauturilor și chinul tobelor sau de orgasmul lung și tremurător al tamburinelor lovite de derviși, în vreme ce se îndreptau spre locul unde avea să se țină festivalul. Strigătele de «All-*ach*, All-*ach*» izbucneau din toate gîtlejurile.

Nerouz luă un băț de zahăr candel dintr-un stativ și îl supse, privind valul care înainta gata să-l înghită. Soseau dervișii kifiya care, în transă, puteau umbla pe tăciuni, sau bea pahare de metal topit, sau să mănînce scorpioni vii, sau să danseze

pînă cînd universul își pierdea măsura, pînă cînd realitatea se încorda ca un arc întins peste poate. Cădeau la pămînt gîfîind, ameţiţi ca nişte păsări. Drapelele şi torţele, tăvile imense, deschise, pline de lemn arzînd, felinarele mari de hîrtie cu inscripţii din scrierile sacre toate alcătuiau bucle şi desene de lumină tremurătoare în întunericul nopţii alexandrine, ridicîndu-se şi coborînd şi acum . . . erau înghiţite de spectatori, care se alăturau procesiunii ca nişte dulăi, ţipînd şi împingînd; şi totuşi puhoiul continua să se reverse cu muzica sa sălbatică (poate chiar muzica pe care Anton pe moarte a auzit-o în poezia lui Cavafy), pînă cînd îl înghiţi întunericul marelui *meidan*, răspîndind în jurul său conturul neregulat al veşmintelor şi chipurilor şi obiectelor fără context, dar ale căror culori izbucneau şi întunecau colorîndu-le marginile cerului. Fiinţele omeneşti se aţîţau una pe alta.

Undeva în negrul hinderland cu zidurile dărîmate, năruite, ale caselor părăsite şi spintecate, se afla o grădină cu un mormînt, locul care constituia suma şi sensul acestei petreceri zgomotoase. Şi aici, în faţa unei lumînări de ceară care licărea, avea să fie citită o predică creştină pentru un sfînt creştin, în timp ce jur împrejur se zvîrcolea ca un potop mulţimea întunecată a Alexandriei. Zecile de credinţe şi religii care luau parte la o sărbătorire pe care timpul o sanctificase, care devenise comună tuturor, fiind închinată unui anotimp şi unui peisaj, pierzînd complet referinţele canonice ale doctrinei şi ale codului. Pentru o ţară religioasă, toate religiile sînt una şi în timp ce credincioşii rosteau predici unui sfînt ales, populaţia se distra la bîlciul care se ridicase în jurul sărbătorii, în carnavalul ameţitor al luminii şi al muzicii.

Şi prin toate aceste zgomote (amintnd brusc de oraş, de mizeriile şi puterile unui mare antrepozit) venea fluierul maşinilor cu aburi din curţile magaziilor sau o frîntură din zgomotul făcut de sirena unui vapor, trecînd prin canalele întortocheate ale portului, gata de plecare spre India. Noaptea îi primea pe toţi — o prostituată cîntînd cu accentele aspre şi guturale ale pămîntului, în ritmul unei tobe, strigătele copiilor în leagăne şi căluşei şi dresorii de şerpi, ciudăţeniile bîlciului (Zubeida, femeia cu barbă, şi viţelul cu cinci picioare), marele cort de pînză în afara căruia stăteau dansatorii muşchilor, avînd pe ei doar o cîrpă legată în jurul şoldurilor, arătîndu-şi meşteşugul, stînd împietriţi, nemişcîndu-şi decît muşchii, tradînd tremurul şi încordarea pectoralelor, abdominalilor şi dorsalilor, amăgitoare ca fulgerul de vară.

Narouz era în extaz şi privea în jurul lui cu aerul unui beţiv, bucurîndu-se de toate, lăsîndu-şi paşii să-l poarte la întîmplare de-a lungul acestor meandre orăşeneşti de lumină. La capătul unei galerii lungi, după ce se descotorosise rîzînd de vreo duzină de fete care-şi exercitau comerţul lor cu voci răguşite în gherete colorate de canava, aşezate printre arene, ajunse la gheretele de circumcizie, luminate strălucitor, dintre care cea mai mare şi mai colorată era a maestrului lui Abdul, Mahmoud Enayet Allah, splendidă cu cartoanele sale, îngrozitoare reprezentări ale ceremoniei, zugrăvite şi înrămate. De un piron atîrna un borcan de sticlă colcăind de lipitori. Însuşi decanul era acolo în seara aceea, vorbind mulţimii şi promiţînd circumcizie gratuită oricărui credincios care era prea sărac pentru a plăti taxa obişnuită. Vocea sa puternică bubuia şi se rostogolea, în timp ce cele două ajutoare ale sale stăteau în poziţia de drepţi în spatele scaunului străvechi legat cu aramă, cu briciurile gata pregătite. În interiorul gheretei, doi oameni în vîrstă în costume negre îşi beau cafelele cu aerul a doi filologi la un congres.

Afacerea mergea prost. «Dă-te mai aproape, dă-te mai aproape, purificaţi-vă, credincioşilor» — tuna bătrînul, cu degetele mari petrecute în spatele reverelor străvechii sale redingote, cu sudoarea prelingîndu-i-se pe faţă de sub fesul roşu. Un pic mai într-o parte, pierdut în îndeletnicirea sa, stătea un văr de-al lui Mahmoud, tatuînd pieptul unei prostituate masculine, care arăta magnific, ale cărui bucle îi atîrnau pe spate şi ai cărui ochi şi buze erau din gros sulemenite. Lîngă el atîrna un panou de

sticlă grozav de strălucitor, pe care erau zugrăvite o selecţie de modele de tatuaj din care clientul putea alege — absolut geometrice pentru mahomedani, sau texte, sau înregistrarea unui jurămînt, sau pur şi simplu nume îndrăgite. Cu fiecare atingere umplea, ca un maestru în ale gravurii, porii pielii clientului zîmbind din cînd în cînd de o glumă pe care numai el o auzea, clădindu-şi pictura *pointilliste* în timp ce bătrînul decan tuna şi mugea cu cîteva trepte deasupra sa. « Daţi-vă mai aproape, daţi-vă mai aproape, credincioşilor !»

Narouz se apleca spre cel care tatua, cu o voce aspră:

— Magzub o să fie deseară aici?

Omul îşi ridică ochii speriaţi şi se opri din lucru.

— Da — spuse — cred că da. La morminte.

Narouz îi mulţumi şi se întoarse încă o dată spre gheretele aglomerate, mergînd la întîmplare pe drumurile înguste, pînă cînd ajunse la periferiile luminii. Undeva în faţa sa zăceau un mănunchi de sanctuare părăsite, umbrite de palmieri aplecaţi, şi aici se întrezări silueta jigărită şi teribilă a faimosului maniac religios tunînd ameninţările personalităţii lui hipnotice în faţa mulţimii înspăimîntată, dar fascinată.

Chiar Narouz se cutremură cînd privi faţa aceea pustiită, ochii încondeiaţi în aşa fel că arătau strălucitori, inumani, ca ochii unui monstru de carton (într-un film cu desene animate). Omul cel sfînt arunca blesteme şi imprecaţii asupra cercului ascultătorilor, degetele sale chircindu-se şi deschircindu-se ca nişte ghiare, în timp ce îşi exercita puterea asupra lor dansînd cînd încolo, cînd încoace, ca un urs încolţit, întorcîndu-se şi învîrtindu-se, avansînd şi retrăgîndu-se din faţa gloatei, cu gemete, şi mugete, şi ţipete, pînă cînd mulţimea începu să tremure în faţa lui, fascinată. « Intrase în ora sa», cum spun arabii, şi puterea spiritului îl umpluse.

Sfîntul stătea în mijlocul unei insule de corpuri căzute în hipnoză, unii tîrîndu-se ca scorpionii, alţii ţipînd şi behăind ca nişte capre, alţii zbierînd ca măgarii. Din cînd în cînd sărea pe cîte unul dintre ei, scoţînd răcnete hidoase şi călărindu-l prin arenă pleznindu-l peste buci ca un maniac, şi apoi, întorcîndu-se brusc, cu spuma ieşindu-i printre dinţi, se repezea în mulţime şi alegea cîte o victimă nefericită, strigînd: « Rîzi de mine» şi apucîndu-l de nas sau de o ureche sau de un braţ, îl trăgea cu o forţă supraomenească în arenă, unde cu o rotire uşoară a ghiarelor « îi omora lumina» şi-l prăbuşea printre celelalte victime care se tăvăleau prin nisip la picioarele lui, ca să rostească strigăte de îndurare, acoperite de zbieretele de măgar şi şuierăturile celor ce se aflau sub vraja lui. Se putea simţi puterea personalităţii sale izbucnind deasupra mulţimii încordate, ca nişte scîntei pe o nicovală.

Narouz se aşeză pe piatra unui mormînt ca să privească, în întunericul din afara cercului magic. « Diavolilor, oameni murdari» — ţipa Magzub, întinzîndu-şi ghiarele în aşa fel încît cercul de ascultători dădea înapoi la fiecare atac. «Tu şi Tu şi Tu şi Tu» vocea i se ridică într-un muget îngrozitor. Nu se temea şi nu respecta pe nimeni cînd era « în ora sa».

Un şeik cu turban verde şi înfăţişare respectabilă, care pretindea că este os de Profet, trecu pe la marginile grupului. Magzub îl observă; se năpusti printre privitori, cu roba fluturînd în vînt, pînă lîngă bătrîn, strigînd: « Este impur». Bătrînul şeik se întoarse spre acuzatorul său cu mînie în ochi şi începu să-l admonesteze cu blîndeţe, dar fanaticul îi trase faţa aproape de a sa şi-şi scufundă ochii săi teribili în ochii şeikului. Bătrînul deveni dintr-o dată moale, capul începu să i se bălăbăne şi cu un strigăt, Magzub îl făcu să cadă în patru labe, grohăind ca un porc, şi-l trase de turban şi-l trimise să se zvîrcolească printre ceilalţi. « Ajunge !» strigă mulţimea înfuriată de irespectul faţă de un om de vază, dar Magzub se întoarse şi, cu degetele tremurînde, se repezi înspre mulţime, ţipînd: Cine strigă « destul»? (cine strigă « destul »?

Şi acum, ascultător faţă de comenzile acestui mistic, teribil ca un coşmar, bătrînul şeik se ridică în picioare şi începu să îndeplinească un mic dans ceremonial singuratic strigînd cu inflexiuni de pasăre: « Allah ! Allah !» în timp ce, cu paşi tremuraţi, se rotea în jurul corpurilor. Vocea alunecîndu-i în nişte strigăte sufocate de muribund. « Încetează !» striga mulţimea. « Încetează, o Magzub» ! Hipnotizatorul făcu cîţiva paşi hotărîţi şi îl zvîrli pe bătrînul şeik afară din arenă, împroşcîndu-l cu blesteme oribile.

Bătrînul se clătină şi-şi reveni în fire. Se trezise cu totul dar nu arăta prea istovit după această experienţă. Narouz veni lîngă el, în timp ce-şi îndrepta turbanul şi-şi scutura hainele. Îl salută şi-l întrebă de numele lui Magzub, dar bătrînul şeik nu-l ştia.

— Dar este un om bun, un om sfînt — spuse el. Pe vremuri, a stat singur în deşert timp de ani de zile. Se pierdu cu seninătate în noapte şi Narouz se înapoie la piatra de mormînt, ca să mediteze asupra frumuseţii împrejurimilor şi să aştepte pînă cînd se va putea apropia de Magzub, ale cărui răcnete animalice mai răsunau în noapte, sfredelind dezordinea absolută a bîlciului şi mormăiala sfinţilor de la altarele din apropiere. Nu se hotărîse încă cum va trebui să procedeze în chipul cel mai înţelept cu acest personaj straniu al întunericului. Aştepta evenimentul, meditînd.

Tîrziu de tot îşi termină reprezentaţia Magzub, eliberîndu-şi menajeria posedată de la picioarele lui, goni mulţimea bătînd din palme — ca şi cum ar fi fost un cîrd de gîşte. Rămase o vreme strigînd imprecaţii în urma lor şi apoi se întoarse brusc şi porni printre morminte. « Trebuie să fac totul cu grijă » — se gîndea Narouz, care intenţiona să uzeze de forţă — « să nu intru sub puterea ochilor lui ». Avea numai un mic pumnal la el, pe care îl pregăti, gata să-l scoată din teacă. Începu să urmărească omul încet dar cu hotărîre.

Sfîntul abia înainta, covîrşit parcă de greutatea gîndurilor prea numeroase şi prea grele pentru un muritor. Mai mormăia şi mai suspina încă în barbă, cînd deodată căzu în genunchi şi se tîrî pe pămînt cîţiva paşi, şoptind ceva. Narouz privea toate acestea cu capul plecat într-o parte, pîndind, ca un cîine de vînătoare. Împreună străbătură hotarele imprecise ale festivalului, cufundate în noaptea fierbinte, şi la sfîrşit Magzub ajunse la un zid de cărămizi, lung şi dărăpănat care, pe vremuri, despărţea grădina şi casa acum părăsite. Vuietul bîlciului se auzea de-aci ca un dulce bîzîit, dar zgomotul unei locomotive mai răsuna undeva în apropiere. Înaintau într-o peninsulă de întuneric, ca nişte rătăciţi într-un deşert, incapabili să aprecieze exact distanţele. Dar Magzub devenise mai vioi şi-şi întinse pasul cu vioiciunea unei vulpi care-şi simte viziuina aproape. Intră în sfîrşit într-o curte mare şi părăsită, alunecînd printr-o gaură în zidul de chirpici,. Narouz se temea să nu-i piardă urma printre rămăşiţele împrăştiate ale locuinţelor mărunte şi mormintelor prăfuite. Ieşi de după un colţ şi se îndreptă direct spre el.

Întunericul îi prefăcu silueta în cea a unei vedenii de patru metri înălţime.

— O Magzub — spuse cu blîndeţe — binecuvîntat să fie Domnul !

Şi, dintr-o dată, toată aprehensiunea sa făcu loc, aşa cum se întîmpla întotdeauna cînd trebuie să înfăptuim ceva violent, unei exaltaţii sălbatice. Păşi înainte în raza puterii acestui om sfînt, dezlegînd pumnalul şi scoţîndu-l pe jumătate din teacă.

Fanaticul făcu întîi un pas înapoi, apoi pe al doilea, şi brusc ajunşi sub o pată de lumină ce se prelingea din depărtare, străbătînd întunericul de la vreun lampadar, apărură amîndoi din neant, arătîndu-şi unul altuia numai capetele, ca nişte medalioane pe care cădea lumina. În întuneric, Narouz văzu cum cel din faţa sa îşi ridică braţele, plin de îndoială, poate de frică, ca şi cum ar fi vrut să facă o săritură în apă, şi cum apoi se aşeză pe o grindă de lemn roasă care — într-un veac uitat — trebuie să

fi fost pusă ca să susţie o zidărie şubredă, fundaţia vreunui grajd. Apoi, Magzub se întoarse pe jumătate într-o parte şi-şi împreună mîinile, poate pentru rugăciune. Atunci Narouz, cu precizie şi îndemînare calculate, făcu două mişcări aproape simultane: cu mîna dreaptă înfipse pumnalul în lemn, prinzînd şi mîneca lungă a sutanei lui grosolane, iar cu mîna stîngă apucă barba sfîntului, cum se apucă o cobră de pielea de deasupra capului, ca s-o împiedici să te muşte. În sfîrşit, în mod instinctiv, împingîndu-şi faţa înainte, crăpîndu-şi cît putea buza despicată şi şuierînd (în Orient, şi diformitatea conferă puteri magice), se apropie de el, parcă pînă într-un sărut obscen, şoptindu-i: « O, fiu al Profetului ! »

Rămaseră aşa vreme îndelungată, ca efigii ale unei acţiuni uitate, înmormîntate în lut sau bronz, iar tăcerea nopţii care îi înconjura reluă încă o dată proporţii palpitante. Magzub respira greu, aproape plîngător, dar nu spuse nimic, iar Narouz, privind fix în ochii teribili pe care-i văzuse în seara aceea arzînd ca nişte cărbuni aprinşi, nu mai putu acum discerne în ei nici un fel de putere. De sub sulemeneala cu creion dermatograf îi apăreau, şterşi şi fără lumină, iar mijlocul lor era vid de expresie, gol, mort. Era ca şi cum ar fi ţintuit în această bucată de zid, în această curte părăsită, un om deja mort. Un om care era gata să-i cadă în braţe şi să-şi dea ultima suflare.

Cînd înţelese că nu avea de ce să se teamă, că Magzub nu era « în ora sa », gîndul acesta inundă mintea lui Narouz cu valuri de tristeţe — tristeţe apologetică: căci ştia că acum se putea măsura cu divinitatea acestui om, putere religioasă care îşi caută refugiu în nebunie. Ochii i se umplură de lacrimi şi eliberă barba sfîntului, dar numai pentru a-i freca părul încîlcit cu mîna şi să şoptească, cu o voce plină de lacrimi iubitoare: « Ah, fiu prea iubit al Profetului ! Ah, Înţeleptule şi prea iubitule!» — ca şi cum ar fi mîngîiat un animal — ca şi cum Magzub se transformase acum pe el însuşi într-un cîine de vînătoare credincios. Narouz îi ciufulea părul şi-i freca urechile, repetîndu-i cu o voce joasă de descîntec, pe care o folosea întotdeauna cu animalele sale preferate. Ochii vrăjitorului se rostogoliră, se concentrară şi deveniră tulburi ca ai unui copil copleşit de propria sa milă. Scoase din adîncul sufletului un singur suspin. Căzu în genunchi pe pămîntul uscat, cu mîinile încă răstignite pe perete. Narouz se aplecă şi îngenunchie lîngă el, mîngîindu-l cu sunete aspre, nearticulate. Nu se prefăcea nici acum. Nutrea o pasiune respectoasă pentru omul despre care ştia că, dedesubtul măştii de nebun pe care o purta, cercetase adevărurile finale ale credinţei.

Dar într-un cotlon al minţii, problema principală îi rămînea vie, aşa că acum spuse, dar nu cu vocea tandră a unui vînător mîngîindu-şi cîinele, ci cu vocea omului care poartă un pumnal:

— Acum ai să-mi destăinuieşti ce vreau să aflu, nu-i aşa?

Capul vrăjitorului se mai bălăbănea obosit. Îşi răsuci în sus ochii care păreau copleşiţi de o oboseală vecină cu moartea.

— Vorbeşte ! spuse răguşit.

Şi Narouz sări în picioare şi se grăbi să-şi pregătească iar pumnalul şi apoi, îngenunchind lîngă el, cu o mînă încă ţinîndu-l de după gît, îi spuse ce dorea să afle.

— Nu vor să mă creadă. . . gemu bătrînul. Şi doar am văzut-o cu ochii mei. . . De două ori le-am spus. . . Eu n-am atins copilul !

Şi apoi, cu o nouă fulgerare a puterii sale trecute, în voce şi în privire, strigă:

— Să-ţi arăt şi ţie? Vrei să vezi? — dar se înmuie din nou.

— Da ! strigă Narouz, care tremura acum de şocul răspunsului mult aşteptat, da !. . .

Era ca şi cum un fir de curent electric trecea prin picioarele lui, făcîndu-le să tremure.

— Arată-mi ! spuse.

Magzub începu să răsufle greu, lăsîndu-şi capul în piept după fiecare inspiraţie. Ţinea ochii închişi,. Era ca şi cum ai fi privit o locomotivă încărcîndu-se cu apă. Apoi deschise ochii şi spuse:

— Priveşte pe pămînt...

Îngenunchind pe pămîntul uscat şi ars de soare, făcu un cerc în praf cu degetul arătător şi apoi netezi nisipul cu palma.

— Aici unde e lumina, şopti el semnificativ, atingînd uşor nisipul. Apoi continuă:
— Priveşte cu ochii tăi în sînul pămîntului. Şi indică cu degetul un punct oarecare. Aici...

Narouz îngenunchie, stîngaci, şi se supuse.

— Nu văd nimic — răspunse liniştit, după o clipă.

Magzub azvîrli aerul afară din plămîni printr-o serie de suspine lungi.

— Închipuie-ţi că vrei să vezi în pămînt... insistă el.

Narouz îşi sili ochii să pătrundă în pămînt şi mintea să se reverse prin ei în acel petec indicat de arătătorul vrăjitorului. Totul era nemişcat.

— Încep să văd... recunoscu el în sfîrşit.

Şi brusc, limpede, văzu un colţ al marelui lac, cu ţesătura sa de canale şi cu casele vechi de cărămidă sfărîmată, umbrite de palmieri, unde odinioară trăiseră Arnauti şi Justine — unde începuse cu adevărat *Moeurs* şi unde copilul...

— O văd ! spuse el în sfîrşit.

— Ah ! spuse Magzub. Priveşte bine...

Narouz simţi ca cum şi ar fi fost uşor narcotizat de ceaţa care se ridica din apa canalelor.

— Se joacă lîngă rîu... continuă el. Uite-o că a căzut...

Auzea respiraţia mentorului său devenind din ce în ce mai adîncă.

— A căzut... intonă Magzub.

Narouz continuă:

— Nu e nimeni lîngă ea. E îmbrăcată în albastru, cu o broşă în formă de fluture.

Urmă o tăcere lungă. Apoi vrăjitorul — înainte de a spune cu o voce groasă care parcă gîlgîia, gemu uşor:

— Acum ai văzut chiar şi locul. Atotputernic este Dumnezeu. Spre El se îndreaptă cugetul meu.

Şi luă cîteva fire de praf şi le frecă de frunte, în timp ce viziunea se pierdea.

Narouz, adînc impresionat de puterea aceasta, îl sărută şi-l îmbrăţişă pe Magzub, fără să se îndoiască nici o clipă de validitatea informaţiei pe care o căpătase în viziunea sa. Se ridică în picioare şi se scutură ca un cîine. Se salutară în şoaptă şi se despărţiră. Îl lăsă pe vrăjitor stînd acolo pe pămînt, epuizat, şi-şi îndreptă paşii iar înspre luminile bîlciului. Încă mai tremura, ca şi cum tot corpul i-ar fi fost înţepat de ace — sau ca şi cum un fir de curent electric s-ar fi scurs prin şale şi coapse. Îi fusese poate frică, abia acum îşi dădea seama. Căscă şi se scutură în timp ce mergea şi-şi frecă picioarele cu braţele ca să se încălzească — voia să-şi pună din nou în mişcare sîngele prea leneş.

Ca să ajungă la curtea dulgherului, în grajdul căruia îşi adăpostise calul, trebui să traverseze colţul de răsărit al bîlciului unde, în ciuda orei înaintate, luminile mai străluceau, şi gloata se înghesuia în jurul balansoarelor. Era ora cînd prostituatele — femei cu pielea neagră, cu pielea de bronz, cu pielea ca lămîia — intrau în elementul lor: vînătoare neruşinată după poftele şi banii bărbaţilor, ce plăteau pentru carnea lor, carne de toate culorile, de culoarea fildeşului, aurie sau neagră. Sudaneze cu gingiile mov şi limba albastră ca a cîinilor ciau-ciau, egiptene de ceară, circasiene cu părul de aur şi ochi albaştri, negrese ca pămîntul, picante ca fumul focurilor

pădurii. Toate varietățile de carne, carne bătrînă gemîndă, purtată de oase învechite, sau carnea înflăcărată a băieților și femeilor tîrîndu-se pe mădulare infirme, cu dorințe ce pot fi reprezentate într-o efigie dar nu pot fi potolite, ci numai amînate — căci erau dorinți zămislite în pădurea minții, dorinți care nu le aparțineau lor ci unor strămoși îndepărtați ce-și strigau poftele prin ei. Poftele carnale aparțin embrionului și locul lui se află sub nivelul psihicului.

Noaptea alexandrină, fierbinte ca o torță arzîndă, frigea, ridicîndu-se de la tălpile goale ale picioarelor negre, ca să încălzească mințile și inimile incorigibile. În mijlocul acestei întregi furii și frumuseți, Narouz se simțea împins, ușor ca un nufăr purtat de un rîu, totuși ascunzîndu-se adînc în tăcerea propriei sale minți, în timp ce se îndrepta înspre locul unde îl aștepta prototipul acestor minunate imagini.

Atunci văzu, cu nepăsare, o scurtă scenă ce se petrecea sub ochii săi — o scenă al cărei înțeles nu l-a priceput, și care privea pe cineva pe care nu-l întîlnise niciodată, și n-avea să-l întîlnească niciodată: decît în paginile acestei cărți — pe Scobie.

Undeva, în zona gheretei de circumcizie, se ivise un scandal. Zidurile fragile de pînză și hîrtie tremurau, vocile mîrîiau și țipau iar bocancii cu ținte răsunau pe dușumeaua improvizată de scîndură flexibilă, și atunci, prin pereții de hîrtie, la lumina albă, ținînd un copil învelit într-o pătură, se clătină un bătrîn, îmbrăcat în uniformă de ofițer în Poliția Egipteană, cu fluierele picioarelor înfășurate în jambiere, tremurînd, în timp ce fugea. În urma lui se înșirau o gloată de arabi, răcnind și mîrîind ca niște cîini sălbatici dar fricoși. Mulțimea această tîmpă izbucni într-o urmărire disperată chiar prin fața lui Narouz. Bătrînul în uniformă striga ceva cu o voce slabă, dar ceea ce spunea se pierdea în vacarmul din jur, traversă drumul în fugă, clătinîndu-se, pînă la o trăsură străveche și se aruncă în ea. Trăsura o porni imediat, șchiopătînd, scîrțîind, urmată de o ploaie de pietre și blesteme. Asta a fost tot.

În vreme ce Narouz privea această scenă, plin de curiozitate, o voce, de lîngă el se ridică din umbră — o voce a cărei dulceață și adîncime nu putea aparține decît unei singure ființe: Clea. La auzul glasului, Narouz respiră ascuțit, dureros, parcă i-ar fi înfipt un cuțit în carne vie și-și împreună mîinile într-un gest brusc de umilință copilărească. Era vocea femeii pe care o iubea, dar ea izvora dintr-o formă hidoasă, din corpul înecat în grăsime al unei femei musulmane, care stătea fără voal, așezată în semi-obscuritate în fața unei colibe de carton, pe un scăunel cu trei picioare. În timp ce vorbea, mînca o prăjitură cu susan, cu aerul unei omide uriașe ce ronțăie o lăptucă — vorbind în același timp cu timbrul glasului Cleei.

Narouz se așeză lîngă ea imediat, spunînd cu o voce adîncă și mîngîietoare:

— O, mamă, vorbește-mi. . .

Și ascultă din nou tonalitățile glasului perfect orchestrate, murmurînd mîngîieri și lingușiri blînde, ca să-l atragă spre camera de tortură. (Petesouchos zeița crocodil, și nimic altceva).

Deodată, indiferent față de orice în afara cadenței vocii, o urmă ca un posedat, stînd în interiorul camerei întunecate cu ochii închiși, cu mîinile pe pieptul mare și tremurător, bînd muzica acestor cuvinte de dragoste, care cădeau încet cu o singură și trainică suflare. Apoi îi căută gura cu febrilitate, vrînd să soarbă chiar imaginea Cleei din răsuflarea ei — răsuflarea aceea încărcată de miros de susan. Tremura de excitare — cu sentimentul periculos al aceluia ce este pe cale de a profana un loc sacru printr-o obscenitate irezistibilă, al cărei înțeles se aprinde ca un fulger în minte, purtîndu-și oribila și singulara frumusețe. (Afrodita permite în dragoste orice unire a minții și simțurilor.)

Își dezbrăcă hainele și împinse această păpușă mare de carne încet, jos, pe patul sordid, mîngîie cu mîinile sale puternice, vrînd să dea ființă din corpul ei răspunsu-

rilor pe care şi le imagina că le-ar fi putut naşte. . . poate, de la un alt corp cu mult mai iubit.

— Vorbeşte, mamă, — şopti el răguşit — vorbeşte. Vorbeşte. . .

Căutînd să culeagă de la această femeie, ca o omidă mare şi albă, o imagine rară şi minunată, rară, ca un păun imperial, frumuseţea Cleei. Ah, dar cît de îngrozitor şi cît de frumos totodată să zaci acolo după aceea, stors ca un tub vechi de vopsea printre ruinele plîngătoare ale dorinţelor fără testament: el însuşi, personalitatea, virilitatea sa interioară, zvîrlită pînă la urmă din nou în izolarea visului personal, trecător ca şi copilăria şi la fel de sfîşietor: Clea!

Dar întrerup descrierea, da, căci acum, în timp ce refac aceste scene în lumina adăugirilor, îmi amintesc ceva ce uitasem; îmi amintesc de o gheretă murdară, cu un om şi o femeie zăcînd împreună în pat şi eu însumi privind în jos la ei, pe jumătate beat, aşteptîndu-mi rîndul. Am descris întreaga scenă în alt loc — numai că acolo îl luasem pe bărbat drept Mnemjian. Acum mă întreb dacă nu era oare Narouz. « Zăceau acolo ca victimele unui accident teribil, îmbrăţişaţi stîngaci, ca într-o manieră experimentală incoerentă, ei fiind primii parteneri din istoria rasei umane ce trebuiau să examineze acest mod special de comunicare. »

Şi femeia aceasta, cu părul desfăcut în cărări, care se clătina în zvîrcoliri, care zăcea în braţele lui Narouz — oare Clea sau Justine s-ar recunoaşte într-o imagine — mamă, ţesută din carne plătită? Narouz însetat o sorbea pe Clea din acest corp bătrîn, închiriat pentru plăcere, ca şi mine care doream numai să o sorb pe Justine. Iată din nou « faţa austeră, indiferentă, primitivă a Afroditei! »

Da, setea poate fi stinsă aşa, invitînd în aşternut o înlocuitoare; şi Narouz hoinărea prin întuneric, incoerent ca un nebun, cuprins de atîta uşurare încît cu greu o putea îndura. Îi venea să cînte. Într-adevăr, dacă nu se poate spune că o uitase pe Clea în clipele acelea, se poate afirma cel puţin că actul acesta îl eliberase de imaginea ei. Era complet eliberat de ea — şi într-adevăr în acest moment ar fi putut avea chiar şi curajul s-o urască. Aceasta este polaritatea dragostei, « adevărata » dragoste.

Se înapoie încet, pe căi ocolite, la prietenul său dulgherul şi-şi ceru calul, după ce mai întîi trezise familia ca să-i asigure că nu era nici un hoţ care făcea zgomot în grajd la ora aceea.

Apoi porni călare înspre pămînturile sale, tînărul cel mai fericit de pe lume, şi ajunse la conac în zori, cînd primele raze ale soarelui străpungeau cerul. Cum nu era nimeni treaz, se înfăşură într-o manta şi se aşeză să se odihnească pe balcon, pînă cînd soarele avea să-l trezească. Voia să-i spună fratelui său vestea cu copilul.

Dar Nessim ascultă tăcut şi serios întreaga poveste dimineaţa următoare, mirîndu-se că inima omului nu scoate nici un sunet cînd sîngele i se scurge strop cu strop — căci el credea că vede în această informaţie o piedică vitală în creşterea încrederii ce voia s-o dobîndească de la soţia sa.

— Nu-mi închipui — spunea Narouz — că, după atîta vreme, am mai putea găsi corpul, dar am să mă duc cu Faraj şi cîteva cange şi o să vedem — nu strică să încercăm. Ce zici?

Umerii lui Nessim se contractară. Fratele său se opri pentru un moment, apoi continuă pe acelaşi ton:

— Nu ştiam nimic înainte despre felul în care era îmbrăcat copilul. Dar am să-ţi descriu ce-am văzut în pămînt. Purta o rochiţă albastră cu o agrafă în formă de fluture.

Nessim spuse aproape nerăbdător:

— Da. Perfect adevărat! Este descrierea pe care Justine a dat-o în faţa justiţiei. Îmi amintesc descrierea asta. Aşa că, Narouz. . . ce pot să spun? E adevărat. Vreau să-ţi mulţumesc. Cît despre căutat pe fundul apei — a fost făcut de cel puţin două-

sprezece ori de către Tribunal. Da, fără nici un rezultat. Pe fundul canalului, acolo este o scurgere cu un curent puternic de apă.

— Înţeleg — spuse Narouz, abătut.

— E greu de aflat...

Şi aici, Nessim adăugă pe un ton strident:

— Dar făgăduieşte-mi un lucru. Justine nu trebuie să afle niciodată adevărul din gura ta. Făgăduieşte-mi...

— Îţi făgăduiesc — îi spuse Narouz, în timp ce Nessim se întorcea cu spatele spre holul unde se afla telefonul pentru a-şi întîmpina nevasta. Obrazul ei era palid şi ochii mari îi căutau pe ai lui, plină de aşteptare şi curiozitate.

— Trebuie să plec acum — spuse Nessim grăbit şi puse jos receptorul, întorcîndu-se cu faţa spre ea şi luîndu-i mîinile. În gînd, întotdeauna îi văd aşa, privindu-se fix unul pe celălalt, strîngîndu-şi mîinile, atît de aproape, atît de depărtaţi ! Telefonul este simbolul modern al comunicaţiilor care niciodată nu au loc.

PARTEA III-a

CAPITOLUL X

« Îmi închipui că (scria Balthazar), dacă ai vrea într-un fel să incorporezi tot ce-ţi spun în manuscrisul tău *Justine*, ai să te trezeşti cu o carte curioasă — povestea este spusă, ca să zicem aşa, în straturi. Involuntar poate că ţi-am pus la dispoziţie o formulă ieşită din comun. Nu e departe de ideea lui Pursewarden cu seria de romane cu « panouri care lunecă », cum le spune el. Sau poate ca un palimpsest medieval, unde diferite feluri de adevăruri sînt aşezate unul peste celălalt, unul obliterîndu-l pe celălalt sau poate suplimentîndu-l. Călugări sîrguincioşi şterg o elegie ca să facă loc unui vers din Sfînta Scriptură !

Nu cred că o asemenea analogie ar fi greşită pentru realitatea Alexandriei, vas sacru şi profan în acelaşi timp; între Theocritus, Plotinus şi Septuagint te mişti la nivele intermediare care sînt ale rasei la fel de bine ca al oricărui alt lucru — ca şi cum ai spune copt, grec, evreu sau musulman, turc şi armean . . .Nu am dreptate? Acestea sînt lentele creşteri alunecoase ale timpului însuşi. Tot aşa cum viaţa lasă pe faţa fiecărui individ, roasă de valuri succesive, ridurile experienţei, fără să mai poţi distinge care sînt urmele plînsului şi care urmele rîsului. Dejecţiunile experienţei pe nisipurile vieţii. »

Aşa îmi scrie prietenul meu, şi are dreptate; căci adăugirile ridică acum mai multe probleme în faţa mea, mult mai multe decît problema « adevărului faţă de viaţă » sau, dacă vreţi, « faţă de ficţiune ». Deschide ca şi viaţa însăşi — fie că este născocită sau preluată — spinoasa problemă a formei. Aşadar, cum voi manipula eu această masă de date cristalizate ca să ajung la înţelesul ei şi astfel să redau o imagine coerentă a acestui oraş imposibil, al dragostei şi obscenităţii?

Tare aş vrea să ştiu, Tare aş vrea să ştiu. Am aflat atîtea lucruri noi prin aceste adăugiri că mă simt acum pe pragul unei noi cărţi — o nouă Alexandrie. Vechile contururi evocatoare pe care le-am trasat îmbuibînd textul cu nume exemplare ale oraşului — Cafavy, Alexandru, Cleopatra şi ceilalţi — erau numai trăsături subiective. Îmi construisem imaginea ca fiind proprietatea mea personajă, a geloziei mele, şi era adevărata faţă de un adevăr cunoscut doar parţial. Acum, în lumina acestor noi comori — căci adevărul, la fel de nemilos ca şi dragostea, să fie întotdeauna o comoară — ce să fac? Să lărgesc frontierele adevărului iniţial, completîndu-le cu rămăşiţele acestor noi informaţii şi astfel să clădesc o nouă

Alexandrie? Sau aranjamentul să rămînă acelaşi, personajele să rămînă aceleaşi — numai adevărul *însuşi* să se fi schimbat în pofida mea?

Toată primăvara, pe insula mea pustie, am fost copleşit de aceste amănunte groteşti, care mi-au schimbat atît de mult sentimentele despre întîmplări — şi, destul de ciudat, chiar despre întîmplări trecute. Pot fi emoţiile retrospective, retroactive?

Cele scrise de mine se bazau pe temerile Justinei în privinţa lui Nessim — temeri neprefăcute, exprimate în mod firesc: am văzut cu ochii mei pe faţa lui Nessim gelozia rece şi tăcută şi teama pe faţa Justinei. Totuşi, acum Balthazar spune că Nessim niciodată nu i-ar fi putut face vreun rău. Ce să cred?

Luam masa atît de des toţi patru împreună, şi eu stăteam acolo mut şi beat de amintirea săruturilor ei adevărate, crezînd (numai pentru că ea îmi spusese aşa) că prezenţa celui de-al patrulea — Pursewarden — va adormi mintea geloasă a lui Nessim şi ne va oferi siguranţa că nu vom fi supravegheaţi. Totuşi, dacă este să-l cred pe Balthazar, eu eram cel folosit drept momeală. (Îmi amintesc, sau numai îmi închipui că-mi amintesc, un mic surîs neaşteptat ce apărea din timp în timp în colţul buzelor lui Pursewarden, poate cinic, poate cominatoriu. Credeam pe atunci că eu mă adăposteam în spatele prezenţei scriitorului cînd, de fapt, el era acela care se adăpostea în spatele meu. Ceva însă mă împiedică să cred cu desăvîrşire. . . Calitatea unui sărut de pe buzele cuiva care murmură, ca o fiinţă care-şi supune corpul unei torturi, « te iubesc ». Desigur, desigur. Sînt expert într-ale dragostei — toată lumea se consideră astfel: dar în special englezii. Aşadar voi crede mai curînd în realitatea acestui sărut decît în constatările prietenului meu? Imposibil, căci Balthazar nu minte. . .

Este oare dragostea, prin chiar natura ei, este oare orbire? Desigur, ştiu că întorceam spatele ideei că Justine mi-ar fi putut fi necredincioasă în timp ce o posedam — cine nu ar face-o? Ar fi fost un adevăr prea dureros ca să-l pot accepta, deşi în fundul inimii ştiam perfect de bine că nu-mi va putea fi credincioasă pentru totdeauna. Dar dacă îndrăzneam să-mi şoptesc acest gînd, adăugam în grabă, ca orice soţ, orice amant: « Dar desigur, orice-ar face, eu sînt singurul pe care-l iubeşte cu adevărat. » Sofismele care consolează — minciunile care fac ca dragostea să nu moară!

Nu că mi-ar fi dat ea însăşi vreun motiv direct de a mă îndoi. Îmi amintesc totuşi de o întîmplare cu care o uşoară suspiciune se ridica împotriva lui Pursewarden, dar care fu imediat înlăturată. Într-o zi, uşor mînjit pe buze cu ruj, Pursewarden ieşi din atelier. Imediat am observat însă totodată că avea în mînă o ţigare — evident o ţigare pe care Justine o lăsase arzînd într-o scrumieră (lucru obişnuit la ea), căci capătul ţigării era plin de roşu. În chestiuni de dragoste, totul este uşor de explicat.

Blestematele de adăugiri, pagini chinuitoare de îndoieli, apasă ca un deget neîndemînatic, ici şi colo, totdeauna în carne vie. Am început să le copiez — să copiez totul — încet şi dureros; nu numai ca să înţeleg mai clar cu ce diferă faţă de propria mea versiune despre libertate, dar de asemenea ca s-o pot privi ca o entitate separată — ca un manuscris existînd cu drepturi proprii, ca o examinare determinată, făcută cu alţi ochi a evenimentelor pe care eu le-am interpretat într-un fel personal, căci aşa le trăisem eu — sau ele mă trăiseră pe mine. Oare nu am reuşit să observ suficient din cele ce se întîmplau în jurul meu? Implicaţiile zîmbetelor, ale gesturilor şi cuvintelor întîmplătoare, mesaje scrise cu degetul muiat în vinul vărsat pe masă, adrese scrise pe colţul unui ziar, apoi îndoit în aşa fel încît să dispară? Trebuie să-mi reiau experienţele trăite de mine ca să ajung la inima adevărului? « Adevărul nu are nici un fel de inimă » — scria Pursewarden. « Adevărul este o femeie. De asta este

enigmatic. Tot ce putem spune despre femei, dacă nu sîntem francezi, este că sînt animale care ne scapă printre degete. »

După Balthazar, înţelesesem greşit felul temerilor Justinei în privinţa lui Nessim. Incidentul cu maşina l-am înregistrat în altă parte; alerga cu automobilul înspre Cairo într-o noapte, ca să-l întîlnească pe Pursewarden, cînd farurile marelui Rolls de culoarea moliei s-au stins. Orbită de întuneric. îşi pierdu controlul şi maşina ieşi de pe şosea şi hurducăni din dună în dună, ridicînd trombe de nisip, ca spuma stîrnită de agonia unei balene pe moarte. Apoi, « şuierînd ca o săgeată », se afundă pînă la parbriz într-o dună şi rămase acolo, tremurînd şi gemînd. Din fericire, nu se răni şi avu prezenţa de spirit de a scoate cheia de contact. Dar de ce s-a întîmplat accidentul? Din cele ce-mi povestea, am înţeles că, atunci cînd circuitele electrice ale maşinii au fost examinate, unul din ele a fost găsit tăiat cu ajutorul unei pile. De cine?

După cîte ştiu eu, aceasta a fost prima dată cînd teama de Nessim, şi de un posibil atentat la viaţa ei a devenit logică. Vorbise şi despre gelozia lui înainte, da; dar nu pomenise nimic despre astfel de lucruri, nimic atît de concret — atît de alexandrin. Puteţi să vă daţi seama de teama care m-a cuprins pe mine. . .

Totuşi acum, Balthazar, în cele scrise de el, spune că ea îl văzuse pe Selim, de la fereastra atelierului, cu vreo zece zile înainte de acest incident, traversînd pajiştea înspre maşină, şi crezîndu-se neobservat, ridicase capota ca să scoată de sub ea unul dintre discurile de ceară, pe care ea îl luase drept parte din echipamentul tehnic al dictafonului, pe care Nessim îl folosea deseori în biroul său. Înfăşurase obiectul într-o haină şi-l luase cu el înăuntru. Ea rămăsese la fereastră multă vreme, cumpănind şi fumînd, înainte de a hotărî ceva. Apoi plecă cu maşina pe o şosea din deşert ca s-o examineze mai bine. Sub capotă a descoperit un mic aparat care ea nu ştia ce este dar care părea să fie un aparat de înregistrat. Probabuil că un fir legat de el ducea la un microfon ascuns undeva printre bobinele colorate de sîrmă ale cutiei de comandă, dar nu putu să-l descopere. Cu pila ei de unghii, însă, tăie sîrma în cîteva locuri, dar lăsă întregul mecanism aşa cum era şi părînd că este în stare de funcţionare. După părerea lui Balthazar, probabil că atunci, din greşeală, deranjase sau întrerupsese pe jumătate una dintre legăturile farurilor. Cel puţin aşa i-a spus lui, deşi mie nu mi-a dat o astfel de explicaţie, .Dacă e să mă iau după el, în tot acest timp, continuînd, fără să-i pese, să comită greşeli în privinţa comportării noastre publice, şi luînd în consideraţie riscurile pe care le aveam, mă atrăgea în încurcătură, fîlfîindu-mă prin faţa ochilor lui Nessim ca pe o capă în faţa taurului.

Dar asta numai la început; mai tîrziu, spune prietenul meu, a survenit un lucru care a făcut-o să simtă cu adevărat că Nessim plănuia ceva împotriva ei : şi anume uciderea lui Toto de Brunel în timpul carnavalului dat de Cervonis. De ce n-am vorbit de asta? Este adevărat că am fost chiar acolo cînd s-a întîmplat, şi totuşi, într-un fel, incidentul, deşi aparţinea atmosferei momentului, în dorinţa de a vorbi despre alte lucruri, mi-a scăpat din vedere. Alexandria avea pe vremea aceea multe asemenea mistere nerezolvate. Şi cum ştiam interpretarea pe care Justine i-o dădea, n-am crezut-o nici eu la început. Cu toate acestea este straniu că nu am menţionat-o nici măcar în trecere. Desigur, adevărata explicaţie am aflat-o cu luni mai tîrziu : aproape cînd eram pe punctul — după cum credeam eu — de a părăsi Alexandria pentru totdeauna.

. . . .

PARTEA IV-a

CAPITOLUL XII

În ciuda anotimpului, faleza orașului era veselă și plină de lumină — liniile lungi și unduioase ale Grande Cornichei șerpuiau, pierzîndu-se la orizont; mii de vitrine luminate în care — ca niște pești tropicali minunați — stăteau locuitorii orașului european la mese, încărcate cu pahare de mastică, anissette sau coniac. Privindu-i (mîncasem puțin la prînz), mă copleși foamea și, deoarece mai aveam ceva timp la îndemînă înainte de a mă întîlni cu Justine, am intrat pe ușa strălucitoare de la Diamond Sutra și am cerut o tartină cu șuncă și un pahar de whisky. Și din nou, ca întotdeauna cînd drama evenimentelor exterioare schimba tiparul emoțional al lucrurilor, începui să văd orașul cu alți ochi — să examinez formele și contururile descrise de ființele omenești, cu detașarea unui etimolog studiind o specie de insectă pînă atunci necunoscută. În întrecere, fiecare membru absorbit în rezolvarea preocupărilor individuale, iubirilor, urilor și temerilor. O femeie număra bani pe o tejghea de sticlă, un bătrîn da de mîncare unui cîine, un arab cu un fes roșu trăgea o draperie.

Din micile taverne marinărești înșirate de-a lungul falezei ieșea un fum aromat. Acolo frigările de oțel încărcate de măruntaie și mirodenii se răsuceau monoton încoace și încolo, și capacele cazanelor strălucitoare de aramă se ridicau, lăsînd să iasă în rafale miresme de mirodenii, de sepie și de porumbei. Aici se bea din căni albastre și se mănîncă cu mîna, cum se face în Ciclade pînă în zilele noastre.

Am luat o trăsură hodorogită și am pornit în mers zdruncinat, de-a lungul mării care suspina înspre Aurore, sorbind întunericul luminat cu regrete și temeri atît de fugare încît erau neanalizabile; dar pe dedesubt (ca o broască rîioasă sub o piatră, sub miresmele de suprafață ale nopții), îmi simțeam tresăririle de groază la gîndul că Justine însăși ar putea fi în pericol din pricina dragostei pe care « o aveam unul față de celălalt ». Am frămîntat această ideea în minte, ca un prizonier care își lasă toată greutatea asupra unor uși ce refuză să se deschidă și să-i îngăduie să scape dintr-o sclavie intolerabilă, încercînd să inventez o ieșire din situația care părea să se termine, poate cu moartea ei și a mea.

Mașina cea mare a Justinei aștepta, oprită mai în sus pe drum, în întuneric, sub arborii de piper. Îmi deschise ușa, tăcută, iar eu m-am urcat încă sub puterea temerilor mele.

— Ei bine? spuse în cele din urmă cu un mic geamăt care putea însemna orice, apoi se lăsă în brațele mele și-și apasă gura fierbinte pe a mea.

— Ai fost? S-a terminat?

— Da.

Ambreie și roțile din față împroșcară pietrișul, în timp ce mașina țîșni prin amurgul sidefiu și alergă de-a lungul drumului de coastă spre deșertul depărtat. Justine aparținea atît de mult orașului, care acum îmi apărea ca o serie de simboluri ce plecau de la ea și se întindeau pînă departe în toate direcțiile — minarete, porumbei, statui, vapoare, monezi, cămile și palmieri; trăia într-o legătură heraldică cu peisajele istovite care o înconjurau — meandrele marelui lac: la fel de potrivită în acest decor, cum este Sfinxul în deșert.

— Inelul. . . spuse ea. L-ai adus?

— Da.

L-am mai lustruit o dată de cravată și i l-am strecurat în degetul potrivit. Fără să vreau, am spus:

— Justine, ce-o să se întîmple cu noi?

Noapte esopică

◀ Dans

GETA BRĂTESCU

Apropiindu-se de atelier, ea se simțea dintr-odată devenind imaterială, gata să-și piardă răsuflarea, ca și cum ar fi fost o siluetă pictată pe pînză... În orice moment se afla pe punctul de a pluti în aer, de a sfărîma irezistibil orice legătură cu suprafața pămîntului.

....

... realitatea Alexandriei, oraș sacru și în același timp profan; între Teocrit, Plotin și Septanta, ne mișcăm pe planuri intermediare care pot fi tot atît de bine cele ale rasei ca și ale cu totul altor lucruri — cînd spunem: Copții, Greci și Evreii, sau Musulmanii, Turcii și Armenii... Nu am dreptate? Aici se produce lenta acumulare aluvionară pe loc a timpului însuși.

Tot așa viața depune pe fața oamenilor, strat după strat, ridurile succesive ale experienței în care este imposibil să distingi rîsul de lacrimi.

LAWRENCE DURRELL, « Balthazar »

Noapte esopică

Noapte esopică

◄ Dans

GETA BRĂTESCU

Apropiindu-se de atelier, ea se simțea dintr-odată devenind imaterială, gata să-și piardă răsuflarea, ca și cum ar fi fost o siluetă pictată pe pînză. . . În orice moment se afla pe punctul de a pluti în aer, de a sfărîma irezistibil orice legătură cu suprafața pămîntului.

. . . .

. . . realitatea Alexandriei, oraș sacru și în același timp profan; între Teocrit, Plotin și Septanta, ne mișcăm pe planuri intermediare care pot fi tot atît de bine cele ale rasei ca și ale cu totul altor lucruri — cînd spunem: Copții, Greci și Evreii, sau Musulmanii, Turcii și Armenii... Nu am dreptate? Aici se produce lenta acumulare aluvionară pe loc a timpului însuși.

Tot așa viața depune pe fața oamenilor, strat după strat, ridurile succesive ale experienței în care este imposibil să distingi rîsul de lacrimi.

LAWRENCE DURRELL, « Balthazar »

Noapte esopică

În lumina ce sosea, intermitent proiectată de faruri care treceau şi se pierdeau apoi în urma noastră, îi studiam profilul aspru, semitic.

Se uită la mine cu o încruntare sălbatică de beduină iar apoi îmi zîmbi cald:

— De ce?

— Nu-ţi dai seama? O să trebuiască să încetăm cu totul. Nu pot suporta să te ştiu în pericol. . . Sau mă voi duce direct la Nessim şi-i voi aduce la cunoştinţă. . . Îi aduc la cunoştinţă ce? Nu ştiam ce. . .

— Nu — spuse ea blînd, nu. Nu poţi face aşa ceva. Tu eşti anglo-saxon. . . nu poţi călca legile noastre în felul ăsta, nu-i aşa? Tu nu eşti ca cei de-aici. Şi, în afară de asta, tot ce i-ai spune lui Nessim, el le bănuieşte de mult, dacă nu cumva este chiar sigur. . . Dragul meu — îşi lăsă mîna caldă pe a mea — pur şi simplu aşteaptă. .. pur şi simplu mai înainte de toate iubeşte-mă. . . şi apoi vom vedea. . .

Mi se pare uimitor să-mi dau seama, acum cînd îmi amintesc scena, că purta în interiorul ei (invizibil ca fătul conceput al unui copil) moartea lui Pursewarden: că sărutările ei se îndreptau ,după cîte ştiu eu, către chipul cioplit al prietenului meu — către masca mortuară a scriitorului care nu o iubise, şi care o luase de fapt în derîdere. Dar dragostea este un asemenea demon încît m-aş mira dacă, într-un fel ciudat, moartea lui Pursewarden a îmbogăţit dragostea noastră, saturînd-o de înşelătoriile din care se hrănesc minţile femeilor — amestecul de plăceri secrete şi trădări constituie părţi inseparabile a relaţiilor omeneşti.

Totuşi eu, de ce-aş putea să mă plîng? Chiar şi această dragoste înjumătăţită îmi umplea inima pînă la refuz. Dacă cineva avea dreptul să se plîngă, era ea. Este foarte greu să înţelegi aceste lucruri. Plănuia încă de pe atunci să fugă din Alexandria? « Puterea unei femei este atît de mare — scrie Pursewarden — încît un singur sărut poate să schimbe realitatea vieţii omeneşti, transformînd-o în. . . » Dar de ce să mai continui? Eram fericit cînd stăteam lîngă ea, simţindu-i mîna caldă pe care o strîngeam într-a mea.

Noaptea albastră avea cerul alb de puzderia de stele şi deşertul atent îşi întindea în toate direcţiile amfiteatrele groteşti — ca nişte încăperi goale într-un palat de vis. În seara aceea, luna palidă suia leneş pe cerul liniştit, deasupra dunelor cioplite de vînt.

— La ce te gîndeşti? întrebă iubita mea.

La ce mă gîndeam? La un pasaj din Prochus în care se spune că Orpheu domneşte peste neamul celor de argint, înţelegînd prin aceasta pe cei care duc o viaţă « de argint », la policioara de pe căminul lui Balthazar probabil, tixită cu ştergătoare de pipă şi sculpturi indiene în lemn înfăţişînd maimuţe, care nici nu vedeau, nici nu spuneau, nici nu auzeau nimic rău, vrăjite de o formulă magică a lui Pitagora. La ce mă gîndeam? La fătul în învelişul lui de ceară, la lăcusta stînd pitită într-un cîmp de grîu, la un arab citind un proverb care-mi răsună şi acum în minte. « Amintirea omului este la fel de bătrînă ca şi nenorocirea. » La pitpalacii din colivia deschisă care ies şi stau apoi pe pămînt, ne mai îndrăznind să-şi ia zborul. La Scout Bazar şi aroma liliacului persan. . .

— Acum paisprezece mii de ani — am spus cu voce tare — Vega din Lyra era ea Steaua Polară. Priveşte-o unde arde acum !

Capul iubitei îşi întoarce ochii încruntaţi şi adînciţi în orbite şi din nou văd bărcile lungi intrînd în Pharos, mareea alergînd, minaretele toate strălucind de rouă, strigătele lui Hodja cel orb gemînd ca vocea unei cîrtiţe surprinsă de lumina soarelui, tîrşitul copitelor unui şir de cămile îndreptîndu-se spre un festival de lanterne oarbe. O arăboaică îşi face patul bătînd pernele pînă cînd se umflă ca albuşul de ou sub tel, un pasaj în cartea lui Pursewarden care sună astfel: « Se uitau unul la altul dîndu-şi seama că n-aveau nici destulă putere, nici destulă tinereţe care să împiedice

despărţirea lor ». Cînd Melissa, era gravidă cu Nessim, Amaril nu putu — din cauza bolii ei şi a inimii slabe — să-i facă avortul pe care Nessim îl dorea atît de tare. « Oricum poate să moară. . . » spusese el şi Nessim a dat din cap scurt şi şi-a îmbrăcat pardesiul. Dar Melissa n-a murit atunci şi şi-a păstrat copilul. .

Justine citează în greceşte ceva ce nu recunoscu :

Nisip, trandafiri sălbateci şi stînci albe
Din Alexandria, balizele marinarului,
Dune ce se întind, coborînd şi revărsîndu-se.
Nisip în apă, apă în nisip,
Niciodată în vinul exilului,
Care pătează aerul prin care este turnat,
Sau o voce care pătează mintea,
Cîntînd în arăbeşte: « O corabie fără vele
Este o femeie fără sîni. » Numai atît. Numai atît.

Ne-am plimbat mînă în mînă peste dunele moi de nisip, harnici ca nişte insecte, pînă cînd am ajuns la Taposinis cu haosul său de coloane şi capiteluri sfărîmate printre balizele străvechi, roase de intemperiile vremei. (Relicve ale senzaţiei, spune Coleridge, pot exista un timp nedefinit într-o stare latentă în aceeaşi ordine în care au fost imprimate.) Da, dar ordinea imaginaţiei nu este cea a memoriei. Un vînt slab sufla de pe mare dinspre arhipelagul grecesc. Marea era netedă ca obrazul unui om. Numai la margini se agita şi ofta. Acele săruturi fierbinţi rămîn acolo, separate de cele dinainte sau de după aceea, existînd prin ele înşile, ca fragilele transparenţe ale ferigilor şi trandafirilor presaţi între copertele cărţilor vechi — unice şi neşterse ca amintirile oraşului pe care-l exemplificau şi-l evocau : un sunet muzical prelins dintr-o ghitară de carnaval, al cărei ecou răsună pe străzile întunecate ale Alexandriei, atîta vreme cît durează tăcerea. . .

Nu-mi mai amintesc grupul niostru ca format din bărbaţi şi femei, identităţi preschimbate prin actele lor de uitare, nebunie şi înşelătorie — ci ca nişte fiinţe, devenite inconştient o parte din acel loc, îngropate pînă la brîu printre ruinele unui singur oraş, îmbibate de valorile lui, ca acele creaturi despre care Empedocle scrie : « fiinţe solitare rătăceau unul în căutarea celuilalt »; sau, în altă parte, « se întîmplă astfel că dulcele ajunge la dulce, amarul aleargă către amar, acrul întîlneşte acrul, căldura, însoţeşte căldura » noi toţi locuitorii unui oraş ale cărui acţiuni ies din raza spiritului de conivenţă sau a punerilor la cale : alexandrieinii.

Justine, sprijinindu-se pe o coloană la Taposiris, capul negru conturîndu-se pe fundalul întunecat al apei care suspină, o buclă de păr desprinsă de vîntul mării, spune :

— Din toată engleza, doar o singură expresie înseamnă ceva pentru mine : cuvintele « *time immemorial* ».

Văzută prin ecranele deformante ale memoriei, cît de depărtată pare acea seară uitată !. . . Ne mai rămăsese de trăit numai pînă la marea vînătoare de raţe care, într-un fel abrupt şi violent, a determinat sfîrşitul şi totodată şi dispariţia însăşi a Justinei. Dar toate acestea aparţin unei alte Alexandrii, un oraş creat de mintea mea şi pe care adăugirile lui Balthazar, dacă nu l-au distrus în totalitate, în tot cazul l-au desfigurat pînă a-l face de nerecunoscut.

« Să intercalezi de-a rîndul realităţile — scrie Balthazar — este singurul fel de a fi credincios timpului, căci în fiecare moment, posibilităţile sînt nesfîrşite prin multiplicitatea lor. Viaţa constă în actul alegerii. Rezerva perpetuă a judecăţii şi perpetua selecţie. »

Din postul meu de observator, pe care-l deţin pe această insulă, revăd totul cu o privire nouă. Totul se dedublează şi faptele şi visele se întrepătrund. Recitind, reexaminînd realitatea în lumina a tot ce ştiu acum, sînt surprins să constat că înseşi sentimentele mele s-au schimbat, s-au copt, au căpătat o greutate, o gravitate. Poate că distrugerea Alexandriei mele particulare era necesară (obiectul unei veritabile opere de artă nu întruchipează niciodată faţa plană), poate înmormîntat în toate acestea zace germenul şi substanţa adevărului — uzufructul timpului — care, dacă l-aş putea asimila, mă va duce ceva mai departe în ceea ce este cu adevărat căutarea propriului meu eu. Vom vedea.

....

CAPITOLUL XIV

La începutul verii, am primit o scrisoare de la Clea, scrisoare care ar putea constitui foarte bine sfîrşitul acestei scurte scrieri memoriale despre Alexandria. A picat ca din senin.

Tashkent, Siria

Scrisoarea ta, atît de neaşteptată după o tăcere care, mă temeam că ar fi definitivă, am primit-o nu în Persia, ci aici, în căsuţa cocoţată sus pe deal printre cedri şi pini. Am închiriat-o pentru cîteva luni ca să-mi încerc mîna şi să pictez munţii aceştia ciudaţi — stînci din care ţîşneşte apă proaspătă şi flori mediteraneene. Sînt fluturi ziua şi privighetori noaptea. Ce uşurare după tot praful oraşului. Cît a trecut de atunci? Ah, prietene drag, tremur puţin cînd desfac plicul. De ce? Mă temeam că cele ce-mi spui în scrisoare m-ar putea trage înapoi spre vechile locuri, de mult părăsite; vechile ţinuturi şi aşezări ale unei personalităţi ce aparţin unei Clea alexandrine, pe care o ştii—dar care nu mai îmi aparţin mie sau, în orice caz, nu în întregime. M-am schimbat. O femeie nouă, o pictoriţă nouă cu siguranţă că se naşte, puţin cam timidă şi plăpîndă încă — dar nouă. O întreagă lume a experienţei ne desparte . . . De unde ai putea şti tu toate acestea? Poate îi scrii Cleei, vechii Clea. Ce ţi-aş putea răspunde? Am amînat citirea scrisorii tale pînă noaptea tîrziu. M-a mişcat şi de răspuns trebuie să-ţi răspund: aşa că iat-o — scrisoarea mea scrisă la ore neobişnuite, între două şedinţe de pictură, sau noaptea cînd aprind soba să-mi pregătesc masa. Astăzi este o zi potrivită ca s-o încep căci plouă — şi toată partea muntoasă se află sub tăcerea ploii şi vacarmului izvoarelor prea pline. Pomii sînt ticisţi de melci uriaşi.

Aşadar, Balthazar te necăjeşte cu noile sale informaţii tulburătoare? Nu sînt sigură că-l aprob. Poate să fie bine pentru tine, dar cu siguranţă nu pentru cartea sau cărţile tale care ar trebui, îmi închipui, să ne înfăţişeze pe toţi într-o viziune foarte precisă în ceea ce priveşte realitatea. Vreau să spun ca personaje mai degrabă decît ca fiinţe omeneşti. Nu? Şi de ce nu ţi-am spus niciodată, mă întrebi, nici o vorbă din cele ce se întîmplau atunci şi ai aflat acum? Sînt lucruri care nu se spun, ştii, nu se spun. Ca spectator, stînd la o distanţă egală între doi prieteni sau iubiţi eşti întotdeauna împins de prietenie să intervii, să te amesteci — dar nu o faci niciodată. Aşa şi trebuie. Cum ţi-aş fi putut spune ceea ce ştiam despre Justine — sau despre ce simţeam eu cînd o neglijai pe Melissa? Chiar lanţul simpatiei mele pentru voi trei mă împiedica. Cît despre dragoste, este o creatură atît de paradoxală şi atît de satisfăcătoare prin ea însăşi, încît n-ar fi fost prea mult schimbată prin intervenţia adevărurilor din afară. Sînt sigură acum, dacă îţi analizezi sentimentele, că ai să consideri dragostea Justinei *mai preţioasă* tocmai fiindcă te trăda ! Adevărata iubită a bărbatului este tîrfa, cum îţi spuneam o dată, şi sîntem născuţi să-i iubim pe aceia care ne rănesc cel mai tare. Nu am dreptate? În afară de asta, afecţiunea mea pentru tine se afla în alt dome-

niu. Eram geloasă pe tine ca scriitor. Ca scriitor doream să fii al meu. Şi asta am izbutit să capăt. Înţelegi?

Nu pot face nimic ca să te ajut acum — vreau să spun în privinţa cărţii. Va trebui sau să ignori datele pe care ţi le-a dat cu atîta răutate Balthazar, sau să « refaci realitatea», după cum spui tu.

Şi mai spui că erai nedrept faţă de Pursewarden, da, dar asta nu are importanţă. El era tot atît de nedrept faţă de tine. Fără ca nici unul dintre voi s-o ştie, vă uneaţi mîinile prin mine ! Ca scriitori. Singurul meu regret este că nu a reuşit să termine ultimul volum « Dumnezeu este umorist», aşa cum plănuise. Şi tu, presupun, vei ajunge la acelaşi grad de autostăpînire poate prin acest oraş blestemat al vostru, Alexandria, căruia îi aparţinem cei mai mulţi dintre noi, deşi cei mai mulţi îl urîm. Apropo, am o scrisoare de la Pursewarden despre volumul care lipseşte, scrisoare pe care am purtat-o cu mine printre hîrtiile mele timp îndelungat, ca un talisman. Mă ajută, nu numai să mi-l închipui încă viu, dar şi să mă trezească pe mine la viaţă atunci cînd mă cuprind îndoielile în privinţa muncii mele (acum trebuie să merg în sat după ouă. Am să ţi-o copiez la noapte.).

Mai tîrziu. Iată scrisoarea de care vorbeam, aspră şi arţăgoasă, dacă vrei, dar cît se poate de tipică pentru prietenul nostru. Nu-i lua observaţiile despre tine prea în serios. Te admira şi credea în tine — aşa mi-a spus o dată. Poate minţea. În tot cazul, iată:

Hotel Mount Vulture
Alexandria

Draga mea Clea,

Surpriză şi încîntare să găsesc scrisoarea ta aşteptîndu-mă. Îţi mulţumesc, cititor indulgent, nu pentru mustrare sau pentru laudă (ne zbîrlim de amîndouă în egală măsură), ci pentru că erai acolo, devotată şi atentă, un cititor adevărat care citeşte printre rînduri — căci de fapt asta este adevăratul citit. Am venit chiar acum în grabă de la Café Al Aktar, după ce am ascultat un discurs lung despre « roman», ţinut de bătrînul Liniament şi Keats şi Pombal. Vorbesc de parcă fiecare roman n-ar fi *sui generis* — lucru la fel de neînţeles pentru mine ca generalizarea lui Pombal despre femei considerate ca o rasă; căci la urma urmelor, nu relaţiile familiare contează. Ei bine, Liniament susţinea că Răscumpărarea şi Păcatul originar ar fi subiecte noi şi că scriitorii zilelor noastre . . . Uf ! Am fugit, simţindu-mă ca un scriitor de alaltăieri şi nedorind să-i ajut să clădească acest soi de plăcintă de noroi.

Sînt sigur că bătrînul Liniament va scrie un roman minunat despre Păcatul Originar şi că va înregistra ceea ce eu în particular numesc *une sucette* — o susetă — *d'estime* (ceea ce înseamnă un succes ce nu acoperă cheltuiala). De fapt, eram atît de disperat la gîndul succesului său care se apropia, încît m-am gîndit să mă duc direct la primul bordel şi să-mi ispăşesc sentimentul de păcat neoriginar, chiar atunci. Dar era devreme, şi în afară de asta, simţeam că miros a transpiraţie, căci fusese o zi călduroasă. Aşadar m-am întors la hotel să fac un duş şi să-mi schimb cămaşa şi astfel ţi-am găsit scrisoarea. Mai este un pic de gin în sticlă şi pentru că nu ştiu unde am să mă duc mai tîrziu, am să mă aşez şi am să-ţi răspund cît voi putea de bine pînă la şase cînd încep să se deschidă bordelurile.

Întrebările pe care mi le pui, dragă Clea, sînt chiar întrebările care mi le pun eu însumi. Trebuie să mă limpezesc puţin înainte de pune în ordine ultimul volum în care vreau, înainte de toate, să combin, să rezolv şi să armonizez situaţiile încordate create pînă acum. Simt că vreau să sune un pic a . . . afirmare — deşi nu în termenii specifici filozofiei şi religiei. Trebuie să aibă curbura unei îmbrăţişări, universalitatea codului unui îndrăgostit. Trebuie să exprime sentimentul că lumea în care trăim este clădită pe ceva prea simplu ca să fie supra-descris ca lege cosmică — dar uşor de cuprins ca — să spunem — un act de tandreţe, simpla tandreţe în relaţia pri-

mordială dintre animal şi plantă, ploaie şi sol, sămînţă şi copaci, om şi Dumnezeu. O legătură atît de delicată încît este prea lesne ruptă de o minte cercetătoare şi *une conscience* în sensul francez care desigur are propriile lui drepturi şi propriul lui cîmp de desfăşurare. Mi-ar plăcea să mă gîndesc la opera mea simplu, ca la un leagăn în care filozofia s-ar putea legăna, cu degetul în gură, pînă cînd ar adormi. Ce zici de asta? La urma urmelor, pur şi simplu n-avem nevoie cel mai mult pe lume de ceea ce descrie starea de desfăşurare a vieţii. Rămîi tăcut o clipă şi simţi înţelegerea acestui act de tandreţe — nu putere sau glorie; desigur nu. Iertarea, acea vulgaritate a minţii evreieşti, care nu poate imagina omul decît umilit sub bici. Nu, căci tandreţa de care vorbesc eu este nemiloasă ! « O lege pentru ea însăşi» — după cum spunem noi. Desigur, trebuie să ne amintim că adevărul este întotdeauna înjumătăţit cînd este rostit. Totuşi, trebuie ca, în această ultimă carte, să insist că există speranţă pentru oameni, ţel pentru oameni în hotarele unei simple legi; şi se pare că eu văd omenirea ca adunîndu-şi treptat amănuntele necesare pur şi simplu prin atenţie, nu prin raţiune, informaţii care pot să-i dea posibilitatea să trăiască în termenii unei astfel de idei — adevăratul înţeles al « bucuriei nelimitate». Cum ar putea bucuria să fie altceva? Despre această nouă creatură, pe care noi, artiştii, o căutăm cu înfrigurare, nu vom spune că « trăieşte » ci pur şi simplu ca despre timp: că « se scurge» ! La naiba, că tare-i greu să spui aceste lucruri ! Poate cheia stă în rîs, în « Dumnezeu Hazliu? » La urma urmelor, oamenii serioşi distrug pacea inimii cu fasoanele lor — ca Justine. (Aşteaptă. Trebuie să-mi torn o porţie de gin).

Cred că e mai bine pentru noi dacă stăm departe de cuvinte mari şi bombastice ca Frumos şi Adevăr, şi aşa mai departe. Te deranjează? Sîntem cu toţii atît de proşti şi de debili mintal cînd e vorba de viaţa noastră cotidiană, dar giganţi cînd trebuie să ne pronunţăm despre univers. *Sufflaminandus erat.* Ca şi tine, am două probleme care se întrepătrund: arta şi viaţa mea. În viaţă sînt nehotărît şi ordinar, dar în artă sînt liber să fiu ceea ce doresc mai mult să par — cineva care poate aduce hotărîre şi armonie printre vieţile agonizînde din jurul meu. În arta mea, într-adevăr, prin arta mea vreau cu adevărat să mă realizez, ascunzîndu-mă în operele mele, care n-au nici o *importanţă*, aşa cum un şarpe se ascunde în pielea lui. Poate de aceea scriitorii doresc în adîncul sufletului să fie iubiţi pentru opera lor iar nu pentru ei înşişi — te gîndeşti? Dar la urma urmelor, aceasta presupune de asemenea o nouă clasificare a femeii. Unde se află ea?

Acestea sînt, dragă Clea, unele din întrebările fără răspuns ale omniscientului tău prieten, creierul clasic şi inima romantică al lui Ludwig Pursewarden.

Uff ! E tîrziu şi lampa de ulei a scăzut. Nu mai scriu astă seară. Mîine, poate, dacă am chef, după cumpărături, am să-ţi scriu mai mult, dacă nu, nu. Înţeleptule, cît de bine ar fi dacă am putea *vorbi*. Simt că port toată conversaţia îngrămădită în mine, zăcînd nefolosită ! Cred că este singura lipsă adevărată de care îţi dai seama cînd trăieşti singur; puterea mediatoare a gîndurilor unui prieten ca să le pui lîngă ale tale, ca să vezi doar dacă se potrivesc. Cei singurateci devin autocraţi, aşa cum trebuie, şi raţionamentele lor devin *ex cathedra* prin chiar natura lucrurilor: şi poate că aceasta nu este cu totul propice pentru munca lor. Dar aici, cel puţin, ne vom potrivi de minune, tu pe insula ta — care este numai un fel de metaforă cum este cuptorul lui Descartes, nu-i aşa? şi eu în coliba mea din poveste, printre munţi.

Săptămîna trecută a apărut printre copaci un bărbat, tot pictor, şi inima a început să-mi bată neobişnuit de repede. Am simţit o bruscă predispoziţie de a mă îndrăgosti — motivînd astfel, probabil: « Dacă pleci atît de departe de lume şi găseşti un om în acel loc, nu este oare el omul cu care-ţi este destinat să-ţi împarţi singurătatea, adus în acest loc de puterea invizibilă a dorinţii tale fierbinţi şi ne-egoiste, destinat special

ţie. Vicleşuguri periculoase şi autoamăgitoare, pe care inima -şi le joacă ei însăşi, întotdeauna chinuită de dorinţa de a fi iubită ! Balthazar pretindea o dată că poţi produce dragoste ca experienţă verificatoare printr-o simplă acţiune: şi anume spunîndu-le în parte unor oameni care nu s-au întîlnit niciodată că celălalt ar face orice ca să-l cunoască, n-a mai văzut pe nimeni pînă acum atît de atrăgător, şi aşa mai departe. Acesta, pretindea el, era un mijloc infailibil de a-i face să se îndrăgostească: întotdeauna se întîmpla aşa. Ce spui?

În orice caz, neîncrederile mele m-au salvat de tînărul care era, trebuie să recunosc frumos, şi cu adevărat inteligent, şi mi-ar fi priit ca iubit, cred — poate o singură vară. Dar cînd i-am văzut *pictura* sufletul mi s-a răcit şi m-am simţit desprinsă şi tare din nou; prin pînzele sale i-am citit întreaga personalitate, aşa cum se poate citi personalitatea din felul în care scrii sau după trăsăturile feţii. Am zărit slăbiciunea şi sărăcia inimii sale şi purtarea de a face rău. Aşa că i-am spus « la revedere» pentru totdeauna. Sărmanul tînăr mă tot întreba: « Am făcut ceva care să te ofenseze? Ţi-am spus ceva? . . . Ce-aş fi putut să-i răspund — căci nu putea să îndrepte cu nimic ofensa decît s-o îndepărteze prin felul în care trăia, prin felul în care picta; dar asta însemna să devină conştient de chiar existenţa ei în interiorul său.

M-am întors la coliba mea şi m-am încuiat pe dinăuntru cu adevărată uşurare. A venit pe la miezul nopţii, a venit şi a încercat uşa. Am strigat: « Pleacă !» şi s-a supus. În dimineaţa asta îl văd plecînd cu autobuzul, dar nici nu-i fac semn de rămas bun cu mîna. M-am trezit fluierînd fericită, nu, aproape dansînd, în timp ce mergeam înspre oraş prin pădure să-mi fac rost de provizii. Este minunat ori de cîte ori reuşeşti să-ţi învingi inima trădătoare. Apoi m-am întors acasă şi, de cum am intrat pe uşă, am luat pensula şi am început să pictez la pînza care mă ţine pe loc de aproape o lună; toate căile îi erau deschise, toate raporturile în acţiune. Obstacolul misterios a dispărut. Cine poate spune că nu se datorau toate prietenului nostru pictorul şi aventurii pe care nu am avut-o? Mai fredonez o melodie în timp ce-ţi scriu . . .

Mai tîrziu, rerecitind scrisoarea ta, mă întreb de ce continui să vorbeşti astfel despre moartea lui Pursewarden? Mă uimeşte, căci într-un fel comiţi aproape o vulgaritate Vreau să spun că desigur nu este de competenţa mea sau a ta s-o judecăm. Tot ce putem spune este că opera lui depăşeşte barierele obişnuitului. Restul, mi se pare că-i aparţine în mod exclusiv. Nu trebuie numai să respectăm taina în asemenea chestiuni ci trebuie să-l ajutăm să se apere împotiva celor nesimţitori. Aceastea sînt propriile sale secrete, la urma urmei, căci am văzut cu adevărat la el numai masca omenească pe care o poartă artistul (ca şi personajul său, bătrînul Parr, sensualistul iremediabil din volumul doi, despre care se descoperă la sfîrşit că el este cel care a pictat fresca disputată a Cinei cea de Taină — îţi aminteşti?)

Într-un fel asemănător din multe privinţe, Pursewarden şi-a purtat secretul vieţii de zi cu zi pînă în mormînt, lăsîndu-ne numai cărţile sale de care să ne minunăm şi epitaful care ne deconcertează: « Aici zace un intrus din Orient».

Nu. Nu. Moartea unui artist este inatacabilă. Poţi doar să zîmbeşti şi să faci o reverenţă.

Cît despre Scobie, ai dreptate în cele ce spui. Am fost grozav de supărată cînd Balthazar mi-a spus că a căzut pe scările de la prefectură şi că a murit. Da, i-am luat papagalul care, în treacăt fie zis, a fost după aceea posedat de spiritul bătrînului multă vreme. Reproducea cu o fidelitate perfectă modul cum se scula Scobie dimineaţa cîntînd o frîntură din « Taisez-vous, petit babouin» (îţi aminteşti?) şi reuşea să imite chiar trosnetul sumbru al oaselor bătrînului cînd se dădea jos din pat. Dar apoi memoria l-a părăsit treptat, ca un disc vechi, şi începu a-l imita mai rar şi cu mai puţină siguranţă în voce. Era ca şi cum Scobie însuşi murea încet, încet în tăcere: cred că astfel murim pentru prieteni şi pentru lume, uzîndu-ne ca o veche melodie de dans sau ca o

conversaţie memorabilă avută cu un filozof sub un cireş. Redat tăcerii. Şi, în sfîrşit păsării însăşi i-a mers din ce în ce mai rău şi a murit cu capul sub aripă. Mi-a părut atît de rău şi totuşi atît de bine.

Pentru noi cei în viaţă, problema este cu totul alta: cum să utilizăm timpul pentru cultivarea unui stil al inimii — sau aşa ceva? Încerc numai s-o exprim. Nu să forţez timpul, cum fac cei slabi, căci aceasta implică autorănire şi mîhnire, ci să utilizăm ritmurile lui şi să le îndreptăm spre folosul nostru. Pursewarden obişnuia să spună: « Doamne, dă-ne nouă, artştilor, hotărîre şi tact !», la care aş adăuga un « Amin» din toată inima.

Dar ai să crezi că am devenit o scorpie bătrînă şi îndărătnică. Poate că da. Ce importanţă are dacă, din toate astea, voi fi capabilă să culeg măcar o idee folositoare?

Avem atît de puţin timp; cu veştile din Europa care se înrăutăţesc pe zi ce trece, simt calitatea autumnală a zilelor — ca şi cum totul s-ar putea îndrepta spre un viitor imposibil de prezis. Şi alături de acest sentiment, mai simt şi cele care ne leagă, ca să spun aşa, trăgîndu-ne din nou înapoi înspre mijlocul scenei. Care ar putea fi această scenă dacă nu Alexandria? Dar poate că Alexandria se va dovedi a fi un oraş nou diferit de cel care ne-a dominat visele atîta vreme. Mi-ar place să cred astfel, căci oraşul cel vechi şi tot ce simboliza este dacă nu mort, cel puţin lipsit de importanţă pentru omul care mă simt eu a fi acum. Poate că şi tu te-ai schimbat faţă de aceleaşi simboluri. Poate că şi cartea ta s-a schimbat. Sau poate tu, mai mult decît oricare dintre noi, ai nevoie să vezi oraşul din nou, ai nevoie să ne vezi pe noi din nou. Noi, din partea noastră, avem foarte mare nevoie să ne vedemem din nou şi să reînnoim prietenia care — sperăm — că există, lăsînd la o parte cele scrise — dacă într-adevăr un autor poate fi vreodată un prieten adevărat al « personajelor» sale Am spus « noi», scriind în Stilul Imperial, ca şi cum aş fi fost Regină, dar vei bănui că prin asta înţeleg atît pe vechea Clea cît şi pe cea nouă — căci amîndouă au nevoie. de tine într-un viitor care . . . .

Urmează alte cîteva rînduri şi apoi cuvintele pline de afecţiune ale încheierii.

Cîteva note stenografiate de Keats, care consemnează fragmentar ideile din *Orbiter Dicta* ale lui Pursewarden:

(a)

Ştiu că proza mea este îndesată ca o budincă cu prune, dar atunci toată proza care aparţine unei continuităţi poetice este atinsă şi ea; prin aceasta intenţionez să dau un efect stereoscopic personajului. Iar evenimentele nu sînt într-o formă serială ci colectate ici şi colo ca în teoria cuantelor, ca în viaţa cea adevărată.

(b)

Nessim nu avea resursele pe care le avem noi, anglosaxonii ; toate femeile noastre sînt în adîncul inimii infirmiere. Ca să te asiguri de devotamentul pe viaţă al unei femei anglo-saxone trebuie doar să-ţi tai picioarele de deasupra gleznelor. Întotdeauna am considerat-o pe Lady Chatterley ca un simbol slab din acest punct de vedere. Nimic nu i-ar fi dobîndit lui Clifford. devotamentul soţiei sale mai sigur decît boala lui Anglo-saxonii poate nu sînt atît de interesaţi în dragoste ca alţi europeni dar se pot îmbolnăvi tot atît de grav. În mod caracteristic, Laforgue îi strigă unei Kate englezoaică: « *Une garde-malade pour l'amour de l'art !* » Detectase infirmiera.

(c)

Clasicismul în artă este ceea ce mărşăluieşte prin intenţie, în rînd cu cosmologia secolului.

(d)

Ar trebui să ne opunem unei metafizici sau religii de Stat chiar cu pistolul în mînă dacă este nevoie. Dacă luptăm, trebuie să fie pentru variaţie. Uniforma este la fel de monotonă ca un ou sculptat.

(e)

Despre Da Capo: « Jucătorii de noroc şi îndrăgostiţii joacă în realitate doar cu şansa de a pierde ».

(f)

Arta ca şi viaţa este un secret fără miez.

(g)

Ştiinţa este poezia intelectului iar poezia ştiinţa inimii.

(h)

Adevărul este independent de fapte. Nu-i pasă dacă se dovedeşte contrariul său. Prin proferare este întotdeauna sărăcit.

(i)

Ador ediţiile franţuzeşti cu paginile lor netăiate. N-aş vrea să găsesc un cititor atît de leneş încît să nu-şi folosească cuţitul pe cartea mea.

(j)

Modul de întrebuinţare a unei cărţi de poezii: « A se lua cîte una din cînd în cînd la nevoie şi, după întrebuinţare, să fie lăsată să se dizolve în minte ».

(k)

Trebuie întotdeauna să-l apărăm pe Platon împotriva lui Aristotel şi viceversa, pentru că dacă ei pierd legătura unul cu celălalt, noi vom fi pierduţi. Dimorfismul psihicului le-a dat naştere amîndurora.

(l)

Reprezentării medievale a Universului — a Cărnii şi a Diavolului (fiecare meritînd o carte) noi, modernii, i-am adăugat a patra dimensiune: Timpul.

(m)

Noi aparate critice: *le roman bifteak, guignol ou cafard.*

(n)

Adevăratele ruine ale Europei sînt marii ei oameni.

(o)

Întotdeauna am fost de părere că trebuie să-l las pe cititorul meu să se cufunde în lectură sau să răsfoiască.

(p)

Citind o recenzie lungă despre « Dumnezeu este umorist »: « Doamne ! În sfîrşit a început să mă ia lumea în serios. Asta îmi aruncă pe umeri o sarcină teribilă. Trebuie să rîd dublu ».

(q)

De ce aleg întotdeauna un epigraf din Sade? Pentru că el demonstrează raţionalismul pur — vîrstele raţiunii dulci pe care le-am trăit în Europa de la Descartes. El este ultima floare a raţiunii, şi tipic pentru comportarea europenilor. Sper să trăiesc să-l văd tradus în chinezeşte. Cărţile sale vor dărîma casele, şi se vor citi ca umor pur. Dar spiritul său a dărîmat de pe acum casele direct peste capetele noastre.

(r)

Europa: un Pozitivist Logic care încearcă să-şi dovedească prin deducţii logice că există.

(s)

Obiectivele mele în romane? Să interpelez valorile omeneşti printr-o reprezentare cinstită a pasiunilor omeneşti. O finalitate dezirabilă, poate un ţel fără speranţa unei reuşite.

(t)

Criticii mei cei mai răuvoitori susţin că fac abajururi din piele de om. Asta mă miră. Poate că în fundul sufletului anglosaxon va rămîne pentru totdeauna o voce care va şopti: « Oare este o carte convenabilă? », iar cărţile mele, îmi pare, nu reuşesc niciodată la acest examen.

În româneşte de HENRIETTE YVONNE STAHL

RAINER MARIA RILKE

Din «Sonetele către Orfeu»

(Partea I-a)

IX

Doar cine lira-a strunit
şi printre umbre,
poate-ndrăzni nesfîrşit
pean să desumbre.

Doar cui, din macul lor, grav
cu morţii a-cinstit,
şi sunetul mai firav
rămîne-i, urzit.

Chiar de răsfrîngerea-n unde
păleşte-ades:
C h i p u l s ă - l ş t i i .

Numai în Undeneunde
glasurile-s
blînde vecii.

XVIII

Dansatoareo: tu,-mplinire
a toată petrecerea-n Pas: ce prinos minunat !
Şi vîrtejul la capăt, acest arbor din unduire,
n-a-nstăpînit anul de-avînt fermecat ?

N-a-nflorit, roi să-i fie rotirea-ți, străpura,
vîrful lui, negîndit, din tăcere? Și deasupra-i, s-aline,
n-a fost ea soare și vară, căldura,
nenumărata căldură din tine?

Dar el și rodi, și rodi, arborul tău din răpire.
Nu-s fructele lui potolite: urciorul
matur rotunjit și vasul din plin pîrguire?

Și-n imagini: conturul înbeznatelor tale sprîncene,
fulgerat, nu și-a-nscris zborul
pe eșarfa propriei tale întoarceri perene?

XXII

Zorul mereu ne îmbie.
Dar al timpului pas
socoate-l nimic de pripas
în Statornicie.

Tot ce gonește într-una
va trece-n zădar;
Ce-adastă din totdeauna
zidește-ne-n har.

Copile, curajul nu-ți spună
cearcă iuțeala nebună
și zborul departe.

Totu-i adîncă hodină:
întunerec, lumină,
floare și carte.

(Partea II-a)

III

Oglinzi: nu s-a spus încă de-adevărat
ce sînteți în voi neștiute.
Voi, interspații de timp, parcă bogate
cu ochiuri de site umplut.

Voi, sălii pustii risipă îi dați —,
pe-nserat, pădure sihastră. . .
Și lustrele trec ca cerbii rotați
prin denetrecerea voastră.

Uneori sînteți culoare, răsplin.
Unele, pare, lunecat-au în voi —,
altele-alături lunecară lin.

Dar, cea mai frumoasă rămîne, vis,
pîn-ce-n obrajii de-acolo, altoi,
pătrunde clar-liberatul Narcis.

VI

Roză, regino, celor din antichitate
le-ai fost potir nearătos.
N o u ă însă ne ești floarea plinirii nenumărate,
deneistovitul lucru frumos.

Bogată, pare, vestmînt și vestmînt,
pe trup doar lumină, că ai;
dar fiece petală deopotrivă-i desmînt
și tăgadă oricărui strai.

De veacuri, parfumu-ți rostește-ne-n duh
numele lui mai frumoase;
deodată se-ncheagă ca slavă-n văzduh.

Totuși, nu știm să-l numim, dibuim. . .
Și-amintiri evocate din ore rămase
festive, vin înspre el legitim.

VII

Flori, voi pîn'la urmă rînduitoarelor mîini înrudite,
(mîini ale fetelor de-acum și de-altcînd),
care, pe masa grădinii-ades risipite
zăceați, obosite, blînd sîngerînd,

apa-așteptînd, ca încă odat'să vă-nvie, pe rînd,
din moartea-nceputa —, și iată,-n lumină,

din nou ridicate-ntre polii vibrînd
ai simțitoarelor degete, ce alină

mai mult decît bănuiați, voi preaușoarelor,
cînd vă reîntîlneați în glastră
domol răcorite și, spovedanie, căldura fetelor

dăruind-o, cum niște tulburi, ostenitoare păcate
săvîrșite din vina tăierii, punte albastră
iarăși spre ele, ce-ar vrea, înflorind, să vă fie surate.

XIV

Florile, vezi-le, credincioasele lutului,
cărora lăturalnică soartă le hărăzim, —
cine s-o știe ! cînd ele-și regretă pălirea, o, nu-i
menirea-ne, regretul lor să fim ? !

Aripi vrea totul. Ci noi colindînd, împovărăm,
de pondere prinși, pe toate le tragem în bernă;
și lucrurilor, ce învățătură istovitoare le dăm,
a lor fiind pruncia eternă.

Unul, în lăuntricul somn de le-ar lua și-ar somni
cu ele adînc — : o, cum s-ar întoarce plutit
un altul, în ziua schimbată, din Dempreunul-a-fi.

Sau poate-ar rămîne; iar ele-nflorind l-ar slăvi
pe el, convertitul, lor întru totul asemuit,
surorilor, linelor, pe vînt, în cîmpii.

XX

Ce depărtare-ntre stele; și totuși, cît mai departe
ce-nveți pe-al terrei cuprins.
Un copil, de pildă. . . următorul, un altul, foarte
departe-i, denecuprins.

Soarta ne-ncumpănă, poate, cu ce-i viu de-adevărat
că pare îndepărtată;
gîndește, cîtă vibrare între fecioară, bărbat,
cînd l-ocolește și-l cată.

Totu-i departe —, cercul niciunde se-nchide,-n vecie.
Uite-n castronul de pe masa-nsorită dai
de chipul ciudat de pește.

Peștii sînt muți, socoteam. Cine știe?
Dar, nu-i un loc, unde presupusul lor grai
fără de gură grăiește?

XXV

Ascultă, se-aude-a greblelor cădere
dintîi; din nou a omului măsură
pe reținuta țărnelor tăcere
în prag de primăvară. Savoare pură

îți pare tot ce vine. Ce ți-a venit
de-atîtea ori, se-arată iar că-ți vine
drept nou. Mereu nădejde i-ai menit,
nu l-ai cuprins. El te-a cuprins pe tine.

Chiar frunzele stejarilor, rămase,
cuiburi de rod apar în înserare.
Și semne-și fac zefirii peste case.

Tufișurile-s negre. Dar mustește
mai negru, gunoiștea pe ogoare.
Fiece oră, trecînd, întinerește.

XXVII

Aievea e vremea, vremuitoarea?
Cînd, pe țancul hodinei, cetatea o darmă?
Inima, nesfîrșit zeilor dată, dăruitoarea,
cînd Demiurgul o sfarmă?

Suntem atît de firavi, cu-adevărat,
pe cît soarta s-o credem ar vrea pîn'la urmă?
Copilăria, adînca, răsadul bogat,
în rădăcini, mai tîrziu, ni se curmă?

Ah, năluca vremelniciei,
prin cel ce-o primeşte neprihănit,
trece, se risipeşte ca fumul.

Aşa cum sîntem, vremuiţii, chiar ei,
totuşi, puterilor de neclintit,
să le fim de folos întru Unul.

În româneşte de DAN CONSTANTINESCU

Perfecţiune dinainte atinsă

Am dori să relevăm modul cel mai indicat — poate singurul mod indicat — de-a se realiza o traducere din Rilke, prezentînd zece ilustrări din Sonetele către Orfeu *în interpretarea lui Dan Constantinescu.*

Traducătorul a înţeles că pentru o asemenea operaţie este nevoie de un comportament cu totul special şi nu tocmai uşor. În cazul altor poeţi, de-o factură mai simplă şi de-o intensitate mai redusă, pentru partea pregătitoare a interpretării, poate fi suficientă studierea conştiincioasă a textului, în sensul unei analize stilistice, ale cărei rezultate urmează să se integreze în sinteza de ansamblu a operei. Pentru transpunerea lui Rilke în altă limbă, acest procedeu se dovedeşte cu totul ineficace, date fiind coordonatele deosebite ale creaţiei sale. În primul rînd, la autorul Elegiilor duineze, *cuvintele n-au funcţiunea de material artistic în sensul în care ar acţiona culorile pentru pictor. De aceea, simpla lor pătrundere ar rămîne nerevelantă pentru o adevărată transpunere poetică.*

Vrem adică să spunem că Rilke nu urmăreşte niciodată să facă o poezie — ceea ce ar echivala cu munca de căutare a cuvîntului adecvat — fapt cu atît mai valabil în raportarea sa la Sonetele către Orfeu. *Singura lui contribuţie dirijată, intenţională, este, ca şi la înţelepţii Orientului, numai aceea de a-şi pregăti condiţiile favorabile pentru atingerea unei perfecte armonii interioare, a unei stări plenitudinare, euforice, de cunoaştere şi trăire, indiferent dacă din această stare ar rezulta sau nu vreun poem. Prin urmare, el nu se realizează pe sine în registrul* artei, *ca alţi poeţi, care numai astfel, prin corec-*

tivul creator al formei artistice, se eliberează și își limpezesc prealabilele lor conținuturi frămîntate, tulburi, haotice. Rilke se realizează într-un alt registru, acela al înțelepciunii meditative, atingînd înțelegerea, favorizată de climatul tăcerii, în care ascultă vibrația cea mai intimă a lucrurilor. Cuvîntul nu este, deci, la el, modalitatea de înfrîngere a unei tulburi stări interioare, ci, dimpotrivă, respirația care se încheagă de la sine a unei perfecțiuni dinainte atinse pe alt plan decît cel poetic.

Tocmai aci, în cele zece ilustrări anterioare surprindem o excepțională contribuție românească în amintitul sens rilkeean. Dan Constantinescu nu urmărește nici el să facă o traducere, ci numai să prindă ecourile dintr-o reeditare proprie a inițierii sapiențiale, urmărită și obținută de Rilke. Ca și sonetele originale, traducerile de față se scaldă într-un climat de anticipată armonie existențială, care nu poate fi niciodată reprodus prin interpretarea cuvintelor, ci numai prin interpretarea și asimilarea registrului de trăire care a generat acele cuvinte. Mai precis, Dan Constantinescu nu urmărește formele lui Rilke, fiindcă, din simpla lor intuire, oricît ar fi ea de subtilă și de exactă, iese invariabil mai puțin în traducere. Interpretul pîndește altceva, și anume vibrațiile sau clinchetele auzite numai de Rilke în atingerile cele mai intime și mai adînci ale lucrurilor între ele, și din care el își țesuse întreaga atmosferă a înțelegerii sale de înțelept. Așa ne explicăm cum traducătorul ajunge la unele realizări congeniale, pe care le putem desprinde, bunăoară., dintr-un vers ca acesta: N-a-nflorit, să-i fie rotirea-ți străpura. . . Ne îndoim că, în oricare din limbile pămîntului, s-a putut obține din interpretarea lui Rilke ceva mai desăvîrșit. Aceste cuvinte nu sînt materii prime lexicale transfigurate poetic, ci adieri dintr-o esență balsamică, temeinic sedimentată, răsfrîngeri, oglindiri în apa poeziei, a unei armonii supreme, existente dinainte în tăcerea afundă, reculeasă a cugetului.

Dintr-o asemenea zonă se înalță plutitoare vibrații noi și necunoscute în fonica românească, și totuși atît de românești în imponderabilul lor. Ele apar ca niște comori ale noastre, infuz preexistente, dar încă neștiute: Undeneunde, înbeznatele, denetrecerea, desmînt, deneistovitul, dempreunul-a-fi. Nu le-ați întîlnit, desigur, niciodată, dar nu le-ați aspirat parfumul încă evanescent, neînchegat de sunet și formă, în Biblia lui Șerban, în basme, în cîntece bătrînești, în Sadoveanu, în tot ceea ce păstrează inima inimii noastre?

Noi nu putem decît să-l felicităm cu toată căldura pe Dan Constantinescu și să-i urăm succes în realizarea deplină a acestui act de cultură.

EDGAR PAPU

NICOLAE BALOTĂ

Cazul Céline

Cît de mult i-a plăcut acestui demistificator să mistifice ! Céline și-a făurit cu bună știință, o legendă a sa în care adevărul se împletește cu ficțiunea. Legenda unui Mare Păcătos, ros de patimi uman-preumane. Într-o lume care se sfia să-și arate aviditățile secrete, el se reprezenta pe sine ca unul care urăște, e lacom de bani, e gata să trădeze. Din păcatele care populează Infernul lui Dante, puține au fost cele care nu i s-au atribuit acestui rătăcit sau pe care el însuși, rătăcitorul, să nu și le fi asumat, luînd masca unui personaj infernal. Urmaș al poeților damnați? Potoapele de invective ale lui Lautréamont, desgustul lui Rimbaud găsesc un ecou amplificat în verbul dezlănțuit al lui Céline, teribil *contemptor mundi*. Dar mult mai de mult, în tumultul Evului Mediu creștin, Dante, cu totul lipsit de fățărnicie, dăduse frîu liber mîniei sale, pasiunilor sale prea puțin creștinești. Să nu uităm că Dante, ghibelinul, a trecut în ochii florentinilor ghelfi, drept un păcătos și un trădător. Luptele intestine ale Florenței, patimile care au împărțit cetatea lui Dante, aparțin de mult unui domeniu al istoriei care, indiferentă, le împacă pe toate. Luptele timpurilor noi ne sînt însă prea apropiate pentru ca să putem fi cu totul nepăsători la atitudinea unui fiu al secolului nostru față de dilemele pe care acest secol ni le propune.

« Trebuie să alegi între a muri sau a minți ». S-ar părea că Céline însuși, el care a propus o asemenea dilemă, a ales minciuna. A minți mult, prea mult chiar și pentru o existență a șireteniilor întortochiate, în labirintul unui veac în care disimularea poate să pară obligatorie. Minciuna nu-i apărea drept o convenție necesară într-o societate coruptă, ci o reacție naturală de apărare într-o lume amenințătoare. Omul célinian e înconjurat de monștri primejdioși, el însuși fiind, în raport cu ceilalți, un monstru. *Altul* este *Infernul* — spunea Sartre care, chiar dacă n-o recunoaște, a învățat multe de la autorul *Călătoriei la capătul nopții*. Prins într-o lume-capcană omul, ființă amenințată, trebuie să se apere. Și mai ales, să caute să scape. Călătoria sa la hotarele nopții, nu este decît o încercare mereu repetată, mereu eșuată, de a evada dintr-o lume prea brutală pentru a putea fi îmblînzită, prea perversă pentru a nu seduce pe îmblînzitor.

Căci ceea ce, înainte de toate, caracterizează pentru Céline această lume şi, prin urmare, determină viziunea noastră asupra lumii, este brutalitatea ei. Singurul discurs public pe care l-a ţinut în viaţă Céline, un *Omagiu* adus în 1933 lui Emile Zola, la Médan, se deschide printr-o amintire personală: aceea a unei imense violenţe. « Pe timpul Expoziţiei din 1900 — spune el — eram încă prea tînăr, dar am păstrat, totuşi, amintirea foarte vie a unei enorme brutalităţi. În deosebi picioare, picioare peste tot şi praf ridicîndu-se în nori atît de groşi, încît puteai să-i atingi». Oameni care mişună peste tot printre maşinile apărute pentru întîia oară ca nişte « metale torturate ». Totul în acea expoziţie a începutului de veac, îi apare lui Céline ca o prevestire a « unor ameninţări colosale », ca o « catastrofă în suspensie ». « Viaţa modernă începea » — constată el. Civilizaţia tehnică, prin mecanizarea vieţii, prin de-naturarea omului, este o violentare a firii. De la condamnarea rousseauistă a « ştiinţelor şi artelor » care pervertesc omul, prin predicaţia lui Tolstoi împotriva tehnicii, pînă la dezlănţuirea doctorului Céline împotriva ersatz-urilor mecanice de fericire, ale timpului nostru, calea este directă. S-ar putea crede că omul Céline el însuşi este o dovadă, tîrzie, a tezei lui Jean-Jacques: născut bun de la natură, civilizaţia timpului său — război, mizerie, spectacolul lumii oprimate sau fals-abundente — l-a pervertit. Disimularea însăşi, la acest spirit chemat, originar, la o viaţă a pasiunilor durabile, avînd o vocaţie a fidelităţii, nu este o urmare a corupţiei la care o natură sănătoasă a fost supusă într-o lume bolnavă? Disimularea este, fără îndoială, un sindrom patologic. Nu te ascunzi, nu minţi, dacă nu eşti întrucîtva denaturat.

Ce sete de sănătate, însă, la acest bolnav ! Invalid 75% al primului război mondial, malaric, turmentat de o tristă psihoză, Louis-Ferdinand Destouches zis Céline, a întîlnit în cariera sa de medic al unui dispensar, zecile de mii de bolnavi săraci ai unei suburbii paraziene. Sensibilitatea ca şi insensibilitatea sa vor fi cele ale bolnavului şi ale medicului, deopotrivă. Dacă mizeria umană sensibilizează, spectacolul ei continuu izbuteşte să tocească o simţire. Această ambivalenţă a unui suflet sensibil-insensibil explică paradoxul existenţei unui Céline, omul-plagă pe care orice atingere îl face să ţipe exagerat, de parcă făptura sa n-ar fi toată decît o rană, şi a unui Céline nesimţit, omul ricanărilor cinice. Atunci cînd, în august 1914,este grav rănit (nu trepanat pentru a i se extrage o schijă din cutia craniană, cum va pretinde mai tîrziu!), o enormă poftă de viaţă se trezeşte în cel ce înaintase pînă pe pragul nopţii. Această sete irepresibilă nu este diminuată prin desensibilizarea progresivă, din anii care au urmat. Dimpotrivă ! Pe măsură ce bolnavul cedează în faţa medicului, precaut cu sine şi atent cu alţii, *voinţa sa de sănătate* se intensifică. Păcatul este, prin esenţă, o boală, susţinea fericitul Augustin, iar după el, Kierkegaard va vorbi despre boala mortală ca despre o condiţie firească a omului căzut. Or, filosofia lui Céline (dacă există aşa ceva) vrea să fie o taumaturgie, o doctrină a vindecării. Să nu uităm că teza sa de doctorat a fost închinată marelui salvator al lăuzelor, doctorul Semmelweiss. Într-o prefaţă inedită la *Viaţa şi opera lui P. I. Semmelweiss*, Céline făcînd — credem — aluzie la unele atacuri pe care tagma medicilor le suferea din partea suprarealiştilor, declară nu fără oarecare patos: « Lumea nu durează decît prin beţia generoasă a sănătăţii, una din forţele minunate ale tinereţii care mai numără printre altele şi ingratitudinea şi insolenţa ». Sănătatea este o beţie, pentru Céline, ca şi pentru Nietzsche, alt mare bolnav. O beţie a inimii, o fericire iraţională pentru raţiunea care nu poate decît s-o întunece. « Ora prea tristă — scrie autorul *Prefeţei* la Dr. Semmelweiss — vine întotdeauna atunci cînd Fericirea, această încredere absurdă şi superbă în viaţă, face loc adevărului în inima omului ». Din nou, Céline ni-l aminteşte pe Nietzsche, atunci cînd opune Fericirea şi Adevărul. După aceşti obsedaţi ai sănătăţii, pentru ca să trăim fericirea, trebuie să

renunţăm la urmărirea adevărului. În spiritul lui Céline, sănătatea este slujită — am putea spune — printr-o serie de minciuni salvatoare. Natura însăşi minte pentru a se conserva. În lumea aceasta minată de un rău originar, sănătatea e un bun esenţial pentru care merită să minţi. Minciuna este o de-naturare a adevărului, pe care natura nu o respinge însă cu totul. Céline prin *natura sa* era un mincinos.

Şi un comediant. Nici bufon, nici paiaţă, ci personaj proteic de carnaval. Deloc comic, deşi plin de vervă umoristică. Nu-l poţi vedea, într-adevăr, pe adevăratul Céline, decît mascat, cu masca lipită de obraz, făcută una cu obrazul. Chipul său (îndeosebi al omului îmbătrînit înainte de vreme, încercănat, cu obrazul unghiular, ridat, cu ochii inegal deschişi dar exprimînd aceeaşi suspiciune şi o mereu identică şiretenie), chipul lui Céline este ceea ce pare să fie: o *închipuire*, mai mult decît o *întruchipare*. Greşim, deci, dacă vedem într-însul o impuritate incarnată, o întrupare a mîniei sau a oricărei demonii. Singurul personaj pe care-l întruchipează este acela al Comediantului, adică al omului care nu e *nici un* om şi este, în acelaşi timp, *toţi* oamenii. E ciudat faptul, că acest disimulat e înverşunatul adversar al tuturor simulărilor. Prin tendinţa conştientă care animă opera sa, aceasta ne apare ca o vastă întreprindere de demistificare. Disimulatul urmăreşte cu tenacitate pe toţi simulanţii, depistează simulările oricît de abile. Nici o aparenţă nu este cruţată, nici o minciună nu este îngăduită. Fără îndoială, prin chiar *jocul* său, Céline intuieşte fragilitatea condiţiei omului care e gata oricînd să se dea drept altul, care vrea să pară altceva decît este. « Ticuri, ticuri, ticuri » — exclamă el o dată. Peste tot stăruie, deschis, ochiul medicului curios şi al scriitorului nemilos faţă de sine însuşi. Acest ochi vede omenirea redusă la mecanismele obişnuinţei, şi obişnuinţa pentru el este întotdeauna o proastă obişnuinţă. Odată pusă în mişcare, marioneta nu mai poate fi oprită. Automatismele, « ticurile » se repetă, degradîndu-se tot mai mult pînă la neant. Cu un simţ de-a dreptul excesiv al caricaturalului, Céline descompune configuraţiile, le reduce la membrele lor, care, detaşate de corpul central, par nişte articulaţii absurde.

S-ar putea afirma despre Céline că este unul din precursorii literaturii contemporane a absurdului. Panoramă a absurdităţii, poate aceasta este formula cea mai simplă care defineşte cărţile sale. Atmosfera de coşmar, de disperare din atîtea scene ale *Călătoriei*, ale *Morţii pe credit*, ale *Nordului*, o vom regăsi în realitatea de coşmar a teatrului lui Eugen Ionescu ori, mai ales, în textele lui Samuel Beckett. Céline e mult mai aproape de Kafka decît de Proust ori de Joyce. Fără îndoială, scriitorul francez, urmaş al lui La Bruyére, ori La Rochefoucauld, rămîne un moralist. Stilul său, cum vom vedea, sparge neîncetat universul uman constituit, dar literatul dintr-însul rămîne să speculeze în maxime şi sentinţe asupra condiţiei umane. Formule izbitoare, pătrunzătoare, fără îndoială, dar formule. O literatură de moralist făcută de unul care e de mult « dincolo de bine şi de rău ». În această privinţă, Kafka, deşi predecesor al lui Céline, se situează pe o poziţie mai avangardistă, mai puţin conservatoare decît acesta. Intervenţiile lui Céline în ţesătura romanelor sale, sînt încă cele ale scriitorului care-şi comentează propriile-i personaje.

În această privinţă, Céline e un cleric al scrisului. Mincinosul, mistificatorul, comediantul este, prin însăşi virtutea naturii sale, îndemnat să se expună în scris şi prin scris. Scriitorul este, prin condiţia sa, un neruşinat. A te expune pe tine însuţi privirilor, implică o anumită impudoare. Desigur, există o falsă pudoare a cuvintelor.

Arătîndu-se pe sine prin cuvintele pe care le rosteşte, pe care le pune pe seama eroilor săi, scriitorul se ascunde în dosul cuvintelor tribului. Limbajul argotic —socoate Céline care cunoştea prea bine formele orale ale limbii franceze din timpul său — este o formă de ascundere, de disimulare, o limbă secretă, clandestină, dar — în acelaşi timp — o manifestare, o revelare a pornirilor instinctuale sau

sociale cele mai autentice. Într-un text publicat în *Arts* (6 febr. 1957) el susţine că argoul nu se face cu un glosar, ci cu imagini ale mîniei: « Argoul este făcut pentru a permite muncitorului să spună patronului său că îl detestă: Tu o duci bine, eu o duc rău, tu mă exploatezi şi treci alunecînd într-o maşină enormă, *je vais te crever* — am să te crăp ». Dacă Céline socoate că argoul s-a născut din mînie, e pentru că el însuşi îşi dă seama că literatura sa — atît de placentară limbii vorbite şi diferitelor argouri — s-a întrupat din mînie. Cît de bine a învăţat acest literat limbajul mîniei! Eroii săi (şi el care vorbeşte prin ei) ar putea spune ca şi Caliban care-i face reproşuri lui Prospero, în *Furtuna* lui Shakespeare: « M-ai învăţat să vorbesc şi profitul pe care l-am scos din această învăţătură este de a şti să blestem ». Citindu-l pe Céline nu-ţi poţi reprima uneori un sentiment de iritată admiraţie: ce bine ştie să înjure, să blasfemieze acest om ! Sentimente, virtuţi, valori consacrate, iubire, mamă, patrie, totul e introdus într-un bocal infernal şi triturat şi macerat cu o voluptate infinită. Ce putere de dezagregare ! Dar de ce toată această operaţie inversă creaţiei, de ce această cosmogonie pe dos, această reducere ad absurdum a tuturor lucrurilor?

Cei care l-au cunoscut pe doctorul Louis-Ferdinand Destouches sau pe scriitorul Céline, ne vorbesc despre compasiunea pe care acest om al indignărilor furibunde o avea pentru fiinţele neajutorate. E vorba, credem, de o simpatie viscerală pe care i-o stîrneau animalele (celebra pisică Bébert) ca şi fiinţele infantile (in-fans = necuvîntător). Ferdinand Bardamu, eroul din *Călătorie la capătul nopţii*, nu simte milă în timpul războiului decît pentru nefericitul său cal. Céline ura cu o ură sporadică dar cu atît mai vehementă aproape toate cuvîntătoarele. El care era, poate mai mult decît oricare alt prozator al Franţei din timpul său, un artist al stilului oral, al cuvîntului grăit, nu putea suferi felul în care majoritatea oamenilor se slujesc de cuvînt pentru a se arăta pe sine, şi totodată, a se ascunde după cuvinte. De aici ura sa generalizată împotriva cuvîntării umane, a cuvîntului ca prim agent al mistificării. Trăind într-o epocă în care prefixul *anti*-(folosit de la antimateria fizicii nucleare, la antimemoriile şi antipiesele literare) se bucură de o prea largă răspîndire, nu ne putem opri să nu-l considerăm pe Céline ca pe o incarnare a atitudinii *anti*-. Antimilitarismul, anticlericalismul, anticonformismul său, pe lîngă multe alte anti-patii de ale sale, fac dintr-însul un fel de model exemplar al omului în opoziţie. Şi totuşi, nu era un om al resentimentului, în sensul nietzscheian al cuvîntului. Nu ura din bovarism ceea ce ar fi dorit să fie, să devină el însuşi, dacă ar fi putut. Ura cu spontaneitatea întrucîtva copilărească a sufletelor simple. Céline a fost un mare rănit, în trupul ca şi în sufletul său, un mare mutilat. Foarte vulnerabil, el a atacat uneori primul, înainte de a fi atacat; s-a dedat la mari violenţe verbale fiind tîrît de iritările unui suflet prea larg pentru ca propria-i generozitate să o poată umple în întregime, prea împărţit pentru ca leziuni diverse să nu-i spargă fragila unitate. « Dacă oamenii sînt atît de răi, aceasta-i poate din pricina faptului că suferă, dar trebuie să treacă un timp îndelungat între momentul în care ei au încetat să sufere şi acela în care ei devin ceva mai buni » (*Călătorie la capătul nopţii*). Doctorul-scriitor n-a încetat niciodată să sufere. Astfel, n-a putut avea acel răgaz despre care vorbeşte, în care, vindecîndu-se de răul suferit, să se purifice de răul prin care e gata să facă pe alţii să sufere. Pasiunea lui Céline este deopotrivă pătimire şi patimă, deci pathos — ca să folosim anticul cuvînt elin.

Dar Louis-Ferdinand Destouches, nu uită niciodată că e medic, deci taumaturg; că nu poate aştepta alinarea suferinţelor ci trebuie să facă ceva pentru încetarea răului. Răspunzînd odată celor care-l întrebau dacă-l interesează suferinţa omului sau boala în ea însăşi, el răspunde: « . . . suferinţa omului. Îmi spun: dacă suferă va fi şi mai rău decît este de obicei; se va răzbuna şi nu merită ». Vehemenţele lui Céline sînt

uneori atît de enorme încît devin incredibile atunci cînd ştii că omul este, de fapt, un vindecător. Cînd ura depăşeşte o anumită limită, ea virează brusc de la dramatic la grotesc. Crimele lui Père Ubu, însetat de sînge peste măsură, sînt o enormă farsă. La fel, *Modesta propunere pentru exterminarea copiilor săraci din Irlanda şi utilizarea cadavrelor ca o carne de măcelărie* a lui Jonathan Swift. Totuşi, pentru ca o farsă să fie luată ca atare, trebuie să existe fie o intenţie — chiar şi ascunsă — de farsă, fie o inconştienţă totală a celui care o lansează, oarecum, malgré lui. Cazul lui Ferdinand Céline nu este nici acela al unui vulgar farsor, nici acela al unui inconştient scriind fără voie orori burleşti. *Bagatele pentru un masacru* sau *Scoala cadavrelor* sînt — orice s-ar spune de către unii apologeţi ai scriitorului — cărţi oribile. Pamflete nedemne de medicul săracilor din Clichy. O explicaţie ca aceasta: « Odată lansat, întrecea orice măsură; cuvintele îl antrenau . . . » (Robert Poulet), nu constituie o justificare. Scriitorul se lasă antrenat de cuvinte (şi cine mai mult decît Céline !) dar, în acelaşi timp, e stăpînul cuvintelor. Altminteri nu mai e scriitor, ci un om care se lasă scris de propriile sale complexe şi sindroame. Şi nu vrem să ni-l imaginăm pe Céline dement, iresponsabil, simplu agent al unui demon patologic ascuns. Desigur, cel care se simte urmărit, persecutat (şi Céline era un paranoic), poate să devină urmăritor, persecutor. « Eu sînt un om persecutat, sînt un lepros », — afirmă el o dată. Sau altădată: « Gallimard m-a ţinut în viaţă, el m-a întreţinut », pentru ca peste cîteva minute să exclame: « Canalia asta de Gallimard ! ». Teribilă instabilitate emotivă, alternanţă de sadism şi masochism, aberaţii ale unei minţi altfel strălucitoare. Atunci cînd editorul său Denoel, ştiindu-l suferind îi trimite un coş cu fructe, doctorul bolnav se rebifează: « Nu-mi plac manierele astea. Eu sînt familiar, dar nu sînt intim ». Într-adevăr, intimitatea, comunicarea totală cu altul prin renunţare la sine dar şi prin identificare totală cu sine însuşi, nu-l caracterizează. De altfel, pe omul acesta atît de direct, de spontan, de nesofisticat, familiar pînă la trivialitate, pare să-l înspăimînte comunicarea intimă, compasiunea. Îi e greaţă de contactul direct al trupurilor ca şi de acela al sufletelor. În atîtea locuri memorabile, cărţile sale denunţă promiscuităţile intimităţii. Resentimentul unui om care nu poate fi cu totul el însuşi, şi, prin urmare, nu poate stabili o legătură adevărată? Neputinţă sau nevoinţă de a se lega? Şi una şi alta: Céline nu admite *contactul cu altul*, şi totuşi aspiră să realizeze această uniune. Aspiraţie, şi totodată, repulsie. Sau, ca să aplicăm o formulă a Terezei de Avila: acest om doreşte infinit de mult şi se îndepărtează infinit de mult de ceea ce doreşte. Paradoxul personalităţii sale constă însă din unirea contrariilor: exces şi moderaţie. Nu o dată doctorul Destouches s-a ridicat cu strigăt mare în contra exceselor. Dar nu pentru a predica moderaţia, ci pentru a susţine alte excese. Dacă tună şi fulgeră împotriva alcoolului, a stupefiantelor, a intemperanţelor sexuale, a luxului şi mizeriei deopotrivă, a religiei banului şi a falselor morale ca şi a războiului, asemenea profeţilor biblici, el nu face aceasta în numele unor virtuţi care ar purta numele: temperanţă, castitate, modestie etc., ci în numele unor alte excese cum ar fi un fel de antisexualitate, de antimorală etc. Ceea ce detestă Céline este impuritatea. Moderaţia la el este aspiraţie spre rigori absolute, mortificare dusă la limite extreme. Astfel, nu se poate vorbi în cazul său de o demonie a urei, ci de un angelism sui generis. În unele clipe, scriitorul ia tonul unui arhanghel al mîniei, verva unui înger exterminator.

Demonia este o subminare interioară a omului prin însăşi pasiunea sa de căpetenie. Céline nu este singurul care a descoperit că demonia modernă constă — înainte de toate — dintr-un apetit al neantului, dar e unul dintre cei care au exprimat această demonie, au devenit un fel de avocaţi ai neantului. El ştie că un instinct al morţii este extrem de activ în conştiinţa sau, freudian vorbind, în inconştientul omului din zilele noastre. « Sadismul unanim actual — afirmă el — purcede dintr-o

aspirație spre neant, profund înrădăcinată în Om și mai ales în masa oamenilor, un fel de nerăbdare amoroasă, aproape irezistibilă, unanimă, nerăbdare a morții ». Aceste cuvinte ale scriitorului pronunțate în 1933, după apariția lucrării lui Freud *Jenseits vom Lustprinzip (Dincolo de principiul plăcerii)*, după apariția — în 1927 — a cărții lui Heidegger *Sein und Zeit (Existență și timp)* despre care, probabil, nu avea cunoștință, puțin timp după venirea lui Hitler la putere în Germania și nu mult înainte de precipitarea evenimentelor catastrofice din Europa, aceste cuvinte ale lui Céline par să reflecte o ideologie, să derive dintr-o luare de atitudine filosofică.

Dar autorul *Morții pe credit* nu a fost un ideolog. Prin însăși natura profesiei sale medicale, el era un practician. Observarea datelor concrete, diagnosticarea simptomelor sînt actele imediate ale acestui adept al medicinei experimentale. Claude Bernard, Pasteur, sau Semmelweis au fost adevărații săi părinți spirituali. Desigur, el încearcă să dispună datele observației concrete în configurații teoretice. Dar fiind un obsedat, el nu avea ceea ce se cheamă un cap « bine construit ». Ideile sale sînt fumegînde, nebuloase, luminate din cînd în cînd de scurte fulgurații, nori care se precipită în averse subite. Și mult grohotiș care se surpă cu zgomot mare într-o avalanșă. Ideile lui Céline ! Cum să le ia cineva cu adevărat în serios? Dar a fost vreodată un profet al sfîrșitului lumii luat cu adevărat în serios? Soarta profetului adevărat ca și a celui fals, știm, este moartea. Apocalipsa pe care o revelează, îl înghite. Profetul nu este doar Prezicătorul celor viitoare, ci Văzătorul lucrurilor esențiale într-un prezent etern. Din magma unui asemenea prezent își extrăgea Céline ciudatele sale viziuni. Ochiul său interior, străbătînd parcă pîlnia unui vulcan, întrezărea clocotul lăuntric, lumini de apocalips, catastrofe finale. Un adevărat coșmar, iată ce este istoria pentru el. Un coșmar în care omul, bîntuit de vise rele și încercînd să le alunge, stă scufundat fără scăpare. Inutilă orice tentativă de a îndepărta ceea ce ne înspăimîntă cît timp nu luptăm cu monștrii făuriți de noi, izbind într-înșii. Monștrii plăsmuiți în somnul rațiunii nu se risipesc însă, după cum visul rău nu poate fi alungat de acela care se luptă cu el dînd din mîini în somn. Dar totuși, omul poate să se elibereze — în parte cel puțin — de coșmarele sale, consemnîndu-le în scris. Cronicarul este un vizionar, chiar dacă nu e un istoric obiectiv. A-ți făuri o viziune despre lume, înseamnă a pune stăpînire pe ea. Cronicarul are viziuni, ficțiunile îl năpădesc chiar și atunci cînd în fața lui se desfășoară o vedere uimitor de reală. Nu spectacolul pe care-l oferă realitatea imediată, ci spectacolul interior pe care și-l oferă sieși vizionarul, ne apare în unele pagini ale marilor cronicari-văzători. Cînd Villehardouin descrie Bizanțul răsărind strălucitor cu palatele și bisericile sale în ochii cruciaților intrînd în rada portului, el ne înfățișează mai degrabă o *feerie* bizantină, o lume de vis, de cît o *realitate* bizantină, o lume văzută în stare de veghe. Tot astfel, atunci cînd Céline, prin ochii lui Bardamu privește spectacolul lumii răscolite de război, Africa sau America, el desfășoară în fața ochilor noștri o viziune a lumii ca zgomot și furie.

Vechiul adagiu pesimist *homo homini lupus*, se evocă de la sine la lectura cărților lui Céline. Toți vor moartea tuturor. Ori, cel puțin, îi lasă pe toți să moară. Legea morții dă singura coerență vieții. În teza sa de doctorat — biografie romanțată a doctorului Semmelweis, savantul, victima neînțelegerilor care s-a refugiat într-o manie a persecuției — tînărul Destouches descria o Europă însîngerată de războaiele imperiului și un medic luptînd cu incomprehensiunea pînă la demență. O suită de sîngeroase agresiuni găsim și în *Călătoria la capătul nopții*. Războiul, apoi brutalitatea primitivă ori civilizată, acuză aceeași simptomatologie a crimei. Specia umană, în ochii acestui medic, e asimilabilă unei colonii de microbi. Oamenii mișună, se luptă, se iubesc, proliferează, dar imaginile existenței lor sînt toate echivalente între ele : devotamentul ca și isteria, iubirea filială ca și delațiunea. Opera lui Céline

ne apare uneori ca o viziune a unui naturalist disperat, alteori ca o condamnare a lumii din partea unui neojansenist. Civilizaţia, societatea timpului nu e cruţată. Societatea capitalistă îi apare ca « un paradis pentru menajere ». O lume desacralizată, demonizată, trăind ultimele ei clipe într-o profundă inconştienţă, iată spectacolul pe care ni-l oferă romancierul în *Călătoria* sa ca şi în *Moarte pe credit*, *De la un castel la altul*, sau *Nord*.

Mirosul, gustul fad al umorilor (salivă, sînge etc.) te urmăreşte, devine obsedant atunci cînd pătrunzi în universul imaginar al lui Céline. Această *fadoare* a lucrurilor nu derivă dintr-o *greaţă* iniţială a autorului (cum susţine într-un studiu, de altfel interesant, Jean Pierre Richard). Greaţa există, desigur, dar ea nu e decît un reflex al acelui caracter eminamente *fad* al tuturor celor ce sînt. S-ar părea că, pentru Céline, întregul univers a devenit, ca în descrierea şcolărească a unor substanţe chimice: incolor, inodor, insipid. Lucrurile s-au golit de orice viaţă pe care o aveau înainte de o catastrofă ciudată, necunoscută, un cataclism care a corupt şi detracat totul. Un fel de păcat originar a provocat o prăbuşire interioară a lumii. Războiul, în *Călătoria la capătul nopţii*, e o asemenea catastrofă care revelează gustul esenţial fad al lucrurilor lumii acesteia. Fadoarea desgustă. Geneza universului romanesc célinean se află în această experienţă a desgustului.

Nimic nu poate desgusta un suflet ahtiat după ordine şi lumină (şi orice suflet este aspiraţie de lumină şi ordine) decît haosul şi întunericul. Noaptea este timpul coşmarelor. Noaptea obscură a simţurilor, a inimii ca şi a spiritului. Somnul raţiunii, cum ar spune Goya, naşte monştri. Aceşti monştri nu-i aparţin numai lui Céline. Unii dintre contemporanii săi, suprarealiştii înainte de toate, au fost mari generatori de coşmare. Visul, nebunia, alcătuiesc climatul favorabil al unor asemenea geneze. Ele ţin de un regim nocturn al sufletului. *Călătoria* spre limite e marea călătorie a sufletului. Nu aventurile picareşti ale lui Ferdinand Bardamu şi ale dublului său, Robinson, prin Europa, Africa şi America, fac atît de importantă *Călătoria* lui Céline. Tranşee, azil de alienaţi, peisaje africane, New York şi Detroit sînt numai etape ale unui itinerar spiritual. Căci viaţa — célinean vorbind — este prin esenţa ei *noapte*. E bizară răsturnarea zilei în noapte şi a nopţii în zi în universul lui Céline. Printr-o dialectică specifică îndeobşte misticilor, cel care a înaintat mult pe calea purgării şi a iluminării, trece succesiv prin « noaptea simţurilor » şi a « sufletului ». Tot astfel, trece prin noapte, acel homo viator din universul célinean în care transcendentul nu joacă nici un rol.

Dar unde vrea să ajungă cel care, orbecăind în noapte, caută un capăt al ei? Înapoi, într-un paradis al timpului pierdut ca şi Proust? Într-un rai plenar al fructelor pămîntului ca şi Gide? Înainte, într-o nouă ordine a umanităţii ştiinţific organizate? *Călătoria la capătul nopţii* face parte, fără îndoială, din acele cărţi care, asemenea scrierii lui Bunyan *Pilgrim's Progress (Înaintarea pelerinului)*, indică itinerariul unui suflet. Aşa cum mărturiseşte Bardamu, purtătorul de cuvînt al lui Céline, el caută « o singură idee, dar vorba ceea o idee superbă, cu mult mai tare ca moartea ». Pentru a ajunge la o asemenea piatră vital-filozofală, oamenii ar trebui să se caute pe sine « în noapte », « pînă la capătul lor înşişi ». Personajele lui Céline nu ajung niciodată la capătul nopţii lor. Pentru aceasta ar trebui să treacă *dincolo* de noapte. Ei pot întrevedea uneori cîte o lumină în întuneric. Dar luminile sînt înşelătoare, se deplasează ca şi orizontul îndată ce ne apropiem de el. Bardamu şi alte figuri din lumea lui Céline se află mereu *dincoace* de linia unui orizont niciodată atins. De aci condamnarea lor la condiţia rătăcitorului perpetuu în noapte.

Şi totuşi eroii aceştia (îndeosebi Naratorii din romanele lui Céline) se cramponează de unica salvare posibilă, de ultima şansă ce li se oferă: cuvîntul. Vorbesc, se ceartă, se iubesc *prin* şi *în* cuvinte. Limba lui Bardamu din *Călătoria la capătul nopţii*

este într-atît de mult cuvîntul lui Céline, încît e mult mai dificilă decît la alți scriitori scindarea planurilor verbale (limba scriitorului-limba personajelor). Limbajul célinean, acel monolog deloc « interior », neîntrerupt, limbaj în aparență exclusiv oral este, de fapt, un sistem de semne ale apocalipsei moderne. Structura apocaliptică a textelor lui Céline apare în versetele sale recitate de o *vox clamans in deserto*, în viziuni, imagini concrete întrerupte de ieșiri sarcastice, etc. În acest limbaj al descompunerii unei lumi, apar, de altfel, primele semne ale dezarticulării limbajului, proces pe care un Beckett și alți scriitori ai absurdului îl vor continua.

« Nu sînt decît un mic inventator »... « un mic inventator care a descoperit un mic truc » — astfel se prezenta Céline lui André Brissaud în ultimii ani ai vieții sale. Inventatorul stilului oral, al monologului frenetic, al cronicii în care fabula întrece mult realitatea? Nu, fără îndoială. Céline nu este un stil, cum se afirmă uneori. Purele virtuți formale ale scrisului său ne-ar interesa prea puțin dacă ele n-ar fi de fapt mărturia exterioară a unor seisme interioare. Stilul abscons, de o neagră strălucire a unor pagini din Apocalips, poate fi studiat și gustat sub specia valorilor sale stilistice dar el nu e decît reversul pe care — paradoxal — îl vedem, al unor revelații pe care nu putem decît să le bănuim. Trebuie să amintim în paranteză că ceea ce dă vitalitate unui limbaj, poate să provoace cu timpul secătuirea sa. Astfel, atunci cînd limba vorbită într-o epocă e consemnată într-o operă literară, în creația unui mare scriitor « oral » (cum au fost Rabelais și Céline), avem o *prezență* lingvistică de o deosebită intensitate și virulență. Limbajul popular ori argoul, atunci cînd e folosit de un scriitor talentat, devine în mîinile acestuia o unealtă de mare putere expresivă. Dar nimic nu « trece » ca și limbajul oral. « Ticurile » lingvistice sînt perisabile ca și moda vestimentară. Argoul delicvenților se schimbă mereu, între altele și pentru a fi mereu « neînțeles » de cei care nu trebuie să-l înțeleagă. Acesta e riscul limbajului vorbit. Limbajul scris, îndeosebi cel consacrat printr-o scriitură literară, are o perenitate prin chiar natura sa. Céline nu este doar un mare stilist. Limba sa însăși este, cum am arătat, o revelare a unei apocaliptice consumări interioare a veacului nostru. Cuvîntul nu este dat omului — pare să spună scriitorul — pentru ca jucîndu-se cu el să se consoleze, ci pentru ca operînd cu el să se mîntuiască. E adevărat că, în ochii săi, necuvîntătoarele (animale, copii) sînt acelea care dobîndesc iertarea. Compasiunea sa o înconjoară cu o aură cald-luminoasă pe Molly, prostituata din Detroit. Alți cîțiva inocenți se bucură de favoarea lui Céline: astfel sergentul Alcide din Africa, omul care se sacrifică pentru ca o nepoată pe care n-a văzut-o niciodată să poată studia la maicile din Bordeaux. Cuvîntătoarele, însă, sînt primejdioase. De aici riscul de a alege tocmai arta cuvîntării pentru a te mîntui. La Céline, arta nu este mîntuitoare în sensul tradițional al unei salvări estetice. Spre deosebire de Proust care încerca să găsească paradisul pierdut prin asceza și iluminările succesive ale artei, Céline consideră creația literară ca pe un rău necesar. Literatura pe care el o presimte mai mult decît o vede făcîndu-se în jurul său, e o mărturie a derutei unui sfîrșit. Literatura pe care o preconizează este ea însăși o călătorie la capătul nopții. « Poziția omului în mijlocul unui talmeș-balmeș de legi, obiceiuri, dorințe, instincte, refulate, a devenit atît de periculoasă atît, de artificială și de grotescă în același timp, încît niciodată literatura n-a fost mai ușor de conceput ca în prezent, dar nici atît de greu de suportat ». Regulile, convențiile care făceau odinioară ca artele să fie dificile, pretinzînd un meșteșug bine exersat, au dispărut. Arbitrarul pare să domine literele și artele actuale. Dar omul nu poate să construiască, să dureze multă vreme în arbitrar. De aici nevoia unor noi rigori. Céline știa prea bine că arta, propria sa artă, are într-însa ceva insuportabil. Însăși tendința de exprimare a inexprimabilului, subiacentă tuturor marilor tentative estetic-creatoare ale secolului, este, într-un sens, absurdă. Literatura a devenit

o subversiune a umanului prin instrumentul cel mai propriu omului: prin chiar cuvîntul său.

Dar să nu ne îndepărtăm de *cazul* straniului personaj Céline. Deşi era un turmentat, totuşi în craniul său (trepanat ori nu) în care bîntuiau zgomotul şi furia, se iveau uneori printre iluminările vizionarului, luminile bunului simţ, ale acelui *bon-sens* cartezian, atît de francez. În asemenea clipe de calm, medicul-scriitor, fiul unui demn funcţionar de asigurări şi al unei lenjerese, cumpănea lucrurile cu prudenţă, şi acestea se aranjau într-o anume ordine în jurul său; exagerările îşi dovedeau netemeinicia, totul lua proporţii normale, şi corolarele practice nu întîrziau să verifice constatările teoretice. Fireşte, virtutea esenţială a lui Céline, nu e luciditatea carteziană. Departe de el bunul simţ, virtutea raţională atît de echitabil împărţită între oameni, după Descartes. Luciditatea duce la o clarviziune specială: a vedea lucrurile conform unor raporturi reglementate de norme mereu aceleaşi. Nimic dintr-o asemenea logică a interrelaţiilor la Céline. Scriitorul e un vizionar, nu un clarvăzător. Obsesiile sale nu se pot organiza în categorii precise. Haosul nu devine un cosmos în existenţa omului Céline, ci numai în opera sa. Opera aceasta, după declaraţia expresă a autorului ei, nu este purtătoarea unui mesaj. Dar înconjurat de fiare apocaliptice, mereu obsedat de iminenţa unui sfîrşit teribil al omenirii, Céline vede — în acelaşi timp — foarte limpede sensul anumitor realităţi concrete. Bizară dedublare a unui spirit pendulînd între halucinaţie şi luciditate. Există o aspiraţie a acestui spirit spre pacea definită de medievali *tranquilitas ordinis* — liniştea ordinei. Pacifismul à outrance al lui Céline ţine de o propensiune spre calm a spiritului său. Scriitorul nostru a fost unul din cei mai arzători pacifişti ai secolului. Nimic nu i se părea mai absurd, mai lipsit de rost, voluntarului din 1914, decît psihoza războinică pe care a observat-o şi a denunţat-o printre primii scriitori. Ura războiul după cum ura orice conformism, orice încutiere într-un *Gehäuse* — ca să folosim termenul existenţialist. Îşi bătea joc de cei anchilozaţi în morala lor efemeră şi făţarnică: « Tartuffi ai nordului, duri şi glaciali, cu aerul lor de convenabilitate, de superioritate morală. . . fiinţe oribile congelate în *virtutea* lor ca în beton » *(Entretiens familiers de Madeleine Chapsal)*. Nu se poate spune că Céline n-a cunoscut grava problemă social-morală a timpului nostru, nici că a neglijat-o. El ştie şi spune că «adevărata cortină de fier este aceea dintre bogaţi şi zdrenţeroşi ». Dar politicul îl interesa prea puţin pe falsul mizantrop. Profet al unor cataclisme înfricoşătoare, el face parte dintre acei oameni care privind realitatea istoric-socială în faţă nu reuşesc să o obiectiveze, să o vadă desprinsă din propriile lor obsesii. Lumea lor e propriul lor coşmar; sînt gata să proiecteze cele mai teribile imagini ale unor catastrofe apocaliptice—agonii ale lumii, ale omenirii — dar şi cele mai fanteziste imagini ale speranţei.

Suflet bîntuit de un *dibbuk*, de un geniu răuvoitor, mînios, Céline era, cum am spus, un paranoic. Aceasta nu ştirbeşte întru nimic răspunderea sa scriitoricească pentru cuvintele rostite. Nu constituie o justificare a sa, dar poate oferi o explicaţie (limitat-psihiatrică) a personalităţii sale. « Sufletul nu este responsabil » — afirmă Céline în *Călătoria* sa. Eroare sau alibi. El însuşi avea să-şi dea seama că răspundem, că plătim întotdeauna, într-un fel sau altul, pentru toate gesturile noastre. Şi eroii lui Céline înţeleg cu toţii aceasta, pe măsură ce înaintează în noapte. De altfel, ceea ce îi irită e tocmai infinita iresponsabilitate a oamenilor, chiar şi a celor care, prin condiţia lor, ar trebui să-şi asume răspunderea. Atunci cînd acuză (şi o face atît de des), nu-şi arogă oare Céline dreptul de a judeca, de a condamna pe altul? Dacă ceilalţi n-ar fi răspunzători de actele lor, ar mai avea el dreptul să deschidă procesul universal pe care-l deschide? Dacă el însuşi n-ar fi responsabil ca scriitor, de propriile sale cuvinte, am mai avea dreptul să-i cîntărim opera?

Un scriitor adevărat nu se poate absolvi, în nici un caz, de răspunderea pentru cele scrise de el. Orice alt act al său priveşte justiţia sau morala, dar scriitorul se cere judecat, înainte de toate, pentru scrisul său. Numele lui Céline, poate mai mult decît oricare altul, atunci cînd e rostit în arena literelor secolului nostru, stîrneşte cele mai diverse pasiuni. Nu e vorba doar de simpatie ori antipatie, ci de furie dezlănţuită, de dragoste dementă, de admiraţie excesivă ori de infinită scîrbă. Rareori un mare scriitor a stîrnit printre contemporani asemenea reacţii tumultuoase. Cei mai mulţi ar fi dorit la un moment dat să-l ucidă, să-l ardă în efigie, ori măcar să-l înconjoare cu un cordon durabil al unei adevărate conspiraţii a tăcerii. Céline n-a fost urît, cum afirmă unii, pentru că ar fi violat legile sacrosancte ale sintaxei. Alţii au săvîrşit violul înaintea lui. Limba vorbită sau vreun argou oarecare, e la fel de convenţională ca şi o limbă literară. Nu pentru scriitura sa, ori cît de extraordinară, după cum nici pentru « ideile » sale, oricît de funambuleşti, ci pentru felul în care scrisul său a violentat falsele pudori şi sentimente, scriitorul a fost cordial detestat. De altfel, ura altora nu restabilea decît un just echilibru, căci răspundea mîniei lui Céline. Manes Sperber scria la moartea scriitorului : « Ura sa l-a distrus pe scriitorul Céline. . . » Se poate ca ea să-l fi distrus. Dar nu e mai puţin adevărat că ura l-a făcut pe scriitorul Céline. Din ură s-a întrupat opera sa. Adică dintr-o iubire întoarsă pe dos. Ca şi Swift, el ar fi putut spune : « Nu scriu pentru a plăcea omenirii, ci pentru a o răni ». Căci, ca şi Swift, autorul *Călătoriei la capătul nopţii* a fost un mizantrop. Unul din ultimii mari mizantropi ai veacului. « Oamenii sînt mistici ai morţii în care nu e permis să ai încredere » — spunea el ca un alt Diogene, care însă şi-a stins lampa şi a renunţat să mai caute Omul. Recunoscînd în existenţa umană mai mult decît un *Sein zum Tode* heideggerian, o aspiraţie spre moarte, un fel de voinţă de moarte sau un « instinct al morţii » — ca să folosim termenul lui Freud — Céline proclamă neîncrederea metodică într-o fiinţă subminată de un rău care îi e originar. Neîncrederea sa derivă din existenţa sa încătuşată. Într-adevăr, Céline, el însuşi, n-a fost un om liber. Departe de el acea perfectă disponibilitate pe care i-o atribuie unii exegeţi ai săi. A fost singur în mijlocul războiului, în primitiva lume africană ca şi în civilizaţa Americă. El n-a avut strămoşi ca un alt mare singuratic : Bernanos. El n-a vrut să aparţină nici unei comunităţi, renegîndu-le îndată ce se apropia de vreuna din ele. Singurătatea nu permite însă decît o libertate mutilată, o pseudolibertate. Bardamu, peregrin pe căile lumii, adevărat homo viator, privind acel spaectaculum mundi care în haotica sa diversitate i se înfăţişează, nu este decît un însingurat şi nici de cum un *homme libre*.

« Închipuiţi-vă un om care şi-ar planta şi şi-ar cultiva negi pe obraz. » Cuvintele acestea îi aparţin lui Rimbaud, dar i se potrivesc lui Céline. Rar individ care să se fi mutilat pe sine — sau imaginea sa în ochii semenilor săi — ca scriitorul *Morţii pe credit*. Nu ne aparţine să judecăm aici o preaciudată genealogie a automutilării în istoria literaturii din ultimul secol. De la Lautréamont la suprarealişti, de la Rimbaud la absurzi, literatul, artistul se preschimbă adeseori voit, într-un monstru, caută să devină altceva decît un om : o fiinţă fabuloasă. A judeca o asemenea fiinţă, nu este proces mai plin de dificultăţi şi erori posibile. Céline, păcătosul, nu se scuză pe sine acuzînd pe alţii. El nu este un fariseu avînd conştiinţa unei false purităţi, ci un vameş ce se ştie iremediabil impur. Un vameş însă, care nu se căieşte,căci nu speră într-o justiţie superioară, binevoitoare. A fi iertat? Pentru ce? Nici un sentiment de vinovăţie nu-l tulbură pe acest vameş, dar nici-o satisfacţie de sine nu-l consolează pe acest tulburat. Purtătorul său de cuvînt Bardamu, nu este un candid. Departe de ingenuitatea eroilor picareşti, el e un procuror al unei justiţii imanente. Anarhismul său este aparent. Ceea ce-l mînă de fapt, este o înaltă conştiinţă a legii. Lege bizară, necunoscută pare că nici de el însuşi. Expresia

« n-are nici un Dumnezeu », i s-ar putea aplica, dacă el n-ar sluji un Dumnezeu ascuns, cu o intransigenţă ciudată, o sinceritate deplină faţă de sine însuşi. Conform unei formule a lui Albert Camus, am putea descoperi în Bardamu-Céline un « sfînt fără Dumnezeu ».

În ultimii ani ai vieţii sale, înconjurat de conspiraţia tăcerii, huiduit ori aclamat de unii sau de alţii, Céline dobîndise în sfîrşit — împăcarea cu sine a unei bătrîneţi premature — convingerea că opera sa este un monument viabil. În 1950 el spunea — nu fără un oarecare umor negru — că în Franţa timpului său sînt doi scriitori adevăraţi : Jean Genet şi Ferdinand Céline. Doi « răufăcători », dintre care unul beatificat de Jean-Paul Sartre, altul insultat de acelaşi scriitor şi filozof. Fapt e că Céline începea să fie recunoscut, în deosebi de tinerii scriitori care au apărut după război, drept un mare maestru al verbului şi, mai mult chiar, cu toate riscurile unei asemenea alegeri, drept un director de conştiinţă. « Vreau să trec ca o fantomă pe aici spre groapa mea. . . spre vizuina mea. . . Am să le fac la toţi. . . Bau !. . . Hu !. . . Vor muri de frică. . . M-au bătut destul la cap cît timp eram în viaţă. Acum e rîndul meu. » Înainte de moartea sa, Céline devenise o asemenea fantomă, cînd înspăimîntătoare, cînd burlescă, întotdeauna generatoare de coşmaruri. Scrisul său de un aparent realism fotografic uneori, este în realitate halucinant. Stilul repetă omul. Există desigur o doză de copilărie în ceea ce doreşte el : să ne sperie pe toţi făcînd Bau. Dar, mai întrezărim şi un soi de vampirism ascuns care-o caracterizează. Romancierul a vrut să sperie toată lumea ca un profet care zguduie inerţiile înspăimîntînd. Dar lumea nu se sperie chiar atîta de uşor. Şi apoi după primele exerciţii de înfricoşare ale lui Céline au urmat în lume evenimente atît de teribile încît imaginaţia bravului doctor căutîndu-şi drumul orbecăind spre capătul nopţii, a rămas mult înapoia realităţii istorice a vremii sale. Oricum ar fi, Céline s-a vrut pe sine vampir, şi nu o dată a izbutit să devină. Brutalitatea sa aproape continuă, sadismul descrierilor, voluptatea pe care i-o dă cruzimea, sînt simptome ale unui vampirism spiritual destul de rar. Vampirul sadic e în acelaşi timp un masochist, mai mult ori mai puţin real. Vorbind despre sfîrşitul său pe care-l simţea apropiindu-se spunea : « Voi crăpa în ruşine, defăimare şi sărăcie, şi toate acestea din pricina unor găinării».

Şi totuşi la sfîrşitul sfîrşitului, atunci cînd nu-ţi mai rămîne nici măcar pe tălpi un fir din ţărîna drumului pe care l-ai străbătut cînd ai ajuns la capătul urii tale, a pasiunilor, a nopţii tale, ce-ţi rămîne în pumni, în trupul obosit şi sufletul consumat? Nici o lumină înaintea ta ! Este aceasta o tristeţe şi o deznădejde? « A avea o mîhnire nu este totul, ar trebui să poţi reîncepe cîntecul, să porneşti în căutarea unor noi mîhniri. . . » Astfel se încheie *Călătoria* lui Céline *la capătul nopţii*. Ceea ce îi rămîne este suferinţa însăşi. Şi ceva dincolo de suferinţă : dorinţa deznădăjduit-nădăjduitoare a unei continuări, a căutării unor noi surse de suferinţă, şi de viaţă.

Dacă ne gîndim la acei oameni ai secolului nostru, apropiaţi sufletelor noastre, precum Damian Leprosul, Charles de Faucauld, Doctor Albert Schweitzer cel care a trăit printre negrii bolnavi din Lambarene sau de un scriitor ca Saint-Exupery, Ferdinand Céline nu poate în nici un caz dobîndi afecţiunea plină de admiraţie pe care o acordăm acestor filantropi în sensul cel mai înalt al cuvîntului. Nu, Céline mizantropul nu merită admiraţia ci compasiunea noastră. A compătimi pe cineva — începutul oricărei înţelegeri — înseamnă însă a-l recunoaşte vrednic de a fi recunoscut în valoarea sa esenţial umană. Vrednicia aceasta este demnitatea. Şi a noastră.

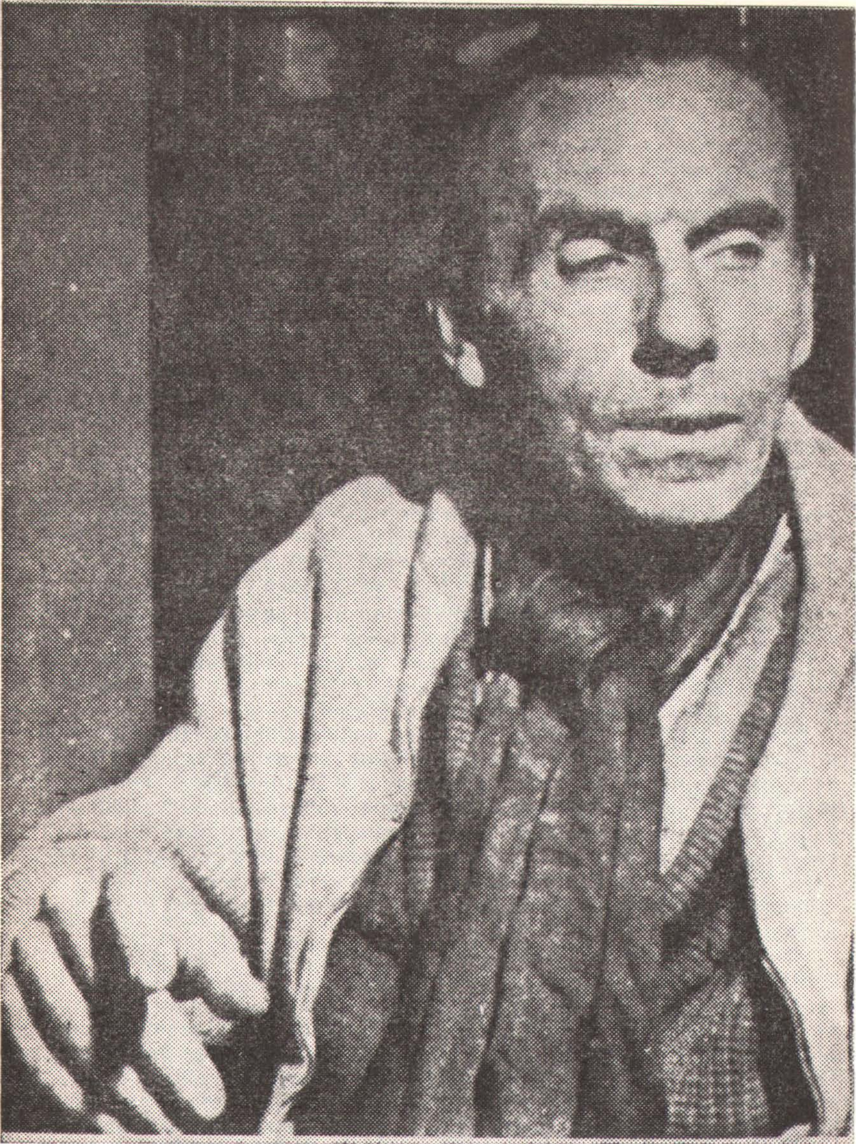

LOUIS-FERDINAND CÉLINE

CĂLĂTORIE LA CAPĂTUL NOPȚII

ROMAN

fragmente

Așa a-nceput. Eu nu zisesem niciodată nimic. Nimic. Arthur Ganate, el m-a făcut să vorbesc. Arthur, un student, medicinist și el, un camarad. Ne-ntîlnim va să zică în Palace Clichy. Era după masă. Vrea să-mi vorbească. Îl ascult. « Să nu stăm afară ! » face el. « Hai înăuntru ! » Intru cu el. Atîta tot. « Terasa asta, începe el, e pentru privit prospătura. Vino pe-aici ». Și-atunci iar începem: că pe stradă nu-i nimeni, că-i din cauza căldurii, nici trăsuri, nici nimic. Cînd e foarte frig, nici atunci nu-i nimeni pe străzi ; el e, mi-aduc aminte că mi-a zis pe chestia asta: « Parizienii au totdeauna aerul că-s ocupați, dar de fapt se plimbă de dimineață pînă seara ; dovadă c-atunci cînd nu-i vreme bună de plimbare, că-i prea frig sau că-i prea cald, nu-i mai vezi ; stau toți înăuntru și beau cafea cu frișcă și usucă halba cu gere. Așa-i ! Secolul vitezei, cică. Unde? Mari transformări, îndrugă ei. Cum? În realitate nimic nu s-a schimbat. Continuă să s-admire-ntre ei și-atît. Și nici asta nu-i ceva nou. Vorbe, și nici măcar noutăți. Două, trei, mărunțiș, pe ici pe colo ». Și mîndri grozav că făcusem să răsune asemenea adevăruri utile, am înțepenit încîntați, chiorîndu-ne la femeile din cafenea.

Pe urmă conversația a alunecat la președintele Poincaré care se ducea să-naugureze chiar în dimineața aia o expoziție de cățel, și pe urmă dintr-una-ntr-alta, la *Le Temps*, care dăduse informația. « Uite, ăsta zic și eu jurnal, nu glumă, *Le Temps !* » mă ia peste picior Arthur Ganate pe chestia asta. « Nu mai găsești altul ca el să apere rasa franceză ! Are nevoie, sărmana rasă franceză, dat fiind că nici nu există ! » i-am răspuns la fix ca să-i arăt că-s pus la punct.

— Ba da, există ! și încă ce rasă ! mă pisă el, și nu numai asta, da-i cea mai frumoasă din lume și cine zice altfel, e un bou încălțat ! Și undencepe cu ocările. I-am ținut piept, natural.

— Nu-i adevărat ! Rasa, ce numești tu rasă, nu-i decît o șleahtă de nespălați, cam ca mine, împuțiți, păduchioși, lihniți, care-au nemerit aici mînați de foame, de ciumă, de bube și de frig, învinși, năvălind din patru colțuri ale lumii. N-au ajuns mai departe din cauza mării. Asta-i Franța, ăștia-s francezii.

— Badramu, face el atunci cu un aer grav și puțin trist, părinții noștri au fost mai de soi decît noi, să nu-i vorbești de rău . . .

— Ai dreptate, Arthur, aici ai dreptate. Colțoși și preaplecați, călcați în picioare, jecmăniți, totdeauna cu sufletul la gură și căcăcioși, și, ce-i drept mai de soi ! N-am ce zice. N-o să schimbăm noi nimic ! Nici ciorapii, nici stăpînii, nici părerile, și dac-o să le schimbăm, o să fie-atît de tîrziu, c-ar fi păcat de osteneală. Fideli ne-am născut, fideli o să crăpăm !

Soldaţi pe pomană, eroi de faţadă, maimuţe cîrtitoare, puişorii lui Roi Misère ! Ne-a înhăţat, ce mai ! Cum nu sîntem cuminţi, cum strînge niţeluş . . . tot timpul cu laba-n gîtu tău, şi asta e jenant la vorbit, trebuie să fii atent dacă vrei să ciuguleşti . . . Pentru-un fleac, te sugrumă . . . Nu-i o viaţă . . .

— Mai e dragostea, Bardamu !

— Arthur, dragostea-i infinitul pus la îndemîna javrelor, şi îmi am şi eu demnitatea mea ! i-am răspuns.

— Eh ! tu ! Tu eşti un anarhist, asta eşti ! Un şmecher, în orice caz, se vede de la o poştă, ultimul răcnet în materie de idei avansate.

— Singur ai zis-o, umflatule ! Singur ai zis că-s anarhist ! Şi cea mai bună dovadă e c-am compus un fel de rugăciune răzbunătoare şi revoluţionară, grozavă ai să vezi : ARIPILE DE AUR îi zice ! Asta-i titlul . . . ! Şi i-am recitat :

Un dumnezeu care-ţi socoteşte minutele şi gologanii, un dumnezeu şucărit, senzual, care grohăie ca un porc. Un porc cu-aripi de aur căzînd şi răscăzînd peste tot cu buricu-n sus, gata la mîngîieri, ăsta-i stăpînul nostru ! Să ne pupăm !

— Mica ta operă nu rezistă-n faţa vieţii. Eu unul sînt pentru ordinea stabilită şi nu-mi place politica. Şi de altfel, în ziua-n care patria o să-mi ceară să-mi vărs sîngele pentru ea, voi fi gata, desigur, şi n-am să stau degeaba, sînt gata să-l lepăd. — Asta mi-a răspuns.

Tocmai se apropiase războiul de noi fără să fi băgat de seamă şi eu eram puţin zăpăcit. Discuţia scurtă dar aprinsă mă obosise. Şi-afară de asta, eram puţin emoţionat pentru că chelnerul îmi zisese maţe fripte din cauza bacşişului. În fine, ca să terminăm, m-am împăcat cu Arthur, m-am împăcat de tot. Eram de-aceeaşi părere pe-aproape toate chestiunile.

— E-adevărat, la urma urmei ai dreptate, am convenit eu, împăciuitor, pentru că n-ai ce-i face, sîntem toţi pe-aceeaşi galeră, o mare galeră, tragem cu toţii la rame din toate puterile, asta n-ai să poţi să zici că nu-i aşa . . . ! Şi cum stăm ? Pe cuie, noi ăştia ! Şi cu ce ne-alegem ? Cu ciuciu ! Cu bube-n cap, cu mizerii, cu gargară, plus alte guri, alte ticăloşii. Muncim ! ne trombonesc ei. Asta pute mai rău decît restul, munca lor ! Noi stăm în fundul calei, suflăm greu, puţin, ne iese untul, şi pe-urmă poftim ! Sus pe punte, la aer curat, stăpînii ! Lor ce le pasă, cu femei frumoase ca un trandafir pe genunchi, pline de parfum. Ne cheamă sus pe punte. Îşi pun jobenele pe cap şi-ncep să ne toace cam aşa : « Ascultaţi, adunătură de mortăciuni ! A-nceput războiul ! O să-i agăţăm pe infamii din Patria Nr. 2 şi-o să le spargem capetele ! Gata ! Daţi-i drumul ! Aveţi la bord tot ce vă trebuie ! Ia să vedem, strigaţi întîi cu toţii grămadă,

strigaţi să duduie: Trăiască Patria No. 1! Să s-audă de departe! Care-o să strige mai tare o să capete-o decoraţie şi-un glonte-n cur! Mama voastră! Şi care n-are chef să crape pe mare, poate-oricînd să crape pe uscat! Acolo merge şi mai repede decît aici!»

— Chiar aşa-i, mă aprobă Arthur care, hotărît lucru, ajunsese uşor de convins.

Dar ce să vezi, chiar prin faţa cafenelei unde şedeam începe să treacă un regiment cu colonelu-n cap călare. Şi arăta a om de treabă, colonelul, şi-avea chiar un aer bine dispus. Eu, doar ce-am făcut o săritură! Entuziastă!

— Mă duc să văd dacă-i aşa, îi strig lui Arthur, şi iată-mă pornit să mă-nrolez, şi încă-n pas alergător.

— Eşti un cur, Ferdinand! îmi strigă Arthur, opărit fără-ndoială de efectul eroismului meu asupra lumii care ne privea.

M-a cam şifonat cînd am văzut că ia lucrurile, aşa, dar asta nu m-a întors din drum. O făcusem. «*J'y suis, j'y reste!*» mi-am zis.

— Ai să vezi tu, huidumă! am mai avut eu timp să-i strig pîn 's-o luăm pe după colţ, cu colonelul cu tot şi cu muzica, şi cu tot regimentul după ei. Aşa s-a-ntîmplat. Exact aşa.

Am mers multă vreme. Ţi se părea că s-au topit străzile, dar tot mai erau, şi-ncă pline de civili cu nevestele lor care ne încurajau şi ne-aruncau flori de pe terase, din faţa gărilor, din biserici înţesate. Erau la patrioţi, berechet . . . A-nceput să plouă şi îndemnurile au început să se rărească din ce în ce, de n-a mai rămas suflet pe drum.

Va să zică rămăsesem numai noi între noi? Unul în spatele altuia? Muzica tăcuse. «În rezumat, mi-am zis atunci, cînd am văzut ce întorsătură luaseră lucrurile, totul nu mai are nici un haz! Trebuie luat de la-nceput!» Voiam să plec. Prea tîrziu! Închiseseră frumuşel poarta în urma noastră, a civililor. Ne prinseseră-n capcană, ca pe şoareci.

Dac-ai apucat să intri, ai intrat de-a binelea. Întîi ne-au urcat pe cai şi după o lună sau două de călărie ne-au dat jos. Poate pentru că costa prea mult. În fine, într-o dimineaţă colonelul îşi căuta armăsarul, plecase ordonanţa cu el, nu se ştia unde, într-un locşor undeva unde gloanţele nu ajungeau aşa uşor ca-n mijlocul drumului. Pentru că exact acolo reuşisem să ne plasăm, colonelul şi cu mine, exact în mijlocul drumului, şi eu îi ţineam registrul în care el scria ordinele.

Departe încolo pe şosea, departe cît puteai să vezi, erau două puncte negre, tot în drum ca şi noi, dar erau doi nemţi, care de un sfert de oră îşi făceau de lucru trăgînd în noi.

El, colonelul nostru, ştia poate de ce trăgeau nemţii, nemţii poate că ştiau şi ei, dar eu, sincer spun, nu ştiam. Oricît încercasem să-mi aduc

aminte, nu știam să le fi făcut ceva nemților. Totdeauna am fost amabil și politicos cu ei. Chiar îi cunoșteam puțin, învățasem la o școală germană cînd eram mic, prin împrejurimile Hanovrei. Vorbisem limba lor. Pe vremea aia erau o masă de cretini gălăgioși cu ochi spălăciți, privind pe furiș ca lupii ; după școală ne duceam cu toții prin pădurile din împrejurimi să pipăim fetele, trăgeam și cu arbaleta și cu un pistol care se putea cumpăra pe patru mărci. Beam bere caramel. Dar de la asta s-ajungem să tragem acuma să ne ciuruim capetele fără măcar să ne-ntîlnim întîi să stăm în drum de vorbă, era o distanță, chiar o prăpastie. Prea mare diferență.

Războiul, în fond, era tot ce nu puteai pricepe. Asta nu mai putea să meargă așa.

Se petrecuse oare ceva cu oamenii ăștia, ceva extraordinar? Ceva despre care să-mi nu dau seama de loc? Ar fi trebuit să simt . . .

Sentimentele mele față de ei nu se schimbaseră. Simțeam un fel de nevoie să-nțeleg brutalitatea lor, dar și mai mult simțeam nevoia să mă car, o nevoie imensă, absolută, în așa hal îmi apăruseră deodată toate astea ca efectul unei formidabile erori.

« Într-o chestie ca asta nu-i nimic de făcut, nimic decît s-o ștergi », îmi ziceam, la urma urmei . . .

Deasupra capetelor noastre, la doi milimetri, la un milimetru de tîmple, vibraseră unul după altul firele lungi ispititoare de oțel pe care le lasă-n aerul cald de vară gloanțele care vor să te omoare.

Niciodată nu mă simțisem atît de inutil printre toate gloanțele astea și toate luminile soarelui. O bătaie de joc imensă, universală.

În momentul acela n-aveam decît douăzeci de ani. În depărtare ferme părăsite, biserici goale și deschise, ca și cum țăranii din cătunurile alea plecaseră pentru toată ziua, toți, la o serbare la celălalt capăt al ținutului și ne lăsaseră pe-ncredere tot ce-aveau, ogorul, căruțele cu hulubele-n sus, pășunea, ogrăzile, drumul, copacii și chiar și vacile, un cîine cu lanțul lui, mă rog, totul. Ca să ne simțim bine, liniștiți, să facem ce vrem în lipsa lor. Drăguț din parte-le. « Totuși, dacă n-ar fi plecat — îmi ziceam — dac-ar mai fi rămas lume pe-aici, cu siguranță că nu ne-am fi purtat în halul ăsta, infam ! Atît de urît ! N-am fi-ndrăznit, în fața lor ! Dar nu mai era nimeni care să ne supravegheze. Nu eram decît noi, ca niște proaspeți însurăței care după ce pleacă toată lumea s-apucă de porcării ».

Mă mai gîndeam așa (de după-un copac) c-aș fi avur poftă să-l văd aici pe domnul Déroulède de care ni se vorbise-atîta, să-mi spună dumnealui cum făcea cînd lua un glonte-n burticică.

Nemții ăia ghemuiți în drum și cu poftă de tras trăgeau prost, dar păreau să aibă gloanțe berechet, magazii întregi, fără-ndoială. Războiul, hotărît lucru, nu se terminase ! Colonelul nostru — ce-i al lui e-al lui —

arăta o bravură stupefiantă ! Se plimba prin mijlocul drumului în lung şi-n lat printre traiectorii de parc-ar fi aşteptat un prieten pe peronul gării, doar că puţin mai nervos.

Mie, mai întîi, nu-mi place la ţară, trebuie s-o spun de la-nceput, niciodată n-am putut să sufăr chestia asta, totdeauna mi s-a părut trist aici, cu noroaiele care nu se mai isprăvesc, cu casele-n care nu găseşti niciodată pe nimeni şi cu drumurile care nu duc nicăieri. Dar cînd pe deasupra mai pui şi războiul, devine insuportabil. Se stîrnise un vînt brutal ; de amîndouă părţile taluzului plopii îşi amestecau rafalele frunzelor cu zgomotele scurte, seci, care veneau de-acolo de jos. Soldaţii ăia necunoscuţi nu ne nimereau de loc dar ne-nconjuraseră cu mii de morţi, parcă eram îmbrăcaţi în ei. Nu îndrăzneam să mai mişc.

Colonelul ăsta, un monstru, nu altceva ! Acuma eram sigur : era mai rău decît un cîine. Nu-i trecea prin cap c-ar putea să moară. În acelaşi timp mi-am dat seama că trebuie să fie mulţi ca el în armata noastră, oameni curajoşi şi, fără-ndoială, şi-n armata cealaltă. Cine ştie cîţi ? Unul, doi, poate că cu totul cîteva milioane ? Din clipa aia frica mea deveni panică. Cu asemenea făpturi imbecilitatea asta infernală putea să continue la infinit . . . De ce s-ar opri ? Niciodată n-am simţit-o mai implacabilă, sentinţa oamenilor şi a lucrurilor.

Oi fi eu singurul laş de pe pămînt ? mă gîndeam. Şi cu ce groază . . . ! Pierdut printre milioanele de nebuni eroici şi dezlănţuiţi şi-narmaţi pînă-n dinţi ? Cu căşti, fără căşti, fără cai, pe motociclete, urlînd, în automobile, şuierînd, puşcaşi, complotişti, zburînd, tîrîndu-se-n genunchi, săpînd, ferindu-se, ţopăind pe poteci, pîrîind, închişi în pămîntul ăsta ca-ntr-o temniţă, ca să distrugă totul, Germania, Franţa, continentele, tot ce respiră, să distrugă, mai turbaţi decît cîinii, adorîndu-şi propria lor turbare (lucru pe care cîinii nu-l fac), de-o sută de ori, de-o mie de ori mai turbaţi decît o mie de cîini şi mult, mult mai răi decît ei ! Frumos ne stătea ! Hotărît, acuma-mi dădeam seama, mă-mbarcasem într-o cruciadă apocaliptică.

Eşti virgin în oroare cum eşti virgin în voluptate. De unde să fi bănuit eu oroarea asta atunci cînd plecam din Place Clichy ? Cine să fi prevăzut, înainte de-a fi intrat cu-adevărat în război, tot ce zăcea-n scîrba asta de suflet eroic şi puturos al omului ? Acuma eram prins în cursa asta în masă spre uciderea în comun, spre foc . . . Venea din adîncuri şi-ajunsese la suprafaţă.

Colonelul tot nu se clintise din loc, mă uitam la el cum primea, sus pe taluz, scrisorele de la general, pe care le rupea mărunţel după ce le citea fără grabă, printre gloanţe. N-o fi fost nici una dintre ele ordinul s-o curme cu oroarea asta ? Nu i se zicea oare, de-acolo de sus, că se

făcuse o eroare? O eroare înfiorătoare? Maldonne? Că se înşelaseră? Că ce vruseseră să facă erau nişte manevre, în joacă, nu asasinate! Da de unde! « Continuă, colonele! Eşti pe calea cea bună! » Probabil că asta-i scria generalul des Entrayes, de la divizie, şeful nostru al tuturor, de la care primea cîte un plic la fiecare cinci minute, printr-un agent de legătură pe care frica îl făcea de fiecare dată s-arate mai verde şi mai căcăcios. Mi l-aş fi făcut frate, pe fricosul ăsta de băiat! Dar nici de fraternizat nu mai aveai timp.

Va să zică nu era eroare? Ce făceam noi, să tragem unii într-alţii aşa, fără să ne vedem la faţă măcar, nu era interzis! Aparţinea lucrurilor pe care le poţi întreprinde fără să te ia nimeni la zor. Ba era chiar recunoscut, încurajat, fără-ndoială, de oameni serioşi, ca trasul la sorţi, ca logoditul, ca vînătoarea de vulpi . . . Nimic de zis. Descoperisem dintr-odată războiul în totalitatea lui. Mă dezvirginaseră. Trebuia să fi aproape singur în faţa lui, aşa cum eram eu, ca să-i vezi toată mîrşăvia, din faţă şi din profil. Aprinseseră un război între noi şi cei din faţă şi se-ncinsese, pîrjolul! Parcă era curentul între doi cărbuni la o lampă cu arc. Şi n-avea de gînd să se stingă, cărbunele! O să ne curețe pe toţi, cu colonel cu tot, oricît face el pe paşpandache, şi din împuţita lui de carne n-o să iasă o friptură mai grozavă decît dintr-a mea.

Există fel şi fel de a fi condamnat la moarte. Ah, ce n-aş fi dat în momentul ăla să fi fost în puşcărie în loc de-a sta aici, cretinul de mine! Puteam, de pildă, dac-aş fi avut un pic de prevedere, să fi furat, era atît de uşor, ceva, undeva, cînd mai era încă timp. Nu te gîndeşti niciodată la nimic. Din puşcărie măcar ieşi viu, dar din război nu. Restul, vorbe goale.

Dac-aş fi avut măcar timp, dar nu mai aveam! Nu mai aveai nimic ce fura! Ce bine-ar fi acuma la gherlă, măi tăiculiţă, îmi ziceam, pe-unde nu-s gloanţe! Nu-s de loc! Ştiam eu una, gata să te primească oricînd, aşezată-n soare, la căldură! Un vis, cea de la Saint-Germain, exact aia şi nu alta, atît de-aproape de pădure, o ştiam bine, treceam des pe-acolo, pe vremuri. Cum se schimbă omul! Eram copil pe-atunci, mă-nspăimînta, închisoarea. Asta pentru că nu cunoşteam încă oamenii. N-am să mai cred niciodată în ce zic ei, în ce gîndesc. De oameni trebuie să te temi, numai de ei, totdeauna.

Cît o să trebuiască să mai dureze, izbeliştea asta al lor, pînă să se-oprească-n fine istoviţi, monştrii ăştia? Cît timp poate să dureze o ţîfnă ca asta? Luni de zile? Ani de zile? Cîţi? Poate pînă ce-o muri toată lumea, toţi nebunii? Pîn' la ultimul? Şi pentru că evenimentele o apucau pe calea asta disperată, m-am decis să risc totul pe-o carte, să-ncerc un ultim demers, suprem, să-ncerc eu, singur-singurel, să opresc războiul! Măcar în colţişoru-n care mă aflam.

Colonelul se fîţîia la doi paşi de mine. Mă pregăteam să-i vorbesc. N-o făcusem niciodată. Era momentul să-ndrăznesc. Aşa cum stăteau lucrurile, n-aveam cine ştie ce de pierdut. « Ce vrei? » o să mă-ntrebe el, îmi închipuiam, foarte surprins, desigur, de îndrăzneaţa mea întrerupere. Am să-i explic atunci situaţia, aşa cum o-nţelegeam eu. Ce-o să creadă el, om vedea. Totul în viaţă e să te explici. În doi e mai uşor decît singur.

Eram gata să fac acest demers decisiv cînd, chiar în clipa aia veni spre noi în pas gimnastic, zdrobit de oboseală, deşelat, un cavalerist descălărat (cum li se zicea atunci) cu casca în mînă ca Belizarie, tremurînd, plin de noroi, mái verde la faţă decît celălalt agent de legătură. Bolborosea ceva şi părea să-l doare ceva îngrozitor, pe cavaleristul ăsta, ca scos din mormînt, şi părea că tot răul de la inimă-i venea. Nici fantomei ăşteia nu-i plăceau gloanţele? Le prevedea ca şi mine?

— Ce-i? i-o reteză scurt colonelul, brutal, deranjat, aruncîndu-i, acestei stafii, o privire de oţel.

Ce-i era dat să vadă? Pe cavaleristul ăsta infam, într-un hal fără hal, într-o ţinută atît de puţin reglementară, făcînd pe el de frică, asta-l mînia grozav pe colonelul nostru. Nu-i plăcea de loc chestia asta, frica. Era evident. Şi pe urmă, cu casca aia din mînă, ţinută de parc-ar fi fost un melon, asta punea vîrf la toate, într-un regiment de elită ca al nostru, un regiment care pleca la război plin de avînt. Avea aerul că salută, călăreţul ăsta descălecat, saluta războiul, intrînd.

Sub privirea de oprobriu, mesagerul ăsta clătinîndu-se pe picioare luă poziţia de « drepţi » cu degetele la cusătura pantalonului cum se cuvine într-un asemenea caz. Aşa ţeapăn cum stătea, oscila pe taluz şi-i curgea sudoarea de-a lungul curelei hărţii, şi fălcile-i tremurau în aşa hal că scotea un fel de lătrat sugrumat ca un căţeluş care visează. Nu puteai să distingi dacă voia să spună ceva sau dacă plîngea.

Nemţii noştri de la capătul drumului tocmai schimbaseră instrumentul. Acuma continuau cu mitraliera prostiile lor ; parcă aprindeau cutii întregi de chibrituri deodată şi-n jurul nostru peste tot zburau roiuri de gloanţe turbate, afurisite ca viespile.

Omul izbuti totuşi să scoată din gură ceva articulat:

— Sergentul Barousse a fost ucis, domnule colonel, face el repede.

— Ei şi?

— A fost ucis pe cînd se ducea să caute furgonul cu pîine pe drumul spre Etrapes, domnule colonel!

— Ei şi?

— A fost spulberat de un obuz!

— Ei şi, ce-i cu asta?

— Atîta tot, domnule colonel.
— Asta-i tot?
— Da, domnule colonel, asta-i tot !
— Şi cu pîinea, ce-i? întrebă colonelul.

Şi cu asta dialogul s-a-ncheiat pentru că-mi aduc aminte foarte bine c-a avut timp să zică doar atît: « Şi cu pîinea, ce-i? » Şi pe urmă gata. Pe urmă, numai foc, şi-apoi zgomot. Dar ce zgomot, n-ai fi crezut că poate exista aşa ceva. În aşa hal ţi se umpleau ochii şi urechile şi nasul şi gura, deodată, de zgomot, c-am crezut că se isprăvise, c-ajunsesem şi eu foc şi zgomot.

Dar pe urmă, nu focul dispăruse, zgomotul mi-a rămas multă vreme în cap şi pe urmă braţele şi picioarele-mi tremurau, parcă m-ar fi scuturat cineva pe la spate. Parcă plecau singure aşa mi se părea, dar pîn'la urmă am rămas întreg, totuşi. În fumul care făcuse să mă usture ochii, mirosul pătrunzător de pulbere şi pucioasă se menţinu încă multă vreme, parcă cineva ar fi vrut să omoare ploşniţele cu el, şi păduchii, din lumea-ntreagă.

Imediat după asta m-am gîndit la sergentul Barousse care fusese spulberat cum ne povestise ăla. Era o veste bună. Cu-atît mai bine ! şi imediat m-am gîndit: « Un stîrv cît toate zilele-n minus la regiment ! » A vrut să mă trimeată la Curtea marţială pentru o cutie de conserve ! « Fiecare cu războiul lui ! » mi-am zis. Despre partea asta, trebuie să recunosc, din cînd în cînd părea să prindă bine la ceva, războiul ! Mai ştiam eu în regiment vreo trei, patru, nişte afurisite de lepre pe care cu dragă inimă le-aş fi ajutat să găsească un obuz, ca Barousse.

Cît despre colonel, nu-i dorisem răul. Cu toate astea murise şi el. Întîi că nu l-am mai văzut. Asta pentru că explozia-l aruncase pe taluz, sta lungit pe-o parte, de parcă-l aruncase-n braţele cavaleristului descălecat, mesagerul, curăţat şi el. Se-mbrăţişau amîndoi pentru o clipă şi pentru totdeauna, dar cavaleristul nu mai avea cap, nu mai avea decît o deschizătură deasupra gîtului, cu sînge care gîlgîia încetişor, cum fierbe dulceaţa-ntr-o cratiţă. Colonelul avea burta spintecată, arăta oribil. Trebuie să-l fi durut tare, lovitura, cînd a primit-o. Cu-atît mai prost pentru el ! Dacă s-ar fi cărat de la primele gloanţe, n-ar fi păţit nimic.

Toată grămada asta de cărnuri sîngera enorm.

În dreapta şi-n stînga mai explodau încă obuze.

Am părăsit terenul fără insistenţe, fericit al dracului să am un pretext atît de bun să mă car. Chiar fredonam ceva, împleticindu-mă, ca atunci cînd ai terminat o partidă frumoasă de canotaj şi-ţi simţi picioarele cam nu-ştiu-cum. « Un singur obuz ! Totuşi, ce repede se-aranjează lucrurile cu un singur obuz ! » îmi ziceam. « Ei, drăcie ! repetam întruna, Ei, drăcie !»

La capătul drumului nu mai era nimeni. Nemţii plecaseră. Dar nu mi-a trebuit mai mult ca să-nvăţ din chestia asta să nu mai merg de-acu-nainte decît în umbra copacilor. Mă grăbeam s-ajung la cantonament să văd dacă mai erau şi alţii-n regiment care să fi fost omorîţi în recunoaştere. Trebuie să existe şi ceva şmecheri, îmi ziceam eu, ca să faci să te ia prizonier . . . Ici şi colo zdrenţe de fum înţepător stăteau agăţate de muşuroaie. « Poate că la ora actuală-s toţi morţi », îmi ziceam. Dacă tot nu vor să-nţeleagă nimic, ar fi şi practic şi avantajos să-i omoare repede pe toţi . . . S-ar isprăvi numaidecît . . . S-ar întoarce fiecare acasă . . . Poate c-am trece din nou prin Place Clichy în triumf . . . Unul sau doi numai, care-am fi supravieţuit . . . Dac-ar fi după mine . . . Băieţi drăguţi, cu capul la ei, în coloană după general, toţi ăilalţi morţi ca şi colonelul ... ca Barousse . . . ca Vanaille (alt porc şi ăsta) . . . etc. Ne-ar acoperi de decoraţii, de flori, am trece pe sub Arcul de Triumf. Am intra la restaurant, ne-ar servi fără să plătim, n-am mai plăti niciodată nimic, toată viaţa noastră ! Sîntem eroi ! am zice cînd ar veni la plată . . . Apărătorii Patriei ! Şi asta ar fi de-ajuns ! Am plăti cu nişte mici drapele franţuzeşti . . . Casieriţa ar refuza să primească bani de la eroi, ba ne-ar şi da orice, şi ne-ar săruta cînd am trece prin faţa cassei. Aşa viaţă zău c-ar merita s-o trăieşti ».

Fugind îmi dădui seama să-mi sîngera braţul, dar puţin, nu era de loc o rană ca lumea, doar o simplă jupuitură. Trebuia s-o iau de la capăt.

Începu iar să plouă, cîmpiile Flandrei se-mbălau cu apă murdară. Încă o bucată de vreme n-am întîlnit pe nimeni, numai vînt, şi mai tîrziu un pic de soare. Din timp în timp, nu ştiam de unde, cîte-un glonte, aşa, prin soare şi vînt, mă căuta, ca-n glumă, dar încăpăţînat, să mă cureţe, în pustietatea asta, pe mine. De ce? În viaţa mea, chiar dac-aş mai trăi o sută de ani, n-am să mai mă plimb la ţară. Asta-i sfînt !

Mergînd aşa drept înainte mi-am adus aminte de ceremonia din ajun. Avusese loc într-o poiană, ceremonia asta, la poalele unei coline ; colonelul, cu vocea lui puternică, ţinuse regimentului un discurs : « Sus inimile ! făcea el . . . Sus inimile ! şi Trăiască Franţa ! » Cînd n-ai un pic de imaginaţie, să mori nu-i mare lucru, dar cînd ai e prea mult. Asta-i părerea mea. De cînd mă ştiu nu-nţelesesem atîtea lucruri deodată.

Colonelul, asta-i, n-avusese niciodată imaginaţie. Toată nenorocirea omului ăstuia de-aici venise, şi mai ales nenorocirea noastră. Să fi fost eu singuru-n tot regimentul ăsta care să-mi pot imagina ce-i aia moartea? Preferam felul meu de moarte . . . tardivă . . . Peste douăzeci de ani . . . peste treizeci . . . Poate şi mai mult, în locul morţii lor, imediate, preferam să-nghit noroiul Flandrei cu gura plină, mai mult decît gura căscată pîn' la urechi de-o schijă. Doar ai dreptul să-ţi ai părerea ta despre propria ta moarte. Dar atunci încotro s-apuc? Drept în faţa ochilor? Cu

spatele spre inamic. Şi dac-ar fi dat jandarmii peste mine mergînd aşa hai-hui, bine mi-ar fi stat. Aş fi fost judecat chiar în seara aia, la mare viteză, pe faţă, într-o clasă de şcoală rămasă pustie. Era plin cu clase pustii, peste tot unde treceam. S-ar fi jucat cu mine de-a justiţia, cum se joacă copiii cînd lipseşte învăţătorul. Gradaţii pe estradă la tablă, şezînd, eu în picioare, cu cătuşe la mîini, în faţa băncilor. Dimineaţa m-ar fi împuşcat: douăsprezece gloanţe plus unu. Şi-atunci?

Şi iar mă gîndeam la colonel, curajos cum era omul ăsta, cu platoşa, cu casca şi cu mustăţile, era bun de arătat plimbîndu-se aşa cum îl văzusem eu sub gloanţe şi obuze, bun de-arătat într-un music-hol, ar fi fost un spectacol să umpli Alhambra cu el, Alhambra de-atunci. L-ar fi eclipsat şi pe Fragson în epoca despre care vă vorbesc şi care era o vedetă formidabilă, totuşi. Asta gîndeam, eu. Jos inimile! asta gîndeam.

După ore şi ore de mers pe furiş şi cu prudenţă am zărit în fine soldaţi de-ai noştri în faţa unui cătun. Era un avanpost de-al nostru. Al unui escadron cantonat pe-undeva pe-acolo. Nici un mort, la ei, mi-au spus. Toţi trăiau! Şi eu care aveam marea veste: « Colonelul a murit! » le-am strigat îndată ce-am fost destul de aproape de post. « Nu colonei ne lipsesc nouă! » mi-a răspuns caporalul Pistil la ţanc, că era de gardă, şi şí de corvoadă.

— Pîn' or să pună altu-n loc, mă chiulangiule, fă bunătatea şi ia-l pe Empouille şi pe Kerdoncuff şi duceţi-vă după carne, luaţi fiecare cîte doi saci, vedeţi că-s acolo-n dosu' bisericii . . . Uite-acolo . . . Şi băgaţi de seamă să nu vă dea numai oase, ca ieri, şi descurcaţi-vă aşa ca să fiţi înapoi pîn'se ntunecă, derbedeilor!

Aşa c-am pornit-o la drum toţi trei.

« Altădată n-am să le mai povestesc nimic! » îmi ziceam, vexat. Vedeam eu că nu merita să le povesteşti nimic unor oameni ca ăştia; o adevărată dramă cum era acea pe care-o văzusem eu, se uita de pomană din cauza unor otrepe ca astea! Şi că era prea tîrziu ca să mai intereseze pe cineva. Cînd te gîndeşti c-acum o săptămînă, pentru o moarte de colonel ca asta ar fi pus patru coloane-n gazetă şi fotografia mea pe deasupra. Nişte tîmpiţi. Va să zică într-o livadă de august pălită puţin de sfîrşitul verii se-mpărţea carnea pentru tot regimentul — la umbra cireşilor. Pe saci şi pe foi de cort întinse, late, şi chiar şi pe iarbă, măruntaiele etalate, bucăţi de grăsime ca nişte smocuri galbene şi şterse, oi cu burţile spintecate şi maţele răvăşite, sîngele prelingîndu-se în pîrîiaşe ingenioase prin verdeaţă, un bou întreg tăiat în două, spînzurat de-un copac şi cu care se mai luptau încă, înjurînd, cei patru măcelari ai regimentului, ca să-i scoată tacîmul. Se-njurau în gura mare pe bucăţi de grăsime, pe

rinichi mai ales, printre roiuri de muşte cum numai în asemenea împrejurări poţi vedea, importante şi muzicale ca păsărelele.

Sînge şi iar sînge peste tot, în iarbă băltoace cleioase scurgîndu-se una-ntr-alta în căutarea pantei optime. Cîţiva paşi mai încolo tăiau ultimul porc. Şi-aici patru soldaţi şi-un măcelar se certau pe măruntaiele încă nescoase.

— Tu, mă, vîndutule, tu ai şterpelit ieri muşchiuleţul de la rinichi ! . . .

Am mai avut timp s-arunc de două-trei ori privirea la acest diferend alimentar rezemîndu-mă de-un copac, şi trebuie c-am cedat unei imense pofte de a vărsa, şi-încă nu puţin, pînă am leşinat.

La cantonament m-au dus pe-o targă, dar nu fără să profite de ocazie şi să-mi scotocoască prin cei doi saci de merinde.

M-am trezit într-un alt scandal făcut de căprar. Nu se isprăvise războiul.

•

Se-ntîmplă de toate pe lumea asta, şi-mi veni şi mie rîndul s-ajung caporal către sfîrşitul aceleiaşi luni a lui august. Mă trimeteau adesea, cu cinci oameni, să fac legăturile la ordinul generalului des Entrayes. Şeful ăsta era mărunt de statură, tăcut, şi la prima vedere nu părea nici crud, nici eroic. Dar nu trebuia să te-ncrezi în el . . . Părea că ce-i place mai mult decît orice era să-i fie lui bine şi comod. Chiar se gîndea fără-ntrerupere la confortul lui şi cu toate că de mai bine de o lună eram toţi ocupaţi cu retragerea răcnea la toată lumea dacă ordonanţa nu-i pregătise la sosirea de etapă un pat curat şi-o bucătărie modernă.

Şefului de stat-major, cu toate cele patru galoane de maior ale lui, grija asta de confort îi dădea destulă bătaie de cap. Pretenţiile gospodăreşti ale generalului des Entrayes îl agasau. Mai ales că lui, gălbejit, gastritic la culme şi constipat, nu-i prea ardea de mîncare. Dar ouăle fierte la masa generalului trebuia să le mănînce şi cu ocazia asta să-i asculte doleanţele. Sau eşti militar sau nu eşti. Totuşi, n-ajungeam să-l plîng pentru că era, ca ofiţer, un mare parşiv. Judecaţi. După ce ne tîrîsem pînă seara peste dealuri şi peste văi prin toate coclaurile, tot ajungeam să ne oprim la un moment dat, pentru ca generalul nostru să se poată culca undeva. I se căuta şi i se găsea un sat liniştit, adăpostit frumuşel, unde nu ajunseseră încă trupe în cantonament, sau dacă se aflau cumva, erau repede expediate, le dădeau pur şi simplu afară, sub cerul liber, chiar dacă apucaseră să-şi facă piramidele.

Satul era rezervat numai pentru statul-major, pentru caii lui, pentru lăzile şi valizele lui precum şi pentru curva de maior. Îl chema Pinçon, pe şolticul ăsta, maiorul Pinçon. Sper că pîn' la ora actuală a crăpat şi el

pe-undeva (şi nu de-o moarte dulce). Dar în momentul despre care vorbesc, trăia al dracului, Pinçon ăsta. Ne aduna în fiecare seară, pe noi agenţii de legătură, şi-ncepea să răcnească ca să ne pună în linie, să ne învioreze. Ne trimetea la toţi dracii, pe noi care ne tîrîsem toată ziua-n coada generalului. Încălecaţi ! descălecaţi ! Iar încălecaţi ! şi aşa într-una, să-i cărăm ordinele, ba ici, ba colo. Mai bine-ar fi fost dacă ne-ar fi înecat, cînd terminam. Ar fi fost mai practic pentru toată lumea.

— Hai ! Căraţi-vă ! Fiecare la regimentul lui ! Trap ! urla.

— Unde-i regimentu', dom' maior? făceam noi . . .

— La Barbagny.

— Şi unde-i asta, Barbagny?

— Luaţi-o pe-aici !

Pe-aici pe unde arăta el nu era decît noapte, ca peste tot de altfel, o noapte enormă care-nghiţea drumul la doi paşi şi nu-ţi scotea din beznă decît o bucăţică-n faţa ta, cît limba.

Apucă-te acuma şi caută-ţi Barbagnyul la capătul lumii. Ca să-l găseşti ar fi trebuit să sacrifici cel puţin un escadron ! Şi încă un escadron de viteji ! Eu, care nu eram viteaz de doi bani şi nici nu vedeam de ce-aş fi fost, aveam poftă să-mi găsesc Barbagnyul mai puţin decît oricine, fireşte, şi de altfel ne spusese Barbagny absolut la întîmplare. Îţi făcea impresia că ţipase la mine-n halul ăla, ca să-mi deschidă pofta de sinucidere. Dar poftele astea, ori le ai, ori nu le ai.

Despre întunericul ăsta, des de ţi se părea că n-ai să-ţi mai vezi mîna dacă o-ntindeai puţin mai departe de umăr, nu ştiam decît un lucru, dar îl ştiam absolut sigur: că era plin de enorme şi de nenumărate voinţe omucide.

Palavragiul ăsta de şef de stat-major, cum venea seara n-avea altă grijă decît să ne expedieze la moarte, şi cîteodată începînd chiar de la apusul soarelui. Mai luptam contra lui cu inerţia, ne-ndărătniceam să ne facem că nu-nţelegem, ne-agăţam cît puteam de cantonament, care, cît de cît, era un adăpost, dar pîn' la urmă, cînd nu se mai vedeau copacii, trebuia totuşi să ne hotărîm să ne ducem să murim puţin ; masa generalului era gata.

Din momentul ăsta totul se petrecea la-ntîmplare. Cîte-odată-ţi găseai şi cîteodată nu-ţi găseai regimentul şi Barbagnyul lui. Şi dacă-l găseai, era mai ales din greşeală, pentru că sentinelele escadronului de gardă trăgeau în noi cînd ne-apropiam. Vrînd-nevrînd trebuia să ne recunoaştem şi totdeauna terminam noaptea la corvezi de tot felul, cărînd baloturi de ovăz şi găleţi cu apă cu duiumul şi cu-atîta scandal pe capul nostru că ne zăpăcea peste ce ne zăpăcise nesomnul.

Dimineaţa porneam din nou, grupă de legătură, toţi cinci, la postul de comandă al generalului des Entrayes, să continuăm războiul.

Dar cele mai deseori nu găseam regimentul şi-atunci aşteptam să se facă ziuă învîrtindu-ne în jurul satelor pe drumuri necunoscute, pe la marginea cătunelor evacuate și prin crînguri suspecte, evitîndu-le pe cît puteam din cauza patrulelor germane. Dar oricum, trebuia să fim undeva aşteptînd să se facă ziuă, undeva în noapte. Nu puteam evita totul. De pe vremea aia ştiu cum trebuie să se simtă iepurii-n ascunziș.

E caracghios cum ţi se face milă. Dacă i-ai fi zis maiorului Pinçon că nu era decît un împuţit de asasin laş, i-ai fi făcut o plăcere imensă, aceea de-a pune să te împuşte acolo pe loc pe căpitanul de jandarmi care se ţinea de el ca umbra şi care nu se gîndea la altceva decît la asta. Nu cu nemţii avea el ce-avea, căpitanul de jandarmi.

Așa că nopţi tîmpite una după alta trebuia să alergăm după ascunzători numai cu speranţa, din ce în ce mai puţin rezonabilă, de a scăpa şi că dac-om scăpa, n-o să uităm niciodată, dar absolut niciodată că am descoperit pe pămînt un om făcut ca mine şi ca tine dar mai lacom de hoit decît crocodilii şi decît rechinii care umblă-ntre două ape cu gura deschisă în jurul vapoarelor, după gunoaie şi cărnuri stricate cînd le-aruncă-n larg la Havana.

Marea înfrîngere, în fond, e că uiţi, că uiţi mai ales ce te-a făcut să crăpi, şi crăpi fără să fi-nţeles vreodată pînă-n ce hal pot fi oamenii de porci. Cînd om fi în pragul mormîntului o să trebuiască să nu facem pe deştepţii, noi ăştia, dar o să trebuiască şi să nu mai uităm, o să trebuiască să povestim totul fără să schimbăm un cuvînt măcar din ce-am văzut mai infect la oameni și deabia pe-urmă să-nchidem gura şi să intrăm în groapă. Dacă faci asta, e de-ajuns pentru o viaţă de om.

L-aş fi dat rechinilor să-l mănînce, dac-ar fi fost după mine, pe maiorul Pinçon, şi și pe jandarmul lui, ca să-i învăţ ce-i aia să trăiască, şi-aș fi dat şi calul meu, ca să nu mai sufere-atît pentru că nu mai avea spinare, nenorocitul, numai două bucăţi de carne vie, sub şa, mari cît palmele mele şi mustind sînge, și cu şiroaie de puroi care-i curgeau pe lîngă marginile păturii pînă la genunchi. Se codea la mers. Dar caii sînt şi mai răbdători decît oamenii. Cînd mergea parcă se unduia. Nu puteai să-l mai laşi decît în aer liber. În grajd, din cauza mirosului care-i ieşea din răni, puţea aşa de tare că te sufocai. Şi cînd îl încălecai, de durere se-ndoia şi-i ajungea burta la genunchi. Ai fi zis că eşti călare pe un asin. Era mai comod aşa, trebuie să recunosc. Eram și noi destul de obosiţi, cu-atîta fierărie pe cap şi pe umeri.

Generalul des Entrayes aştepta cina în casa care-i fusese rezervată. Masa era pusă, lampa la locul ei.

— Ia cărați-vă toți de-aici ! ne somă iarăși Pinçon ăsta fîțîind lanterna-n dreptul nasului. Vrem să ne-așezăm la masă. Să nu vă mai spun odată ! N-au de gînd să plece, hoiturile astea !? și-acuma urla de-a binelea. De-atîta turbare să ne trimită la moarte, leșinatul ăsta prinsese chiar și ceva culoare-n obraji.

Cîteodată bucătarul generalului ne strecura pe sub mînă, înainte de plecare, ceva de haleală, c-avea generalul berechet cu ce să se-ndoape: după regulament umfla patruzeci de rații numai pentru el ! Și nu mai era tînăr, omul ăsta. Trebuia chiar să fie pe-aproape de pensie. Cînd mergea îndoia genunchii. Probabil că-și vopsea mustața.

Arterele lui, pe la tîmple, se vedea bine la lampă, cînd plecam, desenau niște meandre ca Sena la ieșirea din Paris. Se zicea că fetele lui erau mari, că nu se măritaseră și, ca și el, nu erau frumoase. Poate că din cauză că-și aducea aminte de chestiile astea era atît de morocănos și căuta pete-n soare, parc-ar fi fost un cîine bătrîn pe care-l scoseseși din tabieturile lui și care-ncerca să-și găsească coșul lui cu perna-n el peste tot unde se-ndurau să-i deschidă o ușă.

Îi plăceau grădinile frumoase și trandafirii agățători și nu scăpa una, din grădinile de trandafiri pe lîngă care treceam. Era lucru știut.

Pîn' la urmă tot porneam. Greul era să facem nenorocitele de gloabe s-o ia din loc. Le era frică să miște, întîi din cauza rănilor și-al doilea le era frică de noi și și de noapte, le era frică de toate, ce mai vorbă ! Și nouă la fel ! De zece ori ne-ntorceam să-l întrebăm pe maior pe un' s-o luăm. Și de zece ori ne făcea puturoși și chiulangii împuțiți. Tot dînd din pinteni treceam în fine și de ultimul post de gardă, dădeam plantoanelor parola și pe urmă plonjam în scîrboasa aventură, în bezna țării ăsteia a nimănui.

Tot umblînd de la un cap la altul al beznei începeam să ne descurcăm nițel, sau cel puțin așa credeam . . . Îndată ce un nor arăta mai puțin negru decît altul ne și ziceam c-am văzut ceva . . . Dar în sinea noastră nu era sigur nimic decît ecoul dusului și-ntorsului, ecoul zgomotului pe care-l făceau caii mergînd, un zgomot care te sufoca, enorm, c-aproape nu mai puteai. Avea aerul că tropăia pînă-n cer, că chiamă toți caii cîți erau pe lume, ca să ne măcelărească. De-altminteri s-ar fi putut face treaba asta c-o singură mînă numai, c-o carabină, dac-o rezemau de-un pom și ne-așteptau. Îmi ziceam din totdeauna că prima lumină care-o s-o vedem o să fie o-mpușcătură.

De patru săptămîni de cînd tot dura războiul ajunsesem în așa hal de oboseală, ne simțeam atît de nenorociți, că de-atîta sleială mai lăsasem din frică pe drum. Tortura asta de-a fi zi și noapte tracasat de oameni, de gradați, de-ăi mici mai ales, mai tîmpiți, mai meschini și mai duș-

mănoşi decît de obicei, pîn' la urmă asta-i ce-i face şi pe cei mai îndărătnici să ezite dacă să mai trăiască sau nu.

Ah, pofta asta, să te cari ! Ca să dormi ! Primul lucru ! Şi dacă-ntradevăr nu mai e nici un mijloc s-o ştergi şi să dormi, atunci chiar că-ţi trece de la sine orice poftă de viaţă. Cît ai să mai fii în viaţă o să trebuiască să ai aerul că-ţi cauţi regimentul.

Trebuie să i se-ntîmple multe unui fricos, şi usturătoare, ca-n creierul lui gîndul să mişte din loc. Cine m-a făcut pe mine să gîndesc pentru prima oară-n viaţă, da' ştii, să gîndesc dę-adevărat, a fost desigur maiorul Pinçon, mutra asta de-ţi venea rău numai s-o vezi. Aşa că mă gîndeam la el cît de tare puteam, tot bălăbănindu-mă, încotoşmănit, doborît de-atîta armură, accesoriu figurînd în această afacere internaţională de necrezut în care mă-mbarcasem din entuziasm . . . Mărturisesc.

Fiecare metru de umbră din faţa noastră era o nouă făgăduială de-a isprăvi şi de-a te curăţa, dar cum? În povestea asta nu era nimic neprevăzut afară de uniforma executantului. O să fie unu de-ai noştri? Sau unu de-ai lor?

Nu-i făcusem nimic, eu unul, ăstuia, lui Pinçon. Nici lui şi de altfel nici nemţilor . . . Cu capul lui de piersică putredă, cu ale patru galoane strălucind peste tot de la cap la buric, cu mustaţa ţepoasă şi genunchii ascuţiţi, şi cu binoclul ăla care-i atîrna de gît ca talanga la vacă şi cu harta 1/1000, ce dracu' avea cu mine? Mă-ntrebam ce-o fi fost şi cu furia asta a lui care-l stăpînea, să trimeată la moarte pe alţii? Pe alţii care n-aveau hartă.

Noi ăştia patru călăreţi făceam pe drum tot atîta gălăgie cît o jumătate de regiment. Trebuiau să ne-audă venind de la patru ceasuri depărtare, sau de nu pe semne că nu voiau să ne-audă. Era şi asta cu putinţă . . . Poate că le era şi nemţilor frică. Cine ştie?

O lună de nesomn pe fiecare pleoapă, asta căram noi, şi tot atîta şi-n ceafă, plus kilogramele de fierărie.

N-aveau darul vorbirii, călăreţii mei de escortă. La drept vorbind, deabia dacă ziceau ceva. Erau băieţi veniţi din fundul Bretaniei să-şi facă armata, şi tot ce ştiau nu de la şcoală ştiau, ştiau de la regiment. În seara aia încercasem să stau puţin de vorbă despre satul Barbagny cu cel care mergea alături de mine şi pe care-l chema Kersuzon.

— Ia zi-i, mă Kersuzon, fac eu, aici sîntem în Ardeni, ştii . . . Tu nu vezi nimic înainte-n, faţa noastră. Eu nu văd nimic...

— E negru c-an gaura curului, mi-a răspuns. Era destul . . .

— Ia zi-i, mă, tu n-ai auzit vorbindu-se de satul ăsta, de Barbagny, astăzi? Pe unde ziceau că e? l-am mai întrebat.

— Nu.

Şi gata.

Barbagnyul ăsta, n-am mai dat de el. Ne-am tot învîrtit roată-n jurul nostru pînă dimineaţa, pîn-am dat de-un alt sat, unde ne aştepta omul nostru cu binoclu. Cînd am sosit noi, generalul lui îşi bea cafeluţa sub umbrar în faţa casei primarului.

— Ah, frumoasă-i tinereţea, Pinçon ! face bătrînul în gura mare către şeful lui de stat-major cînd ne vede trecînd. Şi cu astea zise, s-a ridicat şi s-a dus să facă pipi, după care s-a mai plimbat puţin cu mîinile la spate, cam gîrbovit. Era tare obosit în dimineaţa aia, mi-a suflat ordonanţa, dormise prost, generalul, îl tracasa ceva la băşica udului, cică.

Kersuzon îmi răspundea totdeauna la fel noaptea cînd îl întrebam ; pîn' la urmă începuse să mă distreze, ca un tic. Mi-a mai repetat de două sau de trei ori chestia cu negru ca-n gaura curului şi pe urmă a murit, ucis ceva mai tîrziu pe cînd ieşea dintr-un sat, mi-aduc aminte foarte bine, un sat pe care-l luasem drept altul, ucis de nişte francezi, care-l luaseră drept altul.

Atunci a fost, la cîteva zile după moartea lui Kersuzon, cînd ne-am gîndit şi am găsit o şmecherie, de care eram destul de încîntaţi, ca să nu ne mai pierdem în noapte.

Va să zică ne dădeau afară din cantonament. Bun. Noi nu mai ziceam nimic. Nu mai protestam. « Hai, căraţi-vă ! » făcea el, ca de obicei, cu mutra lui ca de ceară.

— Am înţeles dom' maior !

Şi plecam frumuşel în partea-n care se-auzea tunul, fără să mai aşteptăm să ne roage, toţi cinci. Ai fi zis că ne duceam la cules de cireşi. Era destul de deluros prin partea aia. Era Meusa, cu colinele ei, cu viile, cu strugurii încă necopţi şi cu toamna, şi satele, de lemn uscat bine de lunile de vară, aşa că ardeau uşor.

Băgasem de seamă, noi ăştia, într-o noapte, că nu mai ştiam încotro s-apucăm. Dinspre partea-n care trăgeau tunurile ardea totdeauna cîte-un sat. Ne apropiam dar nu cine ştie ce, nu prea mult, ne uitam la sat de departe, în spectatori s-ar putea zice, aşa cam de la zece-doisprăzece kilometri, de exemplu. Şi-n epoca aia, seară de seară ardeau o mulţime de sate la orizont, începuse să se repete, eram parcă-nconjuraţi de-o horă foarte mare, un fel de serbare stranie a tuturor locşoarelor ăstora care-ţi ardeau şi-n faţă şi-ntr-o parte şi-n cealaltă, şi flăcările care se ridicau şi lingeau norii.

Vedeai cum arde tot, bisericile, şurele, unele după altele, clăile de fîn, care dădeau flăcări mai vii, mai înalte decît restul, şi pe urmă grinzile, ridicîndu-se-n noapte drept în sus, cu bărbi de scîntei, înainte de-a se prăbuşi în lumină.

Se vede bine cum arde-n sat, chiar la douăzeci de kilometri. E vesel. Un cătun, o nimica toată, pe care ziua aproape că nici nu-l vedeai, ascuns undeva într-un nenorocit de colţ de ţară, ei bine, n-ai idee noaptea, cînd arde, ce efect poate să facă ! Ai zice că-i Notre-Dame ! Şi durează, durează o noapte-ntreagă să ardă un sat, chiar unul mic; la sfîrşit zici că-i o floare imensă, pe urmă doar un boboc, pe urmă nimic.

Fumegă, şi vine dimineaţa.

Caii, pe care-i lăsam gata-nşăuaţi în cîmp lîngă noi, nu mişcau. Noi trăgeam cîte un pui de somn în iarbă, toţi afară de unu, pe rînd, care sta de gardă, obligatoriu. Dar cînd ai două focuri la care să te uiţi trece noaptea mult mai uşor, nu mai ai nimic de pătimit, nu mai e singurătate.

Păcat că n-au ţinut, satele . . . După vreo lună nu mai rămăseseră, prin zona asta. Pădurile, au tras şi-n ele, cu tunul. Dar n-au existat păduri pe mai mult de-o săptămînă. E frumos şi focul de pădure, da' ţine foarte puţin.

După asta convoaiele de artilerie au pornit toate la drum într-o direcţie şi civilii care fugeau în cealaltă.

Noi, în fond, nu puteam nici să ne ducem, nici să ne-ntoarcem; trebuia să rămînem unde eram.

Făceai coadă ca să te duci să dai ortu'popii. Nici chiar generalul nu mai găsea cantonamente fără soldaţi. Pîn'la urmă ne culcam în plin cîmp, cu general cu tot. Cei care mai avuseseră încă un pic de inimă o pierduseră şi pe-aia. De-atunci a fost, din perioada asta, c-au început să-mpuşte trupeţi ca să le ridice moralul, pe căprării, şi jandarmul a-nceput să fie citat prin ordin de zi pentru maniera-n care-şi ducea războiul lui, o manieră profundă, cea cu-adevărat adevărată.

•

După un repaos am încălecat din nou, cîteva săptămîni mai tîrziu, şi-am pornit spre nord. Frigul ne-a însoţit. Zgomotul tunului nu ne mai părăsea. Cu toate astea nu ne-ntîlneam cu nemţii decît din întîmplare, cînd un huzar, cînd un grup de puşcaşi, pe ici pe colo, în galben şi-n verde, culori frumoase. S-ar fi zis că-i căutam, dar cum îi zăream ne făceam că nu băgăm de seamă. La fiecare întîlnire cădeau doi sau trei călăreţi, cînd de-ai lor, cînd de-ai noştri. Şi caii lor, rămaşi liberi, cu scările-n vînt zdrăngănind, galopau stingheri venind spre noi de foarte departe cu şeile bizare din piele nouă, moale ca de portofel. Veneau să se-ntîlnească cu caii noştri, se-mprieteneau imediat. Aveau noroc. Unde puteam face şi noi la fel !?

Într-o dimineaţă, întorcîndu-se din recunoaştere, locotenentul de Saint-Engence îi invită pe ceilalţi ofiţeri să vină să constate că nu le spunea poveşti. « Doi am tăiat » ! îi încredinţa el pe cine voia s-asculte, arătînd

în acelaşi timp sabia, pe care, e drept, se-nchegase nişte sînge în scobitura lăsată anume pentru asta.

— A fost formidabil ! Bravo, Saint Engence ! Dacă l-aţi fi văzut, dom'lor ! Ce asalt ! întărea căpitanul Ortolan.

Se-ntîmplase-n escadronul lui Ortolan, chestia asta.

— Nu mi-a scăpat nimic din tot spectacolul ! Nu eram departe. O lovitură de vîrf în gît, înainte şi dreapta ! Toc ! Primul cade ! Altă lovitură de vîrf, în plin piept ! Stînga ! Străpunge ! O veritabilă paradă de concurs, dom'lor ! Înc-odată bravo, Saint-Engence ! Doi lăncieri ! La un kilometru de-aici ! Vlăjganii mai sînt încă-acolo ! În mijlocul arăturii ! Pentru ei, gata războiul, nu, Saint Engence? Ce dublă lovitură! Trebuie să fi murit ca iepurii !

Locotenentul de Saint-Engence, al cărui cal galopase mult, primea omagiile şi felicitările camarazilor săi cu modestie. Acuma, că Ortolan garanta isprava, se simţea liniştit şi-şi lua vînt, îşi calma calul plimbîndu-l încet în cerc în jurul escadronului adunat parc-ar fi fost vorba de urmările unei curse de obstacole.

— Ar trebui să trimitem imediat acolo altă recunoaştere, exact în acelaşi loc ! Imediat ! — se afla-n treabă căpitanul Ortolan, indiscutabil excitat. Cei doi nătărăi probabil că s-au rătăcit, dar trebuie să mai fie şi alţii pe urma lor . . . Uite, dumneata, caporal Bardamu, du-te cu cei patru oameni ai dumitale . . .

Mie mi se adresa căpitanul.

— Şi cînd or începe să tragă-n voi, încercaţi să-i reperaţi şi veniţi imediat să-mi spuneţi unde sînt ! Trebuie să fie brandemburgheji . . .

Activii povesteau că la unitate, în timp de pace, nu-l vedeai aproape niciodată, pe căpitanul ăsta, pe Ortolan. Dimpotrivă, acuma, la război, recupera al dracului. Într-adevăr, era neobosit. Rîvna lui, chiar printre atîţia aiuriţi, devenea din zi în zi mai remarcabilă. Se mai zicea că ia cocaină. Palid, cu cearcăne, totdeauna agitat pe picioarele lui fragile, îndată ce descăleca se clătina puţin, la-nceput, şi pe urmă-şi revenea, umbla furios încoace şi-ncolo peste brazde în căutarea unei aventuri. Era-n stare să ne trimită s-aprindem ţigara de la gura tunului ălora de dincolo. Colabora cu moartea. Ai fi jurat că încheiaseră contract, ea, şi căpitanul Ortolan.

Prima parte a vieţii sale (m-am interesat) se petrecuse în concursuri hipice, în ruperi de coaste, de cîteva ori pe an. Picioarele, de-atîta fracturi şi dezvăţate de mers pe jos, rămăseseră fără pulpe. Nu mai mergea, Ortolan ăsta, decît cu paşi nervoşi, pe vîrfuri, ca pe picioroange. Descălecat, cu pelerina lui peste măsură de mare, cum umbla gheboşit pe ploaie, l-ai fi luat drept un cur de cal de curse.

Să reţinem că la începutul afacerii ăşteia monstruoase, adică în luna august, şi chiar pînă-n septembrie, anumite ore, zile întregi uneori, unele porţiuni de drum, colţuri de pădure, mai erau încă de-ajutor condamnaţilor . . . Puteai să te laşi mîngîiat de iluzia că eşti mai mult sau mai puţin liniştit şi să te-apuci să mănînci ceva, o cutie de conserve de exemplu, cu pîine, toată, fără să fi prea frămîntat de presentimentul c-ar putea fi ultima. Dar începînd din octombrie s-a isprăvit cu acalmiile astea, ploaia devenind din ce în ce mai deasă, mai densă, mai împănată, umplută cu obuze şi cu gloanţe. În curînd o să fim în plină furtună şi ce încercam noi să nu vedem va fi în curînd întreagă-n faţa noastră şi n-o s-o mai putem vedea decît pe ea: propria noastră moarte.

Noaptea, de care ne temeam atît de mult la-nceput, devenea prin comparaţie destul de blîndă. Ajunsesem c-o aşteptam, c-o doream, noaptea. Le era mai puţin uşor să tragă-n noi noaptea decît ziua. Şi acuma, tot ce mai conta era diferenţa asta.

E greu s-ajungi la esenţial, chiar cînd e vorba de război; fantezia rezistă îndelung.

Cînd focul le-ameninţă prea tare, pisicile sfîrşesc prin a se arunca în apă.

Descopeream în noapte ici şi colo cîte-un sfert de oră semănînd destul de bine cu încîntătoarele timpuri de pace, timpuri ajunse de necrezut, cînd era totul blînd, cînd în fond nimic n-avea importanţă, cînd se-ntîmplau şi-atîtea alte lucruri, toate devenite extraordinar, minunat de agreabile. O catifea vie, timpurile de pace . . .

Dar curînd şi nopţile-ncepură să fie urmărite fără milă. Aproape totdeauna trebuia să-ţi pui şi noaptea oboseala la muncă, să-nduri şi să suferi un pic de supliment, măcar pentru ca să mănînci, să poţi fura un pic de somn în beznă. La liniile de avangardă mîncarea ajungea tîrîtă, ruşinos, grea, în cortegii lungi şi şchioape de căruţe prăpădite pe două roţi, pline de carne, de prizonieri, de răniţi, de ovăz, de orez şi de jandarmi dar şi de vinişor alb, în damigene vinişorul, care-ţi aduceau aminte atît de bine de glumele decoltate, damigenele astea zdruncinate şi burtoase.

Pe jos, răzleţiţii tîrîndu-se după cuptor şi pîine, şi prizonierii, şi-ai noştri şi şi-ai lor, cu cătuşe, condamnaţi la una, la alta, amestecaţi, legaţi la-ncheietura mîinii de scara jandarmilor, unii dintre ei urmînd să fie-mpuşcaţi mîine, fără ca s-arate mai trişti decît ceilalţi. Îşi mîncau şi ăştia porţia lor de ton atît de greu de digerat (şi pe care nici n-or s-ajungă să-l digere) şi-aceeaşi ultimă pîine, aşteptînd la marginea drumului ca să pornească mai departe, convoiul, cu un civil legat laolaltă cu ei, un spion după cîte spuneau, şi care habar n-avea. Şi nici noi.

Tortura regimentară continua apoi sub forma ei nocturnă, pe pipăite, prin străduţele cocoşate ale satului fără lumină şi fără chip, frînţi sub sacii

mai grei decît omul, de la un grajd necunoscut la altul tot necunoscut, înjurați, amenințați, trimiși năuci dintr-un loc într-altul, hotărît lucru, fără nici o speranță de-a sfîrși altfel decît sub amenințare, în zeamă de balegă și-n dezgustul de-a fi fost torturați, înșelați pînă la sînge de-o bandă de nebuni vicioși ajunși dintr-odată incapabili de altceva, toți cîți erau, decît de-a omorî și de-a fi omorîți fără să știi de ce.

Lungiți pe jos între două gunoiști, ne pomeneam repede sculați de galonați cu-njurături și lovituri de bocanc și zvîrliți la alte-ncărcături de convoi, iarăși.

Satul mustea de-atîta mîncare și de echipe în noaptea îndopată de grăsimi, de cartofi, de ovăz, de zahăr care trebuiau cărate și împărțite pe drum după cum se nimerea să dai peste echipe. De toate-ți aducea convoiul, numai posibilitatea de a fugi, nu !

Obosită, grupa de corvoadă cădea lată-n jurul căruței și atunci apărea furierul cu felinarul lui plimbat deasupra larvelor ăstora. Maimuța asta cu două bărbii trebuia neapărat să descopere adăpători pînă și-n cel mai mare haos. Caii la adăpat ! Și-am ajuns, eu, să văd patru oameni cu cur cu tot în apă pînă-n gît moțăind leșinați de somn.

După adăpat trebuia să găsim iarăși ferma și ulița de unde venisem și unde credeam noi că lăsasem grupa. Nu mai găseam nimic, scăpam prăbușindu-ne lîngă vreun zid și moțăind un ceas, măcar unu, dacă mai rămînea un ceas de moțăit. În meseria asta, dacă te-omoară nu-i cazul să faci mofturi, te faci ca și cum ai continua viața, pentru că ce-i mai greu asta-i, minciuna asta.

Și plecau pe urmă, furgoanele, spre linia doua. Fugind de zori, convoiul își lua drumul scîrțîind din toate roatele lui strîmbe și pleca însoțit de ruga mea fierbinte să dea ăia peste el, să-l facă bucăți, să-l ardă chiar atunci în ziua aia, așa cum se vedea-n pozele militare, spulberat și distrus pentru totdeauna cu tot echipajul lui de gorile de jandarmi, pe vecie, cu potcoave cu tot și cu reangajați cu lanterne cu tot și cu tot ce mai avea nevoie de corvezi și de linte și de făinuri pe care niciodată să nu le mai putem fierbe și să nu le mai vedem. Că dacă-i vorba să crăpi doar așa ca să crăpi, de oboseală sau de altceva, ăl mai rău era să cări saci numai ca să se isprăvească noaptea.

Și-n ziua-n care i-am fi putut ucide-așa, pîn'la butuci, pe împuțiții ăștia, măcar în ziua aia ne-ar fi lăsat în pace, îmi ziceam eu, și chiar dac-ar fi numai pe-o noapte-ntreagă, măcar am dormi din plin cu trup și suflet.

Aprovizionarea asta era un coșmar suplimentar, un mic monstru tracasant pe deasupra ălui mare al războiului. Brute, și-naintea ta și-alături și-n spate. Peste tot ne-mpănaseră cu ele. Condamnați la moarte, cu amînarea execuției, nu mai puteam scăpa de-o poftă imensă de somn și-n

afara ei totul devenea suferință, și timpul, și efortul de a mînca. Un cot de gîrlă, o bucată de zid undeva pe care credeai c-o mai văzuseși ... Te luai după miros ca să regăsești ferma grupei, redevenit cîine într-o noapte de război într-un sat părăsit. Ce te ghida mai bine era tot mirosul de căcat.

Învîrtitul de la aprovizionare, păstrătorul dușmăniilor regimentului, pentru moment stăpînul lumii. Cine vorbește de viitor e un ticălos, ce contează-i prezentul. Să invoci posteritatea e ca și cum ai ține discursuri socotelii. În noaptea satului în război majurul păstra vitele omenești pentru marile abatoare care se deschiseseră. Rege, asta-i majurul. Regele morții. Majurul Cretelle ! Exact ! Mai tare ca el nu se poate. Mai tare ca el nu e nimeni, decît doar majurul de dincolo, de la ăilalți.

Nimic nu rămăsese din sat, nimic viu, decît niște pisici speriate. Mobila, spartă mărunt, mergea la foc, la-ncălzit haleala, scaune, fotolii, bufete, de la mărunțele pîn' la barosane. Și tot ce se putea lua, luau, camarazii mei. Pieptini, lămpi, cești, fleacuri, pînă și cunune de însurăței, tot. Ca și cum ar mai fi avut ani întregi de trăit. Furau ca să se distreze, ca să aibă aerul c-or s-o mai ducă. Pofte dintotdeauna.

Tunul, pentru ei, nu era decît un zgomot. Din cauza asta pot dura războaiele. Chiar cei care-l duc, care-l fac, nu-și imaginează ce-i aia. Ar fi fost în stare și cu-un glonte-n burtă să mai adune de pe drum niște sandale încă «bune la ceva». Tot așa și oaia în agonie, căzută pe-o rînă-n staul, mai rumegă. Cea mai mare parte dintre oameni nu mor decît în ultimul moment; dar sînt și de-ăia care-ncep devreme și le trebuie douăzeci de ani și cîteodată chiar mai mult. Ăștia-s nenorociții pămîntului.

Nu era deloc înțelept din partea mea, dar era destul de practic, ca să devin laș definitiv. Fără îndoială că din cauza hotărîrii ășteia lăsam impresia unui calm desăvîrșit. Fapt este că așa cum eram inspiram o paradoxală încredere căpitanului nostru, lui Ortolan în persoană, care-n noaptea aia îmi încredință o misiune delicată. Era vorba, mi-a explicat el confidențial, să mă duc în trap, înainte de-a se lumina de ziuă, la Noirceur-sur-la-Lys, oraș de țesători situat la paisprezece kilometri de satul în care eram cantonați. Trebuia să mă asigur la fața locului de prezența inamicului. Pe tema asta trimișii nu reușiseră de azi dimineață decît să se contrazică. Generalul des Entrayes era enervat. Cu ocazia recunoașterii mi se dădu voie să-mi aleg un cal dintre cei mai puțin purulenți din escadron. Nu mai fusesem singur de multă vreme. Mi se părea așa, deodată, că plec într-o călătorie. Dar scăparea era fictivă.

De cum am pornit la drum, din cauza oboselii, n-am mai reușit, cu nici un preț, să-mi imaginez propria mea ucidere, cu destulă precizie și amănunțime. Înaintam din copac în copac în zgomotul meu de fierărie. Numai

frumoasa mea sabie, numai ea, făcea tărăboi cît un pian. Poate că eram de plîns, cine ştie, dar în ori ce caz, grotesc eram cu siguranţă.

La ce s-o fi gîndit generalul des Entrayes cînd m-a expediat în tăcerea asta îmbrăcat cum eram numai în ţimbale? Nu la mine, asta-i cert.

Aztecii, aşa se povesteşte, dădeau în mod curent maţele afară la optzeci de mii de credincioşi pe săptămînă în templele lor închinate soarelui să le-ofere zeului norilor ca să le trimită ploaie. Sînt lucruri care-ţi vine greu să le crezi pîn' a nu te fi dus la război. Dar cînd ai ajuns, îţi explici totul, şi aztecii şi dispreţul lor pentru trupul altuia este acelaşi pe care trebuie că-l avea pentru umilele mele maţe generalul Céladon des Entrayes mai sus pomenit devenit prin efectul înaintărilor în armată un fel de mic zeu-soare de-o feroce exigenţă.

Nu-mi rămînea decît o foarte modestă speranţă, aceea de a fi făcut prizonier. Slabă, speranţa asta, un firicel. Un firicel în noapte, pentru că circumstanţele nu erau de loc propice politeţelor preliminare. Glontele te nimereşte mai repede decît salutul, în momente de-astea. De altfel, ce-o să găsesc eu de spus militarului ăluia inamic din principiu şi venit anume de la celălalt capăt al Europei pîn' aici ca să mă asasineze . . . ? Dac-ar ezita o secundă (ceea ce mi-ar fi de-ajuns) ce i-aş spune? Şi mai întîi de toate, ce-ar fi el în realitate? Vreun vînzător într-o prăvălie? Un reangajat de profesie? Poate cioclu? Şi în ţivil? Bucătar? . . . Caii au noroc, pentru că dacă-ndură şi ei războiul, ca şi noi, lor nu li se cere să-l aprobe, să aibă aerul că cred în el. Nenorociţii cai, dar liberi ! Entuziasmul, curva asta, vai, e numai pentru noi !

Distingeam foarte bine drumul în momentul ăsta; şi pe lături, aşezate pe nămolul solului, pătratele, volumele caselor cu pereţii albiţi de lună ca nişte bucăţi mari, inegale de ghiaţă, blocuri palide. Aici să-mi fie oare sfîrşitul? Cît timp o să mai trec în solitudinea asta după ce mi-or face felul? Înainte dea-mi da duhul? Şi-n care şanţ? De-a lungul căruia dintre zidurile astea năruite? Cum or să mă omoare? C-o lovitură de cuţit? De obicei îţi smulgeau mîinile, îţi scoteau ochii, îţi tăiau chestiile . . . Se povesteau o mulţime de lucruri, şi nu erau amuzante de loc ! Cine ştie . . . ? Un zgomot de copită . . . Încă unul . . . ar fi de-ajuns? Animalele astea cînd merg fac fiecare cît doi oameni cu bocanci de fier lipiţi unul de altul, cu un fel ciudat de pas gimnastic, neritmic.

Inima, iepurele ăsta, mi-e la adăpost, după gratiile mici care-s coastele, agitată, ghemuită, stupidă.

Cînd te-arunci dintr-odată de pe Turnul Eiffel trebuie c-aşa ceva simţi. Ai vrea să te-agăţi de vid.

Mie mi-a ascuns-o, satul ăsta, ameninţarea, dar nu chiar de tot. În mijlocul unei pieţe un mic havuz în care gîlgîia un firicel de apă numai pentru mine.

Totul, totul era numai pentru mine în seara asta, numai pentru mine. Eram, în fine, proprietarul lunii, al satului, al unei frici enorme. Mă pregăteam s-o pornesc din nou. Noirceur-sur-la-Lys trebuia să fie încă la vreun ceas de drum cînd am zărit o licărire bine ferită deasupra unei uși. M-am dus de-a dreptul acolo și-așa mi-am descoperit un fel de îndrăzneală, dezertoare, e-adevărat, dar pe care n-o bănuiam. Licărirea dispăru repede, dar indiscutabil c-o văzusem. Am bătut. Am insistat, am bătut mereu, am strigat, jumate pe franțuzește, jumate pe nemțește, pe rînd, pentru toate eventualitățile, la necunoscuții încuiați în adîncul întunericului.

În cele din urmă ușa se deschise, pe jumătate.

— Cine-i? făcu o voce.

Eram salvat.

— Un dragon.

— Francez? — Zăream pe femeia care vorbea.

— Da, francez . . .

— C-adineauri au trecut dragoni nemți . . . Vorbeau și ei franțuzește . . .

— Da, dar eu sînt francez de-adevărat . . .

— Ah . . .

Avea aerul că se-ndoiește.

— Acuma unde-s? am întrebat.

— Au plecat spre Noirceur pe la opt . . . Îmi arăta nordul cu degetul.

O fată, o broboadă, un șorț alb apărură acuma din întuneric în pragul ușii.

— Ce v-au făcut, nemții? am întrebat-o.

— Au dat foc la o casă lîngă primărie și p-ormă, aici la noi, l-au omorît pe frate-meu ăl mic, cu lancea-n burtă . . . Cînd se juca pe Podu Roșu și se uita cum trec ei . . . Uite ! îmi arătă ea . . . E-aici . . .

Nu plîngea. A aprins din nou lumînarea pe care-o zărisem licărind. Și-am văzut — era adevărat — în fund, cadavrul mititel culcat pe-o saltea, îmbrăcat în haine de marinar; gîtul și fața erau livide, atît cît se vedea din gulerul mare pătrat. Era făcut ghem, cu brațele și picioarele și spinarea de copil îndoite. Lovitura de lance fusese ca un ax al morții prin mijlocul burții. Maică-sa, ea plîngea tare, lîngă el, în genunchi, și taică-său la fel. Pe urmă începură să geamă cu toții. Dar mie mi-era sete tare.

— N-aveți cumva o sticlă de vin să-mi vindeți?

— Întrebați-o pe ea . . . Ea știe dac-a mai rămas . . . Nemții ne-au luat o mulțime, adineauri . . .

S-au apucat să discute amîndouă, pe șoptite, în legătură cu întrebarea mea.

—Nu mai e ! îmi spuse fata, au luat nemții tot . . . Cu toate că le dădusem și noi, și-ncă mult . . .

— Eh, au băut, nu glumă ! făcu mama, care se oprise din plîns, dintr-odată. Le-a plăcut . . .

— Peste-o sută de sticle, cu siguranță . . . adăugă tatăl, încă-n genunchi, ăsta.

— N-a mai rămas nici măcar una? am insistat, mai sperînd, că tare mi-era sete, mai ales de vin alb, amărui, care să te mai trezească. Plătesc . . .

— Nu mai avem decît de-ăl foarte bun. E cinci franci sticla . . . se-ndură mama atunci.

— Bine !

Am scos ăi cinci franci ai mei din buzunar, o carboavă.

— Du-te și-adă una ! îi porunci fetei încetișor.

Fata luă lumînarea și se-ntoarse cu un litru din ascunzătoare după o clipă.

Fusesem servit, acuma trebuia să plec.

— S-or mai întoarce? întrebai, din nou neliniștit.

— Poate, făcură cu toții, dar atunci or să pîrjolească totul . . . Cînd au plecat așa ziceau . . .

— Mă duc să văd.

— Aveți mult curaj . . . Uite, pe-aici ! îmi arătă tatăl, în direcția Noirceur-sur-la-Lys . . .

Ieși chiar în drum să mă vadă plecînd. Fata și mama rămăseseră speriate lîngă micul cadavru, de veghe.

— Intră-n casă, făceau ele dinăuntru. Intră-n casă, Joseph, n-ai ce căuta-n drum . . .

— Aveți mult curaj, mai spuse el o dată, și îmi strînse mîna.

Am luat-o în trap spre nord.

— Să nu le spuneți c-am rămas aici !

Ieșise fata să strige.

— Or să vadă ei mîine, dacă mai sînteți sau nu. Nu-mi făcea de loc plăcere că dădusem ăi cinci franci. Erau acum cinci franci între noi. Asta-i de-ajuns ca să urăști, cinci franci, și să le dorești moartea. N-o să fie dragoste de risipit pe lumea asta, cîtă vreme-or să mai fie cinci franci între oameni.

— Mîine, repetară ei cu îndoială . . .

Și pentru ei era departe mîine, n-avea prea mult sens, un mîine ca ăsta. În fond, pentru noi toți era vorba să mai trăim un ceas în plus, și un singur ceas într-o lume-n care totul se redusese la ucidere, era un fenomen.

N-a durat mult. Mergeam în trap, de la copac la copac, și mă așteptam să fiu oprit sau împușcat dintr-un moment într-altul. Dar, nimic.

Trebuie să fi fost cam două după miezul nopții, nu mai mult, cînd am ajuns pe creasta unei coline mici, la pas. Am văzut, deodată, dincolo, la

poalele povîrnişului, rînduri şi rînduri de becuri de gaz aprinse, şi în faţă, în primul plan, o gară luminată toată, cu vagoane, cu bufet, de unde nu venea însă nici un zgomot . . . Nimic. Străzi, bulevarde, felinare, şi iarăşi alte paralele de lumini, cartiere-ntregi, şi pe-urmă tot restul, împrejur nimic decît beznă, vid, vid lacom în jurul oraşului întins, etalat în faţa mea, ca şi cum l-ar fi pierdut cineva, oraşul ăsta, aşa luminat şi risipit în chiar mijlocul nopţii. Am descălecat şi m-am aşezat pe-un muşuroi să mă uit puţin.

Tot nu ştiam dacă nemţii intraseră-n Noirceur dar cum ştiam că-n cazuri de-astea ei dădeau deobicei foc dacă intraseră şi că, dacă nu dădeau foc imediat, însemna c-aveau intenţii nu chiar obişnuite.

Şi nici tunuri nu s-auzeau; era suspect.

Calul meu voia şi el să se culce. Trăgea de frîu şi asta mă făcu să mă-ntorc. Cînd mă uitai din nou spre oraş, se schimbase ceva în înfăţişarea muşuroiului din faţa mea, nu mare lucru, desigur, dar totuşi ceva, destul ca să mă facă să strig « Hei, cine-i?» Schimbarea asta în felul cum cădea întunericul se petrecuse la cîţiva paşi . . . Trebuie că era cineva pe-acolo . . .

— Nu urla aşa ! răspunse o voce de om grea şi răguşită, o voce care părea să fie franţuzească neaoşă.

— Vrei să te cari şi tu? mă-ntrebă. Acuma-l vedeam. Un infanterist, cu cozorocul pe-o parte, stil « deşcă bătrînă». Sînt ani şi ani de-atunci, şi-mi aduc încă bine aminte de clipa aia, de silueta lui ieşind din buruieni ca pe vremuri ţintele la trageri, la bîlciuri.

Ne-am apropiat unul de altul. Eram cu revolverul în mînă. Încă puţin şi-aş fi tras, fără să ştiu de ce.

— Ascultă, făcu el, i-ai văzut?

— Nu, dar de asta-am venit, să-i văd.

— Eşti de la 145, de la dragoni?

— Da. Tu?

— Eu, eu sînt rezervist. . .

— Ah, am făcut eu. Mă surprindea, un rezervist. Era primul pe care-l vedeam. Noi fusesem numai între activi. Nu-i distingeam faţa, da' glasu' nu-i era ca al nostru, era altfel, parcă mai trist, aşa că mai valabil decît al nostru. Din cauza asta nu puteam să nu am parcă puţină încredere-n el. Era un pic de ceva.

— M-am săturat, făcea el mereu, mă duc să mă umfle boşii . . .

N-ascundea nimic.

— Cum ai de gînd să faci?

Începuse deodată să mă intereseze, mai mult decît orice, ideea asta a lui, cum avea de gînd să facă, să-l umfle nemţii.

— Încă nu știu . . .

— Cum ai făcut de te-ai descurcat pîn'aici . . .? Nu-i ușor să-i faci să te umfle!

— Puțin îmi pasă. Mă duc și mă predau.

— Nu ți-e frică?

— Mi-e, și p-ormă zic că-i idiot, dacă vrei să știi, puțin îmi pasă de nemți, mă piș pă ei, nu mi-au făcut nimic . . .

— Taci din gură, poate că ne-ascultă . . .

M-apucase-așa, o poftă să fiu politicos cu nemții. Aș fi vrut să-mi explice tipu' ăsta rezervistu' ăsta, dacă tot începuse, de ce n-aveam eu curajul să fac războiul cum îl aveau toți ăilalți. Dar el nu-mi explica nimic, nu făcea decît să repete că-i sătul pînă-n gît.

Mi-a povestit atunci despre debandada care fusese la ei în regiment în ajun, în zori, din cauza vînătorilor noștri de munte care deschiseseră focul din greșală asupra companiei lor care venea să-i schimbe. Nu-i așteptau la ora aia. Veniseră cu trei ceasuri înainte de ora prevăzută. Și vînătorii, obosiți, surprinși, au tras în ei. Știam povestea, mi-o cîntaseră și mie.

— Eu, îți dai seama, cum să nu fi profitat! făcea el. Robinson, mi-am zis. Așa mă cheamă, Robinson. Robinson Léon. Acum ori niciodată, mi-am zis, ai ocazia s-o ștergi . . . Nu-i așa? Și-am luat-o pe la marginea unei pădurici și pe-urmă, ia-nchipuiești, am dat peste căpitanul nostru . . . Era rezemat de-un copac, căpitănașu' picnit urît de tot . . . Pe curățate . . . Se ținea de burtă cu-amîndouă mîinile și scuipa . . . Îi curgea sînge de peste tot și-și dădea ochii peste cap . . . Nu era nimeni acolo. Se isprăvise cu el. « Mamăă, mamăă», se smiorcăia și se pișa sînge . . .

« Isprăvește cu d-astea, i-am zis. Mamăă! Se cacă pe tine, mă-ta . . .» i-am zis așa, în trecere. Din colțul buzelor . . . Îți închipui ce plăcere i-a făcut asta, porcului . . . He-ei, băiete . . . N-ai mereu ocazie să-i zici unui căpitan ce-ai în cap . . . Trebuie să profiți, cînd poți. E ceva rar . . . Și ca să pot s-o șterg mai repede mi-am aruncat și ranița și arma . . . într-o baltă cu rațe pe lîngă care-am trecut . . . Închipuie-ți că eu, așa cum mă vezi și te văd, n-am poftă s-omor pe nimeni, nu-s învățat . . . Nici prin cîrciumi, nu prea-mi plăcea cafteala, nici în timp de pace . . . Mă căram. Așa că-ți dai seama . . . În țivilie încercam să mă duc la fabrică regulat . . . Eram cum s-ar zice gravor, da' nu-mi plăcea, din cauza certurilor; preferam să vînd jurnale, seara, într-un cartier liniștit unde mă cunoștea lumea, prin jur de Banca Franței . . . Place des Victoires dacă vrei să știi . . . Rue des Petits-Champs . . . Era sectorul meu. Nu treceam niciodată dincolo de rue du Louvre și de Palais Royal pe partea aia, vezi cum vine . . . Dimineața făceam comisioane negustorilor . . . După masă din cînd în cînd mai duceam un transport, mă descurcam . . . Mai făceam și puțin hamalîc...

Da' de arme n-am nevoie ! Dacă te văd nemţii cu arme, ei, ce te faci ? Te-ai aranjat ! Da' dacă nu eşti după regulament, ca mine-acum . . . Nimic în mînă, nimic în buzunare . . . Îşi dau ei seama că n-o să le fie greu să mă ia prizonier, mă-nţelegi ? Ştiu ei cu cine au a face . . . Dac-ai putea s-ajungi la nemţi în pielea goală ar fi şi mai bine . . . Ca un cal ! Atunci n-ar putea să afle nici din ce armă eşti, nu . . . ?

— Asta aşa-i.

Îmi dădeam seama că vîrsta înseamnă ceva ca chestie de idei. Te face să fii mai practic.

— Unde-s ? Acolo ? Sfredeleam amîndoi cu privirea şi ne cîntăream şansele şi-ncercam să ne ghicim viitorul ca-n cărţi pe planul luminos întins la picioarele noastre pe care ni-l oferea oraşul cufundat în tăcere.

— Mergem ?

Era vorba de trecut întîi linia ferată. Dacă erau sentinele, aveau să tragă-n noi. Sau poate că nu. Trebuia să vedem. Să trecem peste sau pe sub tunel.

— Ar trebui să ne grăbim, a adăugat Robinson ăla . . .

Asta-i treabă de făcut noaptea. Ziua n-ai prieteni, toată lumea lucrează pentru galerie, ziua, vezi tu, chiar şi la război e ca la bîlci . . . Iei gloaba cu tine ? Am luat-o cu mine. Prudenţă, să pot s-o şterg mai repede dacă ne primeau prost. Am ajuns la trecerea la nivel, am ridicat braţele lungi cu dungi albe şi roşii. Nu mai văzusem niciodată bariere de forma asta. Pe la noi nu erau aşa.

— Tu ce crezi, or fi intrat ?

— Cu siguranţă ! face el. Dă-i drumu' . . . !

Acuma eram forţaţi să fim la fel de curajoşi ca şi ăi curajoşi, din cauza calului, care înainta liniştit în urma noastră, ca şi cum ne-ar fi împins cu gălăgia lui : nu s-auzea decît el. Toc ! şi iar toc ! cu potcoavele. Izbea ecoul din plin, nici nu-i păsa.

Robinson ăsta, pe ce se baza să ne scoată din încurcătură ? Pe noapte ? Mergeam la pas amîndoi prin mijlocul străzii pustii, fără nici un şiretlic şi-încă-n pas candenţat, ca la instrucţie.

Avea dreptate, Robinson, ziua era nemiloasă, de la pămînt şi pîn'la cer. Aşa cum mergeam noi pe drum trebuie c-aveam un aer foarte inofensiv, amîndoi, chiar naiv, parcă ne-am fi întors din permisie. Tu ai auzit dentîiu' de huzari, c-a fost făcut prizonier întreg . . . ? La Lille . . . ? Cic-au intrat aşa, fără să ştie, cu colonelu-n frunte . . . Pe-o stradă principală, dom'le ! Şi p-ormă s-a-nchis . . . Şi pe dinainte şi pe dinapoi . . . Nemţi pă peste tot . . . La ferestre, peste tot ! Gata ! Ca pe nişte şobolani ! Mă, ce baftă !

— Ah, idioţii !

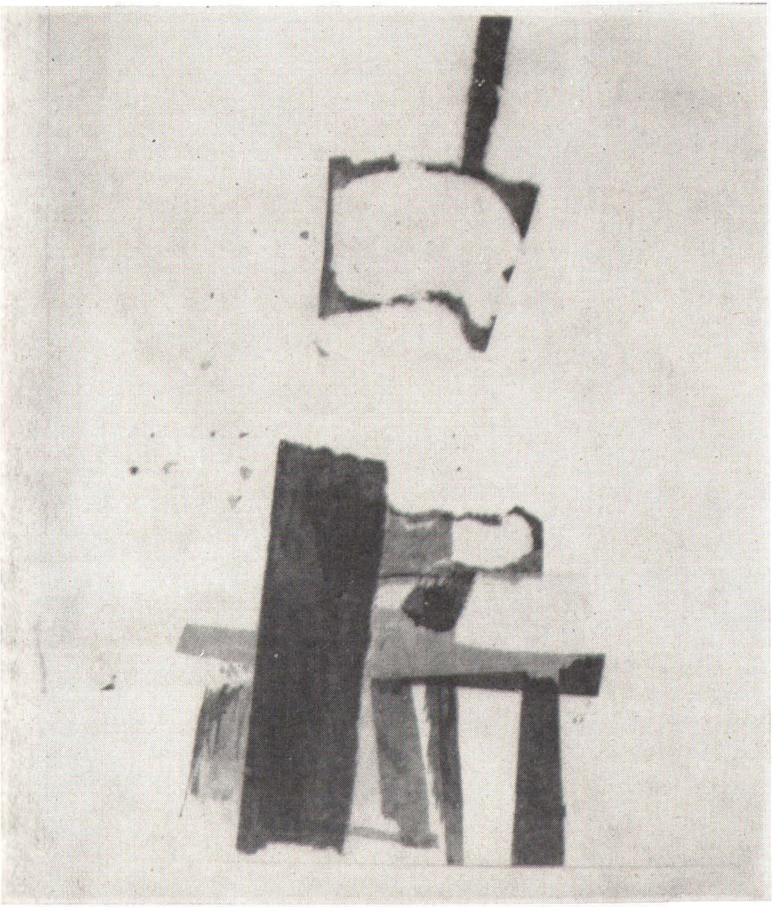

1

ION BIŢAN

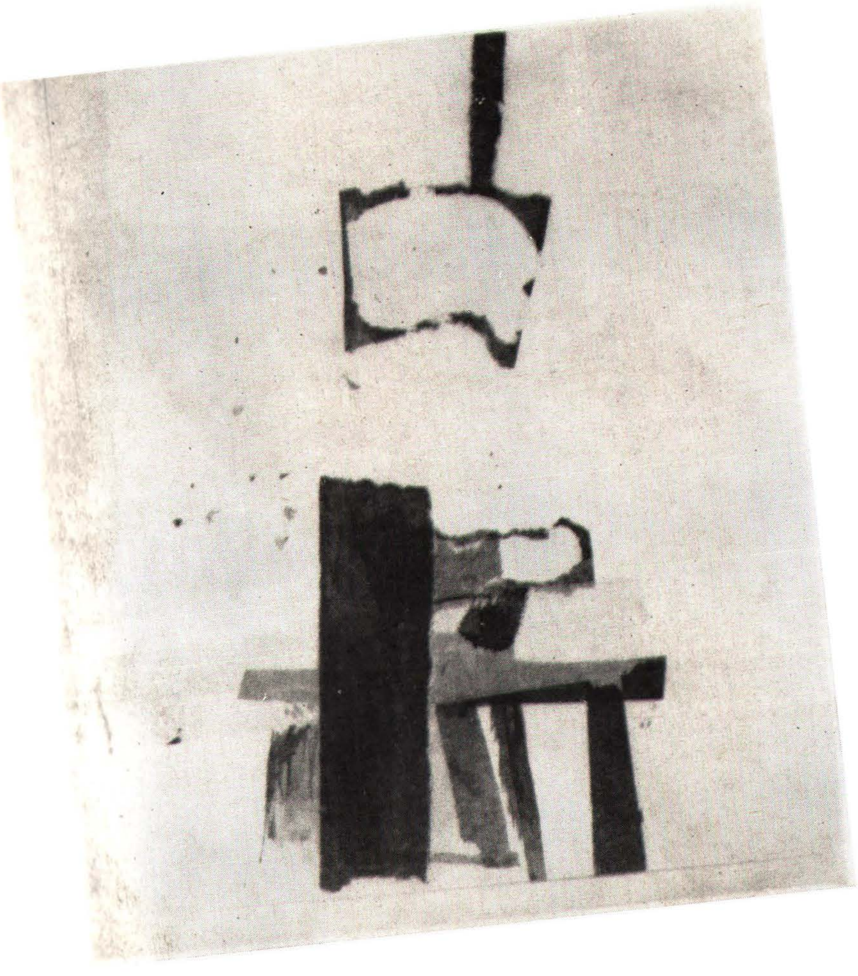

ION BIŢAN

I. Poezia unor tente negre
II. Echilibrul creat jos în stînga paginei
III. Compoziție cu o culoare albă care iese din pagină
IV. Armonia cu roșu-brun
V. Prezența literei "G"

II

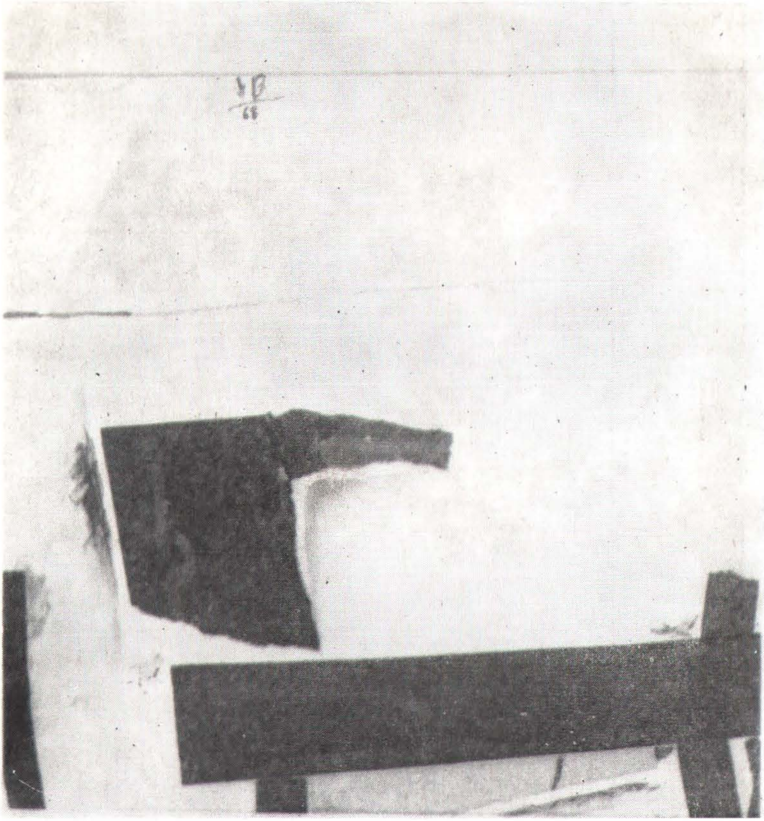

III

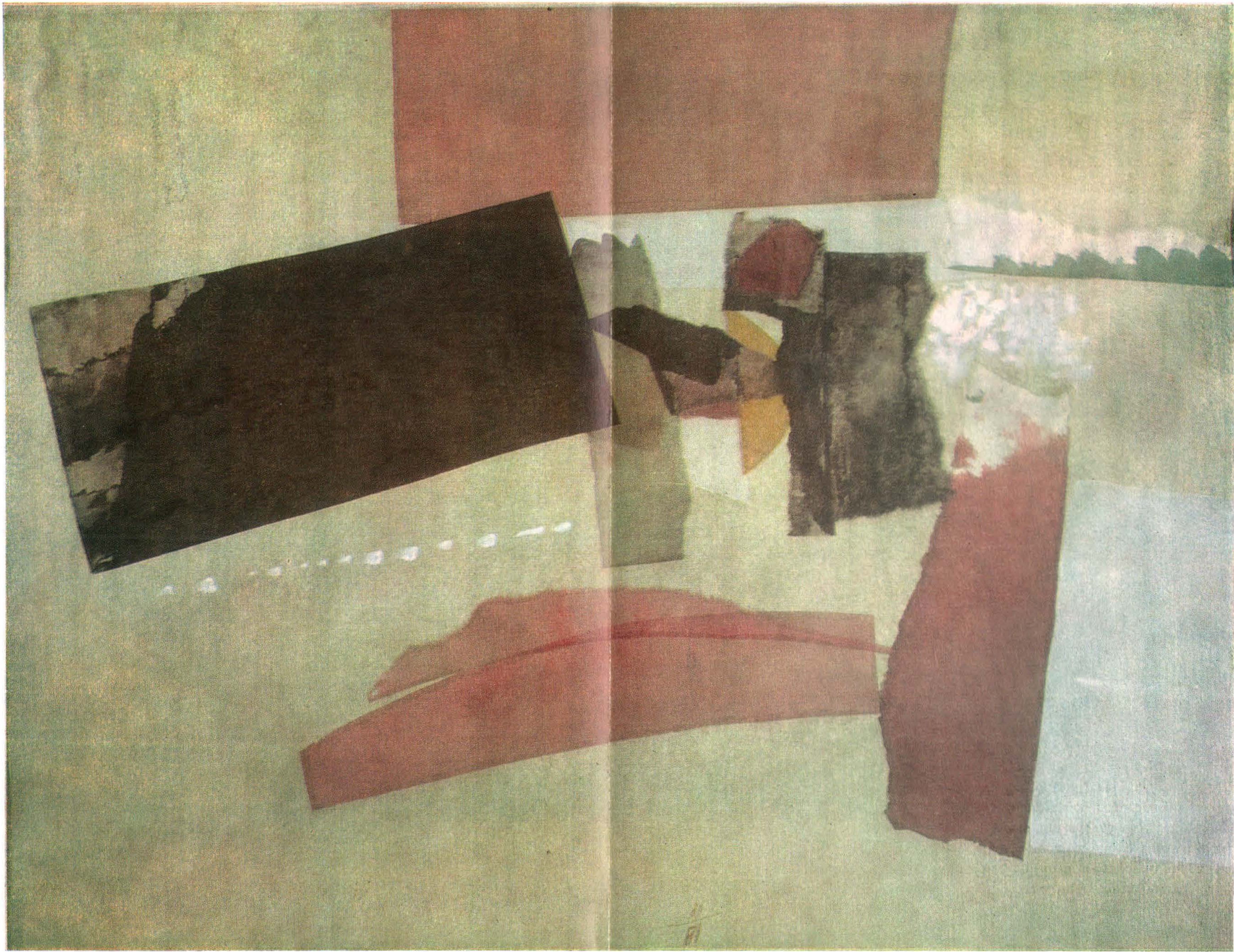

I. Poezia unor tente negre
II. Echilibrul creat jos în stînga paginei
III. Compoziție cu o culoare albă care iese din pagină
IV. Armonia cu roșu-brun
V. Prezența literei "G"

II

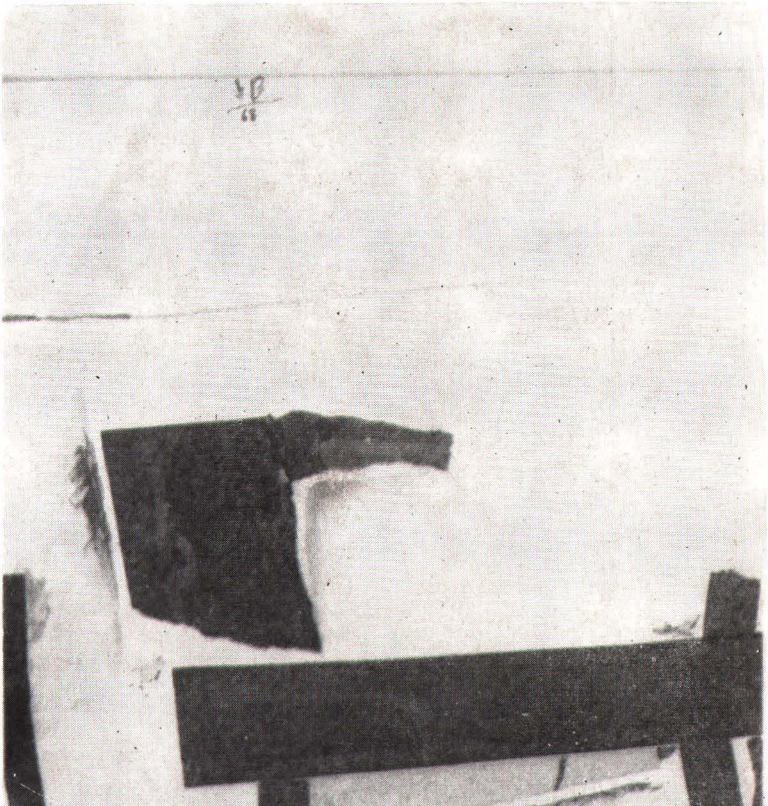

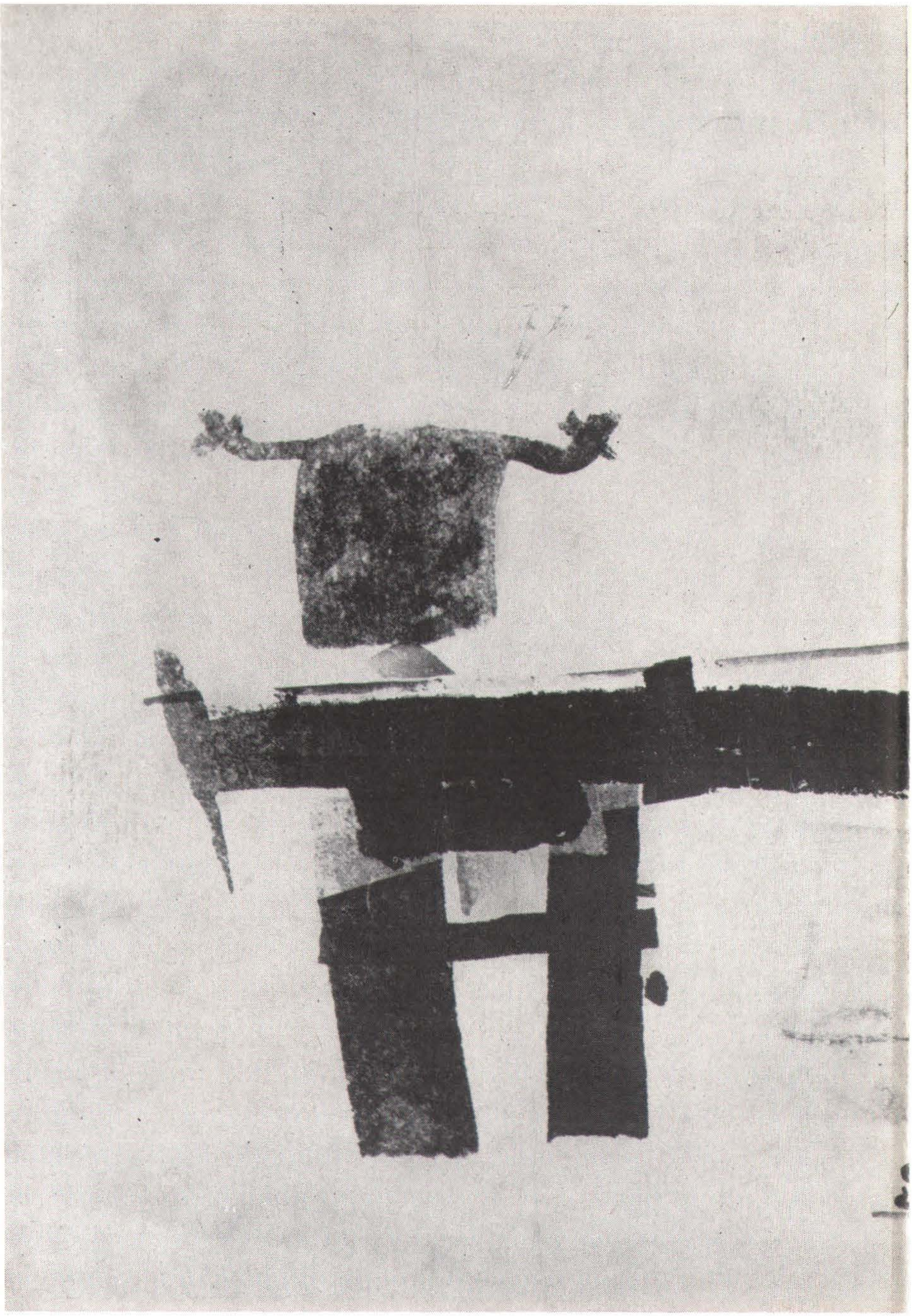

V

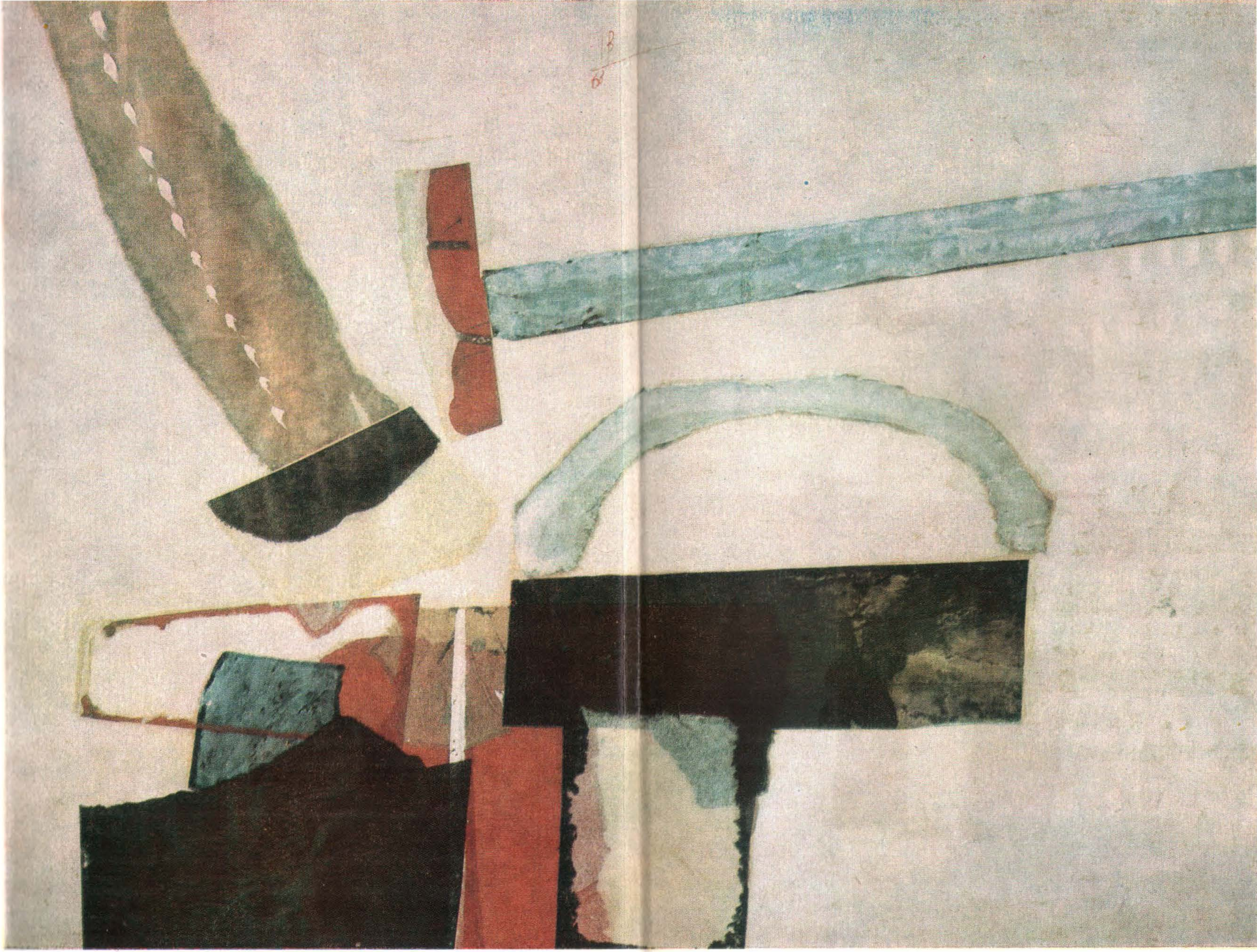

IV

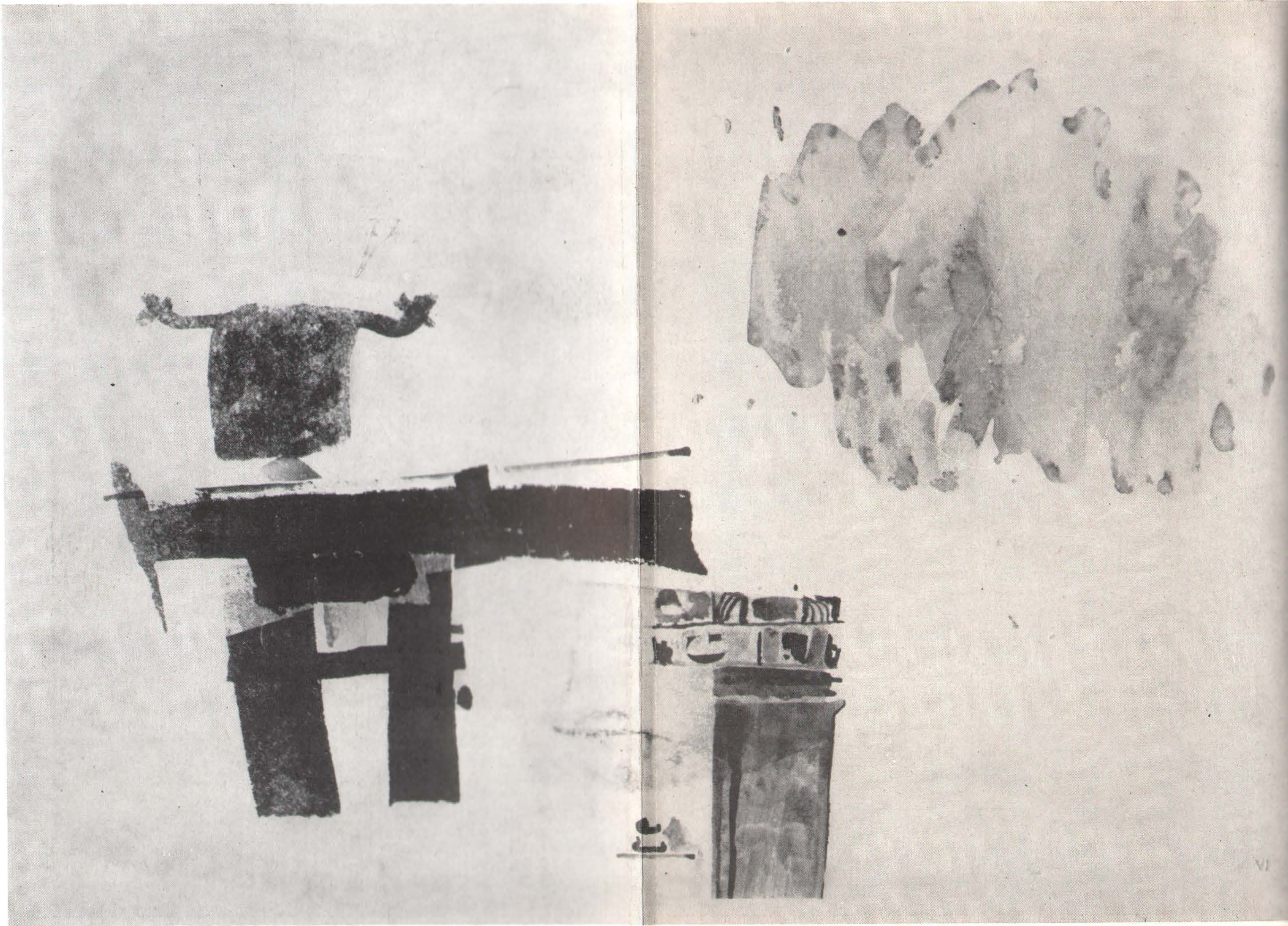

V

VI

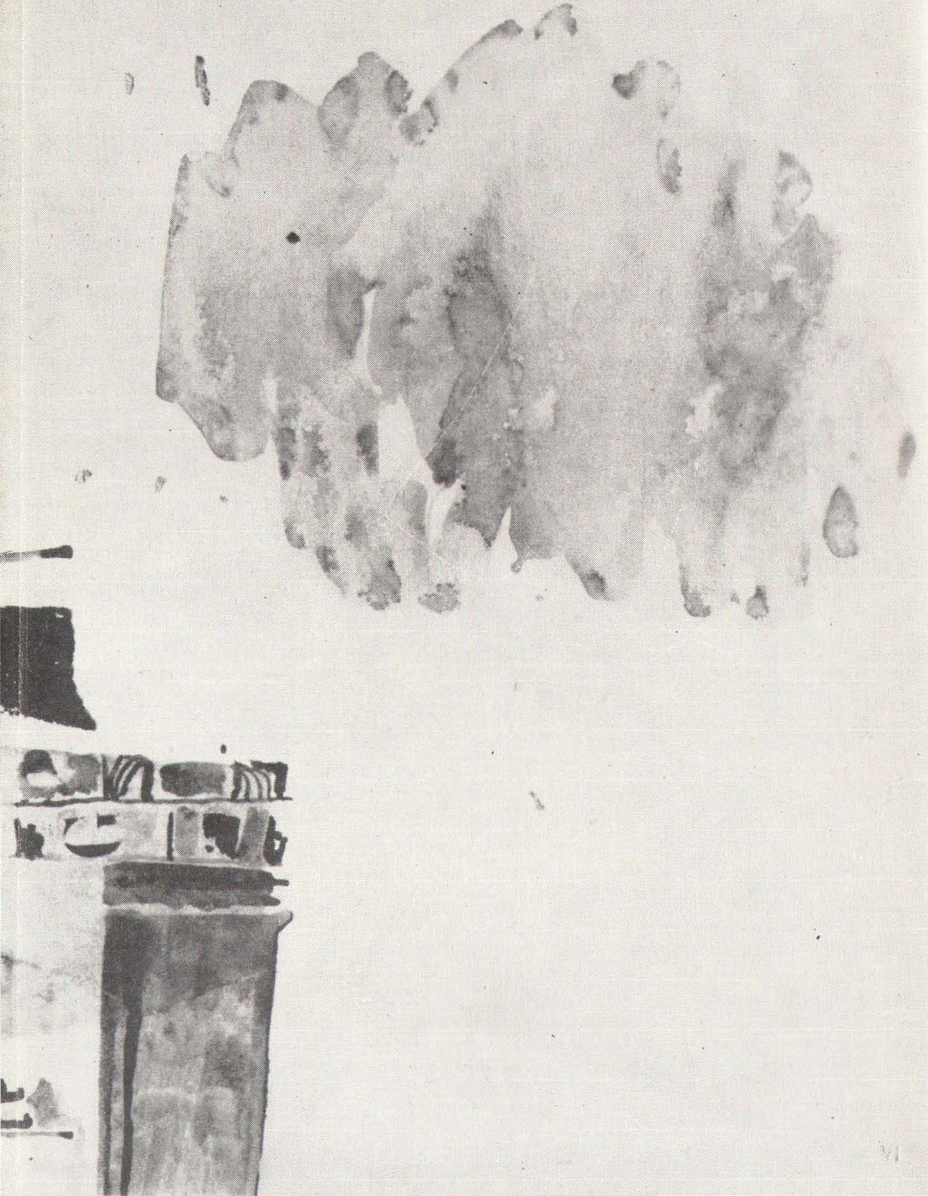

— Cînd te gîndești ! Cînd te gîndești . . . ! Nu ne putea intra în cap, nouă amîndoura, captura asta admirabilă, elegantă, definitivă . . . Ne lăsa gura apă. Prăvăliile toate cu obloanele trase, locuințele la fel, cu grădinițe în față, curățele. Dar după ce-am trecut de poștă am văzut că una din locuințe, ceva mai albă decît celelalte, strălucea de lumini la toate ferestrele, și la etaj și la subsol. Ne-am dus și-am sunat la ușă. Calul după noi. Ne-a deschis un bărbat gras și bărbos. « Sînt primarul din Noirceur — ne-a anunțat el numaidecît fără să-l mai fi întrebat — și-i aștept pe germani !» Și a ieșit la lumina lunii să ne vadă la față, domnul primar. Cînd a văzut că noi nu eram încă nemți, că nu eram decît niște francezi, n-a mai fost atît de solemn, a fost numai cordial. Și pe urmă jenat. Evident, nu se mai aștepta la noi, venirea noastră era oarecum contrară prevederilor, contrară dispozițiilor pe care trebuie că le luase. Nemții urmau să intre în Noirceur în noaptea aia, el fusese prevenit și aranjase totul cu prefectura, cu colonelul pe de o parte, cu ambulanța pe de alta, etc . . . Și dacă ei intrau acuma? Cu noi acolo? Ar ieși complicații, desigur . . . Nu ne-a zis-o-n față, dar se vedea bine c-așa gîndea.

A-nceput atunci să ne vorbească de interesul general, în noapte, acolo, în tăcerea în care ne pierdusem . . . Numai și numai de interesul general. . . De bunurile materiale ale comunității . . . De patrimoniul artistic al orășelului, încredințat răspunderii sale, răspundere sfîntă, mai presus de orice . . . Despre biserica din secolul al XV-lea în special . . . Dacă s-apucau să dea foc bisericii? Cum s-a-ntîmplat cu cea de-alături, din Condé-sur-Yser? Ei . . .? Din simplă proastă dispoziție . . . De ciudă c-au dat peste noi acolo . . . Ne făcu să simțim toată răspunderea pe care ne-o asumam . . . Ce soldați tineri și inconștienți eram ! Nemților nu le plac orașele suspecte în care mai dau tîrcoale soldați inamici. Se știa bine lucrul ăsta . . .

Pe cînd vorbea astfel cu vocea pe jumătate, nevastă-sa și cele două fete ale lui, blonde și grase și apetisante, îl aprobau cu tărie, cînd și cînd, cu cîte-o vorbă . . . Ne cam goneau, cu alte cuvinte. Între ei și noi pluteau valori sentimentale și arheologice devenite deodată foarte vii pentru că nu mai era nimeni la Noirceur în noapte să le conteste . . . Patriotice, morale, stîrnite de cuvinte, fantome pe care încerca să le prindă, domnul primar ăsta, dar care se estompau imediat învinse de frica noastră, de egoismul nostru, și și de adevărul pur și simplu.

Se istovea în eforturi mișcătoare, primarul din Noirceur, înfocat să ne convingă că Datoria noastră era să ne cărăm îndată, să ne ducem la toți dracii, desigur mai puțin brutal, dar tot atît de categoric în genul lui ca maiorul nostru Pinçon.

Ceva cert de opus cu hotărîre tuturor puternicilor ăstora n-aveam, decît modesta noastră dorință, a noastră a amîndoura, de a nu muri și de a

nu fi arşi. Era puţin lucru, mai ales că aşa ceva nu se putea spune pe faţă în timp de război. Am pornit deci pe alte străzi pustii. Hotărît lucru, toţi oamenii pe care-i întîlnisem în noaptea asta îşi deschiseseră sufletu-n faţa mea.

— Bafta mea ! făcu Robinson pornind. Vezi, dacă tu ai fi fost neamţ, cum te văd şi băiat de treabă, m-ai fi făcut prizonier şi-ar fi fost o treabă bună, făcută şi isprăvită . . . Greu lucru să scapi de tine însuţi în timp de război !

— Şi tu, zic eu, tu, dac'ai fi fost neamţ, m-ai fi luat prizonier? Poate c-atunci ai fi umflat Medalia Militară ! Trebuie să aibă un nume caraghios de tot, pe limba lor, Medalia Militară, nu, ce zici?

Cum tot nu-ntîlneam pe nimeni în drum care să vrea să ne ia prizonieri, ne-am aşezat în cele din urmă pe-o bancă într-un scuar mic şi am mîncat cutia de ton pe care Robinson Léon o tot sucea şi-o încălzea prin buzunar de dimineaţă. De foarte departe s-auzeau acum tunul, da-ntr-adevăr, de foarte departe. Ce bine-ar fi fost să fi rămas fiecare la locul lor acolo de unde erau, inamicii, şi să ne lase pe noi în pace !

După asta am luat-o de-a lungul unui chei şi am urinat peste nişte şlepuri descărcate numai pe jumătate, drept în apă, cu jeturi lungi. Duceam calul după noi, de căpăstru, ca pe-un cîine mare, dar aproape de pod, în casa podarului, c-o singură odaie, întins pe jos tot pe-o saltea, era încă un mort, singur, un francez, maior de vînători călare, care de-altfel semăna la cap cu Robinson.

— Scîrbos lucru, făcu Robinson. Nu-mi plac morţii.

— Ce-i curios e că-ţi cam seamănă, i-am răspuns. Are nasul lung ca al tău şi nici mult mai tînăr decît el nu eşti . . .

— Asta-i de oboseală, vezi tu, de-aia semănăm puţin cu toţii, da' dacă m-ai fi văzut înainte . . . Cînd făceam sport, bicicletă, în fiecare duminică . . . Eram băiat frumos ! Aveam nişte pulpe, măi frate ! Sport, ştii ! Şi-ţi dezvoltă şi coapsele . . .

Am ieşit, şi chibritul care-l aprinsesem s-a stins.

— Vezi, s-a făcut tîrziu . . . !

O dîră lungă cenuşie şi verzuie sublinia în depărtare creasta dealului, la marginea oraşului, în noapte; venea Ziua ! Încă una ! Da' şi-una mai puţin ! Trebuia să-ncercăm să trecem şi prin asta cum trecusem prin celelalte. Ajunseseră ca un fel de cercuri din ce în ce mai strîmte, zilele astea, şi toate pline de traiectorii şi de schije de şrapnel.

— La noapte ce faci, ai de gînd să te-ntorci pe-aici? mă-ntrebă el la despărţire.

— Nu există nici un la noapte, măi băiete . . . ! Ce, te crezi general?

— Nu mă mai gîndesc la nimic, face el, ca încheiere. La nimic, mă-nțelegi... Mă gîndesc numai să nu mă curăț... Asta-i destul... Îmi zic c-o zi cîștigată e, cum-necum, o zi cîștigată...

— Ai dreptate... La revedere măi băiete. și... noroc!

— Noroc! Poate ne-om mai vedea...

Ne-am întors fiecare la război. Și pe urmă atîtea s-au tot întîmplat, că nu-i ușor acuma să te-apuci să povestești, pentru că ăi de astăzi n-ar mai înțelege.

•

Pentru ca să fim bine-văzuți și să ne bucurăm de oarecare considerație a trebuit să dăm zor și repede să ne-nțelegem cu țivilii pentru că-n spatele frontului, pe măsură ce războiul mergea înainte, ei se făceau din ce în ce mai parșivi. Imediat am priceput asta cînd m-am întors la Paris; și femeile lor la fel, le luase curu' foc și bătrînii și ei, cu gura cît șura, și-ți umblau cu mîinile peste tot, și pe la spate și prin buzunare.

În spatele frontului începuse moștenitul combatanților, repede-nvățaseră ce-i aia gloria și care-s manierele distinse de-a o suporta totul cu curaj și fără durere.

Mamele, cînd înfirmiere, cînd martire, nu-și mai scoteau voalurile negre și toată ziua purtau la ele micile diplome trimise de minister printr-un funcționar de la primărie. În fond, lucrurile se organizau.

În timpul înmormîntărilor făcute cu dichis îți iei și tu un aer trist, dar te gîndești totuși și la moștenire, la vacanța care vine, la văduvă, care-i nostimă și zice-se c-ar avea și temperament, și te mai gîndești și la tine, să mai trăiești, prin contrast, să mai trăiești destul, să nu mai crăpi de loc poate... Cine știe?

Cînd mergi așa în urma mortului toată lumea îți trage niște saluturi pînă la pămînt. Asta-ți face plăcere. Atunci e momentul să te ții bine, să-ți iei un aer cumsecade, să nu rîzi tare, să te bucuri numai pe dinăuntru. E voie. Pe dinăuntru e voie orice.

Pe timpul războiului, în loc să se danseze la subsol se dansa în pivniță. Combatanții tolerau, ba ceva mai mult, le plăcea. Îți pretindeau orice chiar, cum soseau, și nimeni nu găsea nimic suspect în asta. În fond, suspectă nu era decît bravura. Ia zi-i socotelii să fie bravă, că-i roză și palidă și moale ca noi toți.

În ce mă privește nu mai aveam de ce mă plînge. Eram chiar pe cale de emancipare, cu Medalia Militară pe care-o cîștigasem, cu rănire, cu tot. Mi-au adus-o chiar la spital, în convalescență, Medalia Militară. Și-n aceeași zi m-am dus la teatru s-o arăt țivililor în antracte. Efect grozav. Erau primele medalii care apăreau la Paris. Curată afacere!

Şi cu ocazia asta a fost, în foaier la Opera Comică, cînd am întîlnit-o pe Lola, pe-americanca, şi din cauza ei am intrat eu definitiv la apă.

Sînt momente de-astea-n viaţa omului, care contează, printre luni întregi în care-ai fi putut foarte bine nici să nu fi trăit. Ziua aia cu medalia de la Opera Comică a fost pentru mine decisivă.

Din cauza ei, a Lolei, mi s-a trezit curiozitatea faţă de Statele Unite, din cauza întrebărilor pe care-am început imediat să i le pun şi la care ea deabia dacă-mi răspundea. Cînd te lansezi în felul ăsta de voiaje, te-ntorci cînd poţi şi cum poţi . . .

În momentul despre care vorbesc, la Paris toată lumea voia să-şi aibă mica sa uniformă. Numai neutrii şi spionii n-aveau, şi ăştia erau cam aceiaşi. Lola îşi avea uniforma ei oficială şi veritabilă şi destul de nostimă, pusă-n valoare cu mici cruciuliţe roşii pe-aproape peste tot, pe mîneci, pe boneta mititică aşezată ştrengăreşte pe-o ureche pe-un păr totdeauna coafat. Venise să ne-ajute să salvăm Franţa, îi mărturisea ea directorului hotelului, în măsura slabelor ei puteri, însă din toata inima ! Ne-am înţeles imediat, dacă nu chiar total, pentru că pur şi simplu nu mai puteam suporta elanurile inimii. Preferam pe-ale corpului, simplu de tot. Nu trebuie să ai nici un pic de încredere în inimă, învăţasem asta, şi-încă cum, din război. Şi nu eram de loc dispus să uit.

Inima Lolei era tandră, slabă şi entuziastă. Corpul era drăguţ, foarte ispititor, şi n-aveam încotro, trebuia s-o iau aşa cum era, cu totul. La urma urmei era o fată de treabă, Lola asta, numai că, între noi era războiul, blestemata asta de turbare generală care-mpingea o jumătate de omenire, iubitoare sau nu, să trimeată la abator cealaltă jumătate. Şi vezi, o manie ca asta stînjenea relaţiile, forţamente. Pentru mine, care-ntindeam de convalescenţă cît puteam şi care nu ţineam de loc să-mi reiau locul în cimitirul luptelor, ridicolul masacrului nostru îmi apărea zornăind la fiecare pas prin oraş. Un pişicherlîc imens se lăfăia peste tot.

Cu toate astea aveam prea puţine şanse să scap, n-aveam nici un fel de relaţii de-astea indispensabile ca să mă pot sustrage. Nu cunoşteam decît sărăcime, adică oameni a căror moarte nu interesează pe nimeni. Cît despre Lola, nu puteam conta pe ea ca să mă-nvîrtesc. Infirmieră cum era, nu puteai visa, afară de Ortolan, făptură mai combativă decît copila asta fermecătoare. Dacă n-aş fi fost unul din cei care trecuseră prin tocana noroioasă a eroismelor, aerul ei cochet de Jeanne d'Arc poate că m-ar fi excitat, m-ar fi convertit, dar acuma, după înrolarea din Place Clichy, căpătasem o fonie rebarbativă pentru orice eroism verbal sau real. Mă vindecasem, mă vindecasem de-a binelea.

Pentru confortul cucoanelor din Corpul Expediţionar American, grupul de infirmiere din care făcea parte Lola locuia la hotel Paritz, şi pentru ca

să i se facă, în special ei, treaba şi mai agreabilă, i s-a încredinţat (avea relaţii), chiar în hotel, direcţia unui serviciu special, acela al clătitelor cu mere pentru spitalele din Paris. În fiecare dimineaţă se distribuiau mii de duzini. Lola îndeplinea această funcţiune benignă cu un oarecare zel care dealtminteri, ceva mai tîrziu, avea să sfîrşească prost de tot.

Lola, trebuie spus de la-nceput, nu făcuse clătite-n viaţa ei. A angajat deci un anumit număr de bucătărese mercenare şi, după cîteva încercări, clătitele erau bune de furnizat, zemoase exact cît trebuie, rumene şi dulci o minune. De fapt Lola n-avea altceva de făcut decît să le guste înainte de-a fi expediate diferitelor servicii spitaliceşti. În fiecare dimineaţă Lola se scula la zece şi după ce-şi făcea baia cobora la bucătării, aflate la adîncime, lîngă pivniţe. Asta, în fiecare dimineaţă, zic, şi îmbrăcată numai într-un kimono japonez negru cu galben pe care i-l oferise în ajunul plecării un amic din San Francisco.

Totul mergea minunat în fond, şi eram amîndoi pe cale de a cîştiga războiul cînd, într-o bună zi, la ora dejunului, am găsit-o tulburată, refuzînd să se-atingă de orice fel de mîncare. Mă cuprinsese deodată teama să nu se fi-ntîmplat cine ştie ce nenorocire, vreo boală pe negîndite. Am implorat-o să aibă încredere-n afecţiunea mea vigilentă.

Din gustatul conştiincios al clătitelor timp de o lună, Lola cîştigase-n rotunjime un kilogram. De altfel centironul ei micuţ făcea dovada dezastrului, că se-ncheia la zimţul următor. Incepură lacrimile. Încercînd s-o consolez pe cît mă pricepeam, am trecut, sub imperiul emoţiei, în taximetru, pe la mai multe farmacii situate în cele mai diferite colţuri. Ca din întîmplare, implacabile, cîntarele confirmară kilogramul agonisit definitiv şi incontestabil. Am propus atunci să treacă serviciul unei colege care, dimpotrivă, căuta să se « rotunjească». Lola nici n-a vrut s-audă de acest compromis pe care-l considera o ruşine şi o veritabilă dezertare în felul ei. Cu ocazia asta mi-a spus chiar că stră-stră-unchiul ei făcuse şi el parte din echipajul în veci gloriosului *Mayflower* care debarcase la Boston în 1677 şi că din consideraţie pentru amintirea unui asemenea om nici nu se putea gîndi măcar, ea, să se eschiveze de la datoria, modestă, e drept, dar sacră totuşi, a clătitelor.

Fapt este că din ziua aceea ea nu mai gusta clătitele decît cu vîrful dinţilor nostimi, ce-i drept şi frumos aşezaţi. Groaza asta de a se îngrăşa ajunsese să-i strice toate plăcerile. Pierea. În scurtă vreme îi fu tot atît de frică de clătite cît îmi era mie de obuze. Acuma, cele mai deseori ne duceam să ne plimbăm, ca igienă, din cauza clătitelor, pe cheuri, pe bulevarde, dar nu mai intram la cofetării din cauza îngheţatelor, care îngraşă şi ele.

Niciodată nu visasem ca locuinţă ceva mai confortabil decît camera ei, albastru deschis de sus pînă jos, cu cameră de baie alături. Peste tot

fotografii de-ale cunoştinţelor, dedicaţii, puţine femei, bărbaţi mulţi, băieţi frumoşi toţi, bruni şi frizaţi, genul ei ; îmi vorbea despre culoarea ochilor lor şi-apoi despre dedicaţiile tandre, solemne, şi, toate, definitive. La început mă cam jenau la făcut dragoste, atîtea efigii, pe urmă te obişnuieşti.

Cum încetam cu-mbrăţişatul, începea iar — şi nu-i tăiam vorba — cu războiul sau cu clătitele. Franţa ocupa un loc de seamă în conversaţiile noastre. Pentru Lola, Franţa rămînea un fel de entitate cavalerească cu contururi vag definite în spaţiu şi timp dar care-n momentul de faţă era grav rănită şi din chiar cauza asta foarte interesantă. Eu, cînd mi se vorbea despre Franţa mă gîndeam irezistibil la maţele din mine şi la soarta lor, şi-atunci forţamente eram mult mai rezervat în ce priveşte entuziasmul. Fiecare cu teroarea lui. Dar, cum în materie sexuală ea era numai bunăvoinţă, o ascultam fără să o contrazic. Pe chestie de suflet însă, n-o mulţumeam de loc. M-ar fi vrut vibrant, scăpărător, şi eu, despre partea mea, nu-nţelegeam de loc de ce-aş fi fost în asemenea stare sublimă ; nu vedeam, dimpotrivă, decît o mie de motive, irefutabile toate, ca să rămîn într-o stare de spirit exact contrarie.

La urma urmei Lola nu făcea decît să divagheze de fericire şi de optimism, ca toţi oamenii de pe partea bună a vieţii, acea a privilegiaţilor, a sănătăţii, a securităţii şi care mai au încă mult de trăit.

Mă tot pisa cu chestiile sufletului, nu mai isprăvea. Sufletul e vanitatea şi plăcerea trupului cîtă vreme-i sănătos, dar e şi dorinţa de-a scăpa din el îndată ce-i bolnav sau încep lucrurile să meargă prost. Dintre două poze îţi iei pe cea care-ţi serveşte mai bine în clipa aceea, şi asta-i tot. Cît mai poţi alege între amîndouă, merge. Dar eu, eu nu mai puteam s-aleg, cu mine se isprăvise ! Eram pînă-n gît vîrît în adevăr, şi ca să zic aşa, moartea mă urmărea pas cu pas. Mi-era destul de greu să mă gîndesc la altceva decît la soarta mea de asasinat cu suspendarea executării pe care dealtfel tot restul lumii o găsea cît se poate de normală.

Genul ăsta de agonie cu prelungire, lucidă, sănătoasă, în timpul căreia îţi e imposibil să-nţelegi altceva decît adevăruri absolute, trebuie s-o fi-ndurat ca să ştii despre ce-i vorba şi să nu mai uiţi în vecii vecilor.

Concluzia mea era că nemţii puteau să vină, să măcelărească, să jefuiască, să dea foc la tot, la hotel, la clătite, Lolei, Tuilleriilor, miniştrilor, amantelor miniştrilor, Cupolei, Luvrului, marilor magazine, să topească tot oraşul, să-l trăznească cu trăsnetul Domnului, să-l ardă cu focul iadului, bîlciul ăsta de putreziciune la care chiar că nu mai era nimic sordid de adăugat, şi că eu, sincer, n-aveam nimic de pierdut, n-aveam decît de cîştigat.

Nu pierzi mare lucru cînd arde casa proprietarului. O să vină, n-avea grijă, altul, chiar dacă nu-i tot ăla, neamț sau francez sau englez sau chinez, să-ți întindă chitanța pentru gologani la timp. În mărci sau în franci? De vreme ce tot trebuie să plătesc . . .

În fond, stăteam prost al dracului cu moralul. Şi dacă i-aş fi spus ei, Lolei, tot ce gîndeam despre război, m-ar fi luat pur și simplu drept un monstru şi m-ar fi exclus și de la cele mai modeste dintre bunătățile ei intime. Așa c-am avut toată grija să mă feresc de asemenea mărturisiri. Întîmpinam, pe de altă parte, unele dificultăți și rivalități. Cîțiva ofițeri încercau să mi-o sufle, pe Lola. Concurența lor era redutabilă, înarmați cum erau cu Legiunea lor de Onoare. Or, începuse să se vorbească cam mult de această faimoasă Legiune de Onoare în jurnalele americane. Cred chiar că de două-trei ori cînd îmi pusese coarne, relațiile noastre ar fi fost destul de periclitate dacă frivola asta nu mi-ar fi descoperit în același moment și subit o utilitate de ordin superior, care consta în a gusta în fiecare dimineață clătitele în locul ei.

Această specializare de ultimă oră m-a salvat. Din partea mea ea accepta această substituire. Nu eram oare și eu un viteaz combatant, deci demn de această funcțiune de încredere? Din clipa aceea nu eram numai amanți, eram și asociați. Astfel debutară timpurile moderne.

Trupul ei era pentru mine o plăcere fără sfîrșit. Nu mă săturam niciodată de umblat la trupul ăsta american. La drept vorbind eram un porc nerușinat. Şi-așa am rămas.

M-am deprins chiar cu gîndul destul de agreabil și de reconfortant că o țară în stare să producă trupuri atît de cutezătoare în grația lor, și de un avînt spiritual atît de ispititor trebuie să ofere și o mulțime de alte revelații capitale, în sensul biologic, se-nțelege de la sine.

M-am hotărît, tot pipăind pe Lola, să fac, mai curînd sau mai tîrziu, un voiaj în Statele Unite, un veritabil pelerinaj, și asta imediat ce-mi va fi posibil. Şi-ntr-adevăr, n-am avut nici răgaz nici odihnă (într-o viață totuşi implacabil vrăjmașă și tracasantă) pînă n-am dus la bun sfîrșit această profundă aventură, de-un mistic anatomism.

Am primit astfel, alături de poponeața Lolei, mesajul unei lumi noi. Să ne-nțelegem. Lola n-avea numai trup, era înzestrată și cu un căpşor, nostim și puțin crud din cauza ochilor de-un albastru cenușiu, trași o idee în sus, ca la pisicile sălbatice.

Doar mă uitam la chipul ei și-mi lăsa gura apă, un gust de vinișor sec, de cremene. În rezumat, ochi duri și de loc însuflețiți de vioiciunea drăgălașă comercială orientalo-fragonardă pe care o au aproape toți ochii de pe la noi.

Cele mai deseori ne-întîlneam la o cafenea de-alături. Răniţii treceau pe străzi şontîc-şontîc, adesea dezmăţaţi. Se făceau în beneficiul lor colecte, se organizau « Zile » pentru cutare sau cutare categorii, şi mai ales pentru organizatorii « Zilelor ». Să minţi, să regulezi, să mori, asta era. Se interzisese să te-apuci de altceva. Se minţea cu furie, dincolo de orice imaginaţie, mult dincolo de ridicul şi de absurd, în ziare şi pe afişe, călare şi pe jos şi în trăsuri. Toată lumea se-apucase. Se-ntreceau care pe care, cine reuşeşte să spună enormitatea cea mai mare. N-a trecut mult şi n-a mai existat adevăr în oraş.

De puţinul care se mai găsise în 1914 le era acuma ruşine. Tot pe ce puneai mîna era trucat, zahărul, avioanele, sandalele, dulceaţa, fotografiile: tot ce citeai, ce-nghiţeai, sugeai, admirai, proclamai, respingeai, apărai, toate astea nu mai erau decît fantome duşmănoase, trucaje şi mascarade. Pînă şi trădătorii erau falsi. Delirul ăsta de a minţí se lua ca rîia. Micuţa Lola nu ştia decît două trei fraze franţuzeşti, dar erau patriotice: « On les aura . . . ! », « Madelon, viens . . . ! ». Îţi venea să urli.

De-ndată ce-apăruse moda de-a fi curajos pe contul altuia, ea a început să se intereseze şi de moartea noastră, cu îndărătnicie, cu impudoare, ca toate femeile de altfel.

Şi eu care, tocmai atunci îmi descoperisem un gust grozav pentru tot ce mă-ndepărta de război ! I-am cerut de cîteva ori informaţii despre America ei, a Lolei, dar nu-mi răspundea decît prin comentarii cît se poate de vagi, pretenţioase şi vădit incerte, ţinînd să-mi facă o impresie strălucită.

Dar acuma nu mai aveam încredere în impresii. Mă păcăliseră o dată cu impresia, n-or să mă mai prindă a doua oară cu gogoşi. Nimeni.

Credeam în trupul ei. În spiritul ei nu credeam. O consideram ca pe-o încîntătoare învîrtită, pe Lola asta, şi-n război, şi-n viaţă.

Traversa tortura mea sufletească cu o mentalitate de *Le Petit Journal*: pompon, fanfară, Lorena mea şi mănuşi albe . . . Pînă una-alta, făceam dragoste din ce în ce mai des pentru că o asigurasem că asta ajută la slăbit. Dar ea se baza mai mult pe plimbările noastre nesfîrşite ca s-ajungă la rezultat. În ce mă privea, le detestam, plimbările astea lungi. Dar ea insista.

Aşa că frecventam foarte sportiv Bois de Boulogne timp de cîteva ore în fiecare după-masă, « Turul Lacurilor ».

Natura-i un lucru înspăimîntător, şi chiar şi cînd e serios domesticită, ca la Bois, tot le dă tîrgoveţilor un fel de nelinişte. Îşi dau drumul lesne, atunci, la mărturisiri. Nimic comparabil cu Bois de Boulogne, aşa umedă şi zăbrelită şi unsuroasă şi chelboasă cum e, ca să declanşeze irezistibilă avalanşa de amintiri la plimbăreţii printre copaci. Lola nu era scutită de

această melancolică și limbută neliniște. Îmi povestea o mie de lucruri aproape sincere, despre viața ei la New York, despre prietenele ei de-acolo.

Nu reușeam să descurc complet firul ăsta complicat de dolari și de logodne și divorțuri și cumpătrăuri de rochii și de bijuterii de care-mi făcea impresia că-i copleșită viața ei.

Într-una din zile ne-am dus pe lîngă hipodrom. Mai întîlineai prin locurile astea, trăsuri multe și copii călare pe măgari și alți copii stîrnind praful și automobile pline de permisionari care-ntre două trenuri nu-ncetau de-a căuta din viteză femei vacante pe aleele dosnice stîrrnind și mai mult praf, grăbiți să se ducă să ia o masă și să facă dragoste, agitați și vîscoși, pîndind, tracasați de timpul implacabil și de pofta de viață. Transpirau de pasiune, dar și de căldură.

Bois de Boulogne era mai puțin îngrijit decît de obicei, neglijat, în suspensie din punct de vedere administrativ.

— Locul ăsta trebuie să fi fost foarte drăguț înainte de război ... constata Lola. Elegant? Povestește-mi, Ferdinand! Erau curse, aici? Era ca la noi la New York?

La drept vorbind nu fusesem niciodată, la curse, înainte de război, dar inventam pe loc, ca s-o distrez, sute de amănunte colorate pe tema asta, din ce-mi povestiseră alți-n dreapta și-n stînga ... Despre rochii .. Despre elegante ... Cupeele strălucitoare ... Plecările ... Trompetele vesele și energice ... Președintele republicii ... Febra oscilantă a pariurilor ... etc. ...

I-a plăcut atît de mult, descrierea mea ideală, încît povestea asta ne-a apropiat. Începînd din momentul acela, ea, Lola, credea că descoperise că aveam, noi doi, cel puțin un gust în comun, la mine disimulat cu grijă, acela al solemnităților mondene. De emoție m-a sărutat spontan, ceea ce se întîmplă foarte rar, trebuie să recunosc. Și-apoi, melancolia lucrurilor la modă dispărute o mișca. Fiecare plîngea în felul lui timpul care se duce. Lola-și dădea seama că trec anii, după modele decedate.

— Ferdinand, mă-ntrebă ea, crezi c-or să mai fie vreodată curse pe hipodromul ăsta?

— După ce s-o sfîrși războiul, fără-ndoială, Lola ...

— Nu-i sigur, nu-i așa? ...

— Nu, sigur nu-i ...

Această eventualitate, să nu mai fie niciodată curse la Longchamps, o deconcerta. Tristețea lumii pătrunde-n oameni pe unde poate, dar de pătruns pare că izbutește aproape-ntotdeauna.

— Să presupunem c-o să mai dureze mult, războiul, Ferdinand, ani de zile de exemplu ... Atunci, pentru mine, o să fie prea tîrziu ... Să

mă-ntorc . . . Mă-nţelegi, Ferdinand? Îmi plac atît de mult, locurile frumoase . . . ştii cum e ăsta . . . mondene . . . elegante . . . O să fie prea tîrziu . . . Prea tîrziu totdeauna, poate . . . O să fiu bătrînă atunci, Ferdinand . . . cînd or să-nceapă iar . . . O să fiu bătrînă, ai să vezi, Ferdinand, o să fie prea tîrziu . . . Simt c-o să fie prea tîrziu . . .

Şi iat-o iar apucată de dezolarea ei, ca atunci cu kilogramul ăla. Ca s-o liniştesc i-am dat toate speranţele care-mi treceau prin cap . . . Că-n fond ea n-avea decît douăzeşitrei de ani . . . Că războiul o să treacă repede . . . C-or să vină iar zilele frumoase de-altădată . . . Cel puţin pentru ea . . . Nostimă cum era . . . Timpul pierdut ! O să-l recupereze ea, să n-aibă grijă ! Omagiile . . . Admiratorii, n-o să-i lipsească ei atît de curînd . . . Ea se făcea că-i trecuse, ca să-mi fie mie pe plac.

— Trebuie să mai mergem? făcu ea.

— Ca să slăbeşti?

— Ah, da, uitasem . . .

Am plecat de la Longchamps, plecaseră şi copiii de prin prejur. Nu mai rămăsese decît praful. Permisionarii mai vînau încă Fericirea, dar nu prin tufişuri acum cînd era hăituită, Fericirea, pe terasele de la Porte Maillot.

O luasem de-a lungul cheiurilor spre Saint-Cloud, învăluiţi în nimbul dansant al ceţei care se ridica din toamnă. Aproape pe pod cîteva şlepuri dădeau cu nasu-n bolţi, înfundate adînc în apă de cărbunele-ncărcat pînă-n bordaj.

Imensul evantai de verdeaţă al parcului se desfăşura pe deasupra grilajului. Arborii aceştia au amploarea gingaşă şi forţa marilor visuri. Numai că, nici în arbori nu mai aveam încredere, de cînd trecusem prin capcanele întinse de ei! După fiecare arbore, un mort. Aleea principală urca printre două şiruri de trandafiri către fîntîne. Lîngă chioşc bătrîna care vindea sirop părea s-adune alene toate umbrele serii în jurul fustei sale. Mai încolo, pe drumurile lăturalnice, fluturau cuburi şi dreptunghiuri mari de pînze sumbre întinse, barăcile unei serbări pe care-o surprinsese războiul acolo şi-o năpădise deodată tăcerea.

— Uite, s-a făcut anul de cînd au plecat ! ne amintea bătrîna cu siropurile. Acuma nu trec doi oameni pe zi pe-aici . . . Eu, eu mai vin din obicei . . . Atîta lume vedeai pe-aici . . .

Nu pricepuse nimic, va să zică, bătrîna, din cîte se întîmplaseră, nimic decît atît. Lola a vrut să ne apropiem de corturile pustii, stranie poftă, şi tristă . . .

Am numărat vreo douăzeci, unele lungi, cu oglinzi, altele mici, mai numeroase astea, cofetării de bîlci, tombole, chiar şi un mic teatru, prin toate bătea vîntul ; peste tot, lîngă fiecare copac, erau barăci, una dintre

ele, către aleea principală, nici perdele nu mai avea măcar, vraişte, ca un mister dezvăluit.

Începuseră să se plece către frunzele căzute şi către noroi, corturile. Ne-am oprit lîngă ultimul, care se-nclinase mai mult decît celelalte şi se legăna cu stîlpi cu tot în vînt, ca o corabie cu velele nebune, gata să rupă şi ultima funie. Se clătina, pînza sa centrală, se zbătea în vîntul care se ridica şi-o flutura către cer. Pe frontonul cortului puteai citi numele, cu verde şi cu roşu ; era o baracă de tir : *Standul Naţiunilor*, aşa-i zicea. Nu mai era nimeni să-l poarte, numele. Trăgea poate şi el cu ceilalţi acuma, proprietarul, cu clienţii.

Ce de gloanţe-nghiţiseră ţintele mititele din tarabă ! Toate erau ciuruite de puncte mici albe. Reprezentau o nuntă ţintele, o glumă : în rîndul întîi, de tinichea, mireasa cu buchetul ei, vărul, militarul, logodnicul cu o gură mare roşie şi pe urmă, în rîndul al doilea, invitaţii, care trebuie că fuseseră omorîţi de o mie de ori cînd mai funcţiona încă, bîlciul.

— Sînt sigură că tragi foarte bine, Ferdinand. Dac-ar mai fi încă bîlci aş face un meci cu tine. Nu-i aşa că tragi bine?

— Nu, nu trag cine ştie ce . . .

În fund în spatele nuntaşilor, primăria cu drapelul zugrăvit ţipător. Cînd funcţiona trebuie că se trăgea şi-n primărie, în ferestre, care se deschideau cu un sunet scurt de clopoţel, chiar şi-n drapelul mic de tinichea se trăgea. Şi pe urmă în regimentul care defila, în pantă, ca al meu în Place Clichy, ăsta de-aici între pipe şi balonaşe ; au tras în toate astea, au tras cît au putut, acuma în mine trăgeau, ieri, mîine . . .

— Şi-n mine trag, Lola ! nu m-am putut abţine şi i-am strigat.

— Hai ! făcu ea, să mergem . . . Vorbeşti prostii, Ferdinand, hai, c-o să răcim.

Am coborît spre Saint-Cloud pe aleea principală, aleea Regală-i zicea, ferindu-ne de noroi, ea mă ţinea de mînă, mînuţa ei era mititică de tot, dar eu nu-mi puteam lua gîndul de la nuntă, nu mă puteam gîndi la altceva decît la nunta de tinichea de la stand de-acolo de sus, pe care-o lăsasem în întunericul aleei. Uitam chiar s-o sărut pe Lola, era mai presus de puterile mele. Mă simţeam ciudat de tot. Cred chiar că din momentul ăsta capul meu devenise foarte greu de liniştit cu-atîtea idei cîte mişunau în el.

Cînd am ajuns la pod la Saint-Cloud se-ntunecase bine.

— Ferdinand, vrei să mîncăm la Duval? Ţie-ţi place la Duval, ştiu . . . O să-ţi schimbe puţin gîndurile . . . Acolo-ntîlneşti totdeauna multă lume... Sau poate că vrei să mîncăm la mine-n cameră. — A fost foarte îndatoritoare, în fond, în seara aia.

În cele din urmă ne-am hotărît pentru Duval. Dar deabia ne așezasem la masă, că mi s-a părut absurd. Toată lumea aia șezînd în șir în jurul nostru îmi făcea impresia că așteaptă și ea, în timp ce se-ndopa, să fie năpădită de gloanțe din toate părțile . . .

— Fugiți ! le-am strigat. Cărați-vă ! Or să tragă ! Or să v-omoare ! Or să v-omoare pe toți . . . !

M-au dus la hotel la Lola în mare grabă. Peste tot vedeam același lucru. Mi se părea c-or să tragă-n toți oamenii care treceau pe culoarele Paritz-ului, și funcționarii de la casa de bani, toți, păreau că de-asta-s făcuți, să se tragă-n ei, și tipul de jos chiar, de la Paritz, cu uniforma lui albastră cum e cerul, ăluia căruia-i ziceau portarul, și pe urmă militarii, ofițerii care se tot plimbau, generalii, nu chiar atît de frumoși ca el, natural, dar în uniformă, totuși, peste tot un tir imens, din care nu puteau scăpa nici unii nici ceilalți. Nu era glumă de loc.

— Or să tragă ! strigam eu, cît de tare puteam, din mijlocul salonului, Or să tragă ! Cărați-vă ! Fugiți, toți . . . ! Mă apucase. Scandal curat. « Sărmanul soldat ! » ziceau unii. Portarul m-a dus la bar cu binișorul, amabil. Mi-a dat să beau și am băut, și pe urmă, în fine, au venit și jandarmii să mă ia, mai brutali, ăștia. La *Standul Națiunilor* erau și jandarmi. I-am văzut eu. Lola m-a sărutat și i-a ajutat să mă ia, cu cătușe.

Atunci m-am îmbolnăvit, febră mare, mi-au explicat ei la spital, înnebunit de frică. Se poate. Cel mai bun lucru de făcut, nu-i așa cît ești pe lumea asta, e să ieși din ea, nu? Nebun sau ba, de frică sau ba.

. . . .

În românește de EUGEN BARBU

ION BIBERI

Eugen Lovinescu

Spre deosebire de opera învăţătorului său, Titu Maiorescu, desfăşurată rectiliniu şi fără neprevăzut, activitatea literară a lui Eugen Lovinescu reprezintă împlinirea progresivă a unui spirit mlădios şi plural, bogat în deveniri. Formaţia intelectuală iniţială le era amîndorura similară, prin temeinicia cu care adînciseră spiritul clasicismului antic; destinul intelectual al celor doi critici avea să fie însă profund divergent.

Eugen Lovinescu, aflat încă de la începutul vieţii sale literare sub influenţa criticilor francezi Emile Faguet şi Jules Lemaître, avea să evolueze către un impresionism critic unduios şi divers, pentru a folosi cuvîntul lui Montaigne. Spiritul doric maiorescian avea să fie diversificat în critica românească prin volutele graţioase ale unei fantezii ionice; analiza literară severă a maestrului, era înlocuită la tînărul Lovinescu printr-un diletantism sceptic, expresie a unei intuiţii critice imediate, transpusă într-un scris plin de vervă şi bogat în calităţi de sugestie. Sub condeiul tînărului Lovinescu din primele sale volume, judecata şi răsfrîngerea operelor literare în spiritul estetului prilejuiau contemplaţii, înseilări de imagini, plimbări, ce aveau să lase în urmă contururi de « paşi pe nisip »; critica devenea o operă de artă.

Eugen Lovinescu nu s-a oprit, totuşi, pe această treaptă a gîndirii critice. Spiritul său mobil îl îndrepta către alte forme ale împlinirii, exprimate prin bifurcaţia reprezentată între articolul critic al portretului literar, de factură tainiană, a reducerii unei personalităţi literare la o simplă « facultate dominantă », sau al « revizuirii » judecăţilor tradiţionale, cît şi a monografiei de istorie literară, palier pe care avea să-l depăşească înspre sfîrşitul primului război mondial.

În pragul epocii post-belice, gîndirea criticului, ca şi tehnica lui de expresie aveau să cunoască o nouă fază de evoluţie. Meditaţia îndelungă şi poposirea pe textele lui Tacit, pe care îl tradusese între timp, au dat scrisului său concentrare şi incisivitate. Criticul a părăsit arabescul expresiei şi periplul întîmplător printre opere literare, şi a devenit, o dată cu editarea revistei Sburătorul, *un prospector de talente şi un reprezentant al formulei estetice moderniste.*

În răstimp de cîţiva ani, curba evolutivă a acestei activităţi avea să ajungă la cuprinderea vastă a destinului civilizaţiei şi literaturii româneşti. Intrat în faza de maturitate a gîndirii, Lovinescu nu se mărgineşte la portretul literar individual, la prospecţiunea literară a pre-

zentului, ci îmbrăţişa cultura românească în procesul ei formativ. Numeroaselor cărţi de Critice, *se adăugau studiile în mai multe volume ale* Istoriei civilizaţiei române moderne *şi a* Istoriei literaturii române contemporane, *în care criticul, devenit sociolog şi estetician, apăra poziţia unei inserări a culturii româneşti în procesul de evoluţie al culturii europene, afirmînd în acelaşi timp autonomia esteticului şi semnificaţia etică a judecăţii critice.*

Linia suitoare a acestei activităţi avea să dobîndească în timp, noi valenţe. Contemporanii aveau să-i urmărească, o dată cu adîncirea operei, diversificarea expresiei în noi forme: într-un ciclu de romane, în cîteva volume de « Memorii », în studiile de istorie literară din ultimii ani ai vieţii, sprijinite pe o vastă informaţie, completînd armătura doctrinală a esteticianului, în numeroase traduceri din clasicii latini şi eleni, şi editări de clasici români şi texte latine didactice, în studii de filologie latină.

Către această personalitate plurală şi bogată în deveniri, ce cuprinsese mental întreaga evoluţie a culturii europene, de la Homer pînă la tînărul poet al vremii noastre, apărut timid în pragul cenaclului său, s-au îndreptat în lungul anilor scriitorii români formaţi în perioada dintre cele două războaie mondiale. Am cunoscut astfel, noi, cei care am avut prilejul de a-l apropia personal, un om pasionat de frumos, un spirit ornat cu o mare putere de seducţie, comprehensiv şi de o cuceritoare comunicativitate, unind fermitatea convingerilor personale cu respectul opiniilor interlocutorilor săi. L-am cunoscut sub două incidenţe diferite şi complementare: în cadrul şedinţelor literare ale Sburătorului, *conducînd cu rafinată politeţe şi atentă înţelegere discuţiile urmînd lecturile uneori îndelungi din operele tuturor scriitorilor timpului, şi în relaţiile directe, în după amiezile în care criticul, întrerupîndu-şi lectura, îşi primea vizitatorul, anticipîndu-şi bucuria unei discuţii literare, căreia ştia să-i dea adîncime şi interes.*

Spirit nuanţat, Lovinescu a fost atras deopotrivă de documentul uman, ca şi de expresia literară; se definea mai ales prin curiozitate intelectuală, prin nevoia de a se integra în atmosfera culturală a timpului său, sub formele sale evoluate, înţelegînd să respingă hotărît manifesătrile primare, nediferenţiate, brutale şi inestetice. A apărat, de bună seamă, teoretic, autonomia esteticului; în fapt însă, a îmbinat aspiraţia către frumos cu adevărul etic. A reprezentat în cultura românească o conştiinţă formată în adevărul valorilor universale, la care a raportat în permanenţă valorile naţionale româneşti; a fost un om de convingeri şi bunăvoinţă, plin de înţelegere faţă de tineret, sincer cu sine şi cu ceilalţi, aşteptînd în permanenţă, aşa cum o mărturisea adesea, bătaia sfioasă în uşă a « marelui izolat », sub forma poetului tînăr, aducîndu-i, bine împăturită în buzunarul din dreptul inimii, paginile inspirate. Şi « cei ce vin », pentru a-i folosi titlul unui articol de mare răsunet în literele timpului, « cei ce vin » l-au vizitat pe meşter mai mult decît o singură dată. Ei au adus, în lungul anilor, literaturii noastre, bogăţii neistovite, şi s-au numit: Hortensia Papadat-Bengescu, Ion Barbu, Camil Petrescu, George Brăescu, Tudor Vianu, Felix Aderca, Anton Holban, George Călinescu, Pompiliu Constantinescu — alături de mulţi alţii, care, în viaţă fiind, păstrează în gînd amintirea reculeasă a maestrului, prelungindu-i fiinţa spirituală.

GEORGETA HORODINCĂ

Ora exactă

Istoria cu cortegiul ei de violenţe şi prefaceri, de reveniri şi explozii nu s-a desfăşurat fără consecinţe pentru oamenii care o fac sau, fără să vrea şi să ştie, o suportă. Sîntem condiţionaţi, în general şi în particular, nu numai de prezent ci şi de trecut, în măsura în care ni-l aducem aminte. Omenirea care a trecut prin revoluţiile şi războaiele secolului nostru, prin lagărele de concentrare şi primejdiile atomice, care a trăit şi trăieşte nădejdile şi dezamăgirile timpului nostru, nu mai este aceea care-l citea pe Flaubert, avînd calmul şi tihna necesară unei lecturi pe care autorul însuşi o compusese în linişte şi pace interioară. Cititorul contemporan continuă să-l admire pe Balzac dar se simte mai apropiat de Sartre sau de Soljeniţîn; după Marx şi Freud, întreţinem în mod conştient relaţii mai variate, mai nuanţate, mai clare cu semenii noştri şi cu noi înşine, ceea ce presupune un spor de luciditate şi un cîmp mai vast şi mai complex de investigaţie. Filosofia, ştiinţa şi tehnica secolului nostru obligă literatura să ţină pasul cu Heidegger, Einstein şi Oppenheimer. Şi într-adevăr asistăm la un efort vast de adaptare, potrivire, şlefuire şi probare a instrumentelor artistice, efort care provoacă o tensiune permanentă în lumea practicienilor şi teoreticienilor artei. Din această încordare prometeică îndrăznesc să spun că ies la suprafaţă numai acei care au aflat în retorta experimentului un *nou* adevăr *esenţial* despre om, despre relaţiile sale cu semenii şi cu istoria — chiar şi atunci cînd, în mod ostentativ şi polemic, declară că scriitor este tocmai cineva care nu are nimic de spus (Alain Robbe-Grillet).

Oare Joyce a distrus canoanele povestirii tradiţionale şi chiar limbajul raţional, fraza gramaticală şi uneori însăşi structura cuvintelor, a lucrat în condiţiile tragice cunoscute, în exil, cu o sănătate din ce în mai precară, în sînul unei familii din ce în ce mai apăsate de fatalitate, în sărăcie şi suferinţă, persecutat, calomniat şi neînţeles, a depus un efort atît de îndîrjit şi de dureros numai şi numai pentru a se amuza, pentru a face jocuri de cuvinte şi calambururi, pentru a ironiza stilul elegant şi academic, pentru a parodia proza realistă şi pentru a demonstra că se poate scrie *şi* altfel? Nu, Joyce *nu putea* scrie altfel ceea ce avea de scris. Tehnica joyceiană ne pune în contact direct cu fluviul conştiinţei, cu şuvoiul gîndurilor care nu urmăresc întotdeauna expresivitatea logică şi cursivitatea pe care omul o pune în vorbire, în efortul său de a comunica cu ceilalţi oameni. Începîndu-şi povestirea ca orice scriitor realist la persoana a treia şi trecînd pe nesimţite în însăşi conştiinţa eroului său, Leopold Bloom, unde limbajul raţional se fragmentează şi se desmembrează imitînd monologul interior, deslînat, asociativ,

fragmentat, pe care omul şi-l rosteşte sie însuşi, Joyce ne desvăluie un adevăr fundamental. Iar sub aparenţa modestă a personajului şi a peregrinărilor din cursul unei banale zile din existenţa sa, Joyce descrie de fapt epopeea enigmatică a omului modern, determinînd totodată situaţia generală a omului în timp şi în spaţiu: « Enigmă, *Ulise* îl va invita pe cititor să deosebească fără încetare cauza de efect, adevărul de aparenţă, — tentativă îndrăzneaţă care supune romanul revoluţiei pe care Freud o impunea în psihologie, Marx în economie, Einstein în fizică şi, nu din întîmplare, opera se va etaja pe cele trei planuri, al individului, al societăţii şi al cosmosului, arătînd în acelaşi timp rolul inconştientului, conflictele modernismului şi relativitatea fenomenelor. Iată deci propusă sinteza acestui timp . . . »[1]

Tehnica joyceiană este expresia unei cerinţe lăuntrice, de acordare a povestirii despre om cu omul care este eroul şi cititorul ei, cu noile descoperiri efectuate asupra structurii şi relaţiilor umane.

Pe Kafka, dacă nu l-am citi cu pre-cunoştinţa că avem în faţă pe unul din părinţii literaturii moderne, l-am putea foarte bine confunda, la prima vedere, cu un autor realist întru totul tradiţional.

Mai mult decît la orice scriitor modern este vizibil în cazul lui sensul mişcării novatoare care sfredeleşte blocul compact al naraţiunii tradiţionale din exigenţa lăuntrică de a da raporturilor omului cu lumea, cu semenii şi cu el însuşi sensul ambiguu pe care îl îmbracă în secolul nostru condiţia umană. Porozitatea simbolică a naraţiunii kafkiene nu este altceva decît sentimentul de frustare şi de vid al omului modern care nu-şi poate defini cu exactitate insatisfacţiile. După cum s-a mai remarcat, stilul său aparent realist, plin, definitoriu, în realitate nu descrie ci intrigă, nu revelă ci ascunde, nu explică ci incifrează. Prin simbolurile sale, care urmăresc să reproducă în jocul unor semnificaţii multiple totalitatea existenţei umane (în plan social, existenţial, metafizic, religios), Kafka a dat frîu liber spaimelor şi neliniştelor sale lăuntrice pe care i le trezea contactul cu o lume incomprehensibilă. Proiecţiile sale mentale s-au dovedit a fi însă rezultatul unei percepţii atît de precise încît la un moment dat, lumea reală, care părea să nu aibă nici o legătură cu universul straniu al acestei opere, a început să semene cu fantezia sa, cu castelele şi coloniile halucinaţiei sale.

Oricît de departe s-ar voi un scriitor de o concepţie homocentristă, el nu reuşeşte să ne intereseze cu adevărat decît în măsura în care scoate la lumină aspecte noi ale acestui cosmos infinit care e omul. Alain Robbe-Grillet, unul dintre cei mai înverşunaţi militanţi împotriva « antropomorfismului » prezintă interes ca scriitor, *à rebours*, prin clişeul negativ al fiinţelor umane care apar în cărţile sale şi care ne dau măsura despersonalizării omului, iar peste voia autorului, imaginea unei tragedii contemporane: alienarea. Mai mult decît atît, chiar tehnica sa, pe care o voieşte golită de orice raporturi cu conştiinţa, se resimte în mod neaşteptat de prezenţa omului. În această privinţă, Gerda Zeltner, autoarea valorosului studiu *La grande aventure du roman français au XX-e siècle*, observă cu fineţe că deşi autorul îl constrînge pe cititor să citească evenimentele cărţii sale *Le Voyeur* numai în « constelaţiile obiectelor », în realitate lucrurile se petrec altfel: « El (cititorul — n. n.) va avea tendinţă să considere descripţiile exacte ca reflexe ale subiectivităţii celui care comite actul. Şi perpetua revenire a aceloraşi obiecte va deveni expresia obsesiilor eroului. Dacă ucigaşul pare să hipnotizeze obiectele, asta se întîmplă pentru că acestea au de la început un efect identic şi constrîngător asupra lui însuşi. Astfel ele se grupează în conştiinţa cititorului pentru a

---

[1] Jean Paris, *Joyce par lui-même*, Ed. du Seuil, p. 122

forma semne întotdeauna asemănătoare, semne care împing în mod secret eroul spre locul acțiunii sale. De aici înainte lucrurile își reiau treptat strălucirea lor echivocă și intenționalitatea lor îndreptată spre om, pe scurt, tot ceea ce Robbe-Grillet contesta cu atîta grijă în manifestele sale »[1].

Rațiunea și substanța oricărei inovații artistice nu poate fi decît descoperirea unui adevăr nou despre om. De aceea sîntem dezamăgiți de scriitorii care-l imită pe Kafka fără să aducă nimic pe deasupra. Dumitru Țepeneag cerea imperios într-un articol intitulat « Vase comunicante » să se facă diferența necesară între « imitatori, epigoni și scriitori înrudiți ». O asemenea alegere a apelor de uscat — dacă s-ar putea realiza — ar fi într-adevăr salutară. În știință selecția funcționează aproape de la sine și cu o brutalitate neîndurătoare. Se știe de pildă că orice mare descoperire științifică sau tehnică « plutește în aer », se produce mai mult sau mai puțin concomitent și independent în puncte diferite ale globului. Dar numai cel *dintîi* inventator sau descoperitor care-și face cunoscută descoperirea și reușește să o aplice se bucură, ca să spunem așa, de *jus primae noctis*. Cel care a descoperit a doua oară praful de pușcă, chiar dacă a ajuns la această descoperire prin propriile sale mijloace, prin faptul că a sosit *al doilea*, nu mai prezintă nici un interes decît poate pentru un scriitor care se poate simți inspirat de ratarea unui destin. În artă, selecția operează totuși cu mai multă blîndețe, deoarece într-un timp mai îndelungat. Dintr-un noian de scriitori care par la un moment dat să se situeze pe aceeași treaptă, numai unul sau doi devin mai tîrziu Shakespeare și Marlowe. Totuși oricît de răi istorici ar fi contemporanii, și în artă ca și în știință, cel care nu mai sosește primul (dacă nu e primul, ordinea sosirii nu are prea mare importanță), are obligația de a se înscrie în tabelul « scriitorilor înrudiți » cu o contribuție care să reprezinte o lărgire sau o îmbogățire sau o perfecționare a invenției marelui predecesor. De pildă polonezul Bruno Schulz (1893—1942) care l-a cunoscut și chiar l-a tradus pe Kafka, și care prin origine etnică, stare socială și biografie se înrudește strîns cu autorul « Castelului », a lăsat două culegeri de povestiri în care pot fi cu ușurință identificate marile lui afinități cu spiritul kafkian. El însuși le amintește în prefața traducerii poloneze a *Procesului*. Dar, în filiera lui Kafka, Bruno Schulz aduce o contribuție personală remarcabilă. Povestirile lui recompun, în mare parte, povestea copilăriei sale imaginare, sînt transpunerea unor personaje mediocre și a unui mediu provincial mizer, în imagini care, prin grandoarea și fantasticul lor, pun în libertate visurile, spaimele și nostalgiile captive ale autorului. Prin eliberarea demonilor săi interiori, Bruno Schulz compune o lume neverosimilă, fantastică, o lume pe potriva obsesiilor și fanteziei sale care e, ca și în Kafka o lume absurdă. Dar Kafka face să apară fantasticul lumii din exactitatea descrierilor sale realiste. Robbe-Grillet spune în această privință : « Lumea vizibilă a romanelor sale este într-adevăr pentru el lumea reală, și ceea ce este îndărătul ei — dacă este ceva — pare fără valoare, în fața evidenței obiectelor, gesturilor, cuvintelor etc. Efectul de halucinație provine din claritatea lor extraordinară, și nu din nehotărîre sau cețuri. Nimic nu e mai fantastic, în definitiv, decît precizia ». Bruno Schulz, dimpotrivă, descriind păsări și animale inventate, furtuni cosmice, planete și peisaje ireale, munți alcătuiți din valuri de stofă și postav etc., ne dezvăluie sugestiile pe care le trezește, în spiritul său, lumea reală cu ambiguitatea ei, cu jocul permanent de invertire a aparențelor și esențelor.

Un alt scriitor care are afinități mari cu Kafka deși, nu l-a cunoscut este romînul M. Blecher. Romanul *Întîmplări din irealitatea imediată*, care în momentul

---

[1] Ed. Gonthier, 1967, p. 101

apariţiei sale (1935) n-a fost remarcat în mod deosebit şi pe care George Călinescu în *Istoria literaturii române* nici nu-l pomeneşte decît în bibliografie, capătă astăzi în lumina succesului de după război al lui Kafka, al existenţialismului şi al « noului roman » francez, un prestigiu nou, şi ar putea deveni o « redescoperire » aşa cum au fost în alte literaturi, Broch sau Musil, Heimito von Doderer, Bruno Schulz sau Kafka însuşi. În cazul lui Blecher « spiritul secolului » se arată într-adevăr a fi furnizorul unor « vase comunicante ». Înclinaţia copilului pentru tot ceea ce este artificial şi calp (flori de hîrtie, manechine, femei de ceară, bîlciuri) cu sugestia că în asemenea falsificări îşi relevă lumea caracterul ei iluzoriu, de simplu decor, sexualitatea infantilă aţîţată de un mediu dubios şi consumată într-o manieră sordidă care provoacă dezamăgire şi umilinţă, răspunsul inadecvat al vieţii la cerinţele omului care în momente de mare sbucium, în preajma sinuciderii, nu descoperă în jur decît nasturi, capete de sfoară şi nimicuri, toate acestea fac din Blecher un observator fin al aspectelor de absurditate şi înstrăinare pe care le-au observat de la Kafka încoace atîţia scriitori moderni. Şi dacă el nu a fost *primul*, are meritul de a fi fost pe un drum bătut şi de alţii (deşi fără ca el să ştie), un scriitor vizionar şi dacă i s-ar da toată atenţia cuvenită, un precursor necunoscut al existenţialismului şi al « noului roman ». Nu se petrece desigur în fiecare zi o mare descoperire. Şi un scriitor ca Albert Camus, care nu este dintre cei mai neînsemnaţi ai acestui secol, în trei romane, cîte a scris, nu a fost niciodată original. În *Străinul* este tributar behaviorismului şi, în special, lui Hemingway, în *Ciuma* lui Melville, iar în *Căderea* lui Dostoievski. Dar de fiecare dată, Camus a ştiut să aducă pe drumul deschis de alţii propria sa contribuţie şi să lumineze *altfel* din *alte* unghiuri şi cu *alte* efecte universul imens al fiinţei umane.

A scrie într-o manieră nouă nu înseamnă întotdeauna şi implicit a aduce ceva nou. Oamenii care plutesc în schiţele lui Ţepeneag i-am văzut mai întîi în tablourile lui Chagall şi, deşi sînt convinsă că ei au urmat, inconştient, reţeaua unor vase comunicante pentru a ajunge aici, nu mai resimt în faţa lor tulburarea care mă încearcă atunci cînd văd proiectate în văzduh nostalgiile unui sat rusesc adormit sau ale unui pictor rupt de pămîntul său natal. Şi floarea care răsare din pîntecele unui adolescent naiv şi ruşinat îmi aminteşte fără să vreau de nufărul care ucide într-un roman al lui Boris Vian o viaţă tînără. Nu susţin nicidecum că este vorba în cazul lui Ţepeneag de o imitaţie, nici măcar de o influenţă. Dar în momentul în care există un scriitor care a dat mai înainte şi mai ales cu mai multă pregnanţă artistică, contur unei flori care se hrăneşte dintr-un trup omenesc, sîntem nu numai îndreptăţiţi ci obligaţi să ne măsurăm exigenţele cu *această* măsură. În ştiinţă cad în anonimat toate încercările oricît de laborioase şi de autonom urmărite care, deşi sînt foarte aproape de marea descoperire, nu reuşesc să atingă forţa şi viteza necesare pentru a deschide un orizont nou. În artă nu e oare la fel? Leonid Andreiev scria de prin 1910 schiţe kafkiene, dar s-a observat că ele sînt kafkiene numai după ce a apărut Kafka ! Iau deci schiţele lui Ţepeneag drept « exerciţii » pe o claviatură care, fără îndoială, va traduce cîndva o melodie pornită mai din adînc.

De ce *Intrusul* lui Marin Preda, care este o carte scrisă într-o manieră aparent tradiţională, ne produce o impresie de vie originalitate? În primul rînd pentru că ne desvăluie aspecte noi şi esenţiale ale relaţiilor pe care le întreţine contemporanul nostru cu epoca şi cu propria lui nelinişte. Un roman ca *Intrusul* era mult mai greu de scris decît *Moromeţii*, ambele volume, deoarece perioada istorică la care se referă este chiar aceea pe care o trăim în prezent. În volumul al doilea din *Moromeţii*, cu toate referirile scriitorului la împlinirea unor forme economico-sociale cum sînt gospodăriile colective, asistăm de fapt la opera de distrugere a unei

societăţi vechi. În *Intrusul*, dimpotrivă, asistăm la clădirea unei lumi, eroul principal fiind însuşi constructorul care pune piatra de temelie a unui nou oraş. În oraşul pe care oamenii îl clădesc conform unei raţiuni luminate, dîndu-i de la început forma şi anvergura potrivită cerinţelor lor sociale şi individuale, se consumă totuşi eşecul acestui homo faber, care e Călin Surupăceanu. Pe fundalul optimist al unei lumi în plin progres, eroul descrie inconştient harta nefericirii sale personale.

Marin Preda a avut curajul să vadă în opera de construcţie economică şi tehnică, în procesul istoric aflat în curs, dar încă nedefinitivat, de edificare a unei societăţi noi, sursa unor tulburătoare tragedii individuale care nu pun în lumină nici o culpabilitate, aşa cum au afirmat unii critici, nici a istoriei, nici a eroului, ci numai decalajul dureros dintre cerinţele imperioase de natură generală şi de importanţă colectivă ale celei dintîi şi năzuinţele limitate dar profund umane ale celui de-al doilea. Acest decalaj care a existat dintotdeauna apare mai surprinzător dar şi mai pregnant într-o epocă de elaborare a unor forme noi de viaţă colectivă şi spirituală deoarece în asemenea momente istorice de mari prefaceri, cadrele existenţei umane nu sînt încă bine consolidate, tradiţiile, amintirile şi morţii, aşa cum spune deseori Marin Preda, nu au săpat încă făgaşul potrivit pe care-l are viaţa în epocile de echilibru şi de acalmie, morala nu s-a integrat încă unei mitologii sociale care să ţină cumpăna justiţiei empirice. Nedreptăţile care nu pot fi penalizate, ca aceea comisă faţă de Surupăceanu, arată că istoria nu a consacrat încă locul individului în interiorul lucrării sale vaste şi complexe, şi că o operă imensă stă în faţă omenirii. După ce am citit cartea lui Marin Preda vedem cu alţi ochi destinul contemporanilor noştri pe care cei ce vor veni după noi, mai buni poate, probabil nu-i vor « menaja ». Cu aceasta şi-a cîştigat scriitorul un loc într-adevăr propriu într-o operă mai amplă de deschidere a unui orizont uman şi estetic nou.

În cele două romane ale lui Al. Ivasiuc şi în special în *Interval* pe care-l consider mai profund decît *Vestibul*, interesul cititorului este stimulat nu atît de tehnica literară pe care am întîlnit-o cu rezultate superioare la Michel Butor (mai mult decît atît: situaţia din *Vestibul* aminteşte bine romanul *La Modification:* aceeaşi iubire tîrzie şi neputincioasă care provoacă o reexaminare a unei vieţi întregi), cît de ceea ce constituie o observaţie atentă şi revelatoare asupra unor psihologii umane încleştate în lupta cu o complicată epocă. În această direcţie aduce scriitorul o contribuţie cu adevărat originală, personajele sale punînd în lumină răspunsurile diferite pe care subiectivitatea umană le dă unei aceleiaşi situţaii generale. De la fanatismul pur ca o flacără dar primejdios prin virulenţă şi unilateralitate la conformismul timorat uneori subtil şi plin de nuanţe, la o nejustificată vehemenţă ideologică sub care se ascunde, neştiută, brutalitatea sexuală şi de aici la umanitatea echilibrată şi refractară exceselor, Ivasiuc ne desvăluie cu perspicacitate hîrtia de turnesol omenească pe care se înscrie *altfel* fiecare acid al istoriei.

Dacă ar fi să trag o concluzie în urma acestor note fugare despre proza actuală ar trebui să spun că orice tradiţie poate fi încălcată în afară de aceea care consideră că pe cadranul istoriei existenţa umană arată ora exactă.

VIRGIL NEMOIANU

Simptomatologie literară

Eseistica recentă a istoriei pare să treacă printr-un amplu proces de îmblînzire și umanizare. Hegel, Taine, Nietzsche, Spengler sau chiar Burckhardt au o anumită densitate și intrasigență; — jocul ideii e ferm și absolut, necesitatea proceselor e ineluctabilă și rece, fenomenele incidentale nu se bucură de atenție. Chiar mai aproape de noi, un Alfred Weber sau un Ernst Jünger în eseistica sa de tinerețe au un patos și un simț al tragicului care compensează din plin tendințele pe care le-ar putea sugera orientarea lor individualistă. În ultimele decenii accentul pare să se schimbe. Poate cel mai grăitor caz este cel al lui Ernst Jünger. Procesul de înseninare, de maturizare generoasă, care se profila încă din *Heliopolis* ajunge la înțelepciunea stoic-resemnată din *An der Zeitmauer* (La zidul timpului, Kech, Stuttgart, 1959), un remarcabil volum de eseuri care, chiar dacă am face abstracție de ideile exprimate, ar putea rămîne ca un moment de demnitate și nobilitate, de înfruntare calmă a destinului de către un intelectual și mai ales de către un *caracter*. Cît despre speculație ca atare ea este totuși stimulatoare. Jünger ia ca punct de pornire ideea lui Spengler a declinului culturii occidentale ; dar, adaugă el imediat, cu cifra 999 nu se încheie numai *o sută* (a zecea) cît mai ales *o mie*. Sfîrșitul unei culturi regionale devine aproape irelevant, se îneacă în mulțimea de semne prevestitoare ale sfîrșitului unui « *ciclu* » biologic sau geologic. Epoca noastră, spune Jünger, aduce pur și simplu un nou strat geologic, total diferit de cele anterioare. El recurge pentru explicitare la străvechile diviziuni antice: la epoca de aur (a vînătorii și libertății totale, a surplusului timpuriu, o epocă primitivă, prestatală și artistică, vremea surplusului și desinteresului), la epoca de argint (a magiei, a statelor preoțești, în « rigiditatea lor magnetică », la epoca de bronz (a eroilor homerici și nordici), și la epoca de fier (cea istorică propriu zisă). La sfîrșitul acesteia ființa umană și produsele ei nu mai sînt o creatură aparținînd unui strat geologic, ci o ființă « creatoare și determinată de strat » (*schichtbildendes, schichtbestimmendes Wesen*) : « experiențe care să intervină în economia geologică. . . Înălțarea primului paratrăsnet o putem socoti o dată importantă » ; electricitatea e cea mai îndrăzneață pătrundere în interiorul obiectului ; dacă am putea percepe vizual electricitatea am constata că după amurg scoarța pămîntului se învăluie într-un vesmînt de lumină și energie, destul de uniform, dar cu unele puncte de mai mare greutate și energie, asemeni unor izbucniri vulcanice. Acest complex de mutațiuni îi indică lui Ernst Jünger

(alături de simptome sociale politice etc.) că ne aflăm la « capătul timpului », în pragul păşirii în trans-istorie, care trebuie să fie precedată nemijlocit de o mutaţiune a omului ca specie (fie prin cuceririle geneticii moderne, fie chiar şi fără acestea, de la sine). Imaginea care revine mereu este aceea a omenirii într-o gară de cale ferată. Situaţia pe care o descrie nu îi pare nici familiară, nici de dorit: această trecere din imperiul individualului în cel al globalului, din patern în matern, de la spirit la originar *(Urgrund)*, el o descrie însă cu luciditatea, cu calmul viril, cu precizia controlată pe care le-a avut întotdeauna. La acestea se adaugă (în locul unei anume tendenţiozităţi mai vechi) un zîmbet înţelept: « La ce aceste meditaţii? Ele au menirea să arate că pe deasupra morţii mai există o putere cîrmuitoare: armonia. De nici una din ele nu putem evada. Orice apus, orice disarmonie are un cîmp de joc limitat, înconjurat de nemăsurată, inepuizabilă armonie, de Fiinţă indestructibilă ».

Filosofia istoriei propusă de Karl Jaspers în eseul său din 1949 *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* (Despre origina şi ţelul istoriei, reeditat de Piper, München, 1949) se înscrie încă mult mai net în acest proces de « domesticire » a fiarei imprevizibile care era pînă nu de mult filozofia istoriei. După cum Toynbee reprezintă raţionalizarea lui Spengler, colonizarea şi defrişarea teritoriului cucerit brusc şi violent de acesta, tot aşa Jaspers înhamă energiile nesupuse ale lui Alfred Weber (Kulturgeschichte als Kultursoziologie, 1935 şi Vom Tragischen in der Geschiechte, 1943) la carul triumfal al unui umanism larg şi cuprinzător. Ceea ce e curios la atît de « modernul », actualul şi controversatul Jaspers, la acest corifeu al existenţialismului contemporan este că la o privire mai atentă îl vezi în fond legat de secolul XIX prin toată structura sa. Prin tot ce are mai bun, prin echilibrul şi bunătatea sa, prin bunăvoinţa şi cumsecădenia sa funciară, prin simţul adevărului şi dreptăţii care îl animă descinde din Weimarul goethian (aşa cum şi recunoaşte). Dar mai există în el un pozitivism, un individualism uşor filistin şi un umanitarism care îl leagă de mijlocul secolului XIX. Istoria logică sau ciclică o respinge: istoria este (şi iarăşi ca la Walter Scott) în esenţa ei, decizie individuală. Istoria este universală şi sincronă, trecînd prin etape de suiş şi coborîre, cu un viitor deschis şi previzibil numai ca alternativă. Toate acestea nu ar fi prea noi. Interesantă e însă ideea « creaţiilor » succesive ale omului. Prima este ruperea omului din biologic (cu ea începe preistoria comună şi nediferenţiată), a doua este ruperea istoriei din preistorie (cu ea apar scrisul şi statele iniţiale, văzute ca nişte construcţii masive, tehnic-birocratice, bazate pe forţă şi învăluite într-un fel de abur, a treia în sfîrşit e « perioada axială » (Achsenzeit). Jaspers mărturiseşte că în elaborarea acestei idei a pornit de la ideea creştină a unui punct de cotitură în istorie prin Crist. El deplasează însă temporal lucrurile în perioada (800—200) care precede acest eveniment şi o vede ca pe vremea care cumulează în China pe Confucius, Lao Te, Mo Ti, Ciuang Te, Li Te, în India Upanişadele, pe Budha, pe toţi filozofii importanţi, în Iran pe Zaratustra, în Palestina profeţii de la Ilie, prin Isaia şi Ieremia pînă la Deuteroisaia, în Grecia pe Homer, Parmenide, Heraklit, Platon, tragicii, Tucidide şi Arhimede. Este, într-un cuvînt momentul în care omul ia *cunoştinţă de sine*. Orientarea gîndirii spre sine, conştiinţa fiinţei ca întreg, întrebările radicale, categoriile fundamentale,

religiile mondiale — toate din această « perioadă axială » provin. Ea rămîne totuşi o axă, nu o cotitură, în istoria omenirii căci este urmată de o nouă fază de războaie şi imperii, peste care totuşi îşi aruncă reflexele spiritualizatoare. O cotitură în istoria omenirii intervine abia o dată cu revoluţia ştiinţifico-tehnică (începută în jurul lui 1500) care duce la unificarea globului ca spaţiu istoric şi care deschide calea spre perspectivele cele mai cumplite şi cele mai înălţătoare. Jaspers renunţă decis la pesimismul istoric şi se alătură grupului tot mai mare de istorici ce subliniază semnificaţia cu totul deosebită a revoluţiei tehnice în istoria de azi.

Optimismul istoric atinge un punct maxim şi se apropie de apatie la Teilhard de Chardin. Toate distincţiile (de altfel nu lipsite de acuitate) între panteismele de efuziune, disoluţie, confuzie, convergenţă, unificare şi uniune nu pot ascunde pînă la urmă aistorismul pe care *orice* panteism îl implică în mod logic. *Noosfera*, termen şi el util nu constituie totuşi de 200 de ani nimic nou în filozofie. Într-un cuvînt Teilhard nu poate fi mai simpatic decît orice eclectic. A uni elemente evoluţionist-biologice, creştine, ba chiar dialectice, într-un sistem de gîndire cît de cît închegat nu poate să nu impresioneze — dar impresionează la modul performanţei sportive. Ca simptom al unor încercări de convergenţă între gîndirea catolică şi cea marxistă, el merită fireşte toată curiozitatea. În realitate nu pot să mă abţin a-l compara cu stufoasele, primitoarele şi logoreicele figuri ale unor Keyserling şi Steiner, care la urma urmei au fost şi ei, la vremea lor, gînditori de oarecare marcă. După o familiarizare oarecare, probabil prea superficială, cu viziunea lui despre om şi istorie, pur şi simplu nu pot să înţeleg ce aduce nou afară de o nouă terminologie, de îndoielnic merit: de ce e nevoie să se spună « punct Omega » în loc de Dumnezeu sau « amorizare », « planetizare », « socializare » pentru « întoarcerea sufletului la Dumnezeu »? La urma urmei rămîi din Teilhard de Chardin numai cu ceea ce, intelectual vorbind, e handicapul lui: o bunătate nesfîrşită, un dor de împăcare, ce picură ca laptele şi mierea de pe fiecare pagină a lui.

Îţi vine să crezi că, speriaţi de « catastrofele » istorice ale societăţilor pe care propriile lor prevestiri le-au precedat, aceşti filozofi burghezi ai istoriei ar vrea să le contramandeze clamînd optimismul şi bunătatea. Să vedem dacă istoria îşi imită comentatorii, precum la Wilde natura imită arta.

Romanticii îl apreciau pe Spinoza interpretînd eronat sistemul său drept acosmism. Lucrul se vede foarte clar în compoziţia lui Goethe despre Spinoza, dictat prin 1784—1785 doamnei von Stein şi comentat pe larg de Dilthey, articol în genere puţin luat în consideraţie. Acesta arată cum Goethe mergînd paralel cu Spinoza contravine prea adesea raţionalismului constructivist al acestuia. De altfel, într-o scrisoare din 19 iunie 1785 către Jacobi, Goethe recunoaşte că n-a citit Spinoza sistematic, « întreaga arhitectură a gîndirii sale nu i-a stat niciodată limpede în faţa cugetului, dar — spune el, cu multă indolenţă — cînd privesc într-acolo cred că-l înţeleg ». În altă ordine de idei, Cassirer, ca şi Spengler, insistă asupra platonismului lui Goethe (bineînţeles cu specificul respectiv). Goethe citeşte *Enneadele* lui Plotin în vara şi toamna anului 1805. Atunci trimite lui

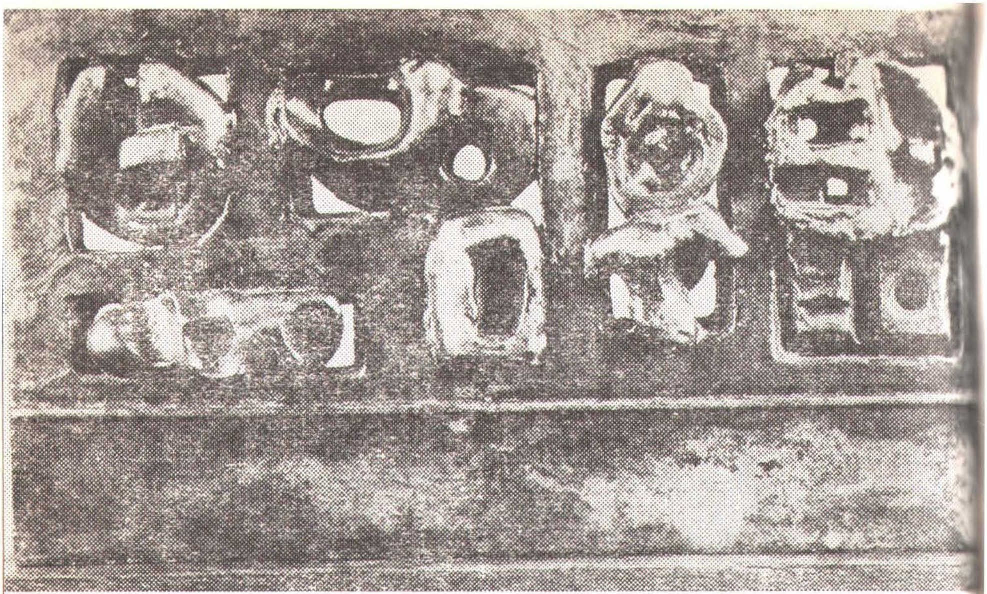

Henry Moore

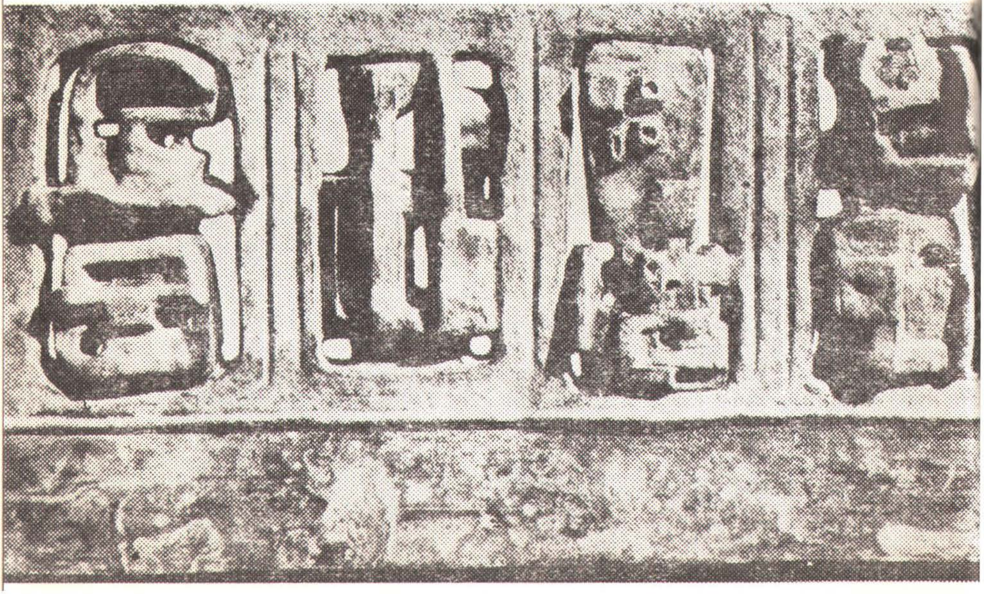

HENRY MOORE

Autobiografice

ŞCOALA DE ARTE DIN LEEDS

În cei doi ani de război (1917—18) m-am desprins de sub dominaţia părintească atît de puternică. Vechea mea prietenă, domnişoara Gostick, se interesă de bursele pentru foştii combatanţi. Cu ajutorul ei am cerut o bursă pe care am primit-o pentru a mă înscrie la Şcoala de Arte din Leeds. De la început eram înţeleşi că lucrul acesta nu era decît un prim pas. Ţinta era Londra. Dar singura cale de a ajunge la Londra era să izbuteşti la examenele Ministerului Învăţămîntului şi să obţii o indemnizaţie.

Şcoala din Leeds era foarte bună ca să te înveţe trucurile necesare să treci examenele. Învăţătura se concentra asupra modelării de busturi în modul cel mai academic imaginabil.

Profesorul de sculptură de la Leeds era nou şi tocmai venise de la Colegiul Regal de Artă. La Leeds nu mai fusese nici o şcoală de sculptură. Aşa că în anul întîi m-am apucat doar de desen, iar mai tîrziu le-am spus că voiam să studiez sculptura — şi eram singurul. Cred că au organizat secţia de sculptură pur şi simplu pentru că eu am cerut să învăţ să sculptez. Omul acesta, îl chema Cotterill, venise proaspăt de la Colegiu la Leeds. Singurul lui student eram eu şi aşa se putu concentra în întregime să mă înveţe toate trucurile pe care le ştia. . . Într-un an am izbutit să înghesui ceea ce îndeobşte se cerea în doi ani de studii, în vederea trecerii examenelor. O dată cu examenele am obţinut şi o bursă « Royal Exhibition », care implica şi 90 de lire anual, pentru Colegiul Regal de Artă din South Kensington. La examen, modelasem o mînă care, mai tîrziu, a fost trimisă pe la celelalte şcoli de artă drept pildă de execuţie. Şi astfel am avut noroc, cu o secţie întreagă şi o mulţime de profesori care să nu se ocupe decît de mine.

A fost o vreme cînd m-am simţit puţin necăjit pentru că nu-mi plăcea sculptura care profesorii de acolo cereau să ne placă. Eram puşi să desenăm după antichităţi

ca « Băiatul şi gîsca », care este de fapt o copie romană tîrzie a unei opere greceşti, şi mai trebuia să desenăm şi « Discobolul ». Nu mă interesau cîtuşi de puţin aceste sculpturi, şi un timp, în primele săptămîni la Şcoala de Arte, gîndeam cam aşa: « Ei, oare eu nu ştiu ce înseamnă sculptura? E ceva cu mine de nu-mi plac bucăţile acestea? »

Acum ştiu că eram îndreptăţit să nu-mi placă deoarece, pe lîngă faptul că nu erau sculpturi prea bune nici în sinea lor, mai erau şi văruite în fiecare an, vreme de douăzeci de ani, şi aşa căpătaseră un strat gros de aproape un centimetru de var, care ştergea toată sensibilitatea suprafeţei şi a formei. Dar totuşi ne cereau să desenăm după ele.

M-am bucurat foarte mult că nu m-am dus la o şcoală de artă înainte de a fi împlinit douăzeci şi unu de ani. În vremea aceea, şi mai ales în provincie, şcolile de artă aveau o concepţie academică, teribil de închistată. Cînd m-am dus la şcoala de artă din Leeds în 1919, am dat acolo de studenţi care veniseră de la paisprezece sau cincisprezece ani, cum se obişnuia pe atunci, şi orice tresărire sau prospeţime ar fiputut să aibă, fusese înăbuşită şi înlăturată tot copiind anapoda antichităţi, executînd mereu desene îngrijite şi cu umbre întinse cu degetul, dar fără nici o înţelegere pentru formă.

Eu avusesem norocul să-l cunosc pe Michael Saller, care pe atunci era Vice-Cancelarul Universităţii din Leeds, un om care achiziţionase Cézanne şi Gauguin înainte de 1914, îl tradusese pe Kandinsky, şi ştia într-adevăr ce se întîmpla în arta modernă.

COLEGIUL REGAL DE ARTE

Anul întîi am trăit ca într-un vis trepidant. Cînd mă suiam pe imperiala autobuzelor aveam impresia că umblam prin rai şi că autobuzul plutea în aer. Şi tot rai mi se părea şi seara în cămăruţa mea îngrozitoare din Sydney Street, atunci cînd puteam să deschid şi să întind împrejur cărţile pe care le aduceam de la bibliotecă ştiind că aveam posibilitatea să învăţ despre toate sculpturile care au fost vreodată făcute pe acest pămînt.

Cu cele 90 de lire bursă pe an eram unul dintre studenţii de la colegiu cu adevărat bogaţi şi nu aveam nici o grijă sau problemă, doar una singură, să mă formez ca sculptor. Şi, despre asta, erau o mulţime de lucruri pe care le-am aflat singur foarte simplu şi uşor. De cum am citit cartea lui Roger Fry am aflat totul. Miercurea şi duminica după masă mă duceam la Muzeul Britanic şi vedeam ceea ce voiam să văd.

La Muzeul Britanic, sală după sală îmi stîrniseră entuziasmul. Colegiul Regal de Artă nu însemna, în comparaţie, nimic. Dar nu mai devreme de trei luni începură pentru mine să se aşeze lucrurile în tiparele realităţii. Pînă atunci totul fusese minunat — o lume nouă de descoperit la fiecare cotitură.

Aceasta este valoarea Muzeului Britanic, ai totul dinainte, eşti liber să încerci să-ţi găseşti singur drumul şi, după un timp, să afli ceea ce te atrage cel mai mult. Şi după prima încîntare, ceea ce mi-a spus cel mai mult a fost arta Mexicului antic — şi poate arta romantică, sau neoromană timpurie. Dar mărturisesc limpede şi deschis că arta mexicană veche mi-a format părerile despre sculptură în ceea ce mă priveşte.

Dar ţelurile de « student » se contraziceau direct cu preferinţele mele în ale sculpturii. Chiar şi aici se ivise un conflict. Şi multă vreme, după ce descoperisem sculptura arhaică de la Muzeul Britanic, în mine s-a dat o luptă amarnică, între nevoia de a urma cursul de la Colegiu pentru a obţine o diplomă de profesor şi dorinţa de a lucra liber la ceea ce mă atrăgea cel mai mult în sculptură. La un moment dat m-am şi gîndit cu seriozitate să renunţ la colegiu şi să lucrez numai în direcţia

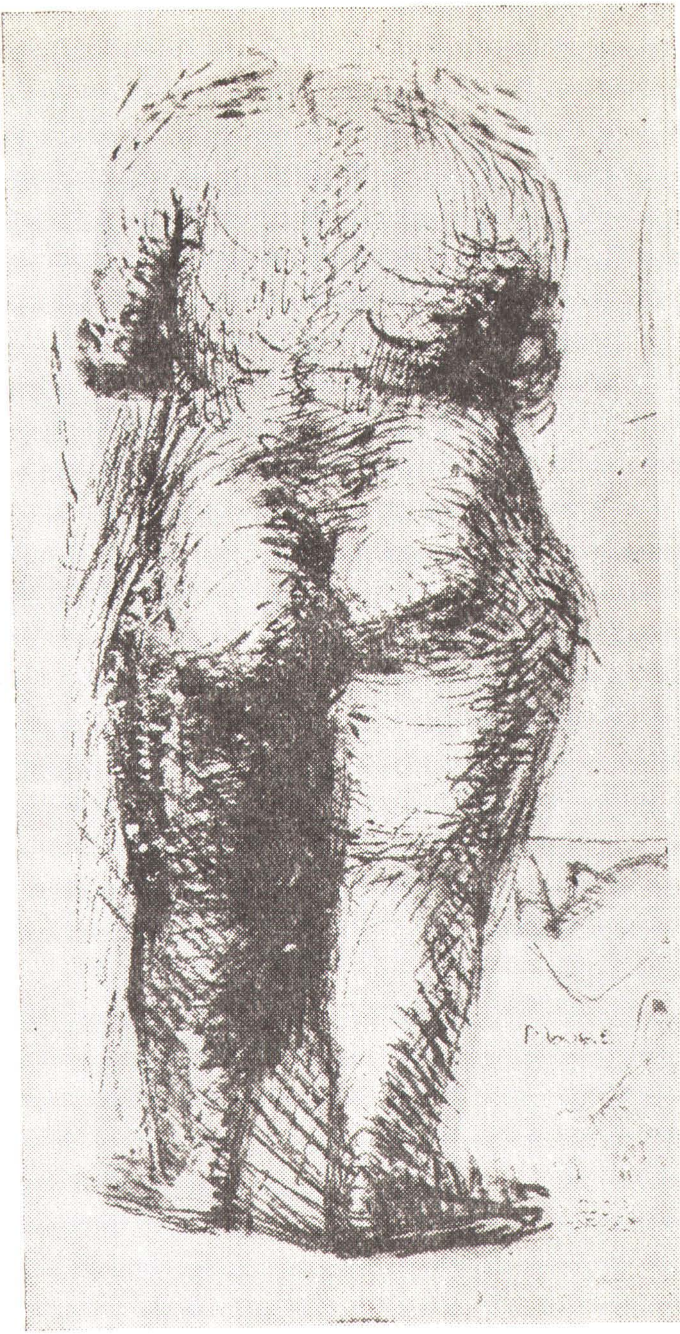

Nud, 1926

care mă ademenea. Dar slavă cerului că am ajuns într-un fel să înţeleg că disciplina academică are valoarea ei. Şi în plus m-a ajutat şi nevoia de a dobîndi o diplomă ca să-mi pot cîştiga traiul.

Înţeleg acum valoarea unei baze academice: să modelezi şi să desenezi după natură. Toţi sculptorii din marile epoci ale artei europene puteau să deseneze după natură, întocmai ca şi pictorii. Pentru mine, într-o vreme, nu era decît un joc. Dar, pînă la urmă, am ajuns la un fel de compromis: studiu academic în timpul anului şcolar, şi în vacanţă, frîu liber intereselor pe care mi le trezise Muzeul Britanic. Acest amestec mi-a dat putinţa să continui să desenez după natură, cum am făcut întotdeauna. Şi mi-a mai îngăduit să obţin bursa de studii în Italia, pe baza studiilor academice.

Acolo, deşi aproape imediat am dat de Masaccio la Santa Maria del Carmine, n-am mai fost în stare să folosesc direct frescele în ceea ce făceam eu, cum nu mai puteam nici să fac o copie exactă a *Chacmool*-ului după o fotogravură. Totuşi, îmi dau acum seama, amîndouă aveau să aibă asupra mea o influenţă neştearsă. . . .

Călătoria în Italia, cum spun, a reprezentat o cotitură. Dar mi-am dat cu adevărat seama cît de adînc erau înfipte în mine înrîuririle italieneşti abea după terminarea Blitz-ului din Londra.

Pînă la venirea mea ca student în anul în care Sir William devenise directorul de studii, Colegiul nu fusese decît o şcoală normală unde profesorii îi învăţau pe studenţi să devină profesori care, la rîndul lor, să înveţe alţi studenţi şi aşa mereu. Dar Rothenstein aduse o concepţie cu totul nouă. Îl cunoscuse pe Degas şi îl cunoscuse pe Rodin şi nu privea Colegiul în speţă ca pe o şcoală normală.

Nu numai asta, ci mai obişnuia să invite unul sau doi studenţi duminică seara, cînd ţinea casa deschisă. Avea un cerc enorm şi foarte distins de prieteni şi îmi amintesc că l-am întîlnit acolo pe Walter de la Mare, de pildă, şi apoi pe prim-ministrul de atunci: Ramsay Macdonald.

De fapt întîlnirea cu Macdonald a reprezentat o altă lecţie pentru unul ca mine. Îmi amintesc că am fost lăsat singur cu el. Am stat şi aşteptat să înceapă el conversaţia. Mi-a adresat un cuvînt sau două şi mi-aduc aminte că am simţit că totul era perfect de firesc şi natural. Nu m-am simţit nici uluit şi nici altfel, şi aşa Rothenstein mi-a insuflat sentimentul că nu există nici o barieră, nici o limită pe care un student tînăr din provincie nu putea s-o atingă şi acesta este un lucru foarte important la o asemenea vîrstă.

. . . Aveam de pildă, o temă obligatorie, numită « comp. lunară » şi în ultima vineri a fiecărei luni un profesor sau altul intra în amfiteatru unde toate lucrările erau întinse pe pereţi şi îşi spunea părerea despre ele. Într-o zi, un profesor numit Pite, pe vremea lui un teoretician al arhitecturii foarte cunoscut, se opri asupra desenului meu şi îl făcu de două parale.

Rothenstein se afla în rîndul din faţă pe cînd Pite zise: « Studentul acesta se hrăneşte cu gunoaie—oricine poate să vadă ». Desenul era influenţat puţin de arta etruscă sau neagră — am uitat de care anume. Oricum, Pite îşi pierduse controlul şi, a doua zi, Rothenstein mă chemă în biroul lui şi îmi spuse: « Sper că nu te-a mîhnit prea tare — lucruri ca acestea este firesc să se întîmple, ştii bine ».

ITALIA

Am umblat cu viteza unui turist american — prima săptămînă după ce am plecat din ţară — petrecută la Paris — a şi rămas undeva în urmă, cufundată într-un trecut foarte îndepărtat, în afară doar de Muzeul Guimet (sculpturile indiene din sala

de la intrare şi din încăperea de la parter — ca şi sculpturile şi picturile din Antinoe) se mai reliefează aidoma. . . aidoma chiparoşilor dintr-un peisaj italian. Parisul ca atare nu mi-a plăcut, şi după Luvru şi Muzeul Guimet, puţinele expoziţii de artă contemporană pe care le-am văzut păreau mai degrabă gunoi.

M-am oprit la Genova, Pisa şi Roma, înainte de a ajunge la Florenţa. În Italia, picturile murale timpurii — opera lui Giotto, Orcagna, Lorenzetti, Taddeo Galdi, picturile ducînd la cele ale lui Masaccio şi cuprinzîndu-le, m-au interesat cel mai mult. Din marea sculptură am văzut foarte puţin — pictura lui Giotto este sculptura cea mai frumoasă pe care am întîlnit-o în Italia — ceea ce cunosc eu din sculptura indiană, egipteană şi mexicană pune pe de-a-ntregul în umbră sculptura Renaşterii — afară doar de busturile italieneşti timpurii, ultimele lucrări ale lui Michelangelo şi opera lui Donatello — deşi în influenţa lui Donatello cred că întrevăd începutul sfîrşitului. Donatello era modelator, şi părerea mea este că modelajul a vlăguit de tot sculptura occidentală; două sînt principalele motive (nu credeţi?): evitarea pe scară largă a gîndirii şi creării în piatră şi o largă respingere a tradiţiei gotice — în favoarea uneia pseudo-greceşti — cred că şi studenţii mediocri dintr-un colegiu sau de oriunde, dacă ar fi avut norocul să păşească în atelierul unui sculptor, foarte probabil că mai tîrziu ar fi realizat opere pe care acum le-am admira: în Italia veacului al XIV-lea, într-un oraşel de 20.000—30.000 de locuitori trebuie să fi trăit şi lucrat în acelaşi timp vreo 50 sau 60 de pictori şi fiecare dintre ei dacă ar fi lucrat în zilele noastre întocmai ca atunci, ar fi socotit un geniu !. . .

Singura speranţă pe care o pot nutri în privinţa unei şcoli de sculptură în Anglia, în condiţiile sistemului prezent, este să se ivească un artist bun care să cioplească în sensul tradiţiei mari a sculpturii şi care să poată să-şi atragă simpatia şi admiraţia studenţilor şi să răspîndească binele precum Dalou şi Lanter au răspîndit răul.

La început am privit mai mult — şi cred că am văzut mostre din opera celor mai mulţi italieni — Giotto a făcut asupra mea cea mai mare impresie (poate, în parte, pentru că este cel mai englez dintre primitivi). Planurile mele erau să văd picturile lui Giotto de la Assisi şi Padova şi apoi să plec din Italia via Ravenna şi Veneţia şi să mă îndrept spre München — din Germania acasă, prin Paris, ca să-mi pot termina călătoria la Muzeul Guimet.

Începusem să văd Anglia în perspectivă — aveam să mă întorc patriot înfocat. Dacă această bursă n-avea să-mi aducă nici un alt folos, mă făcea cel puţin să-mi dau seama ce comori avem în Anglia — ce paradis este Muzeul Britanic şi cît de superioară calitativ, cît de reprezentativă, ce selecţie bună este Colecţia noastră Naţională şi cît de plin de inspiraţie este peisajul englezesc. Nu mă mir de ce italienii n-au nici o şcoală peisagistică — îmi doresc imens, tînjesc după priveliştea unui copac ce poate fi numit copac — după un copac care să aibă trunchi. *(Dintr-o scrisoare din 12 martie 1924, adresată lui sir William Rothenstein).*

. . . .

Timp de aproape şase luni de la întoarcerea mea m-am simţit mai nenorocit de cît oricînd în viaţă. Cele şase luni în care m-am expus capodoperelor artei europene văzute în timpul călătoriei, au stîrnit în mine un conflict violent între ele şi idealurile mele anterioare. Părea că nu pot să mă scutur de impresiile noi sau să le folosesc fără să neg tot ceea ce crezusem cu sfinţenie înainte. M-am trezit că sînt un neputincios, incapabil să lucrez. Apoi, treptat, am început să-mi găsesc drumul printre aceste îndoieli către preocupările mele mai vechi. M-am reîntors la arta veche mexicană de la Muzeul Britanic. . . . Totuşi, efectele acelei călătorii nu s-au şters cu adevărat niciodată. Dar pînă cînd n-am realizat, în timpul războiului, desenele din adăposturi, nu m-am simţit nicicînd liber să folosesc în arta mea ceea ce învăţasem

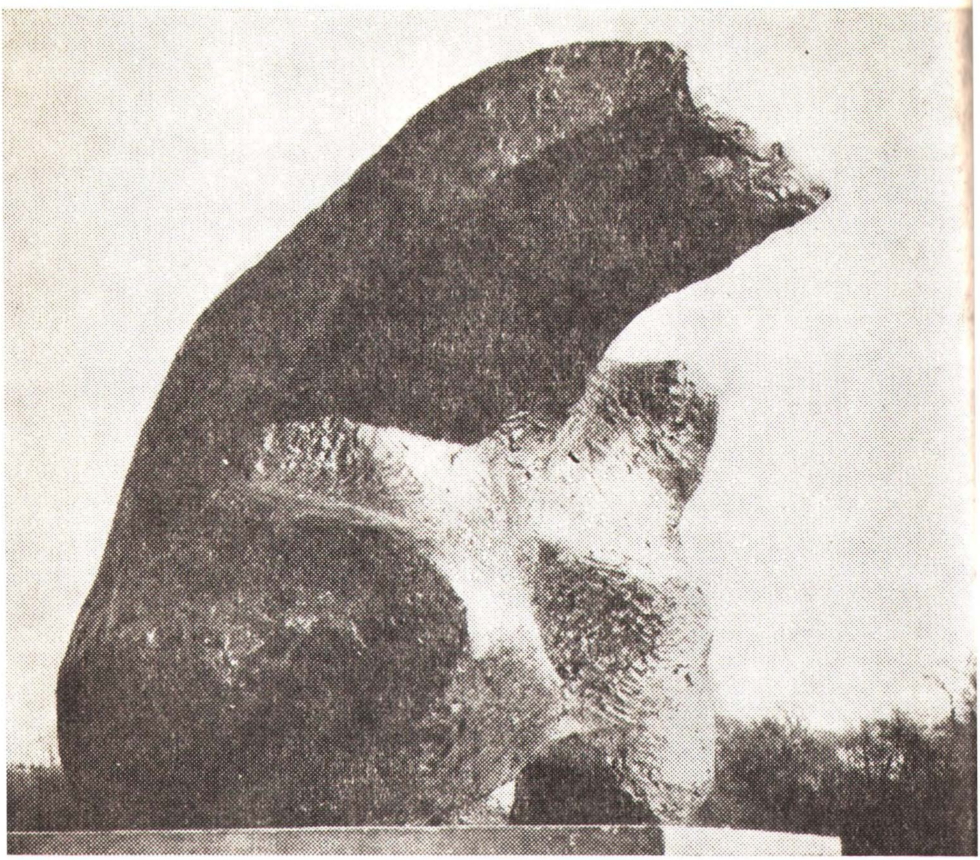

în călătoria prin Italia — să îmbin cu uşurinţă perspectiva mediteraneană cu preocupările mele legate de conceptul mai elementar al popoarelor arhaice şi primitive. Cred însă că în mine mai sălăşluieşte conflictul de atunci şi mă întreb, oare conflictul acesta e cel care face lucrurile să se întîmple?

....

PRIMA EXPOZIŢIE

Aveaţi treizeci de ani cînd v-aţi organizat prima expoziţie?

Da, la *Warren Gallery*. Dorothy Warren era o fiinţă remarcabilă cu o energie uluitoare, cu vervă adevărată şi fler autentic.

Figură culcată Nr. 1, 1959, bronz ▲ ▶

Expusese și cîteva din picturile lui D. H. Lawrence?

Întocmai. Îmi amintesc toată agitația de atunci. . . Mi-a vîndut în valoare de 90 lire — treizeci de desene cu o liră bucata, cîteva lui Epstein, cîteva lui Augustus John și lui Henry Lamb — majoritatea celor care au cumpărat erau tot artiști, artiști cu reputație, și lucrul acesta a constituit pentru mine o mare încurajare. Am vîndut și cîteva sculpturi, dar la primele mele patru-cinci expoziții, desenele m-au făcut să merg mai departe, nu sculpturile, și artiștii care mi le cumpărau.

Exista un antagonism real față de sculpturi?

Da, într-un articol din *Morning Post* se spunea că era «imoral», sau cam așa ceva, ca un om ca mine să-i învețe pe tineri și s-au găsit cîțiva profesori care mi-au cerut

cu adevărat să demisionez, iar unul dintre confrații mei de la Colegiu a și spus: « Ori pleacă Moore, ori plec eu ». Dar Sir Will a trimis după mine și a zis: « Știu că felul tău de a preda este corect. Ceea ce faci ca artist e treaba ta și nici nu vreau să văd vreodată »....

GRECIA

Am vizitat Grecia pentru întîia oară tîrziu în 1951, pe cînd aveam cincizec și trei de ani și înainte de a mă duce acolo credeam că putea să mă dezamăgească. Cîtuși de puțin, firește. Aș spune mai degrabă că patru sau cinci din experiențele mele vizuale cele mai puternice s-au produs în Grecia.

De pildă, Micene m-a impresionat uluitor. Mi-am dat seama că abia atunci am înțeles tragedia greacă și — da, ceea ce înseamnă Grecia — mult, mult mai complet decît vreodată mai înainte. Și Delfi, deși mi s-a părut că avea o ușoară urmă de teatralism, ca și cum vulturii zburau în cercuri ca la comandă, și Olympia cu sentimentul idilic al unei vieți încîntătoare și, firește întregul Acropole și el avea ceva pe care nu-l prevăzusem.

De fapt aș spune că astăzi Parthenonul este mult mai impresionant decît atunci cînd a fost clădit la început. Simți spațiile mai mult, și deschiderile, și faptul că nu este deplin solid și că lumina pătrunde prin el și îl preface într-o sculptură și nu, în ceea ce fusese mai înainte, o clădire cu patru ziduri exterioare. Acum e complet spațial — un obiect cu totul diferit; și peisajul grecesc a fost pentru mine o altă revelație — acea calitate pietroasă cu sentimentul că marea ar putea să fie după colț. Pot înțelege de ce au fost sculptori — piatra trebuia pur și simplu să fie folosită, era singurul lucru pe care îl aveau la îndemînă....

Lumina grecească este, așa cum susține toată lumea, ceva ce nu poți să-ți închipui pînă nu o trăiești tu însuți. În Anglia, jumătate din lumină pare să fie absorbită de obiect, în Grecia însă, obiectul pare să împrăștie lumina ca și cum ar fi luminat dinlăuntru. Dar cred că elementul lumină poate fi supra-apreciat. Lumina nordică poate fi tot atît de frumoasă ca și lumina grecească și o zi umedă în Anglia poate fi tot atît de revelatoare ca lumina străvezie a Mediteranei. Nu cred cu adevărat că lumina mediteraneană este singura, orice s-ar spune.

O vreme am evitat să privesc orice fel de sculptură grecească și renascentistă. Atunci gîndeam că arta grecească și Renașterea erau dușmanul și că trebuia să le arunc și să încep din nou la începuturile artei primitive. Abia în ultimii zece-cincisprezece ani am început să înțeleg cît de minunate sînt frizele grecești, aduse în Anglia de Elgin.

INFLUENȚE

În realitate cartea lui Roger Fry « Viziune și desen » a fost descoperirea cea mai norocoasă pentru mine. Am dat peste ea din întîmplare, la biblioteca de documentare de la Leeds, pe cînd căutam un alt volum. În eseul său despre sculptură neagră, Fry accentua realizarea tri-dimensională ce caracteriza arta africană și « fidelitatea ei față de material ». În plus, Fry mi-a deschis drumul spre alte cărți și spre Muzeul Britanic. Acesta a fost de fapt începutul. . . .

O altă carte de mare ajutor și care totodată a constituit un stimulent a fost cea scrisă de Ezra Pound despre Gaudier-Brezska, Era scrisă cu atîta prospețime și pătrundere, de parcă ar fi vorbit însuși Gaudier, sculptor tînăr care descoperă lucrurile.

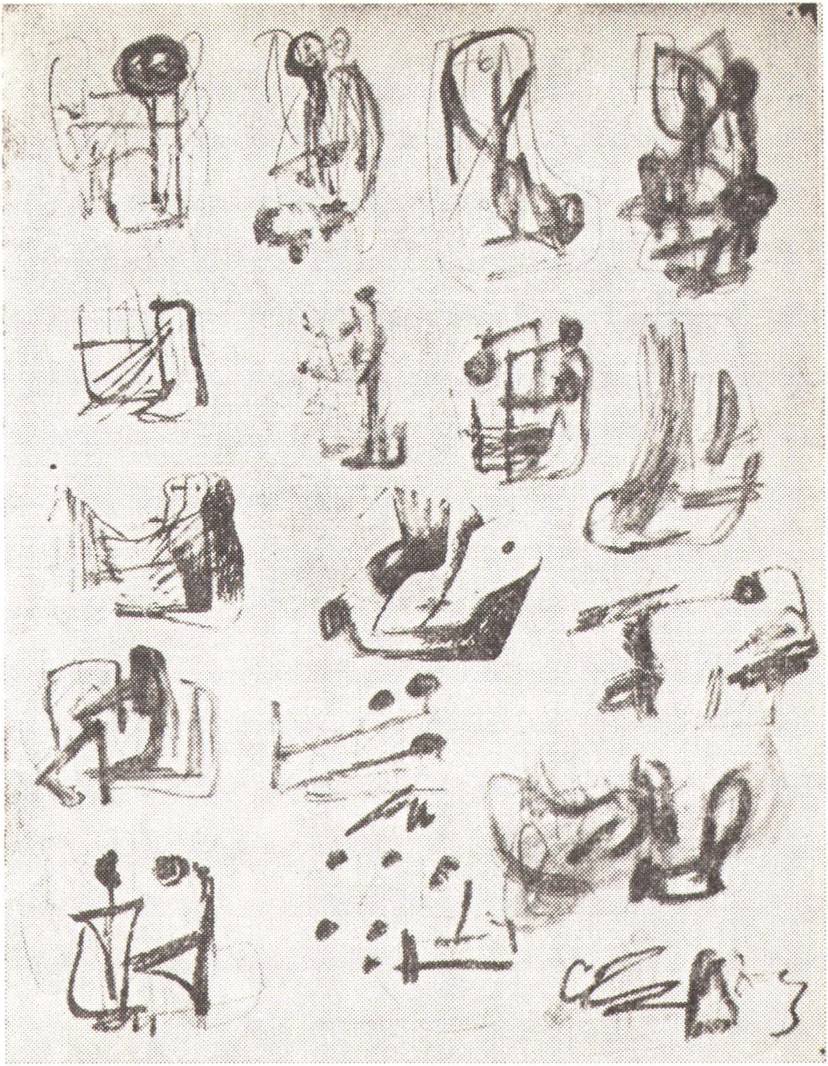

Filă de carnet

. . . Nu încape nici o îndoială că poziția adoptată de Brâncuși, pentru forma în sine, reducînd obiectul la un simplu ou, mi-a ajutat foarte mult, eu fiind cu douăzeci de ani mai tînăr decît el. O influență asupra mea au exercitat-o și pictorii cubiști, mișcarea cubistă.

Nu cred că muzica sau poezia, deși îmi plac și mă delectează atîta, au avut vreun rol în evoluția mea ca sculptor. Lecturile au avut o influență formativă mai mare asupra tinereții mele romantice. Vreme de un an întreg Thomas Hardy mi-a colorat concepția despre viață; am citit toate romanele lui Hardy pe cînd aveam șaptesprezece-optsprezece ani. Am trăit în lumea lor și mi-au influențat felul de a gîndi nu ca sculptor ci ca om. Apoi, din nou se întîmplă același lucru către douăzeci și douăzeci și doi de ani; l-am citit atunci pe tot D. H. Lawrence cu aceeași însuflețire pe care o trăisem înainte citindu-l pe Hardy. Și marii romancieri ruși — Dostoievski chiar mai mult decît Tolstoi — au însemnat foarte mult pentru mine. Ceva mai tîrziu l-am citit pe Stendhal. Romancierii sînt cei care au avut cea mai mare influență asupra mea. . . nuanțîndu-mi concepția despre lume și evoluție. . .

Recent, un tînăr psiholog jungian a publicat o carte despre opera mea; cred că se intitulează «Lumea arhetipurilor lui Henry Moore». Mi-a trimis un exemplar, rugîndu-mă să-l citesc, dar după primul capitol m-am gîndit că aș face mai bine să mă opresc, deoarece explica mult prea mult motivele și intențiile mele. Gîndeam că putea să mă împiedice să-mi văd mai departe de treabă dacă aș fi continuat lectura și aș fi aflat totul. Dacă aș fi expus unui examen psihanalitic s-ar putea să încetez să mai fiu sculptor. Nu știu, dar oricum nu vreau să încetez să mai fiu sculptor.

Vedeți, un sculptor, cred, trebuie să fie o ființă practică — nu poate fi numai un visător. Dacă ai de gînd să prefaci o bucată de piatră într-o sculptură trebuie să mînuiești un ciocan și o daltă; trebuie să fii în stare s-o faci fără să-ți tai mîinile; trebuie să fi și lucrător, trebuie să fi un om cu picioarele pe pămînt.

Nu știu dacă este adevărat sau nu, dar în Anglia, cei din miază-noapte sînt priviți ca niște ființe foarte pozitive, practice, muncitoare. Lucrul acesta ar putea să fie legat de . . . nu-i decît o idee năstrușnică. . . dar s-ar putea să aibă legătură cu faptul că astăzi în Anglia există vreo douăzeci-treizeci de sculptori care au răsărit de la război încoace; patru sau cinci dintre ei sînt din Yorkshire. Eu, Barbara Hepworth, Armitage, Ralph Brown și Thorton. M-am gîndit la ei dintr-un început pentru că sînt din Yorkshire. Și aș mai găsi poate alți trei sau patru dacă aș mai sta să mă gîndesc, dar poate nu este decît ideea mea, cum spuneam. . .

Și poate e ceva și în regiunea însăși. Firește Yorkshire fiind un ținut foarte întins, cuprinde o mare varietate peisagistică, și cu toate că acum locuiesc în Hertfordshire, și locuiesc aici de douăzeci de ani, nu cred că peisajul de aici mi-a influențat foarte mult sculptura, deși cerul, norii și copacii sînt aceiași oriunde te-ai afla și aceștia sînt factorii care contează. Poate ceea ce m-a influențat cel mai mult în dorința mea de a face sculptură în aer liber și de a o raporta peisajului, izvorăște din adolescența pe care mi-am petrecut-o în Yorkshire; privind colinele pustii din Yorkshire, privind, îmi amintesc, o îngrămădire naturală imensă de pietre într-un loc în apropiere de Leeds care, pe cînd eram copil, m-a impresionat teribil — printre ele se afla o lespede puternică, asemănătoare cu cea de la Stonehenge — și tot așa mormanele de zgură ale satelor de mineri din Yorkshire, mormane de zgură care pentru mine ca băiat, ca copil, erau munți. Aveau proporțiile piramidelor; aveau acea calitate triunghiulară, nudă și aspră care te făcea să te crezi în Alpi. Probabil că acele impresii pe care ți le faci cînd ești tînăr contează cel mai mult.

DESPRE SCULPTURĂ

. . . Fiecare sculptor diferă în scopuri şi idealuri după caracterul, personalitatea şi gradul de dezvoltare propriu fiecăruia. Sculptura care mă impresionează cel mai mult este deplin organică şi de sine stătătoare, împlinită, adică formele ei componente sînt pe deplin realizate şi acţionează ca mase în opoziţie, nefiind doar indicate de tăieturi de suprafaţă, ca de relief; nu este perfect simetrică, e statică, puternică şi vitală, împrăştiind ceva din energia şi puterea munţilor înalţi. Are o viaţă a ei proprie, independentă de obiectul pe care îl reprezintă.

Pentru mine sculptura trebuie să aibă viaţă în ea, vitalitate. Trebuie să conţină o sensibilitate pentru forma organică, un anumit patos şi căldură. Sculptura pur abstractă îmi pare o activitate care poate fi îndeplinită mai bine într-alt domeniu al artei, ca, de pildă, arhitectura. De aceea n-am fost niciodată ispitit să rămîn un sculptor pur abstract. Sculpturile abstracte sînt de cele mai multe ori doar machete de monumente niciodată realizate şi operele multora dintre sculptorii abstracţi sau « constructivişti » suferă din pricina acestei frustări, deoarece artistul nu izbuteşte niciodată să afle soluţiile materiale reale pentru problemele sale. Dar sculptura se deosebeşte de arhitectură. Ea creează organisme care trebuie să fie complete prin ele însele. Un arhitect trebuie să se ocupe cu probleme de ordin practic, ca, de pildă, confortul, preţul de cost, etc. probleme care rămîn străine pentru artist, probleme foarte concrete care se deosebesc de cele puse sculptorilor. . . O sculptură trebuie să aibă viaţa ei. Decît să dăm impresia unui obiect mai mic dăltuit dintr-un bloc mai mare, celui care priveşte trebuie să-i dăm sentimentul că ceea ce vede conţine o energie proprie intrinsecă care se proiectează în afară. Dacă o sculptură are propria ei viaţă şi formă va fi şi expansivă, lemnul, materialul din care a ieşit cioplită sau modelată trebuie întotdeauna să dea impresia că sculptura a crescut din el organic, că a fost creată printr-o presiune dinăuntru.

Vedeţi, socotesc că un sculptor este o fiinţă preocupată de forma lucrurilor. Un poet este cineva pe care îl preocupă cuvintele ; un muzician este un om pe care îl preocupă sau este obsedat de sunete. Iar un sculptor este o fiinţă obsedată de formă şi conturul lucrurilor şi nu doar de forma unui lucru sau altul, ci a oricăror şi tuturor lucrurilor: creşterea într-o floare ; tensiunea, forma dură şi totuşi delicată a unui os, carnaţia puternică, solidă a trunchiului unui mesteacăn. Toate aceste lucruri sînt tot atîtea lecţii pentru un sculptor ca şi liniile unei fete frumoase — silueta unei fete tinere — şi aşa mai departe. Toate fac parte din experienţa formei şi de aceea, după părerea mea, totul, toate contururile, toate fărămiturile formei naturale, animale, oameni, pietre, scoici, orice vreţi, sînt obiecte ce te ajută să realizezi o sculptură. Cît despre mine, adun bucăţi ciudate, uscături de lemn — orice găsesc ca avînd o formă care mă interesează — şi le păstrez umplîndu-mi cu ele atelierul meu cel mic, astfel ca intrînd acolo în orice zi, sau seara, să aflu după cinci sau zece minute de şedere acolo, ceva pe care să-l pot lua în mînă şi să-l privesc, pentru a afla în el începutul unei idei noi. De aceea îmi place să las împrăştiate prin atelierul meu cel mic toate aceste fleacuri — să-mi dea idei.

Unul din lucrurile care vreau să cred că le deţine sculptura mea este o forţă, o putere, o viaţă, o vitalitate care vine dinlăuntru, aşa încît îţi dă senzaţia că forma exercită o presiune din interior încercînd să izbucnească în afară sau să încerce să împrăştie puterea lăuntrică, mai degrabă decît sculptura care nu este conturată decît din afară şi apoi se opreşte. E ca şi cum ai avea de-a face cu ceva care încearcă să capete formă dinăuntru. De aceea, poate, mă preocupă oasele ca şi carnea, deoarece osul este structura interioară a întregii forme vii. Osul este cel care împinge dinlănutru; cînd îţi îndoi piciorul, genunchiul se alungeşte şi de acolo vine mişcarea

și energia. Dacă strîngi un deget, dacă strîngi pumnul, ai sentimentul acesta, că oasele, cartilagiile străpung pielea, dînd o forță pe care n-o mai simți de îndată ce desfaci mîna și o lași să se odihnească. Și așa, genunchiul, umărul, țeasta, fruntea, partea din interiorul căreia simți o presiune a osului spre afară — aceastea sînt pentru mine punctele cheie.

Poți avea atunci, așa cum se întîmplă, o porțiune mai domoală între acele puncte cheie, așa cum se întîmplă cu o draperie, astfel încît capeți sentimentul că forma este cuprinsă toată înlăuntru, și de aici cred că vine preferința mea pentru formele dure în sculptură. Pentru mine sculptura trebuie să aibă o duritate, și pentru că socotesc că pentru sculptură duritatea este fundamentală, îmi place într-adevăr mai mult să cioplesc decît să modelez. Deși fac bronzuri, originalul îl creez în ghips și, cu toate că oricine poate face un mulaj din ghips moale, eu aștept mai întîi să se întărească și abia apoi îl pilesc și îl cioplesc, dîndu-i forma finală a ghipsului tare și nu a unui material maleabil.

În românește de S. D.

Orson Welles

sau

renașterea cinematografului

În istoria cinematografului Orson Welles ocupă un loc aparte: cel al revelației, al acelei revelații care înseamnă însăși renașterea cinematografului. Este meritul său de a fi repus în discuție, și în modul cel mai exemplar, înseși originile, structurile, funcțiunile cinematografului, anulîndu-le, modificîndu-le, reafirmîndu-le. Și prin aceasta Welles nu face decît să reașeze arta acolo unde locul ei începuse să-l ia moda. Așa încît, pentru cinematograful de ieri, de astăzi și de mîine, Welles a fost și rămîne o revelație. . .

— *Aș vrea să vă propun ca la începutul acestei întîlniri, convorbirile noastre să fie dirijate spre acele direcții din care pot rezulta mai bine concepțiile dumneavoastră despre cinematograf, despre artă în general. Și vă întreb atunci, domnule Orson Welles, de ce faceți film?*

— Fac film în măsura în care mă interesează și intervin efectiv în creația cinematografică ca rezultat al dorințelor mele de a-mi răspunde unor întrebări, unor îndoieli care mă mistuie și în fața cărora am convingerea că, cel puțin pentru mine, cinematograful este unica posibilitate și modalitate artistică în care pot să mă exprim, în care pot să fiu sincer cu mine însumi. Am cunoscut cinematograful în toate etapele sale de creație: am scris scenarii și dialoguri, am montat cadre, am conceput imagini, am stat de o parte și de alta a camerei de filmat și de fiecare dată simțeam că ceea ce mă fascinează în cinematograf este acel amalgam subtil de mit și adevăr care înseamnă filmul; perfect reversibil și într-un sens și în celălalt, poate pentru că tocmai marea calitate a cinematografului este de a face din adevăr un mit, și din mituri cele mai adevărate adevăruri. Aceasta este deci funcția poetică a cinematografului.

— *Considerați, așadar, cinematograful a fi esențialmente poetic?*

— Exact. Cinematograful devine poetic în măsura în care actul de creație transportă cu sine aici o încărcătură poetică proprie, pe care celelalte arte nu au atins-o niciodată. Pus în situația de a se exprima printr-un procedeu tehnic rudimentar, limitat doar la cîteva mișcări de aparat și obiective, cineastul trebuie să găsească acea posibilitate de a transmite integral spectatorului său întreaga complexitate a mesajului pe care îl vehiculează filmul. Recurge atunci la un efort de concentrare a metaforei cinematografice care îi conferă filmului, implicit și independent chiar de voința artistului, acel conținut poetic de care vorbeam. Cînd am făcut *Doamna din Shanghai* am înțeles că dacă aș fi continuat filmul așa cum îl începusem, totul s-ar fi încheiat cu o poveste stupidă în care crezusem la început, dar care o dată început filmul, nu mă mai interesa deloc. A trebuit însă să termin această muncă și am încercat s-o fac cu cît mai multă onestitate concentrîndu-mă asupra fiecărui

◀ În adăpost — 1941 — acuarelă

BRÂNCUŞI LA PRAGA

Reconstituirea drumului spinos al carierei lui Constantin Brâncuşi a fost mult îngreunată de faptul că el detesta să furnizeze cifre, date sau amănunte biografice, refuzînd să măsoare pînă şi dimensiunile lucrărilor sale. În schimb se arăta preocupat în cel mai înalt grad şi medita îndelung la armonia lor lăuntrică şi exterioară; iar exemplul cel mai bun îl constituie *Coloana Infinită* la care artistul nu a încetat să gîndească, credem., încă din anul 1911 [1] şi pînă în anul 1957.

Se cunoaşte seria *Coloanelor*, din diferite materiale şi de diverse dimensiuni, cioplite mai ales din lemn de stejar în 1918, 1920 şi 1930. Chemat de primarul Bucureştiului în 1930, Brâncuşi proiecta să înalţe o *Coloană* în Capitala României; apoi, opt ani mai tîrziu, efectiv a şi ridicat-o la Tîrgu Jiu, în memoria eroilor gorjeni. [2] În sfîrşit, la adîncă bătrîneţe, în chiar anul morţii, se gîndea la făurirea unei uriaşe *Coloane* înalte de 400 metri, din oţel oxidat şlefuit — monument gigant, care s-ar fi oglindit în apele unui lac din Chicago, unde i se comandase această neîmplinită versiune,.[3]

Profesorul Siegfried Giedion şi arhitectul Adrian Gheorghiu au sezisat, fiecare, nu numai o surprinzătoare succesiune aritmetică, dar şi infailibilele proporţii pe care sculptorul le-a inclus, precum şi magia ritmului interior al operei, care departe de a fi simpla transpunere a unui stîlp funerar ori a unui stîlp de cerdac oltenesc este rodul unei intense concepţii artistice.

Opera lui Brâncuşi era într-o devenire continuă, într-un neîncetat travaliu de purificare şi şlefuire, artistul considerînd-o permanent susceptibilă de perfecţionare. A o măsura, a o clasa sau a o fişa — ar fi echivalat într-un fel cu catalogarea, cu turnarea ei într-un calapod. Ar fi fost o operă finisată, înmărmurită, moartă.

I se potrivesc desigur şi lui Brâncuşi cuvintele lui Saint Exupéry:

« Tu ne peux rien connaître des étapes qui ne sont qu'invention du langage. Seule la direction a un sens. Ce qui importe c'est d'aller vers et non d'être arrivé, car jamais l'on n'arrive nulle part sauf dans la mort » [4].

Animat de aceleaşi principii, sculptorul nu se împacă cu contabilitatea măruntă şi nici cu tendinţele de compartimentare exterioară a muzeografilor sau a istoricilor de artă; de aceea singurele coordonate de acest fel au rămas titlurile foarte inspirate, rarele datări ale unor opere, dar mai cu seamă expoziţiile la care se întocmeau şi cataloage în care, în afara etichetelor, era firesc să se indice tehnica, înălţimea, lăţimea, adîncimea şi cîteodată să se reproducă chiar şi fotografia lucrării.

Iată de ce socotim o datorie să regăsim efemerele inventare cuprinzînd acele date care jalonează — de la Zürich la New-Haven, de la Craiova la Londra, de la Paris la Amsterdam, de la Veneţia la Chicago, de la München la New York, de la Boston la Haga, de la Bruxelles la Bucureşti sau Philadelphia — trauctoria artistică a sculptorului şi imensa arie de răspîndire a lucrărilor sale. Atunci cînd nu putem afla cataloagele, scotocim prin arhive, cercetăm periodicele vremii încercînd reconstituirea acestei aride laturi biografice.

Iată de pildă anul 1914:

Brâncuşi este prezent concomitent, în lunile martie şi aprilie, la New York şi la Bucureşti; respectiv la expoziţiile organizate la « Gallery of the Photo Secession » şi în Panorama Griviţa, la « Tinerimea Artistică ». Acestor manifestări cunoscute

nu le vom adăuga decît faptul că la aceeași expoziție din București unde Constantin Brâncuși prezenta *Rugăciunea* (înainte de a o transporta la cimitirul din Buzău), Dimitrie Paciurea expunea la rîndul lui un nud femeiesc, tot îngenunchiat și de asemenea intitulat *Rugăciunea* (nr. 198). Două mentalități, întîmplător, se înfruntau.

Trecînd peste această coincidență, am dori să dăm în vileag participarea sculptorului nostru la o altă expoziție foarte rar semnalată de bibliografia brâncușiană.

Ea a avut loc tot în 1914, numai cu o lună înainte de cele din New York și București și anume la Praga, în februarie—martie. În biblioteca « Národni Galerie » am găsit un catalog albastru, de mici dimensiuni, referitor la cea de-a «45-a manifestare de artă modernă » [5], inițiată sub egida întemeietorului școlii moderne cehe de pictură, Josef Manés și de Otokar Noršotny, secondat de Herbert Masaryk, Jaroslav Benda, Jan Stursa ș.a. Dar organizatorul activ al acestei expoziții de avangardă, veriga dintre Paris și Praga a fost scriitorul astăzi uitat. Alexandre Marcereau [6], prefațatorul catalogului expoziției.

Alături de reprezentanții cei mai talentați ai avangardei cehe — (Kubista, Spáda, Capek) — alături de artiști plastici suedezi, polonezi, olandezi — întîlnim nume astăzi prestigioase ale artei plastice contemporane: Pier Mondrian, Robert Delaunay, Diego Rivera, pictorul american Patrick Henry Bruce, André Lhote, Dufy, Kisling, Othon Friesz, Roger de la Fresnaye, Jacques Villon, Jean Metzinger, Louis Marcoussis — iar dintre sculptori : Raymond Duchamp — Villon (cu portretul lui Baudelaire), Archipenko, Julio Gonzales, care odinioară fusese încurajat la Brâncuși, și, în fine, sculptorul român care trimesese cinci lucrări înșiruite sub numerele 120—124. În dreptul fiecăreia au fost marcate cu cerneală prețurile, variind între 1000 și 1700 coroane aur.

Iată numele celor cinci sculpturi:

Najada (Naiada) — ghips, K 1.100
Hlava (Cap) — ghips, K.1.700
Usnuvši Musa (Muza adormită), ghips, K.1.100
Hlava (Cap) — bronz, K.1.300 și
Polibek (Sărutul) — ghips, la prețul de 1.000 de coroane

Trebuie să adăugăm că presa cehoslovacă a înregistrat favorabil prezența sculptorului român: revista « Zlata Praha » de pildă în nr. 22/1914, la pagina 264, a reprodus imaginea *Naiadei*. Astfel, am putut afla că nu este decît o versiune a *Domnișoarei Pogány* — în timp ce la New York la « Gallery of the Photo Secession », figura o altă *Naiadă* de marmură [7].

Din anul 1914 au mai fost tipărite numeroase elogii în periodicile pragheze la adresa lui Brâncuși, ultimul fiind apărut în nr. 3 al Revistei *Umenl a Remslo*, condusă de un vechi prieten al sculptorului, dr. Vojtech Tilkovsky; alte texte anterioare erau semnate de Václav Nebesky, W. George, J. B. Svrcek, H. Heilmaier, Frantisek Dvorák, Ludmila Vachtová ș. a. [8]

În 1921 Brâncuși, care era prezent în cea de-a patra expoziție a grupării «Arta Română» (sala Ateneului), plecînd din țară, vizitează Cehoslovacia, intrînd prin punctul de frontieră Halmei la data de 18 iunie; și el va sta cîteva zile la Praga.[9] Iar după mai bine de un sfert de secol, în noiembrie 1947, trimete două lucrări ce vor figura la o importantă expoziție itinerantă denumită «Sculptura Franceză de la Rodin pînă în zilele noastre».

Toate acestea documente din vremuri uitate, adeveresc simțămintele de simpatie și prețuire de care s-a bucurat și la care a răspuns Constantin Brâncuși în Cehoslovacia.

1. În timpul cînd Modigliani frecventa atelierul lui Brâncuși; el a pictat și portretul doctorului Alexandre (1911); motivul în lemn al Coloanei, *figurează ca un ornament decorativ în acest portret (Barbu Brezianu:* Note pe marginea articolului Brâncuși de Michel *Ragon, în « Arta plastică », nr. 4/1966).*

2. La cimitirul din Hobița, într-un tablou de onoare sînt pomeniți patru soldați, rude de sînge purtînd numele sculptorului.

3. Sidney Geist: O coloană la sfîrșit, *în « Tribuna », 1966, februarie 24. Pentru execuția și instalarea* Coloanei Infinite, *sculptorul umpluse « caiete întregi cu schițe și calcule » (Claude Emmanuel /Ion Stăvăruș,* Atelierul lui Brâncuși, *în « Luceafărul», 1965, martie 13). Acest « Axus Mundi » cum scria Mircea Eliade, acest « arbore ceresc », cum spunea S. Giedion în 1952, într-un seminar al Școlii Politehnice Federale din Zürich, « poseda toate simetriile cunoscute. . . aceste simetrii (bilaterale, de rotație, de translație) sînt spațiale » (Carola Giedion-Welcker:* Constantin Brancusi, *1959, Neuchâtel, p. 25, 203. Adrian Gheorghiu;* Proporții și trasee geometrice în sculptura lui Brâncuși, *în « Tribuna », 1966, februarie 24.*

4. Saint-Exupery: La Citadelle, *Paris 1949, p. 185.*

5. 45 Vystava S.V.U. Manés V. Praze Moderni Uméni. . . Cota XXII C. 4363/3.

6. Autor al volumelor Gens de là et d'ailleurs; Contes des Ténebres; La Littérature et les idées nouvelles; Paroles devant la vie; L'Abbaie et le bol. . . *ș.a. Alături de Paul Fort, a fost directorul literar al revistei « Vers et Prose», membru al cenaclului* Closerie des Lilas, *membru al Comitetului pentru ridicarea unui monument lui Gérard de Nerval etc.*

7. *S. Geist,* « Numai ochi » — Domnișoara Pogany de Brâncuși în lumina unor documente inedite, *în « Contemporanul », 1966, septembrie 6.*

8 Volné Směry (1/1923 — 1924); *Prager Presse,*(1926, martie 14); *Musaion* (7/1929 și 10/1930); *Blok* (2—3/1947); *Rovnost*, (1947, decembrie 6); *Výtvarná práce* (1956, decembrie 24, și 1957, martie 11 și 1962); *Kultuřni Tvorbă* (1963, iunie 27, 1964 noiembrie 12 și decembrie 21); *Výtvasný Zivot* (1967, decembrie).

9 Arhiva Ministerului Afacerilor Externe; fond Paris. Pașaport nr. 54135,

BARBU BREZIANU

■ POETUL IVAN KRASKO ȘI POEZIA ROMÂNEASCĂ

Creația poetică a lui Ivan Krasko are pentru noi românii o însemnătate deosebită. Poetul slovac simbolist a terminat școala românească la Brașov, a cunoscut și a urmărit cu interes dezvoltarea poeziei romînșeti, a tradus din Mihai Eminescu și Octavian Goga, a căror poezie constituie unul din izvoarele creației sale originale. Influența poeziei românești se exercită asupra unui poet de mare sensibilitate și valoare, considerat « magnus parens » al poeziei moderne slovace.

Ivan Krasko, născut în 1876, a cîștigat o oarecare notorietate destul de tîrziu, în 1905—1906, la vîrsta de 29—30 de ani, după ce a publicat în revistă ciclul de poezii *Listok* (« Epistolă »). A tipărit două plachete de versuri de larg răsunet, *Nox* et *solitudo* (1909) și *Verse* (Versuri » — 1912) care au contribuit la consacrarea sa definitivă. Apoi a dispărut din cîmpul creației literare. Rămîne o amintire dramatică, iar cele cîteva piese pe care le-a scris ulterior atestă stingerea implacabilă a unei simțiri lirice puternice. Krasko n-a lăsat o creație amplă. Munca istovitoare în fabrică unde lucra în calitate de inginer, precum și firea sa interiorizată care avea nevoie de liniște și de maximă concentrare l-au împiedicat să scrie mai mult.

În substanța liricii sale se reflectă atît criza gîndirii și a simțirii intelectualității europene de la finele veacului trecut, criză de concepție manifestată printr-un scepticism acut, cît și criza socială extrem de profundă la slovaci. În Europa de atunci, slovacii erau una din națiunile cele mai oprimate. În creația lui Ivan Krasko se reflectă deopotrivă drama sa individuală, ca și drama colectivă a națiunii sale. « Ivan Krasko a readus în poezie omul întreg... cu toate crizele sale individuale... ca și pe omul slovac de la începutul acestui veac a cărui tragedie individuală are și cauze naționale », scrie despre el Josef Felix.

Ivan Krasko este primul poet slovac care exprimă plenar drama sa cea mai personală, făcînd și prin aceasta un salt decisiv în poezie, îmbogățind și consolidînd lirica subiectivă slovacă ca gen de sine stătător. Krasko este prețuit și pentru că prin el, lirica slovacă a recuperat unele teme ale liricii universale prohibită în contextul național. Lirica slovacă a secolului al XIX-lea, născută sub semnul militantismului național, era o lirică a gîndului și a sentimentului clar și robust, provenită din convingerea că lumea este explicită și penetrabilă. Ea avea un țel educativ, național, de unde se trage și didacticismul ei, și nici o ezitare nu era îngăduită. Individul cu problemele sale, cu ezitările, inconsecvențele, prăbușirile inerente existenței individuale, dispăruse îndărătul acestui destin colectiv al națiunii aspirînd către eliberare.

Cu Krasko, poezia slovacă se întoarce la o epocă de care, printr-o evoluție nu tocmai organică, se dezisese în epoca trezirii naționale. Poezia barochistă slovacă din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea constituie un moment de reverberație a geniului poetic al acestei națiuni. Niciodată după aceea n-a mai vibrat atît de emoționant glasul individului, abandonat pe oceanul întins al neliniștitului și haoticului veac al XVII-lea. Se naște acum o poezie a sensibilităților ascuțite, a meditației asupra rosturilor vieții, variațiuni pe temele tristeții Eclesiastului, fiul lui David, în care își găsesc expresia neliniștile omului de-atunci. Înflorește misticismul chiliast și pietismul care, în varianta *Fraților moravi*, are rezonanțe în filozofia existențialistă a lui S. Kierkegaard și prin el în gîndirea și arta modernă. Ca protestant dintr-o stirpă ce derivă din aceeași rădăcină cu pietismul fraților moravi, Krasko cunoaște de timpuriu, din copilărie, poezia religioasă barochistă. De aceea, omul anxios într-o lume incertă și impenetrabilă se va regăsi în lirica lui Ivan Krasko.

Ivan Krasko a fost un melancolic care se complăcea în stările indefinite și pe care îl tulburau neînțelesul misterios și durerile fără nume precis. Poetica lui Mallarmé și Verlaine, a simboliștilor cehi O. Brezina, Antonin Sova, K. Hlavacek se traduce la Krasko într-o poezie în care rolul esențial îl au ideea sugerată, sentimentul difuz.

Poetul slovac a fost un adept al doctrinei creștine, dar a aripei ei celei mai umane, plebee:

Stăpîn al celor necăjiți și umiliți
Prea bunule, ascultă-mi rugăciunea,
Tu, mare Dumnezeu, al celor mici...
(Solitudo)

Dar dogma nu-i procură liniștea interioară. Nu vede în jurul său ordinea prestabilită, de sursă divină, ordinea universal-armonioasă și inteligibilă, făurită de ființa supremă în cele șase zile ale zidirii. În jurul poetului se întinde noaptea, o noapte simbolică, marele mister al lumii cu care se luptă, fără succes, mintea omenească. Omul plutește într-o lume lipsită de perspective și plină de incertitudini:

Sufletul e-nsetat de lumină, vrea certitudine, măcar pe-aceea ce-n veac de mijloc i-a fost dată: credința (o, vai, de orice fel!). Dar mintea aripile-i retează cu veșnice și sceptice-ntrebări. Și inima plînge, vai, va plînge...

(Din poemul în proză *Noaptea*)

Nevoia unei « credințe de orice fel » arată că poetul Krasko se sustrage oricărei analize care l-ar plasa prea riguros în limitele doctrinei creștine. Umanizarea lui Cristos în versurile sale are ceva din ereziile populare, iar îmbrățișarea ascetismului (Poeziile *Asceții*, *Schimnicul*, *Oaspeții*) reprezintă întoarcerea la postulate ale creștinismului primitiv, ce erau la rîndul lor reflexe ale unor învățături asiatice care îl preocupă pe Ivan Krasko. Motive din mitologia brahmană, budistă sau jainistă se găsesc în special în variantele poeziei *Eu*, precum și în poezia *Plopii*. O primă luare de contact cu aceste doctrine trebuie să se fi petrecut la Brașov pe baza lecturii poeziei lui Eminescu, a studiului comentatorilor ei și a explicațiilor pe care dascălul lor, cunoscutul Virgiliu Onițiu, le dădea în cadrul lecțiilor consacrate lui Eminescu.

Ivan Krasko a tradus din Mihai Eminescu zece poezii (*Pe aceeași ulicioară*, *De ce nu-mi vii*, *Peste vîrfuri*, *De cîte ori iubito*, *Departe sînt de tine*, *Sonet*, *O, mamă. . .* *Scrisoarea a II-a*, *Inger și Demon*, *Împărat și proletar*), din Octavian Goga două (*Cosașul* și *De departe*). Face o traducere literală a poeziei lui George Coșbuc *Noi vrem pămînt* și încearcă, probabil în anii de bătrînețe, să traducă *Duhovniceasca* lui Tudor Arghezi. În anul 1956 publică într-o ediție de lux pentru prima oară toate traducerile sale din Mihail Eminescu. De atunci, cercetătorii operei lui Krasko, care în anii din urmă, sînt tot mai numeroși, au început să studieze cu mai multă atenție rolul pe care l-a avut poezia românească în formarea poetului slovac. Concluziile sînt mai mult decît elogioase pentru poezia românească. În postfața la traducerile din 1956, J. Felix scria că, traducînd pe Eminescu, Ivan Krasko « s-a tradus pe sine însuși, prin poezia altuia își exprimă propria sa poezie, prin intermediul altui poet vorbește el însuși. Se poate spune chiar mai mult: aplecat asupra traducerilor, poetul se cunoaște mai profund pe sine însuși ». Krasko a citit și a tradus pe Eminescu în tinerețe și urmele lecturilor sînt vizibile mai ales în prima perioadă de creație. S. Smatlak găsește numeroase consonanțe între poezia celor doi (S. Smatlak, *Poezia lui Ivan Krasko*, Litteraria III 1960). Michal Gafrik, în vol. I al *Operelor* lui Krasko, notează că poezia protestatară a lui Krasko își are rădăcinile în « poezia protestatară a unor poeți români ai țărănimii din care Krasko a tradus ».

Astfel poetul slovac s-a format în ambianță românească, în spiritul unor idealuri care consunau cu năzuințele poporului său, de care școala și mediul românesc nu l-au înstrăinat, ci dimpotrivă l-au apropiat.

CORNELIU BARBORICĂ

■ DE LA STRAFFORD-UPON-AVON PE MALURILE RINULUI

A fi nou, modern, în teatrul englez înseamnă în egală măsură a înțelege pe cei mai tineri debutanți și a descoperi semnificații capabile să emoționeze pe contemporani în marile creații ale trecutului. Opera shakespeariană prezentă de veacuri pe scena engleză s-a asociat în această stagiune și cu aceea a lui Cehov. *Livada cu vișini* și *Trei surori* la Queen's și National Theatre, alături de *As You Like It* și *Much Ado About Nothing* la Teatrul Național și *The Merchant of Venice* la Hay Market, reprezintă pe clasici în timp ce Tom Stoppard, Alan Aybourn și Peter Nichols se înscriu printre cele mai noi glorii ale dramaturgiei engleze. În repertoriul capitalei sînt trecute și spectacolele teatrului din Stradford-upon-Avon. Cei cîțiva zeci de kilometri care despart orășelul lui Shakespeare de Londra nu-i sperie pe pasionații Taliei de pe malul Tamisei. R.S.C., Royal Shakespeare Company, devenită celebră

mai cu seamă prin *Regele Lear* a lui Peter Brook a jucat în această stagiune *All'well*, *Coriolanus*, *Romeo and Juliet* cu Jan Holm şi Estelle Kohler şi *Macbeth* cu Paul Scofield. Un prilej de reală emoţie a fost pentru mine mai cu seamă revederea lui Scofield în noua lui creaţie. Actorul i-a împrumutat erolului shakespearian bărbăţia sa, farmecul irezistibil, statura, chipul cu trăsăturile puternice şi distinse, o autentică combustiune interioară. Cadrul creat de Peter Hall, regizorul spectacolului şi de pictorul scenograf John Bury i-au îngăduit desfăşurarea impresionantă a frămîntărilor şi luptelor sale asociate cu o tulburătoare răspundere pentru faptele săvîrşite. În paradoxala şi îndrăzneaţa asociere între calităţi ieşite din comun şi o condamnabilă vinovăţie stă pecetea contemporană a spectacolului de la Stradford-upon-Avon.

Decorul lui John Bury este înzestrat cu o rară forţă de sugestie. Sobru şi tulburător, făurit din draperii şi covoare în care roşul sîngelui se amestecă cu negrul morţii, el se împlineşte cu hainele primitive şi cenuşii ale eroilor. În loc de cortină o imensă perdea albă venită ca un drapel din fundul scenei. Ea dispare o dată cu cel de al treilea gong smulsă parcă de furtună ce aduce din adîncuri pe cele trei vrăjitoare.

Un profil cu totul deosebit de cel tradiţional, aduce Vivien Merchant în Lady Machbeth. Actriţa crează eroina asociind unei remarcabile frumuseţi fizice o lipsă completă de fantezie, un spirit îngust, practic legat de pămînt şi de parvenirea imediată.

Cel mai tînăr teatru naţional din lume, cel londonez, s-a arătat în această stagiune surprinzător de pasionat de Shakespeare, autorul de comedii. *Much Ado About Nothing* pusă în scenă de Zefirelli a stîrnit furtunoase comentarii în timp ce *As You Like It* realizată de Cliffort Williams a tulburat uimind prin ingeniozitate şi îndrăzneală. Distribuirea de către Clifford Williams a unor bărbaţi în rolurile feminine trece dincolo de încercarea de reînviere a tradiţiei elisabethane sugerînd stranii incertitudini în legătură cu imposibilitatea opţiunii, naşterea sentimentelor dincolo de sfera controlului raţiunii şi logicii. Din punct de vedere artistic creaţiile lui Ronald Pickup în Rosalind, Charles Kay în Celia, Richard Kay în Phoebe şi Anthony Hopkins în Audrey sînt desăvîrşite. Personajele sînt conturate cu o surprinzătoare complexitate şi varietate de atitudini. Orlando, Celia, Rosalind sau prietenii ducelui exilat pare că s-au urcat pe scenă direct din Trafalguar Square, King's Road sau Carnaby Street. Nu atît vestmintele: haine de blană, de piele, pulovere de lînă groasă, bluze colorate, pantaloni pictaţi contribuie la crearea acestei impresii, cît neliniştea interioară, dorinţa de a se regăsi pe sine, de a se afirma, de a porni pe drumul îndemnurilor interioare, de a fi cinstiţi faţă de ei înşişi.

Spectacolul lui Clifford Williams a găsit o admirabilă completare în muzica lui Marc Wilkinson. Adîncimile sufleteşti, bogăţia gîndurilor şi a sentimentelor, replicile pline de substanţă s-au completat cu armoniile descoperite de compozitor.

Oprirea lui Hay Market te duce fără să vrei către istorie. Cocheta sală de epocă a acestui teatru înfiinţat la începutul veacului luminilor s-a completat în mod deliberat în *The Merchant of Venice* cu imaginea pe scenă a unei Veneţii decadente, inutile şi elegante din timpul lui Tiepolo şi Gozzi. Pînă şi jocul actorilor în frunte cu Ralph Richardson, interpretul lui Shylock a fost pusă sub semnul reconstituirii atmosferei secolului XVIII. În costumele de culoare pastel cu peruci pudrate (decoruri şi costume de Motley) eroii lui Shakespeare şi-au pierdut însă vitalitatea estompîndu-se în mare măsură şi conflictul şi substanţa piesei.

Dacă Laurence Olivier nu a avut prilejul în această stagiune să-şi regăsească publicul în calitate de actor, a fost însă prezent în aceea de regizor. *Trei surori* de Cehov la Teatrul Naţional din Londra este cu adevărat creaţia unui mare maestru, autentică desfătare artistică, poezie şi emoţie. Spectacolul regizat de Laurence Olivier şi interpretat de Jeanne Watts (Olga), Joan Ploweight (Maşa), Louise Purnell

(Irina), Sheila Reid (Natalia Ivanovna), Anthony Hopkins (Andrei), Derek Jacobi (Tuzenbach), Paul Curran (Cebutîchin), Robert Stephens (Verşinin), Frank Wylie (Solionîii), etc., este uluitor de apropiat de psihologia omului contemporan, ironic şi totuşi plin de compasiune, nostalgic dar în acelaşi timp pătruns de încredere în oameni. Josef Svoboda a imaginat un decor care mulţumeşte în egală măsură şi pe amatorii picturii nonfigurative şi pe îndrăgostiţii de linii tradiţionale. Fire de plastic fine şi subţiri ca într-un tablou op-art delimitează spaţiul scenic în cadrul căruia stau aşezate obişnuite mobile de epocă. Grilajul acesta atît de ingenios obţinut lasă să se întrevadă în fundal siluetele bisericilor din Moscova, turlele contorsionate ale Kremlinului ca o proiecţie a dorinţelor interioare ale eroinelor. Actorii au jucat simplu, fără emfază. Imposibilitatea adaptării la viaţa meschină de provincie a fost continuu subliniată de Jeanne Watts prin adîncirea neputinţei Olgăi, de Louise Purnell prin înăsprirea interioară a Irinei, de Anthony Hopkins, prin degradarea fizică şi morală a lui Andrei. În final mîna de maestru a lui Laurence Olivier a intervenit creînd una din cele mai frumoase încheieri de spectacol. Au plecat toţi. Pe scenă au rămas doar cele trei surori speriate, adunate într-un colţ. Muzica militară se îndepărtează încetul cu încetul lăsînd să se audă cuvintele Irinei care-şi descifrează viitorul făcut din muncă şi renunţări. Iluminata Olga o combate. Ea crede în existenţa unui viitor mai bun. Se înflăcărează şi, deodată, din cuvintele ei, completîndu-le, parcă se naşte o melodie. E un marş solemn, victorios, care răsună undeva în depărtare lîngă siluetele bisericilor din Kremlin, ce reapar în fundal. Lumina îndreptată pînă acum asupra eroinelor se stinge. Nu se mai văd decît contururile dominatoare, nu se mai aude decît marşul bucuriei şi al biruinţei.

Cine a fost Tom Paine?. . . « A avut dreptate Tom Paine? ». . . « Ce înseamnă revoluţia? ». . . sînt numai cîteva din întrebările la care actorii din *La Mamma Troupe* din New York au răspuns prin *Tom Paine* de Paul Forster devenit pentru o bună bucată de vreme element component al vieţii teatrale londoneze. Spectacolul a fost o excepţională desfăşurare de fantezie, tinereţe, inventivitate, îndrăzneală.

Pe scena pregătită parcă pentru o simplă reprezentaţie muzicală, interpreţii în simple costume negre de repetiţii se amuză înfăţişînd zbuciumatul destin a lui Tom Paine. Spectacolul pare adeseori consacrat dărîmării « miturilor » lumii vechi, a regalităţii, a justiţiei, a Americii « libere ». Ludovic al XVI-lea şi George al III-lea, realizaţi de Rob Thiekield şi Victor LiPari, apar: primul rafinat cu o mantie albă, aruncînd cuvinte graseiate, al doilea violent, sangvin, îmbrăcat în roşu, gata să se ia la harţă, utilizînd grosolane înjurături nemţeşti. Discuţiile dintre ei se duc în timpul unei mese la care regele Franţei gustă cu artificială delicateţă fructe exotice, iar cel englez înghite hulpav un caricatural cap de porc. Marilyn Roberts a jucat-o pe Marie-Antoinette. Coroana pusă cu iuţeală pe cap, o imensă mantie albastră de mătase realizează într-o clipă apariţia reginei purtată pe umeri de supuşii ei flămînzi, zbîrliţi, desfiguraţi de mizerie.

Destinul lui Tom Paine e făurit din măreţie şi decădere. Apărător înflăcărat al ideilor revoluţionare el a devenit victima celor sprijiniţi de el. Condamnat la moarte în Anglia, gata să fie ghilotinat în Franţa, el moare în America, sărac, bătrîn, uitat de toţi.

•

Teatrele se mlădiază după sufletul oraşelor cărora le aparţin. Hamburg este deschis inovaţiilor, vesel, menit să descreţească frunţile unor oameni înglodaţi în treburi, prinşi în ritmul ameţitor al afacerilor; Frankfurt e grav, înfipt în dezbateri cu implicaţii politice; în oraşele de pe Rin sau în cele din Westfalia e mai potolit, mai clasic, cu tendinţe de şcoală a marilor ideii şi a poeziei elevate.

În această stagiune spectatorii din Hamburg au avut prilejul să facă cunoştinţă prin intermediul binecunoscutului Deutsches Schauspielhaus cu bravul soldat Sweig, nemuritorul erou al lui Haşek, în cadrul unei montări realizate cu o uluitoare fantezie de dramaturgul şi regizorul ceh Pavel Kohout. Îmbinînd cu abilitate, inteligenţa şi inventivitatea, elemente proprii teatrului ceh, mai cu seamă a celui de păpuşi cu procedeele music-hall-ului, cu evidente date expresioniste şi influenţe brechtiene, Pavel Kohout a oferit publicului hamburghez cu *Josef Sweig* sau *Sie haben uns also den Ferdinand erschlagen*, seri de neuitată delectare. Interpretat de excepţionalul Walter Taub, Sweik a avut haz, spirit de observaţie, naivitate prefăcută, inteligenţă vie, activă, pătrunzătoare. Fiecare moment al istoriei lui Sweig şi-a găsit o reflectare în numere de music-hall, în comentarii coregrafice, pătrunse de ironie, şarjă îndrăzneaţă şi subtilă caricatură. Un grup de şase dansatori şi cîntăreţi secondaţi de şase partenere au adus o binevenită variaţie, adăugînd unor momente cum ar fi arestarea eroului, song-ul poliţiştilor; închiderea lui în casa de nebuni, cîntecul celor cu minţile pierdute, a trimiterii soldaţilor pe front, sextetul ofiţerilor şi al îngerilor pierduţi.

Spre deosebire de Deutsches Schauspielhaus unde îşi găsesc locul, adeseori, cele mai cunoscute lucrări ale literaturii universale, Thalia Theater pare mai atras de noutăţile scrise dincolo de Canalul Mînecii. Aici se joacă Arnold Wesker, Alan Aybourn, etc. *Relatively Speaking*, ultima piesă a tînărului Alan Aybourn pe care am văzut-o aici, nu este nici o capodoperă, şi nici o piesă cu probleme. E o simplă comedie în care se simte cu destulă ostentaţie lecţia bine învăţată de la dramaturgii francezi din perioada interbelică, de la Louis Verneuil şi Sacha Guitry. Există însă în ea un îndemn către sinceritate şi lucidă revizuire a conştiinţei care te face să-i uiţi slăbiciunile. Theo Lingen, interpretul rolului principal şi regizor al spectacolului a avut măestria desăvîrşită cerută de piesă, capacitatea de a nuanţa fiece moment. Ca în orice comedie tradiţională în care domneşte măestria actorului, decorul a fost tradiţional, cuminte, frumos şi viu colorat.

Teatrul din Frankfurt am Mein are un colectiv de actori talentaţi, entuziaşti, capabili să traducă cu îndrăzneală şi subtilitate şi sensurile majore şi cele mai ascunse ale unui text. Spectatorilor din oraşul lui Goethe le place să-i reîntîlnească aproape seară de seară. Hansgeorg Daubenthal, Renate Schroeter, Klaramaria Skala, Wolfgang Ringe etc., trec cu o uluitoare uşurinţă din piese clasice în spectacole contemporane, ascunzîndu-şi personalitatea, urmărind să dea contur şi grai eroilor interpretaţi. L-am văzut pe Hansgeorg Laubenthal în generalul Harras din *Des Teufels General* a lui Carl Zuckmayer, sincer, loial, spiritual, inteligent pentru ca a doua seară să fac eforturi de a-l recunoaşte în vicleanul şi sadicul duce de Massacan din *La guérite* de Jacques Audiberti. Aceeaşi capacitate de metamorfoză o are şi Renate Schroeter. Energică, frumoasă, pasionată în Viola din *A douăsprezecea noapte*, capricioasă, plină de fantezie şi cinism în Elizabeth din piesa lui Audiberti, mai sus citată, categorică şi demnă în Vivie Warren din *Profesiunea doamnei Warren*, sau dezumanizată, senzuală şi lacomă în Waltraut von Mohrungen din *Des Teufels General*.

O tradiţie rămasă vie pînă astăzi în teatrul german, este aceea a legăturii cu teatrul englez. Din secolul XVIII şi pînă astăzi, înrudirea spirituală reală dintre cultura germană teatrală de cea anglo-saxonă, s-a concretizat în prezenţa pe scenele germane a capodoperelor shakespeariene, a valorificării tezaurului dramatic elizabethan sau a succesului real, adeseori mai mare decît cel din patria lor a scriitorilor de peste canal.

Visul unei nopţi de vară la Dortmund, la Städtische Bühne, este realizat într-o viziune în care se simte lectura destul de proaspătă a lui Jan Kot. Pusă în scenă de Jan Biczycki cu muzica lui Andrzej Kurylewicz, montarea actuală merge pe linia

ruperii definitive cu tradiţia existentă în realizarea acestui spectacol încă de la celebra punere în scenă făcută de Ludwig Tieck cu muzica lui Mendelsohn Bartholdy, la Postdam în 1843 şi pînă la Max Reinhardt. *Visul unei nopţi de vară* a fost întotdeauna, pentru germani, un triumf al fanteziei eliberate de orice îngrădiri, amestec de culoare, dans şi melodie. Pentru creatorii contemporani ea este o dispută lucidă cu pasiunile ascunse în adîncul nostru, chemarea puternică a instinctelor care-i aruncă pe oameni în neştire. Pe scena goală, doar jocul de lumini contribuie la crearea decorurilor şi atmosferei.

La Teatrul Naţional din Mannheim, regizorul Ilo von Janko a preferat, punînd în scenă *Cum vă place*, să renunţe complet atît la evocarea cadrului elizabethan cît şi la sugerarea unor elemente cu caracter simbolic. Eroii lui Shakespeare : Orlando, Rozalinda, Celia, şugubăţul Touchstone, Silvius Phebe, ducele Friedrich sau fratele său au devenit contemporanii noştri şi sub aspect vestimentar şi psihic. Raporturile lor cu natura fiind cele moderne : week-end-ul necesar după o existenţă încorsetată în regulele inumane ale unor relaţii artificiale.

Întreaga acţiune se desfăşoară într-un decor făcut din panouri colorate, roşii, galbene, violete, care-şi schimbă poziţia şi locul după cerinţele momentului.

Dansul lor, asociat cu cel al personajelor eliberate de gînduri triste, cu comportament de binevenită vacanţă, este întrerupt de apariţia lui Jacques. Ernst Dietz a creionat un profil cu totul surprinzător. Jacques Melancolicul e un om trecut de prima tinereţe, plin însă de vigoare şi farmec. Cu părul uşor argintat, îmbrăcat cu un pulover negru şi pantaloni întunecaţi, el este singura pată în jocul vioi al culorilor. Zeflemitor şi nonşalant, batjocoritor, dar în egală măsură trist, el aduce concluzia amară a trecerii inexorabile a timpului, a finalului egal pentru toţi, a sfîrşitului şi a morţii.

•

Două concepţii diferite de teatru, două formule, aparent opuse par a se desprinde din două spectacole la Schauspielhaus din Düsseldorf şi la Contrakreis din Bonn cu *L'Annonce faite à Marie* de Paul Claudel şi *Henric al IV-lea* de Pirandello.

Jean Pierre Ponnelle, regizor şi pictor scenograf al lui Claudel a realizat o impresionantă şi solidă reconstituire a unui Ev mediu de piatră, metereze, fortăreţe inexpugnabile şi oameni pasionaţi şi puternici. Siluetele firavei şi seraficei Veronika Bayer în Violaine şi a ostentativei Mara-Cristiana Hammacher se profilau pe ziduri de piatră şi coloane aruncate către înălţimi. Lupta pentru autodepăşire care străbate înfiorată piesa, era realizată într-un cadru copleşitor, la care se adăugau şi lumina zgîrcită şi albăstruie a nopţilor, dangătele clopotelor depărtate.

Originalul teatru Contrakreis din Bonn, un studio experimental demn de admirat, a promovat principiul luptei totale împotriva decorurilor şi accesorilor scenice. Susţinut de entuziasmul real al colectivului de actori şi de energica directoare Katinka Hoffmann, Contrakreis a promovat jocul în mijlocul spectatorilor. Pusă în scenă de Frantzjosef Dörner, piesa lui Pirandello invită la o stranie legătură cu cele petrecute pe scenă. Apropierea actorilor, lipsa machiajului strident, mişcările concepute în cerc, zgîrcitele elemente de decor aduse cu o remarcabilă abilitate în timpul jocului crează relaţii deosebite de cele obişnuite.

În jocul actorilor metamorfozat la rîndul lui, există exagerări, sublinieri forţate, tendinţe de caricatură.

Indiferent de formulele adoptate sau de concepţiile cărora se asociează creatorilor teatrului englez şi german, în spectacolele lor se desprinde o emoţionantă dorinţă de a răspunde necesităţilor spirituale şi întrebărilor omului contemporan alături de intenţia deliberată de a păstra teatrului rolul său de răspînditor al poeziei.

ILEANA BERLOGEA

Un poet de reputaţia lui Yves Bonnefoy, autorul volumului mult discutat, *Du mouvement et de l'immobilité de Douve*, se verifică printr-o carte recentă, *Un rêve fait à Mantoue*, drept un eseist de valoare indiscutabilă, posesor al unei forţe expresive neobişnuite, pe care nu multe tentative de mlădiere a limbajului abstract de către literaţi în acest secol se pot lăuda că au cucerit-o. Există în această carte o claritate a gîndului, o transparenţă miraculoasă ce apropie eseul de poezie. Realitatea ideală pe care o evocă rîndurile sale primeşte aura poeziei, cu o densitate ce aminteşte de lecţia unui mare filozof de peste Rin. Să cităm numai încercarea de fixare a « locului » poeziei franceze: « Metafora dimineţii spirituale » este frecventă în poezia noastră. Ea corespunde exact acestei oglindiri, acestui *orient* al limbii. Îi este rareori dat să se transforme în adevăr de amiază, poate că numai prin reverie — prin minciună? Îi este mult mai potrivit să se recunoască în cealaltă parte a zilei, mai călduroasă, în lumina serii ».

Alcătuită din patru secţiuni, *Un rêve fait à Mantone* adună eseuri despre artele plastice, poezie sau filozofie, scrise cu dezinvoltură şi plasticitate. Rigoarea lor nu este discursivă, ea aparţine coerenţei adînci a imaginii. Cele mai multe au un pretext banal: o vizită, şi eseul debutează ca reportaj; lectura unei cărţi, şi tonul primei pagini va fi de recenzie conştiincioasă; sau necesitatea de a scrie o prefaţă, ori evocarea unui prieten dispărut. Textul se înnobilează treptat, cuvintele se încarcă tot mai mult de *dynamis*, de vitalitate. În eseul lui Dan Bota, *Puterea cuvîntului*, există un pasaj care mi se pare că ar putea să caracterizeze şi scrisul lui Yves Bonnefoy: « Ci dincolo de realitate, ca un abur plutind între lume şi cer, ca un popor de aripi înfiorate *sînt cuvintele*. O punte între materie şi spirit, între lume şi idei. Trepte ale abstracţiunii ». Cuvîntul exact, plat, se încarcă în permanenţă de căldura imagistică şi descrierea transcede în revelaţie. Cu toate acestea, mi se pare că nu paginile consacrate poeziei sînt cele mai izbutite, ci acelea care se referă la pictură. Cartea lui Bonnefoy ascunde o tendinţă care ambiţionează să depăşească arta, într-un demers cu valoare general umană. Încercarea lui este de a străpunge realitatea pînă la nucleul în care se ascunde fiinţa a ceea ce există, « la demeure de l'être ». El vrea să atingă cu buzele apa « care curge dincolo de tot » şi pentru aceasta, cum spune în eseul despre Bizanţ, forma plastică « poate sugera acordul universalului cu ceea ce există». Ea poate să fie actul însuşi al existenţei, «într-un raport fericit» între măsură şi dezechilibru. Esenţa numerală nu-l satisface, abstractizarea ascunde existenţa reală, care se regăseşte numai într-un « somn al universalului ». Bizanţul a fost un moment de anxietate conştientă a individului, spre deosebire de Grecia clasică, trăind în sine, inconştienta « plantă pură şi oarbă ». Spiritul se determină în această eleganţă, « fiică a durerii », în asceza care se naşte în mijlocul luxului. Forma picturală meditează raportul dintre absolut şi finitudine, într-o permanentă ambiguitate. Evocînd obiectele reale în spaţiu plan, ea atinge o plenitudine « fericită » în acelaşi timp în care i se poate refuza esenţialul. Între aparenţă şi fiinţă pictura există ca o tensiune permanentă, transmiţînd privitorului o dorinţă de esenţialitate. Aici se află şi sensul paginilor despre baroc. Acesta i se pare lui Bonnefoy un « eroism, un realism pasionat », o mare voinţă de a afirma obiectul sensibil în artă. Patetismul său ar consta în tendinţa de a diviniza ceea ce este terestru. « Barocul iubeşte ceea ce trece, ceea ce este limitat şi moare », voind divinizarea concretului. Niciodată ca în arta specifică structurii baroce nu se aude mai mult « inima ce bate » a realităţii. Forma primeşte

în acest fel o valoare ontologică, închizînd în conturul ei tot ceea ce face spiritul nostru să trăiască. Cartea lui Bonnefoy devine o profesiune de credință spiritualistă, în cea mai bună tradiție plotiniană, ideatică și expresivă. Tonul de verset și plonjarea în azurul imaginilor, obsesia formei creatoare, sălaș al ființei existenței, ca să întrebuințăm un termen heideggerian, transformă *Un rêve fait à Mantoue* într-o carte aflată dincolo de interesul ocazional care i-a dat naștere într-o meditație asupra perenității artei și a zonei sale vitale.

Am spus că paginile despre literatură mi s-au părut mai puțin interesante. Ele sînt de altfel restrînse și caracterul lor de circumstanță este mai pronunțat. Unele sînt evocatoare, bazîndu-se pe emoția descrierii și recomandînd cititorului un poet, adeseori fără a-l analiza. Yves Bonnefoy nu are plăcerea disociațiilor, bisturiul său nu face incizii. Eseurile sale sînt opere de imaginație și caracterizare. De aceea tonul adevărat al cărții se regăsește mai ales în *Sept feux*. Incertitudinea amintirilor se scaldă aici în apa imaginilor, iar leitmotivurile dau o unitate acestui « limbaj al visului ». Cadrul meditațiilor este biserica, locul creșterii interioare, al adîncirii în unicitate; aceste stări sînt însă și mediul frumosului. Și cred că nu este exagerat să vorbim de o religie a frumosului prezentă în paginile lui Bonnefoy, celebrată peste tot, în natură sau în fața marilor opere. Sacrul este căutat cu pasiune reținută, reinventat, cum spune poetul, de către artă. Pagina eseului devine astfel o liturghie profană, în care se revelează esența frumuseții. Sublimarea realului se produce firesc, fiindcă universul poetului francez este unul teleologic, iar finalitatea sa artistică devine aici sens existențial. Realitatea frumuseții se convertește într-un adevăr pe care se bazează o viață și o conduită. De aceea paginile acestea nu sînt zguduite de cataclisme. Principiul interior este dezvăluit de la început. Unitatea se constituie în năzuința formativă. Treptele sale ideale îngheață ca în viziunile platoniciene. Formă, idee, frumos au aceeași realitate. Aceasta din urmă se regăsește în toate.

Un rêve fait à Mantoue este o carte invadată de crepuscul, de acel « crepuscul spiritual » pe care Heidegger îl analiza în poezia lui Trakl.

Motivul Bizanțului, al unui *fin de siécle*, cu care se deschide, este semnificativ. Important este că meditația și poezia se regăsesc aici în starea lor cea mai autentică.

AUREL DRAGOȘ MUNTEANU

■ TREI TEATRE MOSCOVITE

La începutul secolului nostru Al. Blok scria că în fața artistului stau trei întrebări : *cum*, ce, *cu* ce *scop?* Cu alte cuvinte, care este forma, conținutul și menirea artei. În zilele noastre în cele mai bune spectacole ale stagiunii teatrale 1967—1968 din Moscova toate -aceste trei probleme și-au găsit expresia într-o interdependență surprinzătoare : analiza profundă a realității se manifestă în forme îndrăznețe, originale, pline de semnificație.

În toate aceste spectacole este prezent spiritul epocii care se distinge printr-o atitudine critică, prin luciditate și cutezanță.

Astăzi și regia devine analitică, învață « să disece » fenomenele vieții, să dezvăluie esența evenimentelor.

Regizorul de astăzi nu se mărgineşte să pună piesa în scenă, el este un adevărat autor al spectacolului. De aceea formula: cîte teatre — atîţia regizori, astăzi nu mai este valabilă. Timpul a lansat o altă formulă: cîţi regizori (înţelegînd bineînţeles că e vorba de regizori, spirite creatoare, oameni de artă cu adevărat) atîtea teatre. Teatrele sînt variate; fiecare îşi are individualitatea sa, fiecare dintre ele devine sau încearcă să devină personalitate.

Rafinamentul intelectual, înţelegerea subtilă a posibilităţilor contemporane de expresie, puterea de analiză a lui Oleg Efremov (Teatrul « Sovremenik ») îşi află completarea în confesiunea lirică a lui Anatoli Efros (Teatrul de pe « Malaia Bronaia ») dotat cu un simţ deosebit al teatrului, îndrăgostit de farmecul magic al acestuia. Pasiunea, dragostea aproape fanatică pentru teatru a lui Iuri Liubimov (Teatrul de pe Taganka) nu se pot confunda cu raţionalismul, cu eleganţa, cu sensibilitatea regiei lui Boris Lvov Anohin (Teatrul dramatic « Stanislavski ») care acordă o mare încredere posibilităţilor emoţionale ale teatrului.

•

Teatrul « Sovremenik » a împlinit nu de mult zece ani de activitate. El s-a născut acum un deceniu din necesitatea interioară a tineretului, a studenţilor, care năzuiau să-şi spună cuvîntul pe scenă, în artă.

Astăzi acest teatru reprezintă unul din colectivele de avangardă ale Moscovei, cu repertoriul lui cetăţenesc, cu publicul lui tînăr şi foarte receptiv la problemele sociale.

Jubileul teatrului a coincis cu pregătirea aniversării de 50 ani a Marii Revoluţii din Octombrie. Pentru sărbătorirea acestui eveniment, teatrul a pus în scenă trilogia *Decembriştii*, *Narodovolţii* şi *Bolşevicii*, inspirată din istoria mişcării revoluţionare ruse. Tema moralei revoluţionare şi a răspunderii în faţa istoriei străbate ca un fir roşu toate cele trei spectacole.

Conştienţi că acţiunea lor e sortită pieirii, decembriştii au ieşit în piaţa Senatului fără optimism şi fără încredere în cauza lor. Ei au ieşit în piaţa Senatului fără să fi lichidat cu iluziile monarhiste, ţarul mai era pentru ei suveran. Răzvrătirea nu mergea încă mînă în mînă cu libertatea spirituală. Era tragedia lor, dar şi tragedia generală a ţării, care pentru prima dată atenta la autocraţie. Deşi lovitura de stat nu a reuşit, a avut loc un *atentat* la *ideea* puterii ţariste.

Teatrul a realizat un spectacol sobru, fără intrigă amoroasă, fără personaje feminine. Decorul, format dintr-o pînză în dungi negre şi cenuşii — sugerînd gheretа poliţienească din vremurile teroarei lui Nicolae I — este completat de imaginea coroanei grele ţariste care parcă apasă asupra scenei.

Contrapunctul muzical al spectacolului se realizează din îmbinarea unui vals elegant, liric cu sunetul strident al flautului, aducîndu-ne aminte că sîntem în epoca lui Puşkin şi a lui Arakveev în acelaşi timp.

Piesa şi spectacolul « Narodovolţii» se înscrie ca o continuare firească a« Decembriştilor »: aceeaşi gheretă în dungi, aceeaşi pajură rusească cu două capete; noua generaţie de revoluţionari — societatea « Narodnaia Volia » — luptători lipsiţi pînă şi de iluziile tragice ale decembriştilor, un război sîngeros, fără milă împotriva autocraţiei.

« Conştiinţa mea e curată » — cu aceste cuvinte adresate sălii de spectacol îşi iau rămas bun de la viaţă luptătorii Andrei Jeliabov (Oleg Efremov), Sofia Perovskaia (Ana Petrovskaia) şi ceilalţi. În anii întunecaţi ai reacţiunii, cînd nimeni nu încerca să acţioneze în vreun fel, aceşti oameni neînfricaţi au făcut tot ce au putut.

« Bolşevicii » nu reprezintă numai partea finală a trilogiei, dar şi punctul ei culminant. Decorul simplu, de un roşu închis, înfăţişează sala de şedinţe a Consiliului

Comisarilor Poporului. Piesa este riguros documentară: aproape fiecare replică poate fi confirmată de stenograme, de documente de arhivă, de scrisorile lui Lenin, de amintirile contemporanilor. Timpul scenic corespunde aproape întru totul timpului real: cîteva ceasuri ale zilei de 30 august 1918 în Kremlin. Dar ce ceasuri! Din Petrograd soseşte la Moscova vestea că Uriţki a fost ucis, Kaplan a tras în Lenin, telegraful anunţă rebeliunea chiaburilor, ca şi alte acţiuni ale albilor. Şi atunci Consiliul Comisarilor poporului care ţinea şedinţă alături de camera unde zăcea grav rănit Lenin, a hotărît declanşarea teroarei roşii.

Problema folosirii metodelor de constrîngere şi a teroarei după lovitura de stat, problemă ce fusese pentru decembrişti o chestiune abstractă, iar pentru membrii organizaţiei « Narodnaia Volia » un plan îndepărtat de acţiune, se pune aici cu toată acuitatea, ea devine o necesitate. Se hotărăşte nu numai o problemă de mare actualitate, se defineşte şi profilul etic al noii puteri.

Deşi Lenin nu este prezent pe scenă, personalitatea lui se simte permanent în acest spectacol. Concepţia lui, înţelegerea profundă a vieţii şi a revoluţiei formează centrul, nucleul spectacolului.

Spectacolul se termină cu « Internaţionala ». Ea este cîntată în surdină de oamenii obosiţi după o noapte nedormită. (Alături se simte prezenţa lui Lenin). Cîntecul cuprinde întreaga sală de spectacol ca un suflu general de bucurie, şi de încredere în cauza revoluţiei.

•

Iuri Liubimov rezolvă tema revoluţiei în spectacolul « Pugaciov » în concordanţă cu specificul concepţiei sale artistice. Poemul lui Esenin pare mai curînd cîntat decît povestit. Spectacolul e plin de poezie, o poezie aparte în care simţi limbajul vîntului, al ierbii, al fiarelor. Chiar şi obiectele, puţine la- număr, folosite în decor, joacă rol de versuri. Un eşafod, un butuc. Clopote cu un sunet metalic şi topoare, care izbesc cu putere în eşafod. Lanţurile zăngăne. Eroii sînt ostaşii lui Pucagiov, răzvrătiţi, curajoşi, neclintiţi în hotărîrea lor, dornici de viaţă. Chipul Rusiei, chipul poporului — tragic şi nemuritor — pluteşte deasupra întregii acţiuni. Iar la celălalt pol al vieţii apar stăpînii, ne sînt arătate scene groteşti din vremea Ecaterinei.

Acest spectacol-poem, spectacol-legendă, sculptural în realizarea sa scenică, se imprimă în sufletul spectatorului ca un cîntec dureros şi pătrunzător.

•

Anatoli Efros, cunoscut publicului ca regizor de piese cu tematică contemporană, a pus în scenă una după alta două piese ale lui Cehov: « Pescăruşul » şi « Trei surori ».

Vremea îşi lasă amprenta pe opera clasicilor. Îi dă adesea altă semnificaţie, pune noi accente. Spectacolul cu « Trei surori » a stîrnit multe discuţii în contradictoriu. Spectacolul este neobişnuit: el polemizează cu « elegiacul » Cehov, el nu cunoaşte melancolia, tristeţea cehoviană. Tristeţea devine o nostalgie disperată, permanentă.

Spectacolul lui Efros smulge personajeleor vălul poetic, lăsîndu-le faţă în faţă cu viaţa. Viaţa banală le-a secat aspiraţiile, le-a tăiat aripile. Spectacolul arată cît de uşor te poţi pierde în viaţă, cît de uşor te poţi încurca în nimicurile ei. În spectacol se simte suferinţa pentru soarta omului, dar mai există iluzia unui « viitor luminos », cu care omenirea s-ar putea hrăni şi înşela. Eroii, deşi îşi înţeleg neputinţa, banalitatea existenţei lor obişnuite, continuă să trăiască trîndăvind, fără nici un ţel, nu reuşesc nici măcar să se bucure de trîndăvia lor, dimpotrivă, se chinuie din pricina ei.

A fost schimbată şi punerea tradiţională în scenă a finalului: pe cele trei surori suferinţele le alătură şi în acelaşi timp le despart: fiecare dintre ele îşi are viaţa şi tristeţea ei. Maşa îl iubeşte pe Verşinin, Irina nu-l iubeşte pe Tuzenbah, Olga nici măcar n-are pe cine iubi.

Spectacolul se termină cu cuvintele « Trebuie să trăieşti » — şi în toată această amărăciune a finalului, în toată discordanţa puternică a motivelor tragice, aceste cuvinte nu reprezintă nici capitulare, nici josnicie, nici trădare faţă de sine însuşi. Orice s-ar întîmpla, ţi-a fost dată o viaţă, alta nu va fi şi trebuie s-o trăieşti cu demnitate, fără să te încovoi, fără să te plîngi. Omul poate fi nefericit, dar în orice împrejurare el este obligat să nu-şi piardă demnitatea, curajul, cinstea.

Astfel înţelege astăzi Efros luciditatea puternică a umanismului cehovian.

Spectacolul are şi unele lipsuri: i se poate imputa o oarecare unilateralitate, faptul că nu toţi actorii subliniază îndeajuns dialectica caracterelor cehoviene.

•

Boris Lvov Anohin — unul dintre cei mai subtili şi mai rafinaţi regizori sovietici — a introdus pe scenă un nou gen: drama de idei, drama intelectuală; el e cel care a făcut cunoştinţă spectatorului sovietic cu « Antigona » cea mai bună piesă a cunoscutului dramaturg francez Anouilh (Teatrul dramatic « Stanislavski »).

Antigona (Nikişkihina) — este o adolescentă slăbuţă, stîngace, neîndemînatică. Alături de solidul Creon (E. Leonov) şi de poliţistul robust (L. Satanovski), ea pare mică şi neajutorată.

Şi totuşi ea se opune statului atotputernic, cu hotărîrea cu care tinereţea curată se opune maturităţii cinice, cu care poezia se opune prozei vieţii. Antigona acţionează supunîndu-se unei necesităţi interioare, care îi dictează o atitudine demnă, umană.

Păcat numai că adversarul ei Creon nu este decît un birocrat mulţumit de sine, un om mediocru, banal şi atîta tot.

Spectacolul ne invită să luăm parte la o dispută, el dezbate problema cum trebuie să trăieşti, ba chiar mai mult, ce înseamnă « a trăi » şi care este idealul în numele căruia merită să te sacrifici.

Spectacolul inteligent, subtil, filozofic al lui Lvov-Anohin oferă spectatorului prilej de meditaţie: el pleacă de la teatru plin de ură împotriva filistinismului obtuz, care permite dictatorilor să-şi ducă la împlinire acţiunile lor sîngeroase şi în acelaşi timp plin de compătimire şi simpatie pentru delicata şi fragila Antigonă, care a păşit spre moarte pentru a rămîne om, pentru a-şi păstra demnitatea de om.

ELENA AZERNIKOVA

■ TRADUCERI SOVIETICE DIN LITERATURA ROMÂNĂ

Iubitorii de literatură din Uniunea Sovietică s-au obişnuit să găsească în fiecare an în librării noi traduceri din literatura română clasică şi contemporană. Dacă acum un deceniu acţiunea de popularizare a literaturii române în limbile popoarelor sovietice era la începuturile sale, astăzi mulţi dintre reprezentanţii prozei, poeziei şi dramaturgiei româneşti sînt nume familiare pentru cititorii din URSS, iar operele lor figurează în planurile celor mai de seamă edituri sovietice.

Unul din volumele care s-au bucurat de un mare succes de librărie este binecunoscutul roman al lui Liviu Rebreanu *Ion* apărut într-o excelentă traducere semnată de S. Kulmanova. Dar, desigur, un adevărat eveniment a însemnat apariţia în limba rusă a *Amintirilor din copilărie* ale lui Ion Creangă. Nu este cazul să relevăm dificultăţile pe care le ridică transpunerea operei lui Creangă într-o limbă străină. Poate că într-o anumită măsură comunicarea cititorului de limbă rusă cu scrierile lui Creangă a fost îngreunată din această cauză. Putem spune că volumul tradus prin efortul colectiv a trei autori (G. Perov, A. Sadeţki, M. Kogan) a reuşit să deschidă o poartă largă către opera lui Creangă, introducîndu-ne nu numai în lumea *Amintirilor* sale autobiografice, dar şi în lumea basmelor sale. Devenit accesibil prin această tălmăcire ce întruneşte virtuţile necesare de exactitate şi ţinută artistică, Creangă nu va întîrzia să devină familiar cititorului sovietic, nu va întîrzia să capete o foarte largă circulaţie în Uniunea Sovietică. Căci universul uman şi poetic al prozatorului român atît de aparte, de autohton şi în acelaşi timp de cuprinzător, de general, nu poate să nu capteze interesul şi simpatia celui ce se apropie de el. Aşa cum subliniază şi prefaţa semnată de Victor Vadjaev ce însoţeşte volumul, umanismul lui Creangă este indisolubil legat de principiile binelui şi ale adevărului, iar realismul său se inspiră din existenţa cotidiană plină de pitoresc şi în acelaşi timp profund autentică a satului românesc. Prefaţatorul găseşte, şi nu fără temei, puncte de asemănare între Creangă şi scriitorul rus Gogol, între lumea rurală înfăţişată de scriitorul român şi cea zugrăvită de prozatorul rus în *Serile în sat la Dikanka*. Paralela pe care o stabileşte se referă atît la realitatea zugrăvită de cei doi scriitori (satul rusesc şi satul românesc) cît şi la stilul specific operei lor (prezenţa puternică a folclorului, elementul fantasticului, ironia etc.)

Întrucît o sumă din scriitorii cei mai reprezentativi pentru literatura română clasică (C. Negruzzi, V. Alecsandri, M. Eminescu, I. L. Caragiale, I. Creangă, B. Delavrancea, I. Slavici, M. Sadoveanu, T. Arghezi, Cezar Petrescu etc.) şi-au găsit în anii din urmă tălmăcirea în limbile popoarelor din Uniunea Sovietică, în ultima vreme atenţia se îndreaptă cu mai multă insistenţă spre literatura romînă contemporană. Un incontestabil interes a trezit volumul *Tineri poeţi români* (titlul nu redă exact conţinutul volumului fiind reprezentaţi poeţi care nu se încadrează exact în noţiunea de « tînăr ») şi aceasta nu numai datorită conţinutului său, însumînd poezii reprezentative din opera lui Nicolae Labiş, Nichita Stănescu, Ilie Constantin, Cezar Baltag, Ion Brad, Ion Horea etc. Volumul a fost tradus de o serie de poeţi sovietici contemporani de seamă, cum ar fi Bulat Okudjava, Victor Bokov, Tamara Jirmunskaia, Iunna Moriţ etc., distingîndu-se printr-o înaltă ţinută literară. În mod deosebit trebuie remarcate tălmăcirile din poezia lui Nicolae Labiş făcute de Iunna Moriţ.

Proza română contemporană este tot mai frecvent prezentă în planurile editurilor din Uniunea Sovietică. Alături de culegerea *Prînzului de duminică* reînnoind o serie de nuvele ale lui Eugen Barbu în traducerea unui colectiv de tălmăcitori din literatura română cu mare experienţă (I. Kojevnikov, Tatiana Ivanova, I. Lubo) L. Levin), se cuvine citat romanul *Cuscrii* de Al. I. Ghilia (versiunea rusă de P. Bîstrov, cu o interesantă prefaţă de E. Dvoicenko-Markova, care analizează semnificaţia romanului şi stabileşte locul lui în ansamblul peisajului literar din România zilelor noastre. Prefaţatoarea, o veche cercetătoare a fenomenului literar românesc, subliniază în deosebi atenţia acordată de autor proceselor psihologice şi iscusinţa sa neîndoielnică în prezentarea lumii spirituale a ţăranului român.

De curînd în vitrinele librăriilor din Uniunea Sovietică a apărut *Iarna Bărbaţilor* de Ştefan Bănulescu. Cunoscut prin cîteva tălmăciri anterioare publicate în revista *Inostrannaia Literatura*, tînărul prozator romîn se impune în traducerea excelentă

a Tatianei Ivanova cu tot specificul talentului său atît de interesant, de aparte şi în acelaşi timp autentic. E ceea ce relevă şi prefaţa caldă care însoţeşte cartea, semnată de nuvelistul sovietic Iuri Naghibin.

După volume antologice mai vechi reprezentative pentru dezvoltarea poeziei române de-a lungul anilor, a dramaturgiei române clasice, a prozei în sec. 19—20, recenta antologie a nuvelei române contemporane publicată de Editura pentru literatură de la Moscova dezvăluie cititorului aspecte noi şi importante ale fenomenului literar din România de astăzi. Iniţiind o colecţie care-şi propune să familiarizeze pe cititorul sovietic cu reprezentanţii celor mai diferite literaturi contemporane, volumul intitulat *Vară şi viscol* însumează şapte nuvele. Alături de *Constandina* de Zaharia Stancu apare nuvela *Merele* de Simion Pop. Alături de Marin Preda întîlnim numele lui D. R. Popescu, al lui Al. I. Ghilia, St. Bănulescu. Scurtele note bio-bibliografice sînt utile pentru informarea cititorului. Traducerile bune (mai ales cele semnate de T. Ivanova şi A. Lubo) contribuie la prestigiul volumului.

Aceste apariţii recente şi mai puţin recente ne îndeamnă să aşteptăm cu nerăbdare alte cîteva dintr-un viitor apropiat: *Calea Victoriei* de Cezar Petrescu, *Pădurea nebună* de Zaharia Stancu, *Francisca* de Breban.

L. DOLGUŞEVA

Corectura: LIDA IGIROŞIANU

Tiparul executat la Întreprinderea Poligrafică «Arta Grafică»

PREZENTAREA TEHNICĂ:
S. CIUBOTARU

Secolul 20

REDACȚIA: CALEA VICTORIEI, 115. TEL. 16.79.22.
ADMINISTRAȚIA: ȘOSEAUA KISELEFF, 10—TEL. 18.33.99
BUCUREȘTI

Lei 10

43 804